

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση σε
περιόδους κρίσης: Συγκριτική μελέτη των Ελλήνων και των Αλβανών
οικοδόμων στην Αθήνα

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Κούρας Γεώργιος

Αθήνα, 2022

«Η διδακτορική διατριβή υλοποιήθηκε με υποτροφία του ΙΚΥ η οποία χρηματοδοτήθηκε από την Πράξη «ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ» από πόρους του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση»

Τριμελής Επιτροπή

Χρίστος Παπαθεοδώρου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ιορδάνης Ψημμένος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Γεωργία Πετράκη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γεώργιος Κούρας, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στην οικογένειά μου

Ευχαριστίες

Η διεξαγωγή της έρευνας και η συγγραφή της διατριβής αποτέλεσε ένα όμορφο και ταυτόχρονα δύσκολο ταξίδι. Χωρίς την αρωγή, τη συμπαράσταση και την υποστήριξη συγκεκριμένων ανθρώπων όλα αυτά τα χρόνια, δεν θα μπορούσα να είμαι σε θέση να γράφω αυτά τα λόγια.

Πρώτα από όλα θέλω να ευχαριστήσω τους ακαδημαϊκούς μου δασκάλους και Καθηγητές που ανέλαβαν την επίβλεψη της διατριβής μου. Τον Καθηγητή Χρίστο Παπαθεοδώρου, για όλη τη βοήθεια του στη δομή και μεθοδολογία της έρευνας, τις θεωρητικές παρατηρήσεις και τα ερωτήματα που μου έθεσε, που με βοήθησαν να γίνω καλύτερος. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Καθηγητή μου Ιορδάνη Ψημμένο, ο οποίος με παρακίνησε να αγαπήσω αυτή την επιστήμη, να αφοσιωθώ σε αυτήν και να ξεκινήσω την προσπάθειά μου ως Υποψήφιος Διδάκτορας. Ήταν εκεί όλα τα χρόνια, για να μου δίνει συμβουλές, υλικό, να ακούει τις απορίες μου, να διαβάζει τα κείμενά μου και να με καθοδηγεί με αγάπη στο αντικείμενο και πίστη στην προσπάθειά μου. Την Καθηγήτρια Γεωργία Πετράκη, για το ενδιαφέρον της για την πορεία της διατριβής μου, καθώς μέσα από τις επισημάνσεις και τις συζητήσεις μας πήρα πολύτιμη βοήθεια.

Η οικογένειά μου ήταν εκεί από την αρχή μέχρι το τέλος σε αυτή την πορεία. Με άκουγε, με στήριζε πάντα στις δύσκολες στιγμές και με βοήθησε με κάθε τρόπο και ένα ευχαριστώ είναι λίγο. Σε αυτούς χρωστάω όσα έχω καταφέρει μέχρι σήμερα. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τη Βάσω Χαραλαμπίδου για όλη την συμπαράσταση, την παρακίνηση και τη βοήθειά της σε πολλά κομμάτια, ψυχολογικά και πρακτικά. Μαζί κάναμε όλο αυτό το ταξίδι και περάσαμε μέσα από όλες τις δυσκολίες.

Ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου πολλούς ανθρώπους που με βοήθησαν, νοιάστηκαν και ασχολήθηκαν με την έρευνα μου. Τον Γιώργο Κοζικόπουλο, τον Γιάννη Τασιούλα και τον Κώστα Τούκα, που αποτέλεσαν ανθρώπους-κλειδιά για τη γνωριμία και επαφή μου με πολλούς συνεντευξιαζόμενους. Θα ήθελα πολύ να ευχαριστήσω φίλους, συναδέλφους και συμφοιτητές, που βοήθησαν στην έρευνά μου. Ιδιαίτερα την ομάδα Υποψηφίων Διδασκτόρων και μεταδιδασκτόρων του Καθηγητή Ιορδάνη Ψημμένου. Τέλος, όλους τους οικοδόμους που μου αφιέρωσαν το χρόνο και τις ιστορίες ζωής τους και δέχτηκαν να μου μιλήσουν.

Περιεχόμενα

Περίληψη	xi
Abstract.....	xiii
Εισαγωγή	1
1ο Κεφάλαιο	9
1. Το Πρόβλημα.....	9
1.1 Ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση και κρίση.....	17
1.2 Το παράδειγμα του οικοδόμου στην ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση και κρίση.....	25
2ο Κεφάλαιο	30
2. Θεωρητικές Προσεγγίσεις του Προβλήματος	30
2.1 Αναδρομή των μελετών γύρω από την κοινωνιολογία της εργασίας στην Ελλάδα	35
2.2 Θεωρία της εργασιακής διαδικασίας.....	39
2.2.1 Ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας	51
2.3 Το κοινωνικό κύρος στο επάγγελμα	57
2.3.1 Ιεράρχηση και θέση στην στρωμάτωση.....	67
2.4 Ανισότητες στον καταμερισμό της εργασίας.....	74
2.4.1 Κληρονομικά χαρακτηριστικά και γενικές δεξιότητες	80
2.5 Η κατανομή και το βίωμα του εργατικού δυναμικού.....	85
2.5.1 Ρόλοι, κανόνες και νόρμες συμπεριφοράς	92
3ο Κεφάλαιο	96
Ιστορικό Πλαίσιο	96

3.1 Το επάγγελμα του οικοδόμου.....	97
3.2 Γενικά χαρακτηριστικά του επαγγέλματος	101
3.3 Χαρακτηριστικά του επαγγέλματος στην Ελλάδα	105
3.4 Το επάγγελμα του οικοδόμου στην περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα	112
4ο Κεφάλαιο	117
4.1 Ο σχεδιασμός της έρευνας	117
4.2 Η μεθοδολογία της έρευνας	122
4.3 Η επιλογή του πληθυσμού στην έρευνα.....	128
4.3.1 Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του δείγματος.....	130
4.4 Ερευνητικές Φάσεις	137
4.4.1 Μέτρα ηθικής και δεοντολογίας	139
4.5 Οι οδηγοί συνέντευξης.....	140
4.6 Αντικειμενικές δυσκολίες της έρευνας	146
4.7 Συμπερασματικά	148
5ο Κεφάλαιο	150
5. Ανάλυση της έρευνας πριν την περίοδο της κρίσης	150
5.1 Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση του οικοδόμου πριν την περίοδο της κρίσης.....	151
5.1.1 Οι μετανάστες ως ρεζέρβα φθηνού εργατικού δυναμικού.....	152
5.1.2 Οικοδομή και ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση.....	156
5.1.3 Πλανόδιο εργατικό δυναμικό	171
5.1.4 Ευκαιρίες εργασίας και κοινωνικά δίκτυα	178
5.1.5 Η θέση και η ιεραρχία στο επάγγελμα	185

6° Κεφάλαιο	192
6. Ανάλυση της έρευνας κατά τη διάρκεια της κρίσης.....	192
6.1 Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση του οικοδόμου την περίοδο της κρίσης	193
6.1.1 Περίοδος κρίσης και ανεργία	194
6.1.2 Οικοδομή και ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση.....	198
6.1.3 Τακτικές επιβίωσης στην κρίση και «μαύρη» εργασία.....	215
6.1.4 Οι πιάτσες στην περίοδο της κρίσης	220
6.1.5 Ευκαιρίες εργασίας και κοινωνικά δίκτυα	225
Συμπεράσματα	233
Βιβλιογραφία	237
Ελληνική Βιβλιογραφία	237
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	244
Παράρτημα.....	255
Οδηγοί συνέντευξης.....	255
Φωτογραφικό Υλικό	262

Πίνακες

Πίνακας 1. Αριθμός ασφαλισμένων σε οικοδομοτεχνικά έργα στην Ελλάδα ανά εθνικότητα και φύλο, 2016-2020 (μήνας αναφοράς: Νοέμβριος).....	110
Πίνακας 2. Αριθμός ασφαλισμένων σε οικοδομοτεχνικά έργα στην Ελλάδα ανά εθνικότητα, 2004-2021 (μήνας αναφοράς: Νοέμβριος)	113
Πίνακας 3. Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων οικοδόμων του δείγματος	130
Πίνακας 4. Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των Αλβανών οικοδόμων του δείγματος	133
Πίνακας 5. Ειδικότητες Ελλήνων του δείγματος πριν την κρίση	135
Πίνακας 6. Ειδικότητες Αλβανών του δείγματος πριν την κρίση.....	136
Πίνακας 7. Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές Ελλήνων οικοδόμων του δείγματος ..	205
Πίνακας 8. Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές Αλβανών οικοδόμων του δείγματος .	209
Πίνακας 9. Οι συνθήκες στο επάγγελμα πριν την κρίση	228
Πίνακας 10. Οι συνθήκες στο επάγγελμα μέσα την κρίση	229

Διαγράμματα

Διάγραμμα 1. Διαφοροποίηση αριθμού ειδικεύσεων Ελλήνων πριν & μέσα στην κρίση212

Διάγραμμα 2. Διαφοροποίηση αριθμού ειδικεύσεων Αλβανών πριν & μέσα στην κρίση213

Φωτογραφίες

Εικόνα 1: Επί τω έργω (Οικοδόμοι φτιάχνουν λάσπη).....	262
Εικόνα 2: Πάνω στη σκαλωσιά	262
Εικόνα 3: Πριν τις εργασίες.....	263
Εικόνα 4: Μετά τις εργασίες.....	263
Εικόνα 5. Μέσα στο εργοτάξιο	264
Εικόνα 6. Χτίστης.....	265
Εικόνα 7. Μέτρα Ασφαλείας στο εργοτάξιο.....	266
Εικόνα 8. Έργα ύδρευσης και αποχέτευσης	267
Εικόνα 9. Ιεραρχία στο επάγγελμα	268
Εικόνα 10. Μπογιατζής.....	269
Εικόνα 11. Ξυλουργός	270
Εικόνα 12. Σοβατζήδες	271

Περίληψη

Η διατριβή εξετάζει τα μοτίβα και τις διαδικασίες ενδο-επαγγελματικής κοινωνικής στρωμάτωσης μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών οικοδόμων και πως οι διαχωρισμοί και οι εργασιακές συνήθειες μεταβάλλονται σε περιόδους κρίσης. Πρόκειται για μια μελέτη περίπτωσης των εργαζόμενων στον κατασκευαστικό κλάδο στην Αθήνα από το 2020-2022, με βάση την επιτόπια έρευνα. Στην Ελλάδα, η εργασία των μεταναστών στον κατασκευαστικό κλάδο είναι ένα σταθερό χαρακτηριστικό και η απασχόληση στο επάγγελμα του οικοδόμου ήταν παραδοσιακά συνδεδεμένη με περιθωριακές ομάδες.

Το ερώτημα ωστόσο είναι, ποιες είναι οι νέες γραμμές οριοθέτησης που αντικαθιστούν τις παλιές, ποιες διαδικασίες διαιωνίζουν τον εγκλωβισμό των εργατών και πως οι διαδικασίες από-ειδίκευσης τους επηρεάζουν. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, σε συνδυασμό με τη μείωση των μισθών και της απασχόλησης, οδήγησαν σε αυξημένο ανταγωνισμό μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών στον κατασκευαστικό κλάδο. Ο κοινωνικός αντίκτυπος των παραπάνω, είναι η θέσπιση νέων κριτηρίων στον καταμερισμό της εργασίας και ένα νέο σύνολο σχέσεων που δημιουργούνται στον ίδιο τύπο εργασίας. Έτσι, η συγκεκριμένη διατριβή πρόκειται να εξετάσει ποιες είναι οι νέες τακτικές που υιοθετούν οι εργαζόμενοι για να παραμείνουν ενεργοί στο επάγγελμα.

Σε πολλές χώρες σε όλη την Ευρώπη, οι κανονισμοί για την απασχόληση, τη μετανάστευση και τις δεξιότητες, έχουν υποστεί μετασχηματισμούς που αναδιαμορφώνουν τη σύνθεση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στις αγορές εργασίας της οικοδομής. Επίσης, ο κατασκευαστικός κλάδος παρουσιάζει αύξηση των μορφών αυτό-απασχόλησης και μεταφερόμενου εργατικού δυναμικού, όπου και τα δυο εξυπηρετούν τη μείωση των μισθών, των παροχών και άλλων μορφών κοινωνικής ασφάλισης. Ως αποτέλεσμα, τα μοτίβα της απορρύθμισης της απασχόλησης, έχουν κενά στην οικοδόμηση της ασφάλειας των εργαζομένων, μέσω της αύξησης των μορφών ψευδο-απασχόλησης και των υψηλών ποσοστών υπεργολαβίας.

Χρησιμοποιώντας αρχεία, ιστορικά δεδομένα και συλλέγοντας μαρτυρίες από τις αρχές της δεκαετίας του '90 για Αλβανούς μετανάστες, η διατριβή στοχεύει να

διαφωτίσει τις βασικές παραμέτρους που εμπλέκονται στη στρωμάτωση μεταναστών και γηγενών εργατών.

Λέξεις-κλειδιά: Ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση, επαγγελματική ιεραρχία, κατασκευαστικός κλάδος, κρίση

Abstract

The thesis examines the patterns and processes of intra-occupational stratification between Greek and Albanian construction workers and how divisions and work ethic change within this occupation in times of crisis. It is a case study of jobs in the building sector of Athens during 2020-2022 based on a fieldwork. In Greece, migrant labour has been a stable feature in the construction sector and work in building trade was traditionally connected to marginal groups.

The question, however, is, what new lines of demarcation replace the old ones, which procedures perpetuate workers' entrapment and how deskilling process affects them. During crisis, high levels of unemployment, combined with a decreasing rate of pay and employment status, have led to increased competition between Greek and migrant workers in construction industry. The social impact of the above is the establishment of new criteria for labour or job divisions, and a new set of relationships fabricated in the same type of work. Thus, this thesis is going to scrutinize which are the new tactics adopted by builders in order to stay active in business.

In many countries across Europe, regulations of employment, immigration and skill have undergone transformations that are re-shaping migrant composition in building labour markets. Also, the construction industry has seen a rise in false forms of self-employment and 'posted labour', both of which serve to lower wages, benefits and other forms of social security. As a result, patterns of employment deregulation have hollowed-out building workers' security through high rates of subcontracting and false self-employment.

Using archive, historical data and gathering follow-up testimonies from the early 1990's till today on Albanian migrants, the paper aims at confronting the main parameters involved in the stratification of migrant and indigenous workers.

Keywords: intra-occupational stratification, occupational hierarchy, building industry, crisis

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη διατριβή θα προσπαθήσει να αναδείξει τους τρόπους και τις διαδικασίες, μέσα από τις οποίες επέρχονται νέα όρια και γραμμές στην κοινωνική στρωμάτωση δυο διαφορετικών εθνοτικών ομάδων (Έλληνες- Αλβανοί οικοδόμοι) σε ένα επάγγελμα σε περιόδους κρίσης. Μέσα από την έρευνά μας, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τη σημασία της ενδο-επαγγελματικής στρωμάτωσης για την ιεράρχηση και τη θέση μεταξύ του ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού και τις συνθήκες μέσα από τις οποίες επέρχονται οι διαφοροποιήσεις στην κοινωνική στρωμάτωση για κάθε εθνοτική ομάδα.

Έχει ως στόχο να αναδείξει τον τρόπο και τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες διαμορφώνεται η κοινωνική στρωμάτωση μέσα στο επάγγελμα, σε συνθήκες κοινωνικής και οικονομικής κρίσης, όπως αυτή που διανύει η Ελλάδα από το 2008 μέχρι σήμερα. Επίσης, να μελετήσει το πως οι εργαζόμενοι ήρθαν αντιμέτωποι με τις δυσκολίες της κρίσης, καθώς και τις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν και πως προσαρμόστηκαν σε αυτές. Τέλος, επιδιώκει να εξετάσει τα διαφορετικά κοινωνικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των δύο εθνοτικών ομάδων, καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Είναι μια μελέτη περίπτωσης που θα προσπαθήσει να αναλύσει την ενδο-επαγγελματική κοινωνική στρωμάτωση μέσα από μια διπλή σύγκριση. Την εξέταση των συνθηκών εργασίας πριν και μετά την κρίση και την ανάδειξη του προβλήματος υπό το πρίσμα των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων. Εξετάζοντας τις διαδικασίες της ενδο-επαγγελματικής κοινωνικής στρωμάτωσης, μπορούμε να δούμε τις επί μέρους στρωματώσεις.

Επιλέγουμε το συγκεκριμένο επάγγελμα, γιατί αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς της οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας, καθώς και συγκέντρωσης του εργατικού δυναμικού. Εκτός των μεγάλων αλλαγών που πραγματοποιούνται ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα, ο καλύτερος τρόπος είναι να διαλέξουμε ένα κομβικό επάγγελμα της ελληνικής οικονομίας, καθώς και δυο εθνοτικές ομάδες εντός αυτού του επαγγέλματος, για να δούμε πως και με ποιο τρόπο επέρχονται οι διαφοροποιήσεις στην κοινωνική τους στρωμάτωση. Μέσα από την συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης, θα προσπαθήσουμε να βρούμε ποια είναι η θέση των

μεταναστών μέσα στην αγορά εργασίας, σε σύγκριση και με το ντόπιο εργατικό δυναμικό.

Η υποκειμενική διάσταση της νοηματοδότησης της εργασίας αποτελεί σημαντικό κομμάτι της διδακτορικής διατριβής, γιατί μέσα από αυτό θα μπορέσουμε να αναδείξουμε και να αναλύσουμε τις ενδο-επαγγελματικές μεταβολές, αλλά και τη διαμόρφωση των νέων κοινωνικών στρωματώσεων. Θα πρέπει να επικεντρώσουμε την έρευνά μας, στον τρόπο με τον οποίο ο εργαζόμενος κατανοεί τα καθήκοντα του και στο πως ο τρόπος οργάνωσης και παραγωγής της εργασίας, επηρεάζει τις αντιλήψεις των εργαζομένων εντός και εκτός εργασιακού χώρου.

Η σημασία της έρευνάς μας, είναι να αναδείξει πως οι εργαζόμενοι αντιλαμβάνονται αυτές τις μεταβολές και τον ανταγωνισμό μέσα από το επάγγελμά τους. Ποιοι καινούργιοι διαχωρισμοί δημιουργούνται και πως το εργατικό δυναμικό εκλαμβάνει τις κοινωνικές ανισότητες. Στόχος μας είναι να εξετάσουμε τον κοινωνικό αντίκτυπο της κρίσης στις εργασιακές συνθήκες, τη στάση και τις αντιλήψεις των εργαζομένων. Παράλληλα, να προβούμε και σε μια συγκριτική μελέτη που θα αφορά την περίοδο πριν και μετά την κρίση. Μέσα από αυτήν την εμπειρία που απορρέει από τους χώρους εργασίας και τους τρόπους ζωής των εργαζομένων, θα μπορέσουμε να ερευνήσουμε εάν υπάρχουν μεταβολές και διαφορές στην κοινωνική στρωμάτωση των υπό εξέταση πληθυσμών.

Θα διερευνήσουμε, αν και με ποιο τρόπο επανακαθορίζονται τα όρια της ενδο-επαγγελματικής στρωμάτωσης εντός ενός επαγγέλματος σε περιόδους κρίσης. Η μελέτη των ενδο-επαγγελματικών μεταβολών αναδεικνύει πως συσχετίζονται και αλληλεπιδρούν οι κοινωνικές ομάδες και πως ανακατασκευάζονται τα όρια στην στρωμάτωση, μέσα σε συνθήκες κοινωνικής και οικονομικής κρίσης, όπως αυτή που διανύει η Ελλάδα από το 2008 μέχρι και σήμερα. Η διαδικασία αλλαγής και οι νοηματοδοτήσεις που την ακολουθούν, για την ανάλυση των κοινωνικών επιπτώσεων στην περίοδο της κρίσης, έχουν ίσως περισσότερη σημασία και από την ίδια την αλλαγή (Ψημμένος:2020:120).¹

¹ Στο ίδιο (Ψημμένος:2020:119), διαβάζουμε τις δυο διαφορετικές πλευρές της κρίσης, την απόγνωση (*despair*) που έρχεται μέσα σε μια κρίση και τη συνέχεια της ευταξίας (*order*), που αφορά την επαναδιαπραγμάτευση των γραμμών διαχωρισμού και των ορίων στις προσδοκίες.

Η μελέτη της εργασίας, της κοινωνικής στρωμάτωσης και των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων αποτέλεσε και αποτελεί κεντρικό σημείο στην ανάλυση της Κοινωνικής Πολιτικής. Ωστόσο, η καταγραφή των διαφοροποιήσεων εντός ενός συγκεκριμένου επαγγέλματος, η σημασία που έχει η μελέτη των στοιχείων και των τρόπων ζωής του εργαζόμενου πληθυσμού, θα μας φέρει πιο κοντά στον αντίκτυπο που έχει η κρίση και στις αλλαγές που έχουν επέλθει στους επιλεγμένους πληθυσμούς σε αυτήν την περίοδο.

Η διάλυση των επαγγελματικών ομάδων, η εμφάνιση ευέλικτων μορφών εργασίας, η κατάρρευση του κράτους πρόνοιας, μας οδηγούν να σκεφτούμε πως γίνεται η επανα-οριοθέτηση των επαγγελματικών ορίων μέσα στα κοινωνικά στρώματα. Η διαμόρφωση της αγοράς εργασίας, κάτω από συνθήκες οικονομικής κρίσης, δημιουργεί μια μεγάλη ομάδα εργαζομένων, που συσσωρεύεται στον πυθμένα της επαγγελματικής κλίμακας. Πως όμως αυτές οι δομικές αλλαγές, επηρεάζουν τον μεταναστευτικό πληθυσμό μέσα στον αστικό ιστό και πως αυτοί οι άνθρωποι εκλαμβάνουν τις κοινωνικές ανισότητες και τις μεταβολές στην κοινωνική τους στρωμάτωση;

Η διεξαγωγή συνεντεύξεων σε βάθος είναι το μέσο που συμβάλλει στην καλύτερη εξέλιξη της διαδικασίας κατά την οποία οι εργαζόμενοι αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τα δεδομένα, τις καταστάσεις και τις πρακτικές των ατόμων που αφορούν την εργασία τους και τις σχέσεις που δημιουργούνται σε αυτά τα πλαίσια. Πάντα ο κοινωνιολογικός προβληματισμός αναφορικά με την εργασία ήταν και παραμένει το κοινωνικό περιεχόμενό της. Η κατανόηση αυτού του περιεχομένου δεν μπορεί να έρθει αν δεν επικεντρωθεί η έρευνα στις αξίες και αντιλήψεις του εργατικού δυναμικού.

Η διατριβή εξετάζει τα μοτίβα και τις διαδικασίες της κοινωνικής στρωμάτωσης μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών οικοδόμων και το πως αλλάζουν οι διαχωρισμοί τους σε περιόδους κρίσης. Πρόκειται για μια μελέτη περίπτωσης στην Αθήνα με βάση την επιτόπια έρευνα. Μακροπρόθεσμα μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και περαιτέρω ανάλυσης γύρω από την κοινωνική στρωμάτωση των ίδιων επαγγελματικών ομάδων και ατόμων και της εξέλιξής τους στην πορεία των ετών. Παράλληλα, μπορεί να δώσει το έναυσμα για την ανάλυση και άλλων

πτυχών της ζωής και την καταγραφή και άλλων στοιχείων γύρω από την καθημερινότητα των επιλεγμένων ομάδων προς διερεύνηση.

Μέσα από τη διδακτορική διατριβή, μελετούμε τις διαδικασίες διαμόρφωσης των συνθηκών ζωής, τις ερμηνείες αυτών και των κοινωνικών δράσεων των εργαζομένων. Για την αξία της μελέτης στις Κοινωνικές Επιστήμες, είναι πολύ σημαντική η επιτόπια έρευνα και καταγραφή των ιστοριών-ζωής των εργαζομένων. Έτσι θα μπορέσουμε να συγκεντρώσουμε πολλά ποιοτικά δεδομένα, που θα μας δείξουν τη σημασία που έχει το ζήτημα της εργασίας και οι σχέσεις των επαγγελματικών και εθνοτικών ομάδων για την Κοινωνική Πολιτική.

Η διατριβή χωρίζεται σε έξι επί μέρους κεφάλαια. Στα πρώτα δυο Κεφάλαια, αναλύεται ο θεωρητικός προβληματισμός και οι θεωρητικές προσεγγίσεις γύρω από την κοινωνική στρωμάτωση, την μετανάστευση και την κρίση. Στο 3^ο Κεφάλαιο, περιγράφουμε το ιστορικό πλαίσιο γύρω από την ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση του οικοδόμου. Το 4^ο Κεφάλαιο αφορά την μεθοδολογία της έρευνας, καθώς και την ανάλυση της επιλογής του δείματός μας. Στα δυο τελευταία Κεφάλαια, γίνεται η ανάλυση της έρευνας με εκτενείς αναφορές και αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις.

Πιο αναλυτικά στο 1^ο Κεφάλαιο, αναλύεται ο θεωρητικός προβληματισμός μέσα από τρεις υποενότητες. Στην πρώτη υποενότητα προσπαθούμε να σκιαγραφήσουμε για ποιο λόγο η εξέταση της ενδο-επαγγελματικής κοινωνικής στρωμάτωσης μέσα σε ένα επάγγελμα, αποτελεί κοινωνιολογικό πρόβλημα. Μέσα από την εξέταση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, επιχειρούμε να αναδείξουμε το πώς και γιατί επέρχονται οι διαφοροποιήσεις στην κοινωνική στρωμάτωση, μέσα από παραδείγματα αλλαγών στις διαδικασίες της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Στη δεύτερη υποενότητα του 1^{ου} Κεφαλαίου, οι συγκεκριμένες αλλαγές και διαφοροποιήσεις γίνονται αντικείμενο εξέτασης μέσα από τις περιόδους κρίσεων και ραγδαίων αλλαγών. Υπό αυτό το πρίσμα, φέρνουμε στο προσκήνιο μελέτες και έρευνες σε αντίστοιχες περιόδους κρίσεων, όπου παρατηρούμε πως οι αλλαγές δεν επέρχονται μόνο μεταξύ των διάφορων εθνοτικών και κοινωνικών ομάδων, αλλά πολλές φορές και μέσα στο ίδιο στρώμα και εντός ενός επαγγέλματος.

Τέλος, στην τελευταία υποενότητα του 1^{ου} Κεφαλαίου, αναλύουμε συγκεκριμένα το παράδειγμα του οικοδόμου μέσα από την ενδο-επαγγελματική κοινωνική στρωμάτωση και κρίση. Σε αυτήν την υποενότητα εξετάζουμε τα μοτίβα και τις διαδικασίες της κοινωνικής στρωμάτωσης μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών εργατών και το πώς αλλάζουν οι διαχωρισμοί τους σε περιόδους κρίσης.

Στο 2^ο Κεφάλαιο της διατριβής, ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην εξέταση του θέματος και του θεωρητικού προβληματισμού μας, μέσα από διαφορετικές πειθαρχίες και θεωρητικές προσεγγίσεις. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση του 2^{ου} Κεφαλαίου ξεκινά με την αναδρομή των μελετών γύρω από την Κοινωνιολογία και την Κοινωνιολογία της εργασίας, που αποτελούν σημαντικό εφαλτήριο για την περαιτέρω έρευνα και μελέτη θεμάτων όπως η κοινωνική στρωμάτωση, η μετανάστευση και η εργασία.

Στη συνέχεια του 2^{ου} Κεφαλαίου, επιχειρούμε να αναδείξουμε τις βασικές κατευθυντήριες για τις τέσσερις βασικές σχολές της Κοινωνιολογικής σκέψης. Σε κάθε σχολή, εστιάζουμε σε διαφορετικά θέματα που έρχονται στο προσκήνιο και αναδεικνύονται για το θέμα του οικοδόμου και της ενδο-επαγγελματικής του στρωμάτωσης. Συγκεκριμένα, για κάθε μια από τις σχολές (Μαρξιστική, Βεμπεριανή, Λειτουργιστική, Σχολή του Σικάγο), χωρίζουμε σε δυο ξεχωριστές υποενότητες, κάθε μια από τις οποίες αναδεικνύει ένα ξεχωριστό θεωρητικό προβληματισμό.

Αρχικά για τη Μαρξιστική σχολή, επικεντρωνόμαστε στη Θεωρία της Εργασιακής Διαδικασίας και στο πως επήλθαν οι αλλαγές και οι διαφοροποιήσεις στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και της απασχόλησης. Πολύ σημαντική σε αυτή την εξέταση, είναι η διαμόρφωση του φθηνού εργατικού δυναμικού και ο ρόλος των μεταναστών. Μέσα από αυτήν την υποενότητα, θα εξηγήσουμε τη διαδικασία μέσα από την οποία πραγματοποιείται η σύγκρουση των κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων, η διαμόρφωση του φθηνού εργατικού δυναμικού και η σχέση των ντόπιων και μεταναστών εργατών.

Στη δεύτερη υποενότητα, αναλύεται ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας επίσης από μαρξιστική σκοπιά. Η κατάτμηση της αγοράς εργασίας, η διαμόρφωση και η κατανομή του εργατικού δυναμικού στον καταμερισμό της εργασίας, εξετάζονται στα πλαίσια της κρίσης. Τέλος, φέρνουμε στο προσκήνιο τα διαφορετικά χαρακτηριστικά και τις ιδιαίτερες προσλαμβάνουσες που υπάρχουν στο επάγγελμα

του οικοδόμου και όσον αφορά στο διαχωρισμό των ειδικεύσεων, αλλά και όσον αφορά την εξειδίκευση των εργαζομένων.

Για την Βεμπεριανή σχολή, τα θέματα στα οποία εστιάζει η διατριβή, είναι το κοινωνικό κύρος, η θέση και η ιεραρχία στο επάγγελμα του οικοδόμου. Εστιάζουμε στα ζητήματα του κοινωνικού κύρους, καθώς και της ιεραρχίας και θέσης στην κοινωνική στρωμάτωση. Μέσα από αυτή την προσέγγιση, θα αναδείξουμε ζητήματα που αφορούν την σύγκρουση των επαγγελματικών ομάδων, καθώς και το πως φτάσαμε σε αυτήν και θα δούμε ποιες νέες ιεραρχίες δημιουργούνται.

Και στις δυο υποενότητες της συγκεκριμένης σχολής, εστιάζουμε στο πως η κρίση πλήττει το κοινωνικό κύρος και πως επέρχονται με αυτόν τον τρόπο μεταβολές και διαφοροποιήσεις στην κοινωνική στρωμάτωση των εργαζομένων, αλλάζοντας τη θέση και την ιεραρχία και μέσα στο επάγγελμα, αλλά και μεταξύ των ατόμων και των διαφορετικών ομάδων. Τέλος, μέσα από παραδείγματα της βιβλιογραφίας, εστιάζουμε στην μεταβολή που μπορεί να επέλθει σε περιόδους κρίσης, καθώς ο ανταγωνισμός είναι πιθανόν να φέρει συγκρούσεις, γνωρίζοντας πως υπάρχουν διαφορές όσον αφορά τις δεξιότητες, τις προσδοκίες και τις αντιλήψεις μεταξύ του εργατικού δυναμικού.

Η ανάλυση μας για τη Λειτουργιστική σχολή, επικεντρώνεται στον τρόπο που δομείται η κοινωνική συνοχή με όρους κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Στην πρώτη υποενότητα, εστιάζουμε στη σημασία της θέσης και του επαγγέλματος, που είναι ένας παράγοντας που καθορίζει την κατάταξη στο σύστημα κοινωνικής στρωμάτωσης. Μέσα από την θεωρία των ρόλων και την ανάλυση της σε περιόδους ραγδαίων αλλαγών, η συγκεκριμένη σχολή μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για το πώς αυτή η κατάρρευση των ρόλων, έφερε τη σύγκρουση του ενός κοινωνικού στρώματος με το άλλο, αυξάνοντας τους ανταγωνισμούς μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Στη δεύτερη υποενότητα, εστιάζουμε σε ένα ακόμα σημαντικό θεωρητικό σχήμα για τη σχολή των Λειτουργιστών. Σκοπός μας στη συγκεκριμένη υποενότητα είναι να εξετάσουμε, που τοποθετείται πλέον το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, το οποίο εξ' ορισμού οδηγούνταν σε χαμηλής ειδίκευσης χειρωνακτικά επαγγέλματα και τώρα φτάνει να συναγωνίζεται με το ντόπιο εργατικό δυναμικό. Η ανάλυση λοιπόν περιστρέφεται γύρω από το θέμα των ήδη αποκτηθέντων δεξιοτήτων και των

κληρονομικών χαρακτηριστικών και πως μέσα σε περιόδους κρίσης έχουμε τη σύγκρουση αυτών των δυο.

Στο τελευταίο κομμάτι της ανάλυσης των θεωρητικών προσεγγίσεων, έρχεται η σχολή του Σικάγο. Η σχολή του Σικάγο, αναδεικνύει το εύρος της παρέμβασης της κοινωνίας μέσα στις κοινωνικές αναπαραστάσεις και στις συμπεριφορές μας και στις δράσεις. Η σχολή αυτή προσπαθεί να δει με ποιο τρόπο το επάγγελμα παρεμβαίνει στην κοινωνία και διαμορφώνει ρόλους και τρόπους ζωής, όπως για παράδειγμα μέσα στην οικογένεια. Έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε ποιες είναι αντίστοιχα οι αντιδράσεις και οι νοηματοδοτήσεις μεταξύ των εργαζομένων, αλλά και μεταξύ μεταναστών και γηγενών εργατών.

Τέλος στην περίπτωση μας, εξετάζουμε πως διαμορφώνονται νέες στρωματώσεις εντός των επαγγελματών. Όταν μελετάμε λοιπόν διάφορες κοινωνικές ομάδες, παρατηρούμε όλα όσα έχουν να κάνουν με τους δεσμούς, τις σχέσεις, πρότυπα ή ρόλους που διαμορφώνονται μέσα σε αυτή. Το νόημα της συμβολικής διάδρασης, είναι ότι η κοινωνία και οι ομάδες που την αποτελούν, έρχονται σε επαφή και αλληλεπιδρούν. Στην τελευταία υποενότητα, βλέπουμε ποιοι είναι οι σημαντικοί άλλοι για τον οικοδόμο, πού τοποθετείται ο γηγενής εργάτης σε σχέση με τους ομοεθνείς του και πού σε σχέση με τους μετανάστες εργάτες.

Στο 3^ο Κεφάλαιο γίνεται η ανάλυση του Ιστορικού πλαισίου, που χωρίζεται σε τέσσερις ξεχωριστές υποενότητες. Σε όλες τις υποενότητες, βασικό μας μέλημα είναι η ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση στο επάγγελμα του οικοδόμου και οι ιστορικές αναφορές γίνονται εστιάζοντας εκεί. Στην πρώτη αναφερόμαστε ιστορικά στο επάγγελμα του οικοδόμου. Στη συνέχεια δίνουμε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά του επαγγέλματος και πιο συγκεκριμένα για την Ελλάδα. Στην τελευταία υποενότητα, αναφερόμαστε στο επάγγελμα του οικοδόμου για την περίοδο της κρίσης στη χώρα μας.

Στο 4^ο Κεφάλαιο, περιγράφουμε τη διαδικασία σχεδιασμού και πραγματοποίησης της έρευνας. Αρχικά αναλύουμε τη μεθοδολογία που επιλέξαμε για την συγκεκριμένη έρευνα και τον τρόπο με τον οποίο έγινε η επιλογή του πληθυσμού. Στη συνέχεια το Κεφαλαίο και μέσα από τους Πίνακες δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών, αναλύουμε το δείγμα μας, ενώ τέλος περιγράφουμε τις

ερευνητικές φάσεις, τις αντικειμενικές δυσκολίες και τους οδηγούς συνέντευξης της έρευνας.

Στο 5^ο και στο 6^ο Κεφάλαιο, γίνεται η ανάλυση της έρευνας. Ο συγκεκριμένος διαχωρισμός γίνεται γιατί στο 5^ο Κεφάλαιο περιγράφουμε την περίοδο πριν την κρίση και στο 6^ο την περίοδο μετά την κρίση. Τα συγκεκριμένα κεφάλαια εστιάζουν στην ανάλυση των συνεντεύξεων και τη σύνδεσή τους με τα θεωρητικά ερωτήματα της διατριβής. Οι μαρτυρίες των οικοδόμων και οι ιστορίες ζωής τους, αποτελούν ένα πολύ σημαντικό κομμάτι για την έρευνα, που θα αναδείξουν όλη την πορεία και τη διαδρομή τους στο επάγγελμα από τη δεκαετία του '90 και την είσοδο των μεταναστών στον κατασκευαστικό κλάδο, μέχρι και την περίοδο της κρίσης που διανύουμε.

1ο Κεφάλαιο

1. Το Πρόβλημα

Μέσα από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία βλέπουμε πως οι κρίσεις φέρνουν μεγάλες αλλαγές, όχι μόνο μεταξύ τάξεων και κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και ανάμεσα στην ίδια επαγγελματική ομάδα. Το βίωμα της ανεργίας, οι αλλαγές στην ιεραρχία του επαγγέλματος, η κατανομή των καθηκόντων, οι διαφοροποιήσεις στον τύπο της απασχόλησης, είναι χαρακτηριστικά του εργαζόμενου πληθυσμού που θα απασχολήσουν την έρευνά μας. Η εξέταση της ενδο-επαγγελματικής κοινωνικής στρωμάτωσης, θα αναδείξει τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες έρχονται στην επιφάνεια όλα τα παραπάνω και πως τα ίδια τα υποκείμενα νοσηματοδοτούν αυτές τις αλλαγές.²

Οι περισσότερες κοινωνιολογικές μελέτες των επιπτώσεων της κρίσης σε μια ιστορική περίοδο επικεντρώνονται στις μεγάλες και ραγδαίες αλλαγές στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης (Ψημμένος:2017:2). Μια σειρά παραμέτρων όπως είναι το εισόδημα, η πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, η συμμετοχή σε θέματα που αφορούν την εκπροσώπηση ή την οργάνωση σε κοινωνικούς φορείς και η δυνατότητα διαμόρφωσης και ανάπτυξης κοινωνικών δικτύων (πρωτογενών και δευτερογενών) μεταβάλλονται άμεσα από τις αλλαγές στην εργασιακή δραστηριότητα (Armstrong and Beynon:1977).

Οι μελέτες σε περιόδους κρίσης είναι σημαντικές γιατί αναδεικνύουν τακτικές διάκρισης και κοινωνικής στρωμάτωσης. Όπως αναφέρουν όμως οι Armstrong και Beynon (1977), σε περιόδους μεγάλων κρίσεων και ραγδαίων αλλαγών, όπως η κρίση του '30, η ανεργία δεν είναι το μοναδικό πρόβλημα. Σε αντίστοιχους καιρούς μεγάλης ύφεσης, επηρεάζονται οι δεσμοί της οικογένειας, η διατροφή των ανθρώπων και οι συνθήκες διαβίωσης. Οι συνέπειες δηλαδή της ανεργίας είναι βαθύτατες και διαρκούν για πολλά χρόνια. Τέλος, σημαντικό κομμάτι αποτελεί το ηθικό των εργαζομένων, το οποίο είναι καταρρακωμένο και επηρεάζεται από τη μη εύρεση εργασίας ή τις

² Η έννοια της διαδικασίας χρησιμοποιείται στην Κοινωνιολογία, για να αναδείξει κανονικότητες ή πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς που παρατηρούνται εν εξελίξει (Watson:2005:14).

ελάχιστες διαθέσιμες και κακοπληρωμένες δουλειές (Armstrong and Beynon:1977:13).

Αντίστοιχα με τους Armstrong και Beynon, ο Tilly (1998), δεν εξετάζει μόνο τι προκαλεί τις διαρκείς ανισότητες, αλλά αναζητεί τους τρόπους, τις αιτίες και τις συνέπειες που αυτές έχουν στις ζωές των ατόμων και πως επηρεάζουν και διαχωρίζουν τα μέλη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων ή ατόμων. Επικεντρώνεται μάλιστα, στις ανισότητες που διαρκούν από τη μια κοινωνική αλληλεπίδραση στην άλλη και κυρίως σε αυτές που έχουν ιδιαίτερη επίδραση στις πορείες ζωής, στις καριέρες και στη σταδιοδρομία των ατόμων (Tilly:1998:6-7).

Το παράδειγμα των μεταναστών και γηγενών εργατών, καθώς και η σύγκριση των αλλαγών πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης στον καταμερισμό της εργασίας μέσα σε ένα επάγγελμα, μας φέρνει πιο κοντά στις πραγματικές συνθήκες που δημιουργούνται μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων. Αυτό παρατηρείται ευκολότερα, εξετάζοντας συγκεκριμένα επαγγέλματα και μέσα από τις μεταναστευτικές ομάδες, οι οποίες είναι και οι πρώτες κοινωνικές ομάδες στις οποίες θα γίνουν εμφανείς οι διαφορές, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.

Ο Du Bois (1899)(1996), στη μελέτη του “*The Philadelphia Negro- A Social Study*” αναδεικνύει το ρόλο της ενδο-επαγγελματικής στρωμάτωσης μέσα από την εξέταση των νέγρικων πληθυσμών στη Φιλαδέλφεια των Η.Π.Α. στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Υπογραμμίζει το ρόλο του χρώματος και της φυλής και τη σύνδεσή του με συγκεκριμένα επαγγέλματα. Σηλητεύει πως τα προβλήματα των νέγρων της Φιλαδέλφεια πηγάζουν κυρίως από την παρελθοντική κατάσταση της υπηρετικότητάς τους, καθώς προσπαθούν να πάρουν τη θέση τους στον αστικό χώρο, όπου η κληρονομιά και η ανωτερότητα των λευκών είναι δεδομένη λόγω του χρώματος τους (Du Bois:1996:xix).

Το κοινωνιολογικό πρόβλημα για τον Du Bois, πέρα από τις διαφορές της πόλης με τις κοινότητες της υπαίθρου, είναι η χωροταξική οργάνωση της ζωής των ασθενέστερων τάξεων στην πόλη. Η σχέση τους με την οικονομία και ιδιαίτερα με τις κυρίαρχες πολιτισμικές αξίες, κατηγοριοποιούν και αναπαράγουν τις κοινωνικές ανισότητες και ειδικότερα την χαμηλού κύρους και υπηρετική εργασία. Η σύγχρονη πόλη ως το φυσικό περιβάλλον ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος στηρίζεται και υποστηρίζει τις κοινωνικές ανισότητες μέσα από τους χωρικούς

διαχωρισμούς (π.χ. συνοικίες, τύποι στέγασης) και μέσα από εθνο- φυλετικά, κατά φύλο και οικονομικά πρότυπα και στερεότυπα (Savage and Warde:2005:10).

Τα μειονεκτήματα όμως των νέγρικων πληθυσμών, δεν είναι μόνο απέναντι στους ντόπιους λευκούς, αλλά και απέναντι στους μετανάστες που έρχονται από την Ευρώπη, καθώς για τους εργοδότες το χρώμα του δέρματος παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την πρόσληψη και την απόλυση από μια εργασία (Du Bois:1996:xix). Μέσα από τη μελέτη του Du Bois, μαθαίνουμε πως οι νέγρικοι πληθυσμοί, είχαν επαγγελματική ανέλιξη και σε πολλές περιπτώσεις καταλάμβαναν και θέσεις σε επαγγέλματα της μεσαίας τάξης ή κυριαρχούσαν σε επαγγέλματα όπως αυτό της εστίασης. Ωστόσο, κάθε φορά που ένα νέο κύμα μεταναστών κατέφθανε από την Ευρώπη, αυτές οι θέσεις γινόταν επισφαλείς και η ανάδυση των νέγων στις μεσαίες τάξεις υπονομεύονταν από αυτό.

Για τον Du Bois, οι συγκρούσεις και οι διαφορετικές ταξινομήσεις, δεν υπάρχουν όμως μόνο μεταξύ λευκών και νέγων, αλλά και εντός της ίδιας φυλετικής ομάδας, ή εντός συγκεκριμένων επαγγελμάτων. Το μεγάλο πρόβλημα λοιπόν για τον συγγραφέα είναι η αναβίωση της τάξης, της κάστας και της καταγωγής, όπου έρχεται στο προσκήνιο σε μια περίοδο κρίσης (νομιμοποίηση των νέγρικων πληθυσμών από σκλάβους σε ελεύθερους) και πως η ειδίκευση, η καταγωγή, η εθνικότητα και το χρώμα φτάνουν να παίζουν κομβικό ρόλο μεταξύ των διάφορων κοινωνικών ομάδων και επαγγελμάτων (Du Bois:1996:133-135). Για τον Du Bois λοιπόν, το πρόβλημα βρίσκεται ακριβώς στο πως η ανάπτυξη του καπιταλισμού στηρίζεται σε μη οικονομικές και προ-καπιταλιστικές σχέσεις.

Ανταγωνισμοί, συγκρούσεις κ.ά., διαμορφώνουν ιεραρχίες και κοινωνικά στρώματα που τροφοδοτούν με καθορισμένο εργατικό δυναμικό, συγκεκριμένες χαμηλόμισθες και χαμηλού κύρους εργασίες. Σε περιόδους κρίσης, παρατηρούμε πως υπάρχει μεγάλη συρρίκνωση στις υψηλόμισθες/υψηλού κύρους εργασίες και ταυτόχρονη αύξηση των χαμηλόμισθων/χαμηλού κύρους εργασιών.³ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, την αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των κοινωνικών και

³ Για τη μείωση των μισθών, την αύξηση της επισφαλούς εργασίας, την περαιτέρω ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων και τη δημιουργία ενός στρώματος από «εργαζόμενους φτωχούς», στην περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα, βλέπε: Παπαθεοδώρου & Δαφέρμος (2010:31) *Διαστάσεις της φτώχειας και της αποστέρησης των εργαζομένων στην Ελλάδα και την Αττική*, Αθήνα, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής.

επαγγελματικών ομάδων, καθώς ολοένα και περισσότεροι, συναγωνίζονται για τις ίδιες θέσεις.

Μέσα από τη βιβλιογραφία, βλέπουμε ότι σε παρόμοιες περιόδους οικονομικής κρίσης, αναδεικνύονται όσον αφορά τους μετανάστες, εθνοτικές, φυλετικές και άλλες προκαταλήψεις μέσα στα επαγγέλματα. Ένα παράδειγμα για τις κοινωνικές τάξεις και την κοινωνική στρωμάτωση, μπορούμε να παρατηρήσουμε μέσα από την μελέτη του Myrdal (1964) «*An American Dilemma*». Η παραπάνω μελέτη αφορά την περιοχή των νοτίων πολιτειών των Η.Π.Α., όπου οι διαχωρισμοί και οι διακρίσεις σε βάρος των νέγρων, είναι ακόμα εμφανείς, ενώ χρονικά τοποθετείται στην περίοδο της κρίσης του '20-'30. Σε εκείνη την περίοδο, υπήρχαν επαγγέλματα τα οποία γινόταν κατά ένα μεγάλο ποσοστό από νέγρικούς πληθυσμούς. Θεωρούνταν χαμηλού κύρους και επικίνδυνα και βρισκόταν στην πιο χαμηλή βαθμίδα της λίστας κουβαλώντας πάνω τους το κοινωνικό στίγμα (Myrdal:1964:1080). Τέτοια ήταν: η οικιακή εργασία, ο κατασκευαστικός τομέας, τα ορυχεία, η υλοτομία, οι αυτοκινητοβιομηχανίες κλπ.

Στην ανάλυση του Myrdal για τα επαγγέλματα των νέγρικων πληθυσμών τη δεκαετία της κρίσης του '30 στις Η.Π.Α., διαβάζουμε πως η σχεδόν πλήρης παύση της κατασκευής κατοικιών και εργοστασίων, επιτάχυνε την εξάλειψη του νέγρου εργάτη οικοδομής, καθώς οι λευκοί ανταγωνιστές έγιναν ακόμα πιο πρόθυμοι να μονοπωλήσουν όποιες ευκαιρίες εργασίας είχαν απομείνει (1964:1100). Αυτές οι μεταβολές εντός του εργασιακού χώρου, επηρεάζουν τις κοινωνικές σχέσεις των εργαζομένων, τις αντιλήψεις, τις αξίες, τις συνήθειες και τις προσδοκίες τους. Επομένως, θα είχε μεγάλη σημασία να διερευνηθούν οι ενδο-επαγγελματικές μεταβολές που συμβαίνουν σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

Επίσης στην ίδια περίοδο, ο Myrdal μας υπενθυμίζει πως λόγω της παρατεταμένης ανεργίας, πολλοί ειδικευμένοι νέγροι εργάτες στον κλάδο των κατασκευών, αναγκάζοταν είτε να μείνουν για μεγάλα διαστήματα άνεργοι, είτε να αποδεχτούν εκ νέου ανειδίκευτες εργασίες για να επιβιώσουν (Myrdal:1964:100). Η συγκεκριμένη κατάσταση, σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό τους από μεγάλα έργα και ο περιορισμός τους σε εργασίες συντήρησης, μικρο-επισκευών και μικρής έκτασης κατασκευών, έκανε εξαιρετικά δύσκολο για αυτούς τη διατήρηση των ήδη αποκτηθέντων δεξιοτήτων τους (Myrdal:1964:1103). Η έρευνα μας, θα απαντήσει σε

αυτές τις υποθέσεις εργασίας και το εάν και κατά πόσο αυτά ισχύουν στους υπό εξέταση πληθυσμούς.

Ο Myrdal, υπογραμμίζει τον ρόλο της κάστας στη διαμόρφωση της σύγχρονης ταξικής στρωμάτωσης. Αυτές οι δυο μορφές διάκρισης, *κάστα* και *τάξη*, επικοινωνούν, αλληλοσυμπληρώνονται και ρυθμίζουν τη θέση των ανθρώπων στην κοινωνία και την οικονομία. Οι σχέσεις αυτών των δύο διακρίσεων βοηθούν στη διαμόρφωση σχέσεων, αντιλήψεων και δράσεων που βοηθούν στην ανάπτυξη και την αναπαραγωγή αυτού του εργατικού δυναμικού και τροφοδοτούν το σύστημα εργασίας με εργατικό δυναμικό. Η ύπαρξη βέβαια της γραμμής της κάστας, συντηρούσε τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ λευκών και νέγρικων πληθυσμών με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Το σύστημα της κάστας στις Ηνωμένες Πολιτείες, παρέμεινε άκαμπτο και συμπαγές, διατηρώντας όλες τις προκαταλήψεις και τους διαχωρισμούς σε σχέση με τους λευκούς, κυρίως σε ότι έχει να κάνει με γενετικά και φυλετικά χαρακτηριστικά (Myrdal:1964:668-669).

Στις Η.Π.Α. τη δεκαετία του '20 και παρά τη χειραφέτηση των νέγρικων πληθυσμών, συνέχισε να υπάρχει φυλετική προκατάληψη και μέσα στα επαγγέλματα, όπως σε ξενοδοχειακές μονάδες (Myrdal:1964:1088). Παράλληλα, οι νέγροι χρησιμοποιούνταν για εργασίες που έφεραν πάνω τους το κοινωνικό στίγμα, όπως για παράδειγμα: καθαρίστριες, υπηρέτριες, εργαζόμενοι ως ανειδίκευτοι εργάτες στις κατασκευές (Myrdal:1964:1079). Το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, στις δεκαετίες της κρίσης του '20-'30, μας δείχνει την ξεκάθαρη αλλαγή στα μέχρι τότε δεδομένα. Σε περιόδους κρίσης, προστίθενται επιπλέον χαρακτηριστικά εντός της κοινωνικής στρωμάτωσης. Για τον καθορισμό της στρωμάτωσης μέσα στο επάγγελμα, παίζουν ρόλο όχι μόνο ο μισθός και οι συνθήκες εργασίας, αλλά και τα χαρακτηριστικά του έθνους, του χρώματος, της φυλής.

Για παράδειγμα οι νέγρικοι πληθυσμοί, μπορούσαν να μετακινηθούν στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα (μεσαία ή ανώτερη τάξη), παρά την ύπαρξη της γραμμής της κάστας, η οποία συνέχισε να υπάρχει (Myrdal:1964:694). Μπορούσαν να αλλάξουν κοινωνική τάξη, όχι όμως και θέση μέσα στην κοινωνία, καθώς το κοινωνικό στίγμα παρέμενε, ενώ παράλληλα μεγάλωνε το χάσμα μέσα στην ίδια τη μειονότητα. Πιο συγκεκριμένα, η ύπαρξη της οριζόντιας κινητικότητας, μας δείχνει πως καμία κοινωνική τάξη, δεν είναι απόλυτα ομοιογενής με τα χαρακτηριστικά των ατόμων που την αποτελούν (Lopreato and Lewis:1974:462).

Με την οικονομική κρίση, τίθενται νέα όρια για το ποιος ανήκει και πού και εμφανίζονται νέοι διαχωρισμοί μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Μέσα από τα επαγγέλματα, παρατηρούμε μια συγκεκριμένη ομαδοποίηση. Μια διαμόρφωση κάποιων συνθηκών, κάποιων κοινών στοιχείων για κάθε ομάδα αναφοράς ξεχωριστά. Παρατηρούμε τον σαφή καθορισμό των ορίων στις κοινωνικές τάξεις (Coxon et. al.:1986:137). Διαμορφώνονται νέες στρωματώσεις και νέες ιεραρχίες στην κοινωνία. Οι κοινωνικές στρωματώσεις σπρώχνουν η μια την άλλη και παρατηρούμε κοινωνικές αλλά και ενδο-επαγγελματικές ανακατατάξεις. Συναντούμε συνεχώς διαφοροποιήσεις στην κοινωνική στρωμάτωση όσον αφορά τα επαγγέλματα. Για παράδειγμα οι παλαιές μεσαίες τάξεις στις Η.Π.Α. (μικροί επιχειρηματίες), οι οποίοι προλεταριοποιήθηκαν στις συνθήκες κρίσης του '30 (Mills:1970).

Παράδειγμα επίσης, αποτελεί η οικιακή εργασία στην δεκαετία της κρίσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου βλέπουμε παράλληλα δυο γεγονότα τα οποία οφείλονται σε αυτήν. Αφ' ενός την μείωση της οικιακής εργασίας και αφ' ετέρου την εισχώρηση ολοένα και περισσότερων λευκών στον κλάδο (Myrdal:1964:1082-1087). Παρατηρούμε λοιπόν, την ανακατασκευή των ορίων μέσα στα επαγγέλματα σε περιόδους κρίσης, καθώς οι εθνικές στρωματώσεις, σπρώχνουν προς τα κάτω άλλα κοινωνικά στρώματα (π.χ. νέγρικοι πληθυσμοί). Παράλληλα, μέσα από την συγκεκριμένη ταξική διάρθρωση, της κάστας, της φυλής, του φύλου, παρατηρούμε την ανάδειξη παραμέτρων κοινωνικού αποκλεισμού και τη διαμόρφωση αντιλήψεων και σχέσεων που αναπαράγουν την υπηρετικότητα (Lazarescu and Kouzas:2017).

Η συλλογική έκδοση, *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis (2017)*, αποτελεί μια σημαντική κοινωνιολογική μελέτη στα θέματα της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας, καθώς φέρνει στο προσκήνιο αλλαγές στους μηχανισμούς και τον ρόλο του επαγγέλματος κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ο βασικός της προβληματισμός, έγκειται στους λόγους για τους οποίους κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης που αντιμετωπίζουμε, οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες δεν προσπαθούν να μεταναστεύσουν από την χώρα. Αντιθέτως, φαίνεται πως αυτές οι εργαζόμενες παγιδεύονται στο επάγγελμά τους, με την προοπτική της αποχώρησης να φαντάζει από ανεπιθύμητη έως αδύνατη. Το πρόβλημα λοιπόν για τους συγγραφείς του τόμου, είναι η διαδικασία εγκλωβισμού και πως η κρίση διαμορφώνει περαιτέρω κοινωνικές και οικονομικές εξαρτήσεις.

Οι συγγραφείς αναλύουν τους δεσμούς εργασίας και τα όρια που τίθενται στην εργασία των μεταναστριών οικιακών εργατριών στην περίοδο της κρίσης, δηλαδή τις αλλαγές στις συνθήκες εργασίας όσο και τις ευρύτερες επιπτώσεις της κρίσης στο επάγγελμα τους. Καθώς λοιπόν η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση των οικιακών εργατριών αλλάζει από την αρχή της κρίσης, η μελέτη του κοινωνικού αντίκτυπου της στο επάγγελμα τους, περιλαμβάνει τις επιπτώσεις στην προσωπική ζωή, στις προοπτικές απασχόλησης και στην νοηματοδότηση της κοινωνίας μέσα σε ένα ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Η συγκεκριμένη έρευνα επαναφέρει τους μη οικονομικούς παράγοντες που είχε αναδείξει ο Du Bois (1920), ως την πρωταρχική αιτία για την οποία οι μετανάστριες οδηγούνται στον εγκλωβισμό μέσα στην οικιακή εργασία. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται πως η περιθωριοποίηση των οικιακών εργατριών οφείλεται στην σταδιακή σύνδεση του επαγγέλματος και του κοινωνικού στάτους με τις αξίες της εργοδότης οικογένειας και τα γενετήσια χαρακτηριστικά.

Έτσι, η οικονομική κρίση λειτούργησε ως καταλύτης για την περαιτέρω απομάκρυνση αυτών των γυναικών από συνθήκες και χαρακτηριστικά που θα διακινδύνευαν τον τρόπο που λαμβάνουν κοινωνική αναγνώριση. Συγκεκριμένα, μέσα στα πλαίσια της οικιακής εργασίας οι μετανάστριες μαθαίνουν ένα τρόπο ζωής αποκομμένο από την εθνοτική τους ομάδα, άλλους εργαζομένους και τα κοινωνικά δίκτυα που θα τους συνέδεαν με την ευρύτερη κοινωνία. Έτσι, η ζωή τους και οι προσλαμβάνουσες τους περιστρέφονται γύρω από το νοικοκυριό του εργοδότη τους.

Ο Psimmenos (2017:43-66) προβάλλει τις βασικές παραμέτρους που διαχώρισαν τις Ελληνίδες από τις μετανάστριες οικιακές εργάτριες, και παρέχει ένα θεωρητικό πλαίσιο για την ανάδειξη των λόγων απώλειας της εργασίας τους στη χώρα προέλευσης, και τον τρόπο που οδηγήθηκαν στον κοινωνικό παραμερισμό τους στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, μελετάται το φαινόμενο της σύνδεσης της εργασίας με την μετανάστευση αρχικά με το να δείξει τις διαφορές ανάμεσα στο σύστημα εργασίας *Gastarbeiter* και στην ανάπτυξη των προσωπικών υπηρεσιών στις δεκαετίες του 1970 και 1990. Μέσα από την διαδικασία της αποβιομηχάνισης, περνάμε από ένα μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό φιλοξενούμενων εργατών (*gastarbeiter*) σε μια νέα μορφή εργασίας και απασχόλησης η οποία συνδέεται πλέον με την εθνικότητα (*industrial refugees*). Σε αντίθεση με το σύστημα των φιλοξενούμενων

εργατών (*gastarbeiter*), πλέον βλέπουμε την σταδιακή δημιουργία θέσεων εργασίας οι οποίες προορίζονται αποκλειστικά για μετανάστες (*migrant jobs*).

Η διαδικασία αυτή έχει δύο περιόδους με διακριτά χαρακτηριστικά. Κατά την πρώτη, ο μετανάστης διαχωρίζεται από τον ντόπιο στις μορφές απασχόλησης που έχει πρόσβαση. Κατά την δεύτερη, ο διαχωρισμός της πρώτης περιόδου επεκτείνεται και στον έμφυλο και εθνικό διαχωρισμό στα αντικείμενα της εργασίας. Η αύξηση μάλιστα του τομέα των προσωπικών υπηρεσιών οδήγησε στην εδραίωση αυτών των ειδών εργασίας και στην ανάπτυξη νέων μορφών ελέγχου. Η σημασία του φαινομένου αυτού μελετάται σε τρία διαφορετικά επαγγέλματα: την οικιακή εργασία, την οικοδομή και την πορνεία. Μέσα από αυτές τις μορφές εργασίας, κάνουν την επανεμφάνιση τους νέοι τύποι ελέγχου που είχαν περιορισθεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στον καπιταλισμό, όπως η πατρωνία.

Η επόμενη ανάλυση από τους Lazarescu και Kouza (2017:67-88), εστιάζει στα αποτελέσματα που επιφέρει η κρίση στη σταδιοδρομία και την ενδο-επαγγελματική κινητικότητα των οικιακών εργατριών. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς ισχυρίζονται πως το διττό μοντέλο ανάμεσα σε αντικειμενικούς (εργασία, συνθήκες ζωής) και υποκειμενικούς παράγοντες (κοινωνικές σχέσεις και τα νοήματα που τους αποδίδονται), επηρεάζουν τα πρότυπα σταδιοδρομίας σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους και χάνουν την ισχύ τους σε περιόδους κρίσης. Έτσι, φαίνεται πως η κρίση επηρέασε αρνητικά τις νοηματοδοτήσεις της εργασίας, εκμηδενίζοντας τις επιτυχίες τους και τις εργασιακές τους προσδοκίες, ωθώντας τους στο να επιστρέψουν σε αρχικές μορφές απασχόλησης όπως είναι η οικιακή εργασία.

Ακόμα, η έρευνα τους μας δείχνει πως η κρίση επηρέασε αρνητικά και την κοινωνική κινητικότητα αυτής της ομάδας, με νέα κριτήρια να αναδύονται για αυτήν. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι τα οφέλη από την μετακίνηση από την εσωτερική στην εξωτερική οικιακή εργασία φαίνεται πως κλονίζονται από τα αποτελέσματα της έρευνας. Σε απάντηση αυτών των δεδομένων, οι ερευνητές αναδεικνύουν ένα νέο τρόπο κατανόησης των εργασιακών διαχωρισμών και της ιεραρχίας μέσα στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας που διαιωνίζει την εξάρτηση τους από την εργασία τους και ενισχύει την υπηρετική συμπεριφορά.

1.1 Ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση και κρίση

Οι μεταβολές που υφίστανται τα κοινωνικά στρώματα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, εντοπίζονται κυρίως εντός μιας κοινωνικής ομάδας ή ενός επαγγέλματος.⁴ Διακρίνουμε πως με το ξέσπασμά της, επαναφέρονται νέες μορφές διαχωρισμού του εργατικού δυναμικού, νέος καθορισμός των ορίων στην κοινωνική στρωμάτωση. Το πιο ουσιαστικό ωστόσο για την κρίση και την αλλαγή, είναι η ιδέα του διαχωρισμού των ανθρώπων και πιο συγκεκριμένα η κοινωνική στρωμάτωση. Οι κοινωνικές διαρθρώσεις και η κοινωνική στρωμάτωση κατά συνέπεια, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή δίνουν την γενικότερη εικόνα της κοινωνίας (Κασιμάτη:2004:95).

Κατά τη διάρκεια της κρίσης, συμβαίνουν ραγδαίες και βίαιες αλλαγές στα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών ομάδων. Η μορφή των κοινωνικών σχέσεων που καθορίζονται από το επάγγελμα, επιδρά έντονα και στην κοινωνική ζωή του εργαζομένου. Η σχέση αυτή επεκτείνεται και αλληλεπιδρά και εκτός των χώρων εργασίας, καθώς επηρεάζει τη ζωή, την καθημερινότητα και τις σχέσεις των εργαζομένων (Smelser:1974:113). Η απώλεια εργασίας, η μείωση του εισοδήματος και τα μεγάλα διαστήματα ανεργίας επηρεάζουν άμεσα τις εργασιακές, κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις των ατόμων. Μέσα από την παρούσα έρευνα θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες καθορίζεται το πλέγμα αυτών των σχέσεων.

Στην εμπειρική διερεύνηση, το ενδιαφέρον εντοπίστηκε στις μετακινήσεις των ατόμων μεταξύ των επαγγελμάτων και η ανάλυση της κινητικότητας παραδοσιακά επικεντρώθηκε στις μετακινήσεις του ατόμου και στις επιδράσεις που είχαν στην επαγγελματική διάρθρωση (Κασιμάτη:2004:20-21). Είναι πολύ σημαντικό να εξετάσουμε πτυχές της κοινωνικής και εργασιακής ζωής των ατόμων, καθώς αυτά θα μας δώσουν πολύτιμα στοιχεία και θα αναδείξουν τις διαφοροποιήσεις για κάθε ομάδα ξεχωριστά. Πώς αντιλαμβάνονται πλέον οι εργαζόμενοι την κοινωνική τους θέση; Ποια είναι η ιεραρχία τους μέσα στο επάγγελμα; Τι σχέση έχουν μεταξύ τους οι επαγγελματικές και εθνοτικές ομάδες;

⁴ Βλέπε Ιωαννίδης, Παπαθεοδώρου και Σούφτας (2012:29-37), για την εργασιακή διάσταση της φτώχειας στην Ελλάδα.

Η πόλη, οι συνήθειες, οι συνθήκες διαβίωσης και οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στο μεταναστευτικό και ντόπιο εργατικό δυναμικό, αποτελούν τα κύρια στοιχεία κοινωνιολογικής αναζήτησης για τη θέση των μεταναστών στο εργασιακό και πολιτισμικό πεδίο της κοινωνίας μας (Ψημμένος:1999:15-16). Η ανάλυση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, της καθημερινότητας, των σχέσεων στο επάγγελμα, είναι στοιχεία τα οποία θα απασχολήσουν την παρούσα έρευνα. Θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τη ζωή και την προσπάθεια διαβίωσης μέσα στην κρίση, στο συγκεκριμένο επάγγελμα, δίνοντας μέσα από μια μελέτη περίπτωσης, στοιχεία και ώθηση για περαιτέρω ανάλυση και εμβάθυνση.

Τα όρια που υπάρχουν μέσα σε ένα επάγγελμα είναι σαφώς καθορισμένα, μέσα από αυτό που ονομάζουμε επαγγελματική δομή. Η δομή της κοινωνικής στρωμάτωσης⁵ μπορεί να οριστεί ως η κατανομή των πολύτιμων πόρων στην κοινωνία, όπως είναι το εισόδημα, το επαγγελματικό και κοινωνικό γόητρο, η εκπαίδευση και η πολιτική δύναμη, που επηρεάζουν τις ευκαιρίες ζωής για τα άτομα (Beeghley:2000:1). Όλοι αυτοί οι παράγοντες, αποτελούν μέρος ή στοιχεία ή εκφάνσεις της στρωμάτωσης και σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό συσχετίζονται με το επάγγελμα, γι' αυτό και χρησιμοποιείται ως ο μοναδικός και απλούστατος δείκτης της θέσης του ατόμου στην κοινωνική ιεράρχηση (Κασιμάτη:2004:88-89). Σε μια κοινωνία όπου ολοένα και περισσότεροι εξαρτώνται από την μισθωτή εργασία, το επάγγελμα μπορεί να αποτελέσει έναν σίγουρο δείκτη κοινωνικών πλεονεκτημάτων ή μειονεκτημάτων (Crompton:1998:14).

Μελετώντας την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, προκύπτει ότι οι αλλαγές στην οικονομία, πέραν της δραματικής πτώσης του βιοτικού επιπέδου, επέφεραν προβλήματα στο κοινωνικό γόητρο και στις ομάδες αναφοράς που συνδεόντουσαν με αυτό. Όπως αναφέρει ο Mills (1985), την περίοδο της κρίσης του '30 στις Η.Π.Α., σχεδόν κανείς δεν είχε αμφιβολία ότι υπήρχε ένα σοβαρό, γενικό οικονομικό πρόβλημα, που περικλείει πλήθος ατομικών προβλημάτων, με συνέπεια οι δομικές αντιθέσεις που απειλούσαν συγκεκριμένες αξίες ήταν ολοφάνερες και ξεκάθαρες και

⁵ Η κοινωνική στρωμάτωση, αναφέρεται στα πρότυπα που υπόκεινται στις ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων μιας κοινωνίας σχηματίζοντας «στρώματα» βάσει παραγόντων τέτοιων όπως η κοινωνική τάξη και το κοινωνικό κύρος (Watson:2006:205).

οι άνθρωποι που πίστευαν σε αυτές τις αξίες, περνούσαν κάποια κρίση που τη βίωναν είτε σαν προσωπικό πρόβλημα, είτε σαν κοινωνικό (Mills:1985:22-23). Αντίστοιχα στη σημερινή εποχή, βλέπουμε πως εργασιακά και προσωπικά προβλήματα είναι αλληλένδετα και η κρίση έχει κλονίσει τις αντιλήψεις και τις αξίες των ανθρώπων. Παράλληλα οι εργασιακές σχέσεις μεταβάλλονται προς όφελος των εργοδοτών, πλήττοντας το εισόδημα, τις ειδικεύσεις, τις κοινωνικές σχέσεις και τα σχέδια των εργαζομένων.

Ήδη από τις δεκαετίες του 1920 και 1930, κατά την αντίστοιχη περίοδο οικονομικής κρίσης, υπάρχουν κοινωνιολογικές μελέτες που μας δίνουν στοιχεία για τις ενδο-επαγγελματικές μεταβολές. Για παράδειγμα, η έρευνα του Mess (1928), στην ευρύτερη βιομηχανική περιοχή του Νιουκάστλ, εστιάζει στην κατανομή του πληθυσμού, των επαγγελμάτων, της καθημερινής ζωής, της εκπαίδευσης, της υγείας και της ευρύτερης κοινωνικής οργάνωσης των κατοίκων στη συγκεκριμένη περιοχή. Η έρευνα είναι μια προσπάθεια καταγραφής όλων αυτών των στοιχείων για την καλύτερη απεικόνιση και αποτύπωση των προβλημάτων των κατοίκων σε περίοδο έντονης ύφεσης.

Από εκεί αντλούμε, πως επαγγέλματα όπως αυτό του οικοδόμου, του ναυπηγού, του ανθρακωρύχου υπόκεινται σε έντονες αυξομειώσεις, σε ανάλογες περιόδους κρίσης. Οι εργαζόμενοι στη ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη, όπου εμπλέκονται και διάφοροι επαγγελματίες από την ευρύτερο κλάδο των κατασκευών (όπως ξυλουργοί, σιδεράδες, υδραυλικοί κ.ά.) βρίσκονται σε ευάλωτη θέση λόγω των έντονων διακυμάνσεων στη συγκεκριμένη εργασία και εγκλωβίζονται σε ένα πλαίσιο μεταξύ περιστασιακών σχέσεων εργασίας και ανεργίας (Mess:1928:56-57). Πιο χαρακτηριστικά, ο Mess, αναφέρει πως οι εργαζόμενοι σε αυτά τα επαγγέλματα, εγκλωβίζονται μεταξύ μιας κατάστασης υπο-απασχόλησης και ανεργίας, ενώ τέτοιες συνθήκες όπως αναφέρει είναι πιο ύπουλες, αποκαρδιωτικές και δυσεπίλυτες ακόμα και από την ίδια την ανεργία (Mess:1928:63).

Η έμφαση στον ανθρακωρύχο, τον οικοδόμο, ή τον εργάτη στην ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη, αποτελεί ένα μέσο ή ένα εργαλείο για τη μελέτη των διαφοροποιήσεων στην κοινωνική στρωμάτωση των επαγγελμάτων. Τονίζοντας πόσο σημαντική είναι η διαδικασία, καθώς μέσα από την κατανόηση αυτού ίσως απαντηθούν κάποια ερωτήματα για το εργατικό δυναμικό. Μιλώντας για τις δομές, τα

δρώντα υποκείμενα και το ιστορικό ή κοινωνιολογικό ενδιαφέρον για τα συγκεκριμένα επαγγέλματα, εστιάζουμε στον τρόπο που διαμορφώνεται η θέση και η ιεραρχία του εργατικού δυναμικού.

Η πρωτοποριακή επιτόπια κοινωνική έρευνα για τους άνεργους της περιοχής Marienthal στην Αυστρία στις αρχές της δεκαετίας του 1930, εστιάζει στις συνέπειες της μακροχρόνιας μαζικής ανεργίας που βίωνε ο τοπικός πληθυσμός ως απόρροια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Το άγνωστο, για την περιοχή φαινόμενο της μαζικής ανεργίας, επέφερε ακραία κοινωνική κατάθλιψη και φτώχεια στην κοινότητα. Ως αποτέλεσμα, ο τοπικός πληθυσμός βίωνε καθημερινά τις ολέθριες συνέπειες της οικονομικής κρίσης και την παρατεταμένη ανεργία (Jahoda M. et. al.:2020:13). Στο επίκεντρο της μελέτης αυτής, δεν τέθηκε τόσο το άτομο ως ξεχωριστή μονάδα, αλλά η οικογένεια και η κοινότητα των ανέργων (Jahoda M. et. al.:2020:19). Ωστόσο, μέσα από τη μελέτη ενός μαζικού κοινωνικού προβλήματος, όπως είναι η περίπτωση των κατοίκων της πόλης Marienthal, δεν εστιάζουμε μόνο στο αποτέλεσμα της κρίσης, αλλά βλέπουμε τις αιτίες και τις ερμηνείες ενός τέτοιου φαινομένου.

Ο Τζορτζ Όργουελ (2004:164-165), μας δίνει μια περιγραφή της ανεργίας σε πολλές πόλεις του βιομηχανικού βορρά της Αγγλίας το 1928. Αναφέρει πως οι άνεργοι (ανθρακωρύχοι κυρίως), βίωναν μια πολύ άσχημη κατάσταση η οποία έπληττε τους ίδιους και για την οποία ένιωθαν οι ίδιοι υπεύθυνοι. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν ότι σταδιακά άρχισαν να νιώθουν τα συναισθήματα της ανικανότητας, της απόγνωσης και της προσωπικής ταπείνωσης. Συναισθήματα, που είναι πολύ χειρότερα από κάθε άλλη κακουχία και χειρότερα ακόμα και από την κάμψη του ηθικού που προκαλεί η αναγκαστική αδράνεια, όπως καυτηριάζει.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό που παρατηρούμε όσον αφορά την ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση σε αντίστοιχες περιόδους κρίσης, είναι πώς οι έντονοι ανταγωνισμοί εντός του επαγγέλματος, δεν συμβαίνουν μόνο μεταξύ των εργαζομένων και εργοδοτών, αλλά και μεταξύ των ίδιων των διαφορετικών επαγγελματιών που εμπλέκονται σε αυτό. Πιο αναλυτικά, ο Montgomery (1927:6), περιγράφει πως η τεχνολογική εξέλιξη στον κλάδο, με την είσοδο νέων ειδών εργασίας σε αυτόν, έφερε ανταγωνισμούς με τους ήδη υπάρχοντες και έθεσε υπό αμφισβήτηση τις επικρατούσες συνθήκες. Κάτι ανάλογο μπορούμε να πούμε πως συμβαίνει και σήμερα, με την κρίση που πέρασαν και περνάνε ορισμένες ειδικότητες

της οικοδομής (π.χ. καλουπατζήδες, μπετατζήδες, σιδεράδες) και την ταυτόχρονη άνθηση άλλων ειδικοτήτων και τεχνικών (π.χ. γυψοσανιδάδες).

Ένα άλλο έντονο χαρακτηριστικό στο επάγγελμα του οικοδόμου, είναι ότι πάντα ήταν στενά συνδεδεμένο με αυτό που ονομάζουμε περιστασιακή εργασία. Δηλαδή, την εφήμερη, πλανόδια εργασία. Αυτό συμβαίνει γιατί η συγκεκριμένη εργασία είναι ασταθής, με μεγάλο κίνδυνο εργατικών ατυχημάτων και μια δουλειά βαριά και ανθυγιεινή. Επειδή η εξασφάλιση στέγης και τροφής στα ξένα μέρη ήταν προβληματική, οι πλανόδιοι οικοδόμοι στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, φρόντιζαν συνήθως να καταρτίζουν συμφωνίες. Με τις συμφωνίες αυτές οι κύριοι των έργων (εργοδότες τους), αναλάμβαναν την υποχρέωση να τους παρέχουν τροφή και στέγη, με ανάλογη μείωση του χρηματικού μισθού ή της χρηματικής εργολαβικής αμοιβής τους (Γκούτος:1985:67).

Οι οικοδόμοι, λόγω της συνεχούς μετακίνησης τους, δεν είναι δεμένοι με έναν εργοδότη, ούτε με ένα συγκεκριμένο χώρο εργασίας. Συνεχώς μετακινούνται όπου υπάρχει δουλειά και μένουν εκεί για όσο καιρό αυτή διαρκεί (Thiel:2007:226-251). Η εργασία τους συνεπώς, είναι περισσότερο προσωρινή παρά συνεχής και κατά συνέπεια τα εισοδήματα, η καθημερινότητά και η κοινωνική τους ζωή συνεχώς υπόκειται σε έντονες διακυμάνσεις που χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα (Mayhew:2008:267).

Το επάγγελμα του οικοδόμου, εμπίπτει σε όλες εκείνες τις κατηγορίες μιας εφήμερης εργασίας. Η περιγραφή των αιτιών της πλανόδιας εργασίας συνοψίζονται στα παρακάτω: (α) συνθήκες ανεργίας και εποχιακής εργασίας, (β) βιομηχανική ανεπάρκεια, (γ) προσωπικές ελλείψεις, (δ) κρίσεις στη ζωή του ατόμου, (ε) φυλετικές ή εθνικές διακρίσεις, (στ) επιθυμία για περιπλάνηση (Anderson:1923:85-86).

Η περιγραφή των συνθηκών ανεργίας και περιστασιακής εργασίας και η ανάλυση της χωρατοξικής στρωμάτωσης, έρχονται στο προσκήνιο μέσα από την μελέτη του Anderson. Ο τρόπος που οι απομονωμένες πολιτισμικά περιοχές συγκέντρωσης των Hoboes⁶, γνωστές ως Hobohemian, λειτουργούσαν ως αγορές

⁶ Ο hobo είναι αυτός που ταξιδεύει αναζητώντας εργασία, ο μετανάστης εργάτης που ψάχνει να βρει δουλειά. Οι εργάτες αυτού του είδους ακολουθούν τις εποχές του χρόνου σε ανάλογες εργασίες. Το όνομα προήλθε από τις λέξεις "hoe-boy" (τσάπα- αγόρι) που προέρχονται καθαρά από τη δουλειά στο αγρόκτημα (Anderson:1923:88).

εργασίας, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, οι προσωπικές κρίσεις και ελλείψεις των ατόμων, αντανακλούν αφενός τη σύγχυση που υπάρχει μεταξύ ανεργίας και ευκαιριακής εργασίας και αφετέρου αναδεικνύει την ανάγκη αντιμετώπισης του φαινομένου ως μέρος της κοινωνικής πολιτικής.⁷ Επιπλέον, διαφωτίζονται στοιχεία που σχετίζονται με μία πρώιμη εκδήλωση των προβλημάτων του στιγματισμού και διακρίσεων που υφίστανται τα κοινωνικά υποκείμενα, του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού και των ευκαιριών που τους προσφέρονται ή τους αποκλείουν από την κοινωνία.

Σε περιόδους κρίσης όπου στην εργασία κυριαρχεί η αστάθεια, η αβεβαιότητα, οι ευέλικτες μορφές εργασίας, υπάρχουν μεγάλες αναταράξεις οι οποίες γίνονται εμφανείς μέσα στα ίδια τα κοινωνικά στρώματα. Ο εργάτης ενδέχεται να βρεθεί χωρίς απασχόληση κατά τη διάρκεια περιόδων οικονομικής κρίσης, ενώ η απώλεια εισοδήματος ή απασχόλησης, απειλεί σοβαρά τη λειτουργία θεσμών όπως η οικογένεια, η κοινωνικοποίηση κ.ά. (Smelser:1974:138). Αυτές οι πολιτικές, έστρεψαν το ένα κοινωνικό στρώμα ενάντια στο άλλο και παράλληλα ενδυνάμωσαν τους παραδοσιακούς διαχωρισμούς, τους ανταγωνισμούς και έθεσαν γενετικούς φραγμούς στην κοινωνική κινητικότητα (Psimmenos:2017:7).

Με την έλευση τους στις χώρες υποδοχής, οι μετανάστες τοποθετούνται στη βάση της κοινωνικής κλίμακας και είναι ήδη διαχωρισμένοι από τους γηγενείς εργάτες στη βάση των πολιτικών δικαιωμάτων, της κοινωνικής θέσης, του κοινωνικού κύρους, της εθνικότητας, του φύλου (Lipset and Bendix:1959:105). Συνεπώς, όταν μελετάμε μια κοινωνική στρωμάτωση, θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν μας και άλλες έννοιες πέραν της κοινωνικής τάξης και του επαγγέλματος. Έννοιες όπως είναι η φυλή, το φύλο και η εθνικότητα, προσδίδουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε αυτές τις ομάδες αναφοράς και κατά συνέπεια, βαθαίνουν τα όρια της κοινωνικής στρωμάτωσης.⁸

⁷ Στην εισαγωγή του έργου του Zorbaugh (1929)(1983), ο Καθηγητής R. Park αναφέρει πως κάθε μεγάλη πόλη έχει τις δικές τις *bohemian* και *hoboemian* περιοχές και τις δικές τις φτωχογειτονιές, με την πόλη του Σικάγο να έχει την ιδιαιτερότητα να έχει αυτές τις περιοχές σε φυσική εγγύτητα μεταξύ τους.

⁸ Οι Rex και Mason (1986:6), κάνουν αναλυτική αναφορά για τον ρόλο που παίζει η έννοια των φυλετικών και εθνοτικών χαρακτηριστικών των ατόμων, στην διαμόρφωση του κοινωνικού κύρους στα πλαίσια της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Στις σύγχρονες κοινωνίες, νέα χαρακτηριστικά και καινούργιες παράμετροι χαρτογραφούν την κοινωνική ανισότητα. Οι σημαντικές αλλαγές που έχουν σημειωθεί τελευταία με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και των συστημάτων επικοινωνίας, οδήγησαν σε μεγάλες διαφοροποιήσεις που συνδέονται με χαρακτηριστικά, όπως είναι το φύλο, η φυλή, η εθνότητα, ενώ στον ορίζοντα εμφανίζονται και άλλες προβληματικές και κοινωνικά περιθωριοποιημένες κοινωνικές κατηγορίες που συνδέονται με την ηλικία και την περιοχή κατοικίας (Κασιμάτη:2004:27).

Έτσι έχουμε την επαναφορά φυλετικών και εθνοτικών μορφών της εργασίας και της απασχόλησης, τα οποία εμφανίζονται και αντικαθιστούν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν μέχρι τότε την εργασία τους οι εργαζόμενοι με βάση τα καθήκοντα, τα προσόντα και την αξία τους στην κοινωνία. Η σοβαρότητα των αλλαγών στην εργασία και στα μοτίβα απασχόλησης, ήταν τέτοια, που παράλληλα με την κατάρρευση των εργασιακών συλλογικοτήτων, προκλήθηκε η εντατικοποίηση φυλετικών και εθνοτικών ορίων στην εργασία και την οικογένεια (Κασιμάτη:1992).

Αυτό συμβαίνει γιατί εργαζόμενοι οι οποίοι είχαν αποκτήσει τα απαραίτητα εφόδια μέσω της εκπαίδευσης για την απόκτηση μιας εργασίας, δεν μπορούν πλέον να βρουν την αντίστοιχη απασχόληση και συνεπώς οδηγούνται στην αναζήτηση άλλων επαγγελμάτων στη βάση της επαγγελματικής κλίμακας. Στο σύνολό τους από τη στέγαση, τη διατροφή, μέχρι την εκπαίδευση και τους βρεφονηπιακούς σταθμούς, το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό ουσιαστικά σπρώχνεται σε προσωρινές δουλειές και αγορές εργασίας που κυρίως αφορούν την φυσική και κοινωνική αναπαραγωγή του ντόπιου πληθυσμού (Ψημμένος:2020:73).

Η διαμόρφωση της οικονομίας και της αγοράς εργασίας στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και εντεύθεν, είναι στρωματοποιημένη με βάση την εθνικότητα. Στην έρευνά του για τη μεταμόρφωση της κοινωνικής γεωγραφίας της Νέας Υόρκης, ο Ness, αναφέρει πως οι γηγενείς λευκοί καταλαμβάνουν περισσότερο τις υψηλόμισθες επιστημονικές/διευθυντικές εργασίες του τομέα των υπηρεσιών, ενώ οι Αфро-Αμερικανοί και οι γηγενείς Λατίνοι βασίζονται κυρίως στη χρηματοδότηση του δημοσίου τομέα (Ness:2005:17).

Οι μετανάστες, τείνουν να γεμίζουν το κενό στις χαμηλόμισθες δουλειές που δημιουργούνται στους νέους τομείς της οικονομίας. Κατώτερης ποιότητας εργασίες

του τομέα παροχής υπηρεσιών, που έχουν χαμηλούς μισθούς και παρέχουν αν όχι καθόλου, ελάχιστα προνόμια. Σε αυτές τις δουλειές, περιλαμβάνονται οι δημόσιες συγκοινωνίες, ξενοδοχεία και εστιατόρια, διανομείς, φύλαξη, συντήρηση και κατασκευή κτιρίων και άλλες χαμηλού κύρους υπηρεσίες. (Ness:2005:17).

1.2 Το παράδειγμα του οικοδόμου στην ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση και κρίση

Μια οικονομική και κοινωνική κρίση μας δείχνει μέσα από μια διαδικασία αλλαγής, πώς οριοθετούνται εκ νέου οι γραμμές διαχωρισμού ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα και τις επαγγελματικές ομάδες. Αυτό γίνεται ακόμα πιο εμφανές, όταν κάποιος προσεγγίζει την επίπτωση τη κρίσης σε επαγγελματικές ομάδες και ειδικότερα σε άτομα που απασχολούνται σε επαγγέλματα ή εργασίες που πλήττονται άμεσα από την οικονομική κρίση, όπως η οικοδομή (Ψημμένος:2017:40). Το δικό μας ερευνητικό ενδιαφέρον, θα στραφεί γύρω από το ίδιο υποκείμενο και τις επί μέρους διαφοροποιήσεις που επέρχονται εντός του επαγγέλματος. Δηλαδή τον οικοδόμο, την εργασιακή του πορεία, τους συναδέλφους και την καθημερινότητά του.

Το επάγγελμα του οικοδόμου είναι ο πιο παραδοσιακός τομέας της ανεπίσημης οικονομίας στην Ελλάδα και ήταν βασισμένο στην ανασφάλιστη ή ακόμα και παιδική εργασία (Λαμπροπούλου:2009). Το επάγγελμα αυτό στηρίχθηκε στη μαύρη αγορά, όπως οι πιάτσες, που ήταν τόπος αγοραπωλησίας της εργατικής δύναμης (Γκίκας:2013). Η οικοδομή, μαζί με την οικιακή εργασία είναι τα δύο κατεξοχήν επαγγέλματα των μεταναστών στην Ελλάδα (Ψημμένος:2013). Η οικοδομή είχε πάντα κεντρικές σχέσεις με άλλα επαγγέλματα και τάξεις ή κοινωνικά στρώματα, ενώ η εργασία στον τομέα των κατασκευών ανέκαθεν συνδεόταν με ομάδες που βρίσκονται στο περιθώριο (μετανάστες, ριζοσπάστες κλπ.) (Γκίκας:2013).

Από τη δεκαετία του 1970 υπήρξε μια αξιοσημείωτη μείωση ή έλλειψη παραγωγής θέσεων εργασίας στις περισσότερες προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. Οι υπάρχουσες έρευνες έχουν επισημάνει το γεγονός ότι ο κοινωνικός αντίκτυπος μέχρι τώρα ήταν η επιβράδυνση της κινητικότητας και η επέκταση των θέσεων εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών που ορίζεται ως επί το πλείστον από τα παρακάτω βασικά χαρακτηριστικά: ασταθή απασχόληση, χαμηλές αμοιβές και ελάχιστη ή μηδενική εξέλιξη της σταδιοδρομίας και απόκτηση δεξιοτήτων.

Σε συνθήκες εκβιομηχάνισης το επάγγελμα του ατόμου συσχετίζεται με άλλα χαρακτηριστικά, όπως είναι η θέση του στην ιεραρχία της κοινωνικής στρωμάτωσης, η οικονομική του κατάσταση, το επίπεδο της εκπαίδευσής του, το γόητρο στην τοπική κοινότητα κλπ. Το επάγγελμα λοιπόν, παίζει κυρίαρχο ρόλο για την θέση των

ατόμων στην κοινωνική στρωμάτωση και επηρεάζει και άλλους παράγοντες της ζωής τους (π.χ. κοινωνικό και οικονομικό στάτους).

Ο σκοπός της διατριβής, είναι να ερευνηθεί τι γίνεται μέσα στα επαγγέλματα σε ακριβώς αντίθετες συνθήκες, όπως είναι η μείωση της παραγωγής, η ανεργία, η αύξηση της μερικής απασχόλησης, η ανασφάλιστη εργασία, η φτώχεια. Η οικονομική κρίση, πλήττει την εξειδίκευση, την εκπαίδευση και την αγορά εργασίας, με συνέπεια να ωθεί στη διαφοροποίηση του πληθυσμού σε βασικές κατηγοριοποιήσεις. Παράλληλα, αυξάνονται οι ρυθμοί και η ένταση της εργασίας. Αναβιώνουν παλαιότερες μορφές κοινωνικής στρωμάτωσης, καθώς και στοιχεία ταξικής οργάνωσης.

Η συγκριτική ανάλυση θα επικεντρωθεί σε δυο βασικούς στόχους. *Πρώτον*, να αναζητήσουμε τα αίτια και τις συνθήκες μέσα από τις οποίες επέρχονται οι διαφοροποιήσεις για κάθε ομάδα ξεχωριστά, μέσα σε ένα επάγγελμα πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. *Δεύτερον*, να εξεταστεί η υποκειμενική άποψη των διαφορετικών εργαζομένων ομάδων, για τις συνθήκες εργασίας και της προσωπικής τους ζωής. Για αυτό το λόγο, θα χρησιμοποιήσουμε μια συστηματική ποιοτική προσέγγιση με βάση τις επαγγελματικές βιογραφίες. Θα εστιάσουμε, στο πως οι αλλαγές επηρεάζουν τους υπό εξέταση πληθυσμούς στο επάγγελμα και πως οι άνθρωποι εκλαμβάνουν τις κοινωνικές ανισότητες και μεταβολές στην κοινωνική τους στρωμάτωση.

Για να αναδείξουμε αυτή τη διάσταση, επικεντρώνουμε την έρευνά μας, στον τρόπο με τον οποίο ο εργαζόμενος κατανοεί τα καθήκοντα του και στο πώς ο τρόπος οργάνωσης και παραγωγής της εργασίας, επηρεάζει τις αντιλήψεις των εργαζομένων εντός και εκτός εργασιακού χώρου. Ως αντικείμενο διερεύνησης, μελετούμε μια διαδικασία κοινωνικής μεταβολής πάνω στην εξέλιξή της και για αυτό το λόγο θα εστιάσουμε στις αλλαγές και στις μεταβολές που επέρχονται μέσα από αυτή τη διαδικασία. Αυτό που επιφέρει μια οικονομική κρίση δεν είναι μόνο η μείωση του εισοδήματος, αλλά η απογοήτευση, η σύγκρουση ρόλων, συμπεριφορών και ιδεών που είχαν ακολουθηθεί στο παρελθόν (Ψημμένος:2017:4).

Θα εξετάσουμε, πως αναδιαμορφώνονται τα όρια στην ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση των μεταναστών και ντόπιων εργατών, στις υπάρχουσες συνθήκες. Πιο συγκεκριμένα, εντός ενός επαγγέλματος αντιπροσωπευτικού της ελληνικής κοινωνίας

και οικονομίας, καθώς και της εργασίας των μεταναστών στη χώρα μας, των οικοδόμων. Επάγγελμα το οποίο πλήγη χαρακτηριστικά μέσα στην κρίση, συμπαρασύροντας πολλούς ακόμα κλάδους και επαγγελματίες γύρω από αυτό.

Παρατηρούμε μεγάλες μετακινήσεις μεταξύ των επαγγελμάτων, αλλά και μεταξύ του ίδιου του επαγγέλματος και των διαφορετικών ειδικοτήτων του. Στην οικοδομή, πάντα υπήρχε η επισφαλής περιστασιακή εργασία⁹, αλλά η κρίση έφερε ανακατατάξεις όσον αφορά και τις ίδιες τις εξειδικεύσεις εντός του επαγγέλματος. Πολλοί οικοδόμοι αλλάζουν επάγγελμα τελείως, άλλοι επιστρέφουν σε αρχικές τους εξειδικεύσεις και εργασίες για να επιβιώσουν, ενώ άλλοι υιοθετούν πρακτικές και τεχνικές για να συντηρηθούν στο επάγγελμα, καταφεύγοντας σε κάθε πιθανή εργασία που θα μπορέσει να τους εξασφαλίσει περισσότερες ημέρες εργασίας.

Στη μελέτη του Montgomery (1927): *“Industrial Relations in the Chicago Building Trades”*, πληροφορούμαστε ότι εκτός από την εποχικότητα και την προσωρινότητα των εργαζομένων στον κατασκευαστικό κλάδο, ένα ακόμα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, είναι η έντονη ανάγκη για άμεση δράση και εκτέλεση ενός έργου. Για τους εργοδότες αυτό γίνεται άμεση προτεραιότητα με κάθε κόστος, ενώ για τους εργαζομένους αυτό μπορεί να σημαίνει εμφάνιση πρακτικών εκμετάλλευσης και καταστρατήγηση βασικών συλλογικών διεκδικήσεων (Montgomery:1927:5). Όπως παρατηρούμε σε μελέτη του ILO (2016), η τάση των εργοδοτών να παρέχουν αυτοσχέδια ή υποβαθμισμένα καταλύματα στο εργατικό δυναμικό για την αποπεράτωση ενός έργου, κάνει τους εργαζόμενους (και κυρίως τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς) πολύ ευάλωτους σε εργοδοτικές αυθαιρεσίες (ILO:2016:ix).

Τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, η εμφάνιση όλο και πιο ευέλικτων μορφών εργασίας, σε συνδυασμό με τη μείωση του μισθού και του καθεστώτος απασχόλησης, οδήγησαν διαφορετικές ομάδες εργαζομένων, με διαφορετικές δεξιότητες, στην ίδια μοίρα σε περιόδους κρίσης (ILO:2016:5). Ο κοινωνικός αντίκτυπος των παραπάνω είναι η καθιέρωση νέων κριτηρίων για την εργασία ή τις κατανομές θέσεων εργασίας και ένα νέο σύνολο σχέσεων που δημιουργήθηκαν μεταξύ των Ελλήνων και των

⁹ Με τον όρο επισφαλής και περιστασιακή εργασία, εννοούμε μια δουλειά που δεν παρέχει σταθερή εργασία, είναι χαμηλά αμειβόμενη και χαρακτηρίζεται από έλλειψη κοινωνικής προστασίας (Swider:2015:42).

μεταναστών εργαζομένων στον ίδιο τύπο εργασίας. Μέσα από τους κοινωνικούς μηχανισμούς, βλέπουμε το νέο αυτό τοπίο διακρίσεων να σταθεροποιείται.¹⁰ Η παρούσα μελέτη θα επιχειρήσει να αναδείξει όλα τα παραπάνω, με στόχο την καταγραφή ενός επίκαιρου θέματος μέσα στην κοινωνία μας, μέσα όμως από ένα διαφορετικό πρίσμα.

Άλλωστε, σε μελέτη για τη φτώχεια των εργαζομένων, που έγινε το 2012 στην Ελλάδα, οι ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, καθώς και οι ανειδίκευτοι χειρώνακτες εργάτες, παρουσιάζουν από τα μεγαλύτερα ποσοστά φτώχειας και συνεισφοράς στη φτώχεια. Διαπιστώνουμε πως, με εξαίρεση όσους ασχολούνται με αγροτικές εργασίες (οι οποίοι αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μικρό τμήμα του πληθυσμού), τον μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας αντιμετωπίζουν οι τεχνίτες, οι ανειδίκευτοι και οι υπάλληλοι πωλήσεων (Ιωαννίδης, Παπαθεοδώρου και Σούφτας:2012:32).

Η διατριβή εξετάζει τα μοτίβα και τις διαδικασίες της κοινωνικής στρωμάτωσης μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών εργατών και το πώς αλλάζουν οι διαχωρισμοί τους σε περιόδους κρίσης. Πρόκειται για μια μελέτη περίπτωσης στην Αθήνα με βάση την επιτόπια έρευνα. Μακροπρόθεσμα μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και περαιτέρω ανάλυσης γύρω από την κοινωνική στρωμάτωση των ίδιων επαγγελματικών ομάδων και ατόμων και της εξέλιξης τους στην πορεία των ετών. Παράλληλα, μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για την ανάλυση και άλλων πτυχών της ζωής και την καταγραφή και άλλων στοιχείων γύρω από την καθημερινότητα των επιλεγμένων ομάδων προς διερεύνηση.

Ερευνητικά παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η ενασχόληση με μια εθνοτική ομάδα μεταναστών η οποία έχει χρόνια στη χώρα μας (Αλβανοί), έτσι ώστε να εμπλουτίσουμε παλαιότερες έρευνες που μελετούσαν την πρώτη γενιά μεταναστών και να προσθέσουμε με τη σειρά μας, μέσω της επιτόπιας έρευνας, μια ανάλυση γύρω από την κοινωνική στρωμάτωση, μέσω του επαγγέλματος τους.

Οι Αλβανοί ως μεταναστευτική ομάδα, έχουν σημαντική παρουσία στον ελλαδικό χώρο μιας και η μετανάστευσή τους έχει ξεκινήσει ήδη από τη δεκαετία του 90'. Πολλά χρόνια μετά όμως, φαίνεται πως οι άνθρωποι αυτοί παραμένουν στις

¹⁰ Υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από αυτόν του μέσου όρου για το σύνολο του πληθυσμού της χώρας παρουσιάζουν και οι μισθωτοί στις κατασκευές (Ιωαννίδης, Παπαθεοδώρου και Σούφτας:2012:33).

χώρες υποδοχής και συνεχίζουν να εργάζονται, εάν όχι στα ίδια ακριβώς επαγγέλματα, σίγουρα σε παρεμφερείς εργασίες που ανήκουν στις υπηρεσίες χαμηλού κύρους (Sandu et. al.:2004).

Εξετάζοντας την απογραφή του 2011, παρατηρούμε ότι οι Αλβανοί συνεχίζουν να αποτελούν την πολυπληθέστερη εθνοτική ομάδα στην επικράτεια, πάνω και από τους μετανάστες από τις ασιατικές χώρες. Βλέπουμε επίσης, ότι στον κλάδο των κατασκευών, οι Αλβανοί αποτελούν σταθερά την πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών στην Ελλάδα και μάλιστα χρόνο με το χρόνο μειώνουν την απόσταση που τους χωρίζει από τους ντόπιους εργάτες.¹¹

Η μεγάλη διάρκεια παραμονής τους, μας εξασφαλίζει ότι η έρευνα είναι σε θέση να μας οδηγήσει σε συμπεράσματα που δεν βασίζονται σε παροδικές ελλείψεις και προβλήματα των υποκειμένων αλλά στα σταθερά και εδραιωμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά και αντιλήψεις που έχουν αναπτύξει για την εργασία τους και τις κοινωνικές τους σχέσεις στην χώρα υποδοχής. Η μακρά έκθεση στους κανόνες του επαγγέλματος και στα χαρακτηριστικά του, όπως τονίζεται στη βιβλιογραφία της κοινωνιολογίας της εργασίας, αφήνει έντονα τα συγκεκριμένα ίχνη στις αξίες και τις αντιλήψεις των εργατών.

¹¹ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τα Μηνιαία Στοιχεία Απασχόλησης του Ηλεκτρονικού Εθνικού Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης.

2ο Κεφάλαιο

2. Θεωρητικές Προσεγγίσεις του Προβλήματος

Για την κοινωνική στρωμάτωση, έχουν διατυπωθεί θεωρίες από όλες τις βασικές κοινωνιολογικές σχολές, η κάθε μια από αυτές εξετάζοντας το ζήτημα από τη δική της οπτική γωνία και τεκμηριώνοντας το με διαφορετικό τρόπο. Στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία και ειδικότερα στην κοινωνιολογία της εργασίας παρατηρούνται πολλές διαφορετικές ταξινομήσεις και θεωρητικές προσεγγίσεις (Ψημμένος:2013:18-19). Θα προσπαθήσουμε να δούμε τις βασικές κατευθυντήριες της κάθε σχολής/προσέγγισης και να διακρίνουμε την θεματική τους, αναφορικά με την μετανάστευση και την ενδο-επαγγελματική κοινωνική στρωμάτωση.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, ο Myrdal στο έργο του, *An American Dilemma (1964)*, ανέλυσε τη σημασία της τάξης και των φυλετικών διαχωρισμών για τη διαμόρφωση της σύγχρονης ταξικής στρωμάτωσης στην καπιταλιστική κοινωνία. Ο Myrdal αποδίδει στην εθνικότητα κεντρικό ρόλο ως προς την εξασφάλιση της εργατικής δύναμης εντός του συστήματος εργασίας, όπως και στην διαμόρφωση σχέσεων, αντιλήψεων και δράσεων που οδηγούν στην αναπαραγωγή του φθηνού εργατικού δυναμικού. Η υποτακτικότητα που ενσωματώνει με τον καιρό το φθινό εργατικό δυναμικό, οδηγεί στην ανάπτυξη ανάλογων κριτηρίων ως προς την αξία της κινητικότητας. Κατά αυτό τον τρόπο οι μετανάστες σπρώχνονται διαχρονικά σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους συμβάλλοντας στην αναπαραγωγή τους και στη διατήρηση της υπάρχουσας κοινωνικής στρωμάτωσης.

Η μαζική μετακίνηση των φιλοξενούμενων εργατών (*gastarbeiter*), στις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης στις δεκαετίες 50'-70', αποτέλεσε τομή για τα δεδομένα της διεθνούς οργάνωσης και αναπαραγωγής της οικονομίας. Το νέο σύστημα μετανάστευσης, έπαιξε ρόλο στη διαμόρφωση των νέων εθνικών μειονοτήτων, όπως τις γνωρίζουμε σήμερα (Castles κ.ά.:1984). Για πρώτη φορά στην Ευρώπη, χρησιμοποιείται μαζικά ένα φθινό μεταναστευτικό δυναμικό, για να καλύψει το νέο ρυθμό ανάπτυξης και οργάνωσης της βιομηχανικής παραγωγής. Η είσοδος αυτή, θα παίξει καταλυτικό ρόλο στη βιομηχανική οργάνωση και

αναπαραγωγή της εργασίας. Μας απασχολούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προβλήματος, παράλληλα με τις διαστάσεις που πήρε.

Το φαινόμενο των *gastarbeiter*, θα παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Το μελετάμε, γιατί μέσα από αυτό μαθαίνουμε πως λειτουργεί ο καπιταλισμός σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Μαθαίνουμε πως προσπαθεί το καπιταλιστικό μοντέλο παραγωγής, να αυξήσει τα κέρδη των καπιταλιστών, με την υποβάθμιση της εργασίας και το διαχωρισμό των εργατών.

Όπως αναφέρει ο Mandel (1978:170), χωρίς τη μαζική είσοδο του μεταναστευτικού δυναμικού στην εργασία και την κοινωνία στις χώρες υποδοχής, ο καπιταλισμός θα είχε τεράστια μείωση στα ποσοστά κέρδους του. Οι μετακινούμενοι εργάτες κάλυψαν εργασίες όχι μόνο στον βιομηχανικό τομέα, αλλά και σε άλλα επαγγέλματα, όπως οι υπηρεσίες, η καθαριότητα, η φύλαξη. Όλα αυτά, θα ήταν αδύνατο να γίνουν με τόσο χαμηλό κόστος από τους γηγενείς εργάτες. Αυτόν ακριβώς το ρόλο, έπαιξε η είσοδος του φθηνού μεταναστευτικού δυναμικού στην αγορά εργασίας. Διαμορφώθηκε ένας φθηνός στρατός εφεδρείας, ο οποίος θα αναλάμβανε εργασίες που κατά τους γηγενείς είναι χαμηλού κύρους.¹²

Η συγκεκριμένη μετανάστευση, δεν ήταν μόνο μαζική αλλά και ομοιογενής, καθώς οι μετανάστες προέρχονταν από αγροτικές κυρίως περιοχές και πήγαιναν με διακρατικές συμφωνίες ως ανειδίκευτοι εργάτες για εργασία στις χώρες του πιο αναπτυγμένου βορρά της Ευρώπης (King and DeBono:2013:17-18). Σύμφωνα με τον Spellman (2008), πρόκειται στην ουσία για μια ομαδική στρατολόγηση ξένου και φθηνού εργατικού δυναμικού, με σκοπό την κάλυψη των ολοένα και αυξανόμενων αναγκών της βιομηχανίας και κοινωνίας των αναπτυσσόμενων χωρών της Κεντρικής Ευρώπης (Δυτική Γερμανία, Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Ελβετία).¹³

Μεγάλα κομμάτια μεταναστευτικού πληθυσμού από τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου (Ισπανία, Ελλάδα, Ιταλία, Γιουγκοσλαβία, Τουρκία, Πορτογαλία), πήγαιναν για εργασία σε συγκεκριμένες χώρες, για να εργαστούν σε εργοστάσια, αυτοκινητοβιομηχανίες, ορυχεία και στον κατασκευαστικό κλάδο (Castles and Kosack:1985). Αυτό που κάνει μοναδικό το φαινόμενο των φιλοξενούμενων

¹² Βλέπε επίσης την ανάλυση της Rogers (1985:41-44), για τη δημιουργία του συμπληρωματικού εργατικού δυναμικού.

¹³ Για τον όρο φθινό εργατικό δυναμικό, βλέπε: (Μαντζουράνης:1974:13), (Martin et. al.:2006), (Cohen:1988).

εργατών, είναι ότι το μεταναστευτικό αυτό κύμα, απέκτησε από την αρχή συγκεκριμένα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Χαρακτηριστικά, τα οποία δεν απαντώνται σε άλλου είδους μετανάστευση και δεν μπορούμε να διακρίνουμε, παρά μόνο στο *guest worker system*.

Η πρώτη λοιπόν συνθήκη που δημιουργείται από αυτό το είδος της μετανάστευσης, είναι η αντικειμενική-δομική του πτυχή. Η αναπαραγωγή ενός φθηνού εργατικού δυναμικού, που το οδηγεί στην φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η πραγματικότητα που βιώνουν οι φιλοξενούμενοι εργάτες, είναι η αποτύπωση ενός καλά οργανωμένου σχεδίου, το οποίο τους θέλει στο περιθώριο και αποσκοπεί στην προσωρινή τους διαμονή και αργότερα στην επιστροφή τους στις χώρες προέλευσης.

Σύμφωνα με τον Nichols (1980:129), σημαντικό ρόλο σε αυτό, παίζει η προσωρινότητα της εργασίας, η αποκοπή από την οικογένεια, η μηδαμινή κοινωνική κινητικότητα, τα ανύπαρκτα πολιτικά δικαιώματα αλλά και η αδυναμία έκφρασης και συνεννόησης λόγω της άγνοιας της γλώσσας. Όλα αυτά είναι βασικά δομικά χαρακτηριστικά, που αναπαράγονται για τους φιλοξενούμενους εργάτες μέσα από αυτό το σύστημα εργασίας και τους οδηγούν στην διατήρηση της παρούσας κατάστασής τους.

Σημαντικό ρόλο, παίζει το πώς οργανώθηκε γενικά αυτό το εγχείρημα. Αναδεικνύουμε συγκεκριμένα τους *gastarbeiter*, γιατί αποτελούν στην ουσία ένα παράδειγμα σύνδεσης της μετανάστευσης με την εργασία. Οι φιλοξενούμενοι εργάτες, μας δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο η ανάγκη εύρεσης εργασίας, οδηγεί στη μετανάστευση. Μέσα από το παράδειγμα αυτό, αναδεικνύεται η προσωρινότητα και η αβεβαιότητα στην εργασία.

Οι King και DeBono (2013), μελετώντας τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς σε χώρες της νότιας Ευρώπης, μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα, παρατηρούν πως υπάρχει μια αντιστροφή σε σχέση με το φορντικό σύστημα μετανάστευσης των προηγούμενων δεκαετιών ('50-'70), όπου οι χώρες του ευρωπαϊκού νότου, αποτελούσαν χώρες αποστολής και όχι υποδοχής μεταναστών (King and DeBono:2013:17-18).

Από το '80 και μετά έχουμε μια ανασυγκρότηση της εργασίας που διαμορφώνει διάφορα είδη αποκλεισμού και περιθωρίου. Στην αγορά εργασίας κυριαρχούν οι πολιτικές της ανασφάλιστης και περιστασιακής απασχόλησης,

παράλληλα με την επανεμφάνιση μεγάλων ποσοστών ανεργίας. Ο νέος τρόπος οργάνωσης της εργασίας και αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού έφερε τα εξής χαρακτηριστικά: αύξηση ανεργίας, απο-ειδίκευση, ευελιξία στην εργασία (Brown:1997:10-12).

Η αβεβαιότητα στην εργασία και απασχόληση, αυξήθηκε μέσα από μέτρα τα οποία περιθωριοποίησαν ή αποξένωσαν το εργατικό δυναμικό και το διαχώρισαν σε εποχικό ή προσωρινό, έφεραν στο προσκήνιο τα πρακτορεία εύρεσης εργασίας, την αύξηση της υπεργολαβίας και της αυτό-απασχόλησης (Brown:1999:5). Μέσα από την εξέταση του επαγγέλματος του οικοδόμου, έχουμε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε τις μεταβολές που προκύπτουν και να αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούνται.

Όλα αυτά τα γεγονότα, σηματοδοτούν μια νέα εποχή και μια νέα αντίληψη γύρω από την εργασία και την μετανάστευση. Πλέον, οι άνθρωποι χαρακτηρίζονται όχι τόσο από τη φτώχεια, αλλά από την κοινωνική και πολιτική απομόνωση. Την απώλεια της δουλειάς και την απορρύθμιση της εργασίας ακολούθησε η μείωση της συλλογικής αντιπροσώπευσης, της συντροφικότητας στο χώρο εργασίας και η δυνατότητα των εργαζομένων να αντιλαμβάνονται την εργασία τους σε σύνδεση με το μέρος όπου ζουν και εργάζονται.

Επιπλέον ο Thompson (1991), στέκεται στον παράγοντα της εκμετάλλευσης των οικονομικών σχέσεων και εντοπίζει τα βασικά χαρακτηριστικά της εργασιακής ζωής των εργατών όπως: α) η όλο και αυξανόμενη απόσταση μεταξύ εργοδότη και εργάτη, β) η απώλεια του κύρους και της ανεξαρτησίας του εργάτη, γ) η καθήλωση του σε πλήρη εξάρτηση από τα μέσα παραγωγής, δ) η διάλυση της παραδοσιακής οικογενειακής οικονομίας, ε) η πειθαρχία, η μονοτονία, το εξαντλητικό ωράριο και οι κακές συνθήκες εργασίας, στ) η απώλεια ελεύθερου χρόνου και ανέσεων και η μετατροπή του ανθρώπου σε «εργαλείο» (Thompson:1991:218–222).

Ο Psimmenos (2017), έρχεται να δείξει τις διαφορές ανάμεσα στο σύστημα εργασίας *Gastarbeiter* και στην ανάπτυξη των προσωπικών υπηρεσιών στις δεκαετίες του 1970 και 1990. Μέσα από την διαδικασία της αποβιομηχάνισης, περνάμε από ένα μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό φιλοξενούμενων εργατών (*gastarbeiter*) σε μια νέα μορφή εργασίας και απασχόλησης η οποία συνδέεται πλέον με την εθνικότητα (*industrial refugees*). Σε αντίθεση με το σύστημα των φιλοξενούμενων

εργατών (*gastarbeiter*), πλέον βλέπουμε την σταδιακή δημιουργία θέσεων εργασίας οι οποίες προορίζονται αποκλειστικά για μετανάστες (*migrant jobs*).

Εξετάζουμε τη σημασία της κρίσης για τις διαδικασίες συναίνεσης και σύγκρουσης στην κοινωνία. Θέλουμε να δούμε μέσα από αυτό το ρήγμα που δημιουργείται, ποιοι είναι οι νέοι ρόλοι μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, ποιες συνθήκες νομιμοποιούνται, ποιοι έρχονται σε σύγκρουση και γιατί. Επίσης, τον τρόπο με τον οποίο γίνονται οι ανακατατάξεις μεταξύ των συγκεκριμένων ομάδων αναφοράς και πως αυτές φτάνουν να συναγωνίζονται για τις ίδιες θέσεις εργασίας. Το ζητούμενο είναι, ο καταμερισμός της εργασίας, η θεωρία της εργασιακής διαδικασίας, οι πρακτικές και οι ηθικές του επαγγέλματος, καθώς και οι τρόποι και οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες κατασκευάζονται τα παραπάνω, για τη θέση και την ιεραρχία των ατόμων στο επάγγελμα.

2.1 Αναδρομή των μελετών γύρω από την κοινωνιολογία της εργασίας στην Ελλάδα

Το έναυσμα για τη συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή, δίνεται από τις έρευνες των τελευταίων 30 ετών στην Ελλάδα, με τη συστηματική μελέτη της μετανάστευσης, της εργασίας και της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας. Αυτό που γνωρίζουμε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 για το μεταναστευτικό πληθυσμό στην Ελλάδα, είναι ότι βιώνει διαφορετικές μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και κοινωνικούς διαχωρισμούς από τον υπόλοιπο ντόπιο πληθυσμό (Ψημμένος και Σκαμνάκης:2008:28).

Οι μορφές κοινωνικού αποκλεισμού που εμφανίζονται συνήθως μέσα από διαφορετικές μελέτες, αφορούν τη χωροταξική στρωμάτωση, την απασχόληση και ειδικότερα το αντικείμενο και τις αγορές εργασίας όπου δραστηριοποιούνται οι μετανάστες και μετανάστριες (Ψημμένος και Σκαμνάκης:2008:28). Πιο συγκεκριμένα, έχουν μελετηθεί τα θέματα: της κοινωνικής στρωμάτωσης και επαγγελματικής κινητικότητας (Κασιμάτη:1992, Bada and Chantzaroula:2017, Lazarescu and Kouzas:2017), η χωροταξική ανάλυση των σχέσεων των Αλβανών μεταναστών με την αθηναϊκή κοινωνία, που επικεντρώνεται στα θέματα της συλλογικής διαμονής και εργασίας (Ψημμένος:1994), καθώς και η εξέταση των εμποδίων προσβασιμότητας των Αλβανών και Ουκρανών οικιακών εργατριών στις κοινωνικές υπηρεσίες (Ψημμένος και Σκαμνάκης:2008).

Ο βιβλιογραφικός αυτός διάλογος, έχει ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, με τους μελετητές να εξειδικεύουν διαρκώς την εξέταση τους από τις συνθήκες ζωής και τις διαδικασίες μετανάστευσης την περίοδο 1992-1999, στις θεσμικές διακρίσεις μέχρι και τα μέσα του 2000 και τέλος στην εξέταση της μετανάστευσης ως προς το φύλο, το επάγγελμα και την μεταναστευτική ιδιότητα μέχρι και σήμερα.

Σημαντικές είναι οι μελέτες της συγκεκριμένης περιόδου για τη μετανάστευση, οι οποίες εξετάζουν τι σηματοδοτεί η εργασία και η απασχόληση για την οργάνωση της ζωής των μεταναστών, για τις προσδοκίες, τις αξίες και τις αντιλήψεις τους (Ψημμένος:1999, Μπάγκαβος και Παπαδοπούλου:2006, Βασιλικού:2007, Κασιμάτη και Μουσούρου:2007, Μωυσίδης και Παπαδοπούλου:2011, Μπάδα και Αργυρού:2013).

Μια κριτική ανάλυση του ζητήματος της μετανάστευσης, αποτελεί ο συλλογικός τόμος με τίτλο «*Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό: σχέσεις αντιλήψεις, δράσεις*», τον οποίο επιμελείται ο Ψημμένος (2020). Η ανάδειξη της σημασίας των αντιλήψεων, στάσεων και ερμηνειών των μεταναστών συμβαδίζει με μια διεθνή παράδοση μελέτης του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού και την σχέση του με τα χαμηλού κύρους επαγγέλματα. Ο συλλογικός τόμος υπενθυμίζει την σημασία της κοινωνικής στρωμάτωσης και της επαγγελματικής κινητικότητας ως κομμάτια ενός κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού μηχανισμού που επιτρέπει σε κάποιες τάξεις να κυριαρχήσουν και σπρώχνει άλλες στο περιθώριο.

Επίσης, συμβάλλει στην κατανόηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού ως κινητήριο δύναμη της καπιταλιστικής οικονομικής και τεχνολογικής ανάπτυξης. Μέσα από τα κείμενα του τόμου αναλύεται ο εκτοπισμός από κοινότητες, παραδόσεις και επαγγέλματα, η απο-ειδίκευση των εργαζομένων, και ο κατακερματισμός στον τόπο εργασίας, διαμονής και της δομής της μεταναστευτικής οικογένειας. Ταυτόχρονα, περιγράφονται οι σχέσεις και οι στάσεις που διαμορφώνονται ανάμεσα στον μεταναστευτικό πληθυσμό και την πολιτεία ως προς τις υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας, την εκπαίδευση, και τις δυνατότητες της κοινωνικής ανάπτυξης.

Παράλληλα, υπάρχουν οι μελέτες για την εργασία και τις κοινωνικές ανισότητες στα υπηρετικά και χαμηλού κύρους επαγγέλματα, που δίνουν έμφαση στις διαδικασίες διαμόρφωσης του φθηνού εργατικού δυναμικού (Βαΐου και Χατζημιχάλης:1997, Ψημμένος (επιμ.) [2013], Μήνη Π. κ.ά.:2020). Η ανάδειξη των πτωχών των επαγγελματιών χαμηλού κύρους αποτελεί αναγκαιότητα, ιδιαίτερα σε μια οικονομία όπως αυτή της Ελλάδας που φαίνεται να βασίζεται τόσο έντονα σε αυτούς τους τύπους επαγγελμάτων.¹⁴ Βασική μελέτη επίσης σε μεταναστευτικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα, είναι αυτή που αφορούσε το οικιακό εργατικό δυναμικό από τις Φιλιππίνες (Μπέλλας και Ροζάκου:2012).

Όπως δείχνει μια σειρά μελετών (Παπαδοπούλου και Μπάκαβος:2003, Βασιλικού:2007, Ψημμένος και Σκαμνάκης:2008), τα προβλήματα που απορρέουν από την απασχόληση των μεταναστών σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους, τοποθετούν τον μετανάστη στο περιθώριο της κοινωνίας όπου βιώνει τον κοινωνικό αποκλεισμό

¹⁴ Βλέπε (Ψημμένος:1994).

μέσα από την εργασία του. Πιο συγκεκριμένα, έχουν γίνει μελέτες για τις εργασίες χαμηλού κύρους στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας, που αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά μέρη της ελληνικής και παγκόσμιας οικονομίας (Χαντζαρούλα:2012, Ξυπολητάς:2013) και της σταδιοδρομίας στο επάγγελμα αυτό (Λαζαρέσκου:2015). Τέλος, έχουν διεξαχθεί μελέτες που εντάσσονται στα πλαίσια μιας πιο εθνολογικής προσέγγισης στην οποία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη θεώρηση της εργασιακής πρακτικής ως πεδίου σχέσεων που συγκροτείται πολιτισμικά από τις στρατηγικές των ίδιων των εργαζομένων αλλά και των εργοδοτών τους (Παπαταξιάρχη, Τοπάλη και Αθανασοπούλου:2009).

Ο Λιανός (2003), αναφέρει ότι η ελληνική βιβλιογραφία τόσο ως προς τη θεματολογία, όσο και ως προς τις ομάδες του μεταναστευτικού πληθυσμού που έχουν ερευνηθεί, έχει να παρουσιάσει ένα πλούσιο έργο γύρω από τα προβλήματα ένταξης και κοινωνικού αποκλεισμού του νέου εργατικού δυναμικού. Η σημασία της σχέσης της παγκόσμιας αγοράς με την τοπική οικονομία στη διαχείριση του μεταναστευτικού πληθυσμού και ο επαγγελματικός καταμερισμός των μεταναστών έρχεται μέσα από το έργο των Βαΐου και Χατζημιγάλη (1997), καθώς και του Λιανού (2003). Επίσης, έχουν μελετηθεί ζητήματα που αφορούν το νομικό, πολιτικό και διαχειριστικό πλαίσιο υποδοχής στην Ευρώπη και στην Ελλάδα (Μουσούρου:2000, Triandafyllidou:2000, Γεωργούλας:2001, Λαμπριανίδης και Λυμπεράκη:2001, Μουσούρου:2003, Psimmenos and Kassimati:2004).

Η ανάλυση πτυχών που αφορούν την ανάπτυξη συστημάτων μετακίνησης μεταξύ τόπων, κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων και το πώς αυτά τα συστήματα συνέβαλαν στην κοινωνική οργάνωση και μεταβολή των σύγχρονων κοινωνιών, αλλά και στον ρόλο των μεταναστών/τριών στην ανάπτυξη αυτών βρίσκεται πάντα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Οι συγκεκριμένες πτυχές αναδεικνύουν το κοινωνικό πλαίσιο, τις συνθήκες, τις γραμμές διαχωρισμού, τις κατευθύνσεις μετακίνησης των πληθυσμών και τη σημασία τους στην ανάπτυξη της ευρύτερης κοινωνίας.

Η ανάλυση αποτυπώνει τις κοινωνικές σχέσεις, συνδέει μαζί διαφορετικούς τόπους και μέσα από την ενδελεχή εξέταση βιογραφιών, προσωπικών τεκμηρίων, δελτίων μετανάστευσης και άλλου αρχειακού υλικού μάς ενημερώνει για τη διαδικασία της μετανάστευσης και τη νοηματοδότησή της από τους πρωταγωνιστές αυτής.

Αυτή την ιστορική ανάλυση μέσα από μια κοινωνιολογική οπτική, συναντούμε στην τριλογία για τις μετακινήσεις των Κυθηρίων στην Αλεξάνδρεια, τη Σμύρνη, τη Ρουμανία (Βραΐλα) και την Κωνσταντινούπολη (18ος-20ός αιώνας). Η τριλογία αυτή αφορά τις μεταναστεύσεις των Κυθηρίων προς τα παροικιακά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο του 18ου-20ού αιώνα.¹⁵

Τέλος, η έρευνα *Unveiling Domestic Work in times of Crisis* (Psimmenos:2017), ανέδειξε τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στις μετανάστριες οικιακές εργάτριες. Η συγκεκριμένη συλλογική έκδοση, αποτέλεσε μια σημαντική κοινωνιολογική μελέτη στα θέματα της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας, καθώς έφερε στο προσκήνιο αλλαγές στους μηχανισμούς και τον ρόλο του επαγγέλματος κατά τη διάρκεια της κρίσης, επανεξετάζοντας την ίδια ομάδα εργαζομένων, στα διαφορετικά στάδια της.

Τα επί μέρους κεφάλαια της συλλογικής έκδοσης, αναλύουν τους δεσμούς εργασίας και τα όρια που τίθενται στην εργασία των μεταναστριών οικιακών εργατριών στην περίοδο της κρίσης, δηλαδή τις αλλαγές στις συνθήκες εργασίας όσο και τις ευρύτερες επιπτώσεις της κρίσης στο επάγγελμα τους. Καθώς λοιπόν η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση των οικιακών εργατριών αλλάζει από την αρχή της κρίσης, η μελέτη του κοινωνικού αντίκτυπου της στο επάγγελμα τους, περιλαμβάνει τις επιπτώσεις στην προσωπική ζωή, στις προοπτικές απασχόλησης και στην νοηματοδότηση της κοινωνίας μέσα σε ένα ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Συνοψίζοντας, η έρευνά μας έρχεται για να συνεχίσει αυτόν τον βιβλιογραφικό διάλογο που έχει ξεκινήσει από τη δεκαετία του 90', μέσα από μια μελέτη περίπτωσης για την κοινωνική στρωμάτωση του ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού σε ένα επάγγελμα βασικό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

¹⁵ Τα έργα της τριλογίας είναι: Κασιμάτη (2014) *Σμύρνη τα Μείζονα Κύθηρα*, Κασιμάτη (2018) *Κυθηρίοι στη Ρουμανία (Βραΐλα) και την Κωνσταντινούπολη- 18ος-20ός αιώνας* και Κασιμάτη (2019) *Η Αλεξάνδρεια των Κυθηρίων (18ος-20ος αιώνας)*.

2.2 Θεωρία της εργασιακής διαδικασίας

Η μαρξιστική προσέγγιση μας εξηγεί πως οι βασικές κοινωνικές δομές συνδέονται με την κοινωνική δράση των τάξεων. Οι κοινωνικές δομές είναι σχέσεις και συμπεριφορές που επαναλαμβάνονται. Αυτό που οδηγεί επομένως τους ανθρώπους στη μετανάστευση, δεν είναι αποκλειστικά και μόνο οι οικονομικές ανάγκες αλλά η κοινωνική δομή, το σύνολο των σχέσεων, των συμπεριφορών, το σύστημα οργάνωσης της ζωής και της εργασίας γενικότερα. Πάνω σε αυτές τις δομές στηρίζονται πολλά πράγματα για την ανάπτυξη της κοινωνίας και υπάρχουν δυο βασικές, που μας εξηγούν πως διαμορφώνεται η μετανάστευση.

- Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας και της απασχόλησης.

- Η διαμόρφωση του φθηνού εργατικού δυναμικού και ο ρόλος των μεταναστών.

Σύμφωνα με τη μαρξιστική προσέγγιση, υπάρχουν μόνο δυο κοινωνικές τάξεις μέσα σε μια κοινωνία. Η πρώτη είναι η εργατική τάξη, η οποία προσφέρει την εργατική της δύναμη με αντάλλαγμα ένα μισθό από τη δεύτερη κοινωνική τάξη, αυτούς που κατέχουν τα μέσα παραγωγής, δηλαδή την αστική τάξη (Watson:2005:207-209). Είναι πολύ σημαντικός ο διαχωρισμός του πληθυσμού σε αυτούς που κατέχουν τον πλούτο και σε αυτούς που προσφέρουν τη μισθωτή εργασία (Marx:1972:245).

Η δυνατότητα των ατόμων να φτάσουν σε ένα ανώτερο κοινωνικό στρώμα είναι το αποτέλεσμα των ευκαιριών που τους δίνει το σύστημα να ανελιχθούν κοινωνικά, επαγγελματικά αλλά και μισθολογικά. Για τον Μαρξ όμως, η ταξική θέση ενός ατόμου δεν προσδιορίζεται από τα εισοδήματά του, αλλά από το ρόλο που διαδραματίζει στον τρόπο με τον οποίο δημιουργείται στην κοινωνία ο πλούτος (Watson:2005:207).

Στη μαρξιστική θεωρία, παρόλο που αναγνωρίζονται οι κοινωνικές τάξεις και η δυνατότητα κινητικότητας ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα, το πιο σημαντικό κομμάτι, είναι η πάλη των τάξεων και η ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος με το πέρασμα των μέσων παραγωγής στην εργατική τάξη (Heath:1981:13). Ο Μαρξ αναγνώριζε την ύπαρξη και διαφόρων άλλων κοινωνικών τάξεων, αλλά τις θεωρούσε μεταβατικού χαρακτήρα (Watson:2005:206).

Η κριτική προσέγγιση αναδεικνύει το ρόλο της ανάπτυξης του καπιταλιστικού κεφαλαίου και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στην ένταξη του εργατικού δυναμικού στη βιομηχανία και σε συλλογικές μορφές οργάνωσης (Ψημμένος:2013:23). Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας εστιάζει στο πως κάποιοι άνθρωποι στην καπιταλιστική κοινωνία αποκόπτονται από την αγορά εργασίας.

Επίσης οι μαρξιστές, αντιλαμβάνονται τη μεταναστευτική κίνηση του εργατικού δυναμικού εντός ενός πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού πλαισίου η οποία βασίζεται σε παραδοσιακές μορφές κοινωνικής στρωμάτωσης και κοινωνικού αποκλεισμού. Η μεταναστευτική κίνηση εντάσσεται στα πλαίσια κατανόησης των παραγωγικών δομών και αλλαγών στις χώρες προέλευσης και υποδοχής. Συγκεκριμένα, η ανάλυση εστιάζεται στην άνιση κατανομή οικονομικής και πολιτικής εξουσίας σε παγκόσμιο επίπεδο και στον τρόπο με τον οποίο η μετανάστευση γίνεται μηχανισμός για την κινητοποίηση φθηνού εργατικού δυναμικού για το κεφάλαιο. Κύρια στοιχεία ανάλυσης αποτελούν ο διεθνής καταμερισμός εργασίας, η οργάνωση και ο έλεγχός της.

Μέσα από την προσέγγιση αυτή, θα αναδείξουμε ζητήματα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και της απασχόλησης, που αφορούν την σύγκρουση των κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων. Θα εξηγήσουμε τη διαδικασία μέσα από την οποία πραγματοποιείται αυτή η σύγκρουση, η διαμόρφωση του φθηνού εργατικού δυναμικού και η σχέση των ντόπιων και μεταναστών εργατών.

Για την μαρξιστική προσέγγιση, έχει μεγάλη σημασία να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο αναπαράγεται και κατανέμεται το εργατικό δυναμικό μέσω της παραγωγικής διαδικασίας. Μέσα από εκεί μπορούμε να διαπιστώσουμε πως διαμορφώνονται τα νέα όρια ανάμεσα στους ανθρώπους, στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, αλλά και μέσα στο ίδιο το επάγγελμα. Η σύγκριση μεταξύ αυτών των ομάδων, η διαδικασία διαμόρφωσης των συνθηκών μέσα στην κρίση και η περίπτωση των οικοδόμων συγκεκριμένα, αναλύονται μέσα από τη Θεωρία της Εργασιακής Διαδικασίας (*Labour Process Theory*).

Η Θεωρία της Εργασιακής Διαδικασίας (*Labour Process Theory*) εστιάζει στα θέματα α) της οργάνωσης της παραγωγής και της διαμόρφωσης του ελέγχου των εργαζομένων εντός της, β) τη σχέση του υποκειμένου με την εργασία λαμβάνοντας

υπ' όψιν το κοινωνικό περιβάλλον και τη δράση του και γ) την εξέταση και άλλων μορφών διάκρισης πέρα της τάξης όπως το φύλο ή η εθνικότητα/καταγωγή οι οποίες αποτελούν παραδοσιακές μορφές κοινωνικής στρωμάτωσης. Μας εξηγεί πως οι βασικές κοινωνικές δομές συνδέονται με την κοινωνική δράση των διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων.

Στο έργο του Engels (1892) (2012) για τις συνθήκες της εργατικής τάξης στην Αγγλία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, παίρνουμε πολύτιμο υλικό και πληροφορίες για το πώς διαμορφώθηκε η κοινωνική στρωμάτωση μεταξύ ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, σε διάφορες μεγάλες πόλεις της Αγγλίας (Μάντσεστερ, Λίβερπουλ, Λονδίνο, Μπρίστολ). Η αθρόα είσοδος μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού από την Ιρλανδία (120.000 στο Λονδίνο, 40.000 στο Μάντσεστερ, 34.000 στο Λίβερπουλ, 24.000 στο Μπρίστολ κ.ά.), αναδιαμόρφωσε την κοινωνική στρωμάτωση μέσα στα επαγγέλματα, αλλά και τη ζωή και την καθημερινότητα του ντόπιου εργατικού δυναμικού, αλλάζοντας τον τρόπο οργάνωσης παραγωγής της εργασίας, τους μισθούς αλλά και τη μορφή των πόλεων (Engels:2012:62-64).

Χαρακτηριστικά ο Engels αναφέρει πως οι Ιρλανδοί μετανάστες, έφεραν μαζί τους τα ήθη, τα έθιμα και την κουλτούρα τους και με αυτόν τον τρόπο επηρέασαν την καθημερινότητα, τη διασκέδαση και τον τρόπο ζωής και των ντόπιων πληθυσμών. Επίσης, όσον αφορά την εργασία και το επάγγελμα, οι Ιρλανδοί εργάτες, δούλευαν σε κάθε είδους ανειδίκευτη και χαμηλόμισθη εργασία και κάτω από άθλιες συνθήκες. Οι οικοδόμοι, όπως για παράδειγμα οι χτίστες και άλλοι ανειδίκευτοι εργάτες, ήταν μεταξύ άλλων μέσα στα επαγγέλματα που απορρόφησαν μέρος του τότε μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού (Engels:2012:64).

Η είσοδος των Ιρλανδών μεταναστών σε αυτά τα επαγγέλματα, έφερε τη μείωση των μισθών και τη χειροτέρευση των εργασιακών συνθηκών και για τους ντόπιους πληθυσμούς. Εξάλλου, η πόλη και η συγκέντρωση σε αυτήν των μεγάλων παραγωγικών μονάδων, οδηγεί τους πληθυσμούς της υπαίθρου σε αναζήτηση ευκαιριών και εργασίας στα μεγάλα αστικά κέντρα. Παράλληλα, στην αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των μεγάλων επιχειρήσεων και στη μείωση των μισθών (Engels:2012:23-24). Η αστική τάξη εκμεταλλεύτηκε αυτό το γεγονός, για να ρίξει τα μεροκάματα των εργατών, να εντατικοποιήσει την εργασία τους και να φέρει νέους ανταγωνισμούς μέσα στα επαγγέλματα. Η αβεβαιότητα και η εποχικότητα στη

δουλειά του οικοδόμου, οι άθλιες συνθήκες εργασίας έπαιξαν σημαντικό ρόλο για τη δημιουργία ενός πλανόδιου εργατικού δυναμικού. Αντίστοιχες συνθήκες κάνουν την εμφάνισή τους για τους οικοδόμους και στην Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Η ανεργία που έπληξε τους εργατοτεχνίτες της πρωτεύουσας και κυρίως τους οικοδόμους στα 1843-1844, αντιμετωπίστηκε με αστυνομικές επεμβάσεις. Η τακτική της εκδίωξης των περιπλανώμενων ανέργων από τις πόλεις φαίνεται να αντίκειται στην επιδίωξη της αστικής τάξης για διαμόρφωση μιας μάζας αναγκασμένης να εργαστεί κάτω από όρους που καθορίζει η έσχατη ανάγκη επιβίωσης. Η ανάθεση της αντιμετώπισης του ζητήματος στην αστυνομία, γίνεται σε περιόδους οικονομικής κρίσης, όταν η ζήτηση νέων εργατικών χεριών είναι μηδενική (Αλεξιάτος:2015:50).

Στην περίπτωση των οικοδόμων που εξετάζουμε, έχουμε μια επαγγελματική ομάδα η οποία ανέκαθεν ήταν κομμάτι της εργατικής τάξης και έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στο συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας μας. Από τον 19^ο αιώνα άλλωστε, όπως αναφέρει ο Postgate (1923:55), οι οικοδόμοι χαρακτηρίζονταν από την έντονη συνδικαλιστική τους δράση. Σίγουρα το επάγγελμα του οικοδόμου ανήκει στην εργατική τάξη και τοποθετείται στη βάση της κοινωνικής και επαγγελματικής κλίμακας. Σκοπός μας είναι να μελετήσουμε, πως αναπαράγεται το ντόπιο και μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό μέσα από αυτήν τη νέα κοινωνική στρωμάτωση.

Οι Brown και Brannen (1970:71-84) μέσα από το παράδειγμα των συντεχνιών και των δεξιοτήτων, μας ερμηνεύουν το πως διαμορφώθηκαν μέσα στην οργάνωση της εργασίας, αξίες, τρόποι ζωής και εργασίας μεταξύ διαφορετικών συντεχνιών (ναυπηγεία κλπ.). Η ανάλυση της τάξης και των στρωμάτων, δίνει μια απάντηση σε όσους μιλάνε για αταξική κοινωνία. Αν μια κρίση επηρεάζει τη ζωή και την εργασία των ατόμων, πρέπει να εξετάσουμε την ιστορία των συντεχνιών, με σκοπό να κατανοήσουμε την εργασία. Δεν βλέπουμε την εργασία ως ολότητα, αλλά πρέπει να τη σπάσουμε σε μικρά κομμάτια και να δούμε το ρόλο που παίζανε αυτές οι μικρές εστίες της εργατικής τάξης για τη διαμόρφωση ενός συνόλου.

Η εκβιομηχάνιση και η αύξηση του μοντέρνου καπιταλισμού ταυτόχρονα, μεταμόρφωσαν τη φύση της εργασίας και οδήγησαν σε βασικές αλλαγές στα μοτίβα εργασίας και απασχόλησης σε όλες τις σύγχρονες βιομηχανοποιημένες κοινωνίες (Brown:1999:1). Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, αποτέλεσε μια φθηνή λύση στα χέρια των αναπτυσσόμενων κρατών και των βιομηχάνων (Αλεν:2004:270). Οι

μετανάστες εργάτες ήταν αυτοί που υποστήριξαν κατά κύριο λόγο το νέο ρυθμό οργάνωσης και λειτουργίας της βιομηχανίας και τους ταχύτερους ρυθμούς ανάπτυξης και παραγωγής των χωρών της δυτικής Ευρώπης. Η μαζική μετακίνηση των φιλοξενούμενων εργατών (*gastarbeiter*), στις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης στις δεκαετίες '50-'70, αποτέλεσε τομή για τα δεδομένα της διεθνούς οργάνωσης και αναπαραγωγής της οικονομίας.

Ενδεικτικά, ο Böhning (1972:59), αναφέρει σε πίνακα τα ποσοστά των ξένων εργαζομένων σε διάφορους τομείς της οικονομίας και της βιομηχανίας της Γερμανίας, όπου δέχτηκε το μεγαλύτερο κύμα των μεταναστευτικών πληθυσμών. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ των ετών 1958-1970, χρονική περίοδος όπου υπήρχε και το μεγαλύτερο κύμα της μετανάστευσης, ο κατασκευαστικός κλάδος καταλαμβάνει μονίμως μια από τις 2-3 πρώτες θέσεις σε όλες τις χρονιές αναφοράς, με ποσοστά που κυμαίνονται από 14,3% του εργαζόμενου πληθυσμού, μέχρι και 25,5% σε κάποιες χρονιές. Αντίστοιχα ποσοστά εμφανίζονται μόνο στις βιομηχανίες μετάλλου και στον τομέα των υπηρεσιών, ενώ ακολουθούν άλλοι βιομηχανικοί κλάδοι, ο αγροτικός τομέας και η εξόρυξη.

Το νέο σύστημα μετανάστευσης, έπαιξε ρόλο στη διαμόρφωση των νέων εθνικών μειονοτήτων, όπως τις γνωρίζουμε σήμερα (Castles et. al.:1984). Αποτέλεσε κομμάτι του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας, παράλληλα με την μείωση του κράτους πρόνοιας. Αυτό επετεύχθη με την εισροή ενός ανειδίκευτου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, το οποίο είναι λιγότερο οργανωμένο και δεν έχει υψηλές κοινωνικές και οικονομικές αξιώσεις. Επίσης, οι μετανάστες ήταν αποκομμένοι από τον τόπο τους και αποτελούσαν ένα φθηνότερο εργατικό δυναμικό, ενώ ήταν πιο εύκολο να προσληφθούν και να απολυθούν (Cohen:1988:123).

Ήταν στην ουσία, ένας βιομηχανικός στρατός εφεδρείας, ο οποίος ήταν προσωρινός και εναλλάσσονταν. Παράλληλα, εργαζόταν μέσα σε φορντικά¹⁶ πρότυπα παραγωγής και καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης. Ο βιομηχανικός αυτός στρατός, ζούσε μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο ανάπτυξης της οικονομίας και μάθαινε τον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης της εργασίας (Braverman:1974:71), (Cohen:1988:125). Στις μέρες μας όμως, δεν μιλάμε για την ανεπτυγμένη βιομηχανία της κεντρικής Ευρώπης, που ήθελε ένα φθηνό εργατικό δυναμικό, αλλά για την

¹⁶ Ο Henry Ford, συστηματοποίησε την παραγωγή καθιερώνοντας τη γραμμή παραγωγής στη βιομηχανία. Χαρακτηριστικό επίσης του φορντισμού, είναι η διαίρεση της παραγωγής σε χειρωνακτική και πνευματική εργασία, ειδικευμένη και ανειδίκευτη (Άλεν:2004:311-315).

Ελλάδα, που είχε εμπλακεί κάποτε ενεργά στον τομέα της βιομηχανίας, των υπηρεσιών και της γεωργίας και τώρα είναι αναγκασμένη να αντιμετωπίσει τα αποτελέσματα της συρρίκνωσης της οικονομίας.

Στην ανάλυση του Mandel (1978), οι πολιτικές και η οικονομία του εφεδρικού στρατού μελετώνται ενδελεχώς ως απάντηση στις εσωτερικές διακυμάνσεις της απασχόλησης. Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό αμείβεται χαμηλότερα από τους “κανονικούς εργαζόμενους” και υπόκειται σε μεγαλύτερη εργασιακή ανασφάλεια ως πολιτική εγκλωβισμού τους στις κοινωνικές υπηρεσίες, τις πλανόδιες εργασίες και το έγκλημα. Η κοινωνική τους θέση είναι αποτέλεσμα ενός τεχνητού ανταγωνισμού με την εγχώρια εργατική τάξη, όπου προωθείται ο ρατσισμός και η ξеноφοβία για να παραμείνει πειθήνιο το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό. Ταυτόχρονα, η εργασία των μεταναστών χαρακτηρίζεται ως “βρώμικη”, χαμηλόμισθη και χαμηλού κύρους και παράγει προϊόντα που πωλούνται φθηνά για να συντηρηθεί το εγχώριο προλεταριάτο όσο οι μισθοί και των δύο ομάδων δέχονται πιέσεις από την καπιταλιστική ανάπτυξη.

Επιπλέον ο τρόπος που προσεγγίζεται η σχέση των μεταναστών με την εργασία τους μας θυμίζει την μελέτη *The Making of the English Working Class* (1991) του E.P. Thompson. Η προσέγγιση αυτή, δίνει ιδιαίτερη σημασία στο πως ένας εργάτης στην Αγγλία της βιομηχανικής περιόδου, βιώνει και ερμηνεύει την εργασιακή του εμπειρία και στην καθοριστική σημασία που αποκτά αυτή η διαδικασία για το πώς αντιλαμβάνεται ο ίδιος την θέση του στην κοινωνική στρωμάτωση (Thompson:1991:218–222).

Ήδη μετά την κρίση στα μέσα της δεκαετίας του 1970, και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1980, άρχισε να διαφαίνεται μια στροφή προς τις πολιτικές απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και την προώθηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης (Ιωαννίδης, Παπαθεοδώρου και Σούφτας:2012:29). Τη δεκαετία του ‘80, υπάρχει αλλαγή της φύσης της εργασίας και επισημαίνεται η μείωση των παραδοσιακών τομέων της βιομηχανίας, με ταυτόχρονη ανάπτυξη σε τομείς όπως οι υπηρεσίες και η πληροφόρηση. Η αλλαγή σχετίζεται με την δομή της εργασίας, η οποία πλέον διαφοροποιείται (Warde and Abercrombie:1994:61).

Στις δεκαετίες του ‘80 και ‘90, έχουμε τη μεταμόρφωση του παραγωγικού τομέα, αλλαγές στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας και στα μοτίβα στο παγκόσμιο εμπόριο που οδήγησαν σε τρομακτικές συνέπειες τις εθνικές οικονομίες

(Brown:1997:13). Σε αυτή τη μεταμόρφωση της οικονομίας, παρατηρούμε την απόβιομηχάνιση, ταυτόχρονα με την ανάπτυξη του τομέα υπηρεσιών και τη μείωση του βιομηχανικού κλάδου (Abercrombie and Warde:1992:172-183).

Οι νέες αλλαγές στο πεδίο της εργασίας κατά τις δεκαετίες του '80 και '90, έφεραν την αύξηση της ανεργίας λόγω της αλλαγής συσχετισμού δύναμης ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο. Υπήρξε έκρηξη ανασφάλειας και μαζική αύξηση εργασιών μερικής απασχόλησης, περιθωριοποίηση των πλανόδιων ή εποχικών εργαζομένων, απασχολούμενων μέσω εταιριών ή με υπεργολαβίες, συμβούλων, αυτοαπασχολούμενων κ.ά. (Brown:1999:1-18).

Όπως παρατηρεί η Sassen (1989:65), στη μελέτη της για την ανεπίσημη οικονομία στη Νέα Υόρκη τη δεκαετία του '80, ο κατασκευαστικός κλάδος είναι ένας τομέας της οικονομίας που κατεξοχήν παρουσιάζονται τα συγκεκριμένα φαινόμενα. Η αύξηση της ανάθεσης των έργων σε υπεργολάβους, οδήγησε σε μαζικές παραβάσεις, παρατυπίες και καταστρατήγηση της νομοθεσίας και των κανόνων μέσα στο επάγγελμα. Ανέγερση κατοικιών και καταστημάτων χωρίς οικοδομικές άδειες, ανεπίσημη εργασία σε ανακαινίσεις και ανακατασκευές και εκμετάλλευση μεταναστευτικών πληθυσμών λόγω της έλλειψης εργατικών χεριών, είναι μερικά μόνο από τα ευρήματα της έρευνας που έγινε σε τέσσερα διαφορετικά οικοδομικά τετράγωνα στο Μανχάταν της Νέας Υόρκης το 1981 (Sassen:1989:65).

Σε μια περίοδο ριζικών ποιοτικών και ποσοτικών αλλαγών στην οργάνωση της εργασίας, η θέση των εργαζομένων, η σχέση που αποκτούν με την εργασία και τον οργανισμό που απασχολούνται, αλλάζει (Κασιμάτη και Ψημμένος:2004:454). Τα όρια της κοινωνικής στρωμάτωσης ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, μεταβάλλονται. Υπάρχουν παράγοντες που καθορίζουν την κοινωνική στρωμάτωση και τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων μέσα στην κοινωνία (ηλικία, τάξη, φύλο, εθνικότητα, θρησκεία κλπ.).¹⁷ Ακόμα πιο συγκεκριμένα, αυτές οι διαφοροποιήσεις, ισχύουν στις μεταναστευτικές ομάδες. Ανεξάρτητα από το επίπεδο εκπαίδευσης και εξειδίκευσης, οι μετανάστες συγκεντρώνονται στον δευτερογενή τομέα, όπως τον ορίζει η θεωρία της δυαδικής αγοράς εργασίας, σε εργασίες δηλαδή χειρωνακτικές, επικίνδυνες,

¹⁷ Υπάρχουν τρία συσχετιζόμενα συστήματα στη σειρά κατάταξης όσον αφορά την δομή της κοινωνικής στρωμάτωσης: α) τάξη β) φύλο και γ) εθνικότητα και φυλή (Beeghley:2000:1-2).

περιστασιακές, κακοπληρωμένες και χωρίς προοπτικές εξέλιξης (Κασιμάτη και Ψημμένος:2004:440).¹⁸

Ένα παράδειγμα, μας δίνεται μέσα από το έργο του Taylor (1982), όπου σκιαγραφεί το πώς επήλθε μέσα στην κοινωνία ο διαχωρισμός ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, με την εμφάνιση της ανεργίας, της ανισότητας στους χώρους εργασίας και της μετατροπής του μεγαλύτερου μέρους των εργατών σε μια στρατιά ανειδίκευτων ανέργων με το κλείσιμο των ανθρακωρυχείων και των ναυπηγείων στη Βόρεια Αγγλία, τη δεκαετία του '80. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Beynon (1992:172-183), αναφέρει ότι οι εργαζόμενοι στις αυτοκινητοβιομηχανίες, ακολούθησαν το δρόμο των ανθρακωρύχων, των εργαζόμενων στα ναυπηγεία, στη βιομηχανία μετάλλου και όλων εκείνων των ανθρώπων που εργάζονταν στα εργοστάσια και χάνοντας τις δουλειές τους, έγιναν πλέον το βασικό συστατικό των καταναλωτικών βιομηχανιών.

Στις αρχές της δεκαετίας του '90, συνέβη μια από τις πιο πρόσφατες μαζικές μεταναστεύσεις στην Ευρώπη, της αλβανικής (Παπαγεωργίου:2011:15). Η συγκεκριμένη μετανάστευση, υπήρξε εντυπωσιακή λόγω του πληθυσμιακού όγκου που μετακινήθηκε και πρωτοφανής για την Ελλάδα, καθώς για πρώτη φορά η χώρα μετατράπηκε από χώρα αποστολής, σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Η αθρόα είσοδος του μεταναστευτικού δυναμικού στην αγορά εργασίας, έπαιξε σημαντικό ρόλο στο διαχωρισμό της εργασίας και αφορμή για την αναπαραγωγή φυλετικών και εθνοτικών διαφορών μεταξύ γηγενών και μεταναστών. Παράλληλα, αποτέλεσε μοχλό πίεσης από την πλευρά των εργοδοτών, για την διατήρηση σε χαμηλό επίπεδο, ή ακόμα και μείωση των μισθών (Castells:1977:361-372). Η εργασία των μεταναστών υπήρξε ένα σταθερό χαρακτηριστικό για τον κατασκευαστικό κλάδο (Daly:2002:163).

Οι Castles και Kosack (1985:123-125), διέκριναν ότι οι εθνοτικές και φυλετικές διακρίσεις και κατά συνέπεια οι διαχωρισμοί μεταξύ του εργατικού δυναμικού δημιουργούνται από διάφορες αιτίες, όπως: η άγνοια της γλώσσας, η έλλειψη εκπαίδευσης, οι διακρίσεις, το πολιτισμικό υπόβαθρο. Αυτοί οι διαχωρισμοί, ενισχύουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και διασπών την εργατική συνείδηση και αλληλεγγύη. Για παράδειγμα όπως αναφέρει ο Castells

¹⁸ Βλ. (Ψημμένος:1994, Βαΐου και Χατζημιχάλης:1997, Κασιμάτη:2004).

(1977:361-372), εισάγοντας έναν φυλετικό και εθνικό διαχωρισμό της εργασίας, εμποδίζεται η ταξική σύνθεση. Η φυσική αντίληψη των ντόπιων για τους ξένους είναι εθνικιστική και όχι βάσει της ταξικής ενσυναίσθησης.

Η εθνικότητα και η υπηκοότητα, ολοένα και περισσότερο γίνονται σημαντικοί παράγοντες για την επιλογή και ταξινόμηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού (Daly:2002:166). Σύμφωνα με τον Ψημμένο (2004:11), οι μετανάστες σε ολόκληρη την Ευρώπη, παρέμεναν ο μεγάλος εφεδρικός στρατός στους τομείς των κατασκευών και της βιομηχανίας και το υπηρετικό προσωπικό μιας νέας ανερχόμενης τάξης καταναλωτών. Ενώ όπως μας υπενθυμίζει ο Nichols (1980) η μεταναστευτική εργασία είναι προϊόν συνεχών αποκλεισμών. Εύλογα λοιπόν, γεννιέται το ερώτημα: ποια είναι η θέση του μετανάστη εντός ενός επαγγέλματος, και πώς συγκρίνεται με του γηγενή εργάτη κάτω από αυτές τις συνθήκες;

Τα αποτελέσματα από τον καταμερισμό της εργασίας και το διαχωρισμό μεταξύ των εργατών, τα εκμεταλλεύτηκαν οι εργοδότες, για να κρατούν χαμηλά τους μισθούς, να αποκόπτουν τους εργάτες από τον κοινωνικό τους ιστό, αλλά και να προωθούν την εντατικοποίηση της εργασίας (Cohen:1988:129).¹⁹ Όπως αναφέρει ο Braverman (1974:72-73), ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, υποδιαίρει την κοινωνία και ο λεπτομερής καταμερισμός της εργασίας, υποδιαίρει τον άνθρωπο. Ένα παράδειγμα της διαφοροποίησης του ντόπιου σε σχέση με το ξένο εργατικό δυναμικό, μας δίνεται από το τμήμα Ιθαγένειας και Μετανάστευσης του Καναδά, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει πως οι μετανάστες σαν ομάδα εργατών είναι πιο κινητικοί και δραστήριοι σε σχέση με τους γηγενείς εργάτες (ILO:1959:21). Λόγω του νεαρού της ηλικίας τους και μη έχοντας αναπτύξει βαθιές ρίζες στο ξεκίνημά τους, είναι πιο ευέλικτοι στο να αναλάβουν δύσκολα έργα, σε απομακρυσμένες και δύσβατες περιοχές (όπως φράγματα, ορυχεία, μεγάλοι οδικοί άξονες, σιδηρόδρομοι κλπ.).

Η είσοδος των Αλβανών μεταναστών στον κλάδο της οικοδομής, έφερε σημαντικές ανακατατάξεις εντός του επαγγέλματος. Η απόκτηση των δεξιοτήτων για τους Αλβανούς εργάτες, δεν ήταν καθόλου εύκολη και χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια μέσα από ανειδίκευτα και χαμηλόμισθα πόστα σε σχέση με τους ντόπιους εργάτες. Εντός του επαγγέλματος, ο ρόλος τους ήταν ξεκάθαρος. Ήταν

¹⁹ Άλλωστε, στη φιλοσοφία του Henry Ford, ήταν ότι όταν είσαι στη δουλειά, πρέπει να είσαι αφοσιωμένος σε αυτήν (*When we are at work, we ought to be at work*). Βλέπε: (Beynon:1975:26).

βοηθοί, εργάτες για όλες τις δουλειές, που στη συντριπτική τους πλειονότητα ήταν υπό την επίβλεψη Ελλήνων μαστόρων, εργοδηγών και εργολάβων. Οι μετανάστες χρησιμοποιήθηκαν ως ένα φθηνό, ευέλικτο, εργατικό δυναμικό στον τομέα των κατασκευών. Θεωρήθηκε ότι ήταν πιο ευέλικτοι όσον αφορά τις ώρες εργασίας, τις δεξιότητες τους, τους μισθούς, την εργατική νομοθεσία και την προσαρμοστικότητα στην πρόχειρη εργασία (*casualization*) (Daly:2002:160).

Οι νέοι οικοδόμοι, περνούσαν από το στάδιο της μαθητείας, υπό την επίβλεψη και την καθοδήγηση του μάστορα ή τεχνίτη, μέχρι να αποκτήσουν τα εφόδια να γίνουν και αυτοί μάστορες στο μέλλον. Το επάγγελμα το οικοδόμου δεν απέκλειε την ανοδική κοινωνική κινητικότητα εντός του επαγγέλματος, αλλά αυτό έφερε ανταγωνισμούς και συγκρούσεις μεταξύ του ντόπιου και του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού (Daly:2002:179). Παράλληλα κυριαρχούσε και μια αίσθηση ανωτερότητας των εργατών που γνώριζαν την τέχνη σε σύγκριση με τους νέους και ανειδίκευτους αρχικά εργάτες. Έτσι λοιπόν, σε εποχές που το κράτος πρόνοιας συρρικνώνεται και οι συνθήκες εργασίας υποβαθμίζονται, η είσοδος ενός μεταναστευτικού δυναμικού, δημιουργεί την εντύπωση μιας ελίτ μέσα στην εργασία. Οι γηγενείς εργάτες λοιπόν, λογίζονταν ως μια εργατική αριστοκρατία (*labour aristocracy*), σε σχέση με τους μετανάστες (Cohen:1988:136).

Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, κάλυψε τις πολύ μεγάλες ανάγκες και τον όγκο των έργων στα χρόνια πριν τους Ολυμπιακούς αγώνες και αποτέλεσε έτσι ένα φθηνό, νέο, ευέλικτο και με μικρές απαιτήσεις εργατικό δυναμικό. Η χρήση ενός μεταναστευτικού δυναμικού, εγγυάται στους εργοδότες, τη συνέχιση της αυξημένης παραγωγής τους και παράλληλα τη διατήρηση των μισθών σε χαμηλά επίπεδα. Η υποβάθμιση της εργασίας, ταυτόχρονα με τη χρησιμοποίηση ενός ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού με μηδενικές δυνατότητες επαγγελματικής ανέλιξης, αποτέλεσαν χαρακτηριστικά του κλάδου για εκείνη την περίοδο (Braverman:1974), (Beynon:1975).

Ο τρόπος λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος, διασπά την εργατική τάξη και ο ανταγωνισμός μεταξύ τους, διαχωρίζει τα ενδιαφέροντα και τις επιδιώξεις τους (Marx:1974:31). Παρατηρούμε λοιπόν μια ενδυνάμωση της σύγκρουσης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και συνέπεια αυτού, είναι ο επαναπροσδιορισμός της δομής των κοινωνικών ομάδων, που οδηγούν στην αναδιάταξή τους. Αποτέλεσμα αυτού του διαχωρισμού, είναι η αλλοτρίωση του εργαζομένου κατά τον Beynon (1975). Η

αλλοτριώση του εργαζομένου, ως συνέπεια της εργασίας και της διοίκησής της, διαμορφώνει αντιλήψεις, συνήθειες και προσδοκίες, που δεν αφορούν μόνο την οικονομία, αλλά και τη γενικότερη κοινωνική οργάνωση της ζωής.

Για να μπορέσει η καταπιεζόμενη τάξη, να έχει τη δυνατότητα να χειραφετήσει τον εαυτό της, θα πρέπει απαραίτητα οι δυνάμεις παραγωγής και οι κοινωνικές σχέσεις που έχουν ήδη αποκτηθεί, να πάντουν να ισχύουν (Marx:1974:31). Μέσα από την δυνατότητα που προσφέρει το σύστημα για ανοδική επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα, η αστική τάξη στρατολογεί ολοένα και περισσότερα άτομα από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, ενώ σταθεροποιεί τη θέση της και εγκαθιστά μια αντι-επαναστατική διαδικασία (Heath:1981:13). Ταυτόχρονα, τα άτομα αυτά χάνουν την ταξική τους συνείδηση και δεν βοηθούν την κοινωνική τους τάξη στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων που θα την οδηγήσουν στη σύγκρουση με τους κατέχοντες τα μέσα ιδιοκτησίας (Heath:1981:13-16).

Η ευημερία των κοινωνιών στις οποίες κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, παρουσιάζεται ως μια έντονη συσσώρευση εμπορευμάτων και αγαθών (Lemert:1993:58). Η κατοχή αυτών των αγαθών, φέρνει ικανοποίηση σε όσους τα αποκτούν και γενικότερα μέσα στον καπιταλισμό, υπάρχει η τάση για όλο και περισσότερη παραγωγή αγαθών και όλο και περισσότερη προσπάθεια για την απόκτησή τους από τους ανθρώπους. Η έλλειψη της κατοχής των μέσων παραγωγής και της ικανοποίησης που φέρνει η απόκτηση εμπορευμάτων και αγαθών μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, είναι το κλειδί για τη διαίωνη των ανισοτήτων, της φτώχειας και της αποστέρησης μεταξύ της εργατικής τάξης.

Ως παράδειγμα ο Μαρξ, αναφέρει τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, όπου η ύπαρξη υψηλών επιπέδων κάθετης κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας, ευθύνεται για την έλλειψη οργανωμένου εργατικού κινήματος και ταξικής συνείδησης στη χώρα (Marx:1959:255). Όπως αναφέρει ο Hobsbawm (1984:16), η ύπαρξη των κοινωνικών τάξεων ξεκινάει όταν αυτές αποκτούν ταξική συνείδηση. Στο ίδιο μοτίβο, ο Braverman (1974:29) αναφέρει πως μόνο όταν υπάρξει η ταξική συνείδηση, μια κοινωνική τάξη μπορεί να παίξει το ρόλο του ηθοποιού πάνω στην σκηνή της ιστορίας.

Επίσης, ο Μάρξ, διέκρινε ότι στον καπιταλισμό μπορεί να υπάρχει ανοδική ή καθοδική κινητικότητα, αλλά δεν τη θεωρούσε μεγάλης σημασίας (Saunders:1990:6).

Η διάρθρωση της κοινωνικής στρωμάτωσης αφορά τις σχέσεις ιδιοκτησίας, όπου η αστική τάξη έχει στον έλεγχό της τα μέσα παραγωγής (γη, εργοστάσια), ενώ η εργατική τάξη πρέπει να προσφέρει τη μισθωτή της εργασία στους κατέχοντες τα μέσα παραγωγής για να μπορέσει να επιβιώσει (Bilton et. al.:2002:100).²⁰ Στην πραγματικότητα όμως αυτός ο μισθός, ποτέ δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική αξία της εργασίας που παράγει ο εργαζόμενος (Saunders:1990:5-6) και από εκεί προέρχεται και το κέρδος για τους καπιταλιστές.

²⁰ Βλέπε επίσης (Watson:2005:207-209).

2.2.1 Ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας

Στα πλαίσια του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό έρχεται να καλύψει τις ανάγκες των οικονομιών των αναπτυγμένων χωρών. Οι μετανάστες εξαναγκάζονται σε μορφές κοινωνικής υποταγής και χάνουν δικαιώματα που τυχόν είχαν στις χώρες προέλευσης. Η αντιμετώπισή τους είναι διαφορετική σε σχέση με τους γηγενείς πληθυσμούς. Όταν μιλάμε για κοινωνική υποταγή, μιλάμε για στέρηση στοιχειωδών ανθρωπίνων, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων (Chin:2007:5).

Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης, το πως διαμορφώνεται το φθηνό εργατικό δυναμικό. Για τους μαρξιστές η μέθοδος για να δημιουργηθεί ένα φθηνό εργατικό δυναμικό είναι η διάσπαση. Η διάσπαση με την οικογένεια και η απομάκρυνση από αυτή για να μπορέσουν να δημιουργηθούν περισσότερο πειθήνια, υποτακτικά άτομα καθώς η οικογένεια είναι το βασικότερο εργαλείο για την αναπαραγωγή. Η δημιουργία ενός πειθήνιου, υποτακτικού ατόμου που δημιουργείται από την αποκοπή από τη φυσική οικογένεια μειώνει την αξία του εργάτη γιατί ο εργοδότης πληρώνει αυτόν και όχι την οικογένεια του.

Στην περίπτωση των μεταναστών, οι οποίοι είναι και το καθαρότερο παράδειγμα της διαμόρφωσης ενός φθηνού εργατικού δυναμικού, παρατηρούμε τα εξής:

Πρώτον μέσα από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, όπου λόγω του εκτοπισμού αναγκάζονται να γίνουν μετανάστες, δηλαδή σπρώχνονται σε συγκεκριμένα μέρη και εργασίες και δεύτερον λόγω της διάσπασης του οικογενειακού ιστού ο οποίος είναι και ο βασικός τρόπος αναπαραγωγής του ατόμου, το άτομο αναγκάζεται να προσδεθεί με την οποιαδήποτε εργασία και οποιουδήποτε όρους (Berger and Mohr:1975).

Η μέθοδος για να δημιουργηθεί ένα φθηνό εργατικό δυναμικό είναι η διάσπαση (*separation of the foreigner*). Η διάσπαση με την οικογένεια, η απομάκρυνση των εργατών από τον κοινωνικό ιστό και την κοινωνική πρόνοια είναι αυτή που δημιουργεί περισσότερο πειθήνια άτομα γιατί η οικογένεια είναι το εργαλείο για την αναπαραγωγή (Castles and Kosack:1985). Η ύπαρξη της συνεχούς εναλλαγής του εργατικού δυναμικού (*rotation*), κατά τους Castles και Kosack (1985:463), εξασφαλίζει ότι αυτή η ομάδα εργατών, θα παραμείνει διαχωρισμένη.

Η μαρξιστική προσέγγιση έχει οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει κατάτμηση της αγοράς εργασίας σε πρωτεύουσα και δευτερεύουσα. Στη μεν πρώτη αγορά εργασίας, απασχολούνται οι γηγενείς με καλοπληρωμένες θέσεις εργασίας και αφορούν θέσεις εξειδικευμένες οι οποίες είναι σε θέση να παρέχουν ασφάλεια και προοπτικές ανέλιξης ενώ αντίθετα στη δεύτερη, απασχολούνται οι μετανάστες οι οποίοι αντιμετωπίζουν πολύ δύσκολες συνθήκες απασχόλησης με ανύπαρκτες ή μηδαμινές προοπτικές εξέλιξης, χωρίς καμία εξειδίκευση και αίσθηση σταθερότητας και ασφάλειας στην εργασία, θέσεις εργασίας που τις περισσότερες φορές είναι και κακοπληρωμένες.

Σε αυτό το πλαίσιο, το μεταναστευτικό δυναμικό καλύπτει όλες εκείνες τις ανάγκες αναπαραγωγής του ντόπιου εργατικού δυναμικού που η άρχουσα τάξη αρνείται ή αδυνατεί να καλύψει με μεγαλύτερους μισθούς και το ντόπιο δυναμικό αδυνατεί λόγω εργασίας, συνηθειών και τρόπων ζωής να προσφέρει στον εαυτό του (Castells:1977). Η κάλυψη των ανειδίκευτων εργασιών από το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό επιτρέπει στους ντόπιους να ανέλθουν επαγγελματικά και κοινωνικά.

Σε περίοδο κρίσης όπως αυτή που διανύουμε, η σύγκρουση μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, αλλά και ο διαχωρισμός του εργατικού δυναμικού, είναι εξίσου ορατά όσον αφορά την περίπτωση που εξετάζουμε. Στη βιβλιογραφία παρατηρούμε ότι σε αντίστοιχες περιπτώσεις αυξάνεται ο ανταγωνισμός για την κάλυψη μιας θέσης εργασίας.²¹ Αυτό συμβαίνει διότι οι ευκαιρίες εργασίας συρρικνώνονται, οι μετανάστες εγκλωβίζονται σε ένα πλαίσιο κακοπληρωμένης και επισφαλούς εργασίας, ενώ και οι ντόπιοι εργαζόμενοι παύουν να έχουν την ασφάλεια και την σιγουριά των προηγούμενων ετών. Από το 2009, οι ευκαιρίες εργασίας και το εισόδημα μειώθηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε πολλοί άνθρωποι δεν μπορούσαν καν να ικανοποιήσουν βασικές τους ανάγκες και στηρίζονταν στην κοινωνική πρόνοια και τους συγγενείς τους.

Το επάγγελμα του οικοδόμου είναι ένα χειρωνακτικό επάγγελμα, μέσα στο οποίο ο εργαζόμενος μπορεί να ανελιχθεί σταδιακά. Μεταξύ των απασχολούμενων σε κατασκευαστικά έργα, περιλαμβάνονταν παλιότερα και πολλοί νέοι, ηλικίας 9-25

²¹ Βλέπε τη μελέτη του Daly (2002) για τους Τυνησίους οικοδόμους στη βόρεια Ιταλία.

ετών, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν μαθητευόμενοι (Γκούτος:1985:84-85). Από αυτό το στάδιο στο παρελθόν, περνούσαν όλοι οι νέοι Έλληνες εργάτες που ερχόντουσαν να εργαστούν στην Αθήνα ως εσωτερικοί μετανάστες, αλλά και στη συνέχεια όλοι οι Αλβανοί μετανάστες, που μπήκαν σταδιακά στο επάγγελμα. Στον κατασκευαστικό τομέα, οι μεταναστευτικές ομάδες, παρέμεναν για πολλά χρόνια σε ανειδίκευτο πόστο, κάνοντας κυρίως βοηθητικές εργασίες, κάτω από την επίβλεψη των Ελλήνων μηχανικών (Psimmenos:2017:52-54).

Η κατάκτηση μιας συγκεκριμένης τέχνης και η απόκτηση δεξιοτήτων για έναν μετανάστη εργαζόμενο στον κατασκευαστικό κλάδο, φαίνεται να αποτελεί μια δικλείδα ασφαλείας σε περιπτώσεις παρατεταμένης ανεργίας και δείχνει να του εξασφαλίζει μια σιγουριά και ασφάλεια για το μέλλον του στο επάγγελμα (Psimmenos and Kassimati:2006:164). Ωστόσο με την αύξηση της υπεργολαβίας στον κλάδο, δημιουργήθηκε περισσότερη ευελιξία, δημιουργώντας ένα κατακερματισμένο εργατικό δυναμικό, όπου ακόμα και εργάτες που δουλεύουν δίπλα-δίπλα, να έχουν εντελώς διαφορετικούς μισθούς, προστασία κοινωνικής ασφάλισης, συνθήκες εργασίας και προνόμια (ILO:2016:5).²²

Για παράδειγμα, η ανάθεση μεγάλων οδικών έργων στο εθνικό οδικό δίκτυο της χώρας σε μεγαλοεργολάβους, οδήγησε στην πρόσληψη νέου φθηνού εργατικού δυναμικού από αυτούς, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των ήδη ειδικευμένων εργατών. Στην ουσία οι εργοδότες, ακολούθησαν μια στρατηγική πυρήνα και περιφέρειας στην κατανομή του εργατικού δυναμικού, σκοπεύοντας να έχουν έναν «πυρήνα» σχετικά καλά αμειβομένων και λειτουργικά ευέλικτων μόνιμων εργαζομένων, μαζί με μια «περιφέρεια» αριθμητικά ευέλικτων εργατών με μερική απασχόληση ή προσωρινές συμβάσεις διαφόρων ειδών, ώστε να είναι σε θέση να μειώσουν το κόστος εργασίας και να βελτιώσουν την αξιοποίησή της, σε εξαιρετικά ανταγωνιστικές και ασταθείς παγκόσμιες αγορές (Brown:1999:5). Μέσω της προσωρινότητας της εργασίας, επιτυγχάνεται το χαμηλότερο δυνατό κόστος για τους εργοδότες.

²² Όταν ο Mandel (1978) αναφέρεται στο πως και γιατί η ανάπτυξη του καπιταλισμού έχει ως αποτέλεσμα την «απο-ειδίκευση» του κόσμου της εργασίας από βασικές τέχνες και δυνατότητες αυτόνομης επιβίωσης και αναπαραγωγής, έχει στο κέντρο του ενδιαφέροντος ένα πλανόδιο, επισφαλές και κυρίως μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό (Ψημμένος:2020:66).

Όλα αυτά παύουν να ισχύουν μέσα στην κρίση, καθώς φαίνεται να πλήττει τόσο τη διαδικασία ένταξης των μεταναστών στην κοινωνία, όσο και την ίδια την μεταναστευτική πορεία (Ψημμένος:2017:41). Τα νέα δεδομένα που δημιουργήθηκαν, έφεραν τη διάρρηξη όλων αυτών των συνηθειών. Πολλοί από τους εργαζομένους στράφηκαν σε άλλες δουλειές, έχασαν τη μόνιμη και σταθερή εργασία ή έπαψαν να πληρώνονται το ίδιο καλά. Η ανάπτυξη της ανεπίσημης οικονομίας, οδήγησε σε ένα νέο καταμερισμό της εργασίας (Castles and Miller:2009:238-329). Χαρακτηριστικά πλέον της απασχόλησης στην οικοδομή, είναι η απλήρωτη και κακοπληρωμένη πολλές φορές εργασία, οι υπερωρίες, η ανασφάλιστη και επικίνδυνη δουλειά, η εντατικοποίηση στους χώρους εργασίας και γενικότερα η αβεβαιότητα η οποία εγκλωβίζει το εργατικό δυναμικό σε ένα πλαίσιο περιστασιακών σχέσεων εργασίας και ανεργίας και σε μια συνεχή αναζήτηση μιας πιο μόνιμης και σταθερής δουλειάς.

Οι σύγχρονες συνθήκες στην αγορά εργασίας, δημιούργησαν μια νέα σύνθεση της εργατικής τάξης, χωρίς καμία ενότητα φυλής, εθνικότητας, θρησκείας και γλώσσας (Ομάδα Μελέτης:1975:11). Μέσα από τη διατριβή, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τη μεταβολή που υφίστανται τα όρια της κοινωνικής στρωμάτωσης, κάτω από τις συνθήκες οικονομικής κρίσης που διαμορφώνονται σήμερα. Οι συγκεκριμένες πρακτικές έκαναν πιο έντονο τον διαχωρισμό εντός των επαγγελματιών, «εξασφαλίζοντας» μια κατώτερη θέση για τις εθνοτικές μειονότητες (Abercrombie et. al.:1988:127). Η διαμόρφωση της εργασίας πλέον γίνεται με βάση α) τα καθήκοντα, β) τον έλεγχο, γ) την διακριτική ευχέρεια του εργαζόμενου και όχι πλέον τις δεξιότητες του (Abercrombie et. al.:1988:48).

Η διαμόρφωση της αγοράς εργασίας, κάτω από συνθήκες οικονομικής κρίσης, δημιουργεί μια μεγάλη ομάδα εργαζομένων, που συσσωρεύεται στον πυθμένα της επαγγελματικής κλίμακας. Οι μετανάστες εργαζόμενοι, βρίσκονται σε αυτή την επαγγελματική θέση, καθώς επιτελούν εργασίες ως επί το πλείστον ανειδίκευτες, χαμηλόμισθες και ανεπιθύμητες.²³ Οι γηγενείς εργάτες από την άλλη, έρχονται αντιμέτωποι με όλες αυτές τις συνθήκες στο χώρο εργασίας τους, πράγμα που οδηγεί

²³ Όπως παρατηρεί η Rogers (1985:41-44), το ξένο εργατικό δυναμικό, παίζει έναν συμπληρωματικό ρόλο, μια συμπληρωματική λειτουργία στην αγορά εργασίας. Αυτό γίνεται γιατί, το ξένο μεταναστευτικό δυναμικό, εργάζεται σε δουλειές χαμηλού κύρους, οι οποίες παράλληλα είναι μη-ελκυστικές και επικίνδυνες. Παράλληλα όμως, οι ελκυστικές δουλειές, καλύπτονται από το ντόπιο και υψηλών προσόντων εργατικό δυναμικό.

στη μαζική συρρίκνωση του κλάδου, στην αναζήτηση άλλου επαγγέλματος ή στην αλλαγή εξειδίκευσης μέσα στο ίδιο το επάγγελμα. Οι νέες αυτές τακτικές, υιοθετούνται από τους εργαζόμενους, για να μπορέσουν να παραμείνουν στο επάγγελμα της οικοδομής και να βρουν έτσι μια προσωρινή εργασία.

Όπως αναφέρουν οι Nichols και Beynon (1977:134-135), το να είναι κάποιος εργαζόμενος μιας εταιρίας, σημαίνει ότι πρέπει να βάζει τα δυνατά του, για ολοένα και μεγαλύτερη αύξηση της παραγωγής, κατά τα καπιταλιστικά πρότυπα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των εργατών σε εργοστάσιο χημικών της Αγγλίας (1970-1974), όπου οι εργοδότες, μιλούσαν ιδιαίτερα στους εργάτες ή τους έδειχναν βίντεο, σχετικά με το κόστος παραγωγής, το πρόβλημα της σπατάλης και τις ανάγκες του κεφαλαίου (Nichols and Beynon:1977:133). Η επιδίωξή τους ήταν απλή, να μπορέσουν να αποκόψουν τον εργάτη από τον κοινωνικό του ιστό και να τον κάνουν να θεωρήσει τον εαυτό του κομμάτι της εταιρίας.

Ελάχιστα πράγματα ασκούν μεγαλύτερη επίδραση στις ζωές των ανθρώπων από την εργασία την οποία κάνουν (Beynon and Blackburn:1972:1). Το επάγγελμα αποτελεί μια πολύ κοινή βάση ταξινόμησης και κατηγοριοποίησης στις σύγχρονες κοινωνίες (Crompton:1998:11). Ο ρόλος που διαδραματίζει το επάγγελμα στις ζωές των ανθρώπων, δεν περιορίζεται μόνο στην επιβίωση αλλά επηρεάζει την πνευματική και κοινωνική ζωή του εργαζόμενου, θέματα δηλαδή που σχετίζονται με τον έλεγχο της προσωπικής τους ζωής, την κοινότητα, την αλληλεγγύη. Σε περιόδους κρίσης, αυτός ο ρόλος στον καταμερισμό της εργασίας, μεταβάλλεται.

Η μελέτη των διαφορετικών επαγγελματικών ομάδων στα πλαίσια της κοινωνικής στρωμάτωσης, έχει αναγνωριστεί ως μια από τις πραγματικές και πιθανές κοινωνικές δυνάμεις, που έχουν τη δυνατότητα να μεταμορφώσουν την κοινωνία (Crompton:1998:11). Σκοπός της έρευνας μας είναι να εξετάσουμε πως αναπαράγεται η εργατική τάξη μέσα από αυτή τη νέα κοινωνική στρωμάτωση. Στη θεωρία της αγοράς εργασίας, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σημασία και τη διαδικασία της απο-ειδίκευσης και της υποβάθμισης της εργασίας.

Ωστόσο, οι διαδικασίες αυτές δεν έχουν να κάνουν μόνο με την εξέλιξη της τεχνολογίας και των τεχνικών χαρακτηριστικών της εργασίας, όπως υποστήριξε ο Braverman (1974). Σημαντικοί όταν εξετάζουμε τη διαδικασία της απο-ειδίκευσης στην εργασία, είναι οι διαχωρισμοί και υπο-διαχωρισμοί εντός των επαγγεμάτων, ο

κατακερματισμός των ημι-ειδικευμένων και ανειδίκευτων καθηκόντων, ταυτόχρονα φυσικά με την αντικατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από τις μηχανές (Thompson:1989:91).

2.3 Το κοινωνικό κύρος στο επάγγελμα

Για τη σχολή της θεσμικής προσέγγισης, τα κομβικά σημεία που θα απασχολήσουν την έρευνά μας, είναι τα ζητήματα του κοινωνικού κύρους, καθώς και της ιεραρχίας και θέσης στην κοινωνική στρωμάτωση. Τι σημαίνει η σύγκρουση μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων για το κύρος και την ιεραρχία τους στο επάγγελμα; Μέσα από αυτή την προσέγγιση, θα αναδείξουμε ζητήματα που αφορούν την σύγκρουση των επαγγελματικών ομάδων, καθώς και το πως φτάσαμε σε αυτήν και θα δούμε ποιες νέες ιεραρχίες δημιουργούνται.

Ο Weber, προσδιόριζε την κοινωνική τάξη μέσα στα πλαίσια της αγοράς, λέγοντας πως μια κοινωνική τάξη, είναι μια ομάδα ανθρώπων, που έχει αιτιώδη σχέση με την αγορά, έχει δηλαδή τις ευκαιρίες της για την κατοχή αγαθών και για έσοδα κάτω από τις συνθήκες λειτουργίας της αγοράς (Morrison:1995:233). Σε κάθε κοινωνική τάξη, θα παρουσιαστούν οι ευκαιρίες μέσα στη ζωή τους και αυτές οι ευκαιρίες προκύπτουν, όταν τα άτομα πωλούν δεξιότητες και υπηρεσίες μέσα στην αγορά.

Ένας ακόμα βασικός διαχωρισμός του Weber από τη μαρξιστική θεωρία, είναι ο διαχωρισμός της κοινωνικής τάξης από το κοινωνικό κύρος. Η βασική διαφορά λοιπόν είναι, ότι το κοινωνικό κύρος ορίζεται από μοτίβα καταναλωτισμού, του καθημερινού τρόπου ζωής και από τις συνήθειες των ατόμων, ενώ η τάξη, από τις οικονομικές συνθήκες που απορρέουν από την αγορά και έχουν σχέση με την απόκτηση αγαθών ή την αξιοποίηση οικονομικών ευκαιριών (Morrison:1995:239). Το κοινωνικό κύρος, δίνει την ευκαιρία στα άτομα, να δρουν μέσα σε κοινωνικές ομάδες, που έχουν διαφορετικές δραστηριότητες, και μπορούν μάλιστα να αποκτήσουν και κοινωνικό κύρος μέσα από αυτές (Morrison:1995:239).

Ο Du Bois (2012) αναφέρει ότι η ίδια η εργασία είναι αυτή που προσδιορίζεται ως εθνοτική, φυλετική και έμφυλη και μέσω αυτής ρυθμίζονται τα καθήκοντα, οι σχέσεις με τον εργοδότη, τα ωράρια, οι μισθοί και όλη η οργάνωση της εργασίας. Η κατηγοριοποίηση και το κύρος των ανθρώπων εμπλουτίζονται με βάση το γένος, το χρώμα, τη φυλή, το φύλο και την ηλικία.

Εξετάζοντας την κοινωνική στρωμάτωση, ένα φαίνεται να είναι το κοινό σημείο στην έρευνα για την κρίση και τις ζωές των εργαζομένων. Όπως προτείνουν οι

Lockwood (1958) και Cousins and Brown (1975), αυτό το κοινό σημείο είναι: η αγορά εργασίας, η εργασία των διάφορων επαγγελματικών ομάδων και το κοινωνικό τους κύρος, ταυτόχρονα με το πώς αυτή η κατάσταση επηρεάζει τις προσωπικές και κοινωνικές τους σχέσεις. Αυτό αναδεικνύεται καλύτερα, όταν κάποιος εξετάσει τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες δημιουργείται η εργασία, πώς φτάνουν οι εργαζόμενοι να κάνουν αυτό το επάγγελμα και πώς οι ίδιοι κατανοούν τη δική τους εικόνα σε σύγκριση και με τις άλλες κοινωνικές ομάδες.

Το επάγγελμα είναι ο πρωταρχικός τρόπος μέσα από τον οποίο προσδιορίζουμε τους εαυτούς μας μέσα στην κοινωνία, με την ερώτηση «τι επάγγελμα κάνεις;» (Coxon et. al.:1986:1). Η διαμόρφωση των επαγγελματών ως ένα βαθμό προσδιορίζει και διαμορφώνει τις κοινωνικές στρωματώσεις και κατ' επέκταση τις κοινωνικές τάξεις. Οι κοινωνικές τάξεις, δεν μπορούν να κατανοηθούν χωρίς το επάγγελμα και συνεπώς χωρίς την αγορά εργασίας. Το επάγγελμα, αποτελεί τη βάση της στρωμάτωσης της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας και μας πληροφορεί για τις σχέσεις απασχόλησης στην αγορά εργασίας και το αντίστοιχο κύρος (Γαλατά και Πούλου:2020:113).

Αντικατοπτρίζει την επιρροή μιας σειράς παραγόντων, που συνδέονται με το κύρος των κοινωνικών ομάδων (Glass:1954:6). Το επάγγελμα, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στο κοινωνικό κύρος και η κοινωνική του πλευρά, είναι πιο σημαντική από την οικονομική. Το γόητρο της εργασίας, ο τύπος ζωής που συμβαδίζει με αυτήν, τα προσόντα που απαιτεί, ιεραρχούν το κύρος του κάθε επαγγέλματος και παίζουν έναν πιο ξεχωριστό ρόλο από τον οικονομικό παράγοντα, ο οποίος είναι και αυτός μέρος της εργασίας (Coxon et. al.:1986:10).

Μέσα σε ένα κοινωνικό σύνολο, αλλά και στο ίδιο το επάγγελμα, σημαντικό ρόλο παίζουν τα ζητήματα του κοινωνικού κύρους και της κοινωνικής δύναμης. Όταν λέμε δύναμη, δεν εννοούμε μόνο την οικονομική δύναμη, αλλά γενικότερα οποιαδήποτε άλλη ευκαιρία έχει ένα άτομο ή μια ομάδα ανθρώπων να αντιληφθεί τη δύναμη του, μέσα από συμμετοχή σε κοινές δράσεις και να αναδείξει το κοινωνικό του κύρος (Runciman:1972:43).

Η οικονομική δύναμη, δεν είναι η μόνη βάση για την απόκτηση του κοινωνικού κύρους. Αντιθέτως, το κοινωνικό κύρος ή το κοινωνικό γόητρο, μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για την απόκτηση δύναμης (πολιτικής, οικονομικής κλπ.). Η εργασία και το επάγγελμα είναι βασικές παράμετροι προσδιορισμού της κοινωνικής

ένταξης του ατόμου σε όρους γοήτρου, επαγγελματικών επιλογών και θέματα μέτρησης που σχετίζονται με το αντικείμενο της κινητικότητας (Κασιμάτη:2004:15).

Το γόητρο της εργασίας, για τις μεσαίες κοινωνικές τάξεις, για γραφειοκρατικά επαγγέλματα, δεν μπορεί να κατανοηθεί, χωρίς την αναφορά σε μια συνολική ιεράρχηση του επαγγελματικού κύρους (Glass:1954:4). Βεβαίως, στις χαμηλότερες κοινωνικές στρωματώσεις, το επάγγελμα δεν παίζει τόσο το ρόλο του κύρους και της επαγγελματικής ανέλιξης, όσο της επιβίωσης. Μέσα σε συνθήκες κρίσης, η επιβίωση παίζει πρωταρχικό ρόλο.

Σε περιόδους κρίσης, πλήττεται η εξειδίκευση, οι αξιολογήσεις και τα σχέδια των εργαζομένων και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την μεταβολή του μέχρι τότε σταθερού κοινωνικού κύρους και επομένως ο ρόλος του επαγγέλματος, στον καταμερισμό της εργασίας αλλάζει.²⁴ Τα ερωτήματα ωστόσο είναι τα εξής: πώς η κρίση χαλαρώνει τις τυπικές, συλλογικές, συμβολικές και άλλες παραμέτρους που ορίζουν τις συνθήκες της αγοράς εργασίας και του κύρους εντός ενός επαγγέλματος; Ποιες είναι οι νέες θέσεις οριοθέτησης που αντικαθιστούν τις υφιστάμενες και τι σημαίνουν για τους εργαζόμενους;

Το κοινωνικό κύρος συνδέεται γενικά με το εισόδημα, τον πλούτο, το επάγγελμα, την εκπαίδευση, την οικογένεια και την ιδιοκτησία (Myrdal:1964:673). Στην ουσία, έχουμε μια μελέτη για την κάστα και την κοινωνική τάξη, που μας δείχνει ότι είναι δυο συστήματα κοινωνικής στρωμάτωσης τα οποία συνυπάρχουν και συμβιώνουν παράλληλα. Για παράδειγμα, η κοινωνική τάξη ορίζει το εισόδημα των ατόμων μέσω των δεξιοτήτων που έχουν αποκτηθεί, ενώ η κάστα το κύρος και την οικογένεια, δηλαδή μια πιο κληρονομική και οντολογική διάσταση. Άλλωστε, οι κοινωνικές ομάδες, είναι μέρος ενός συστήματος παραγωγής και αναπαραγωγής της εργασίας, και αυτά τα δίκτυα αναπαραγωγής συμμετέχουν στις υποχρεώσεις, στις απαιτήσεις και στις δραστηριότητες των νέων οικονομικών (Jordan:2003:27).

Εκτός από τη μελέτη του Myrdal (1964) για την κάστα, την τάξη και τις φυλετικές σχέσεις στις Η.Π.Α, σημαντική για την κατανόηση του κύρους, των επαγγελμάτων και της καθημερινής ζωής των ανθρώπων είναι η μελέτη του ίδιου για τις οικονομίες και τις κοινωνίες των χωρών της νοτιοανατολικής Ασίας τη δεκαετία του '50 (Ινδία, Πακιστάν, Μαλαισία κ.ά.). Στο έργο του *Asian Drama- An Inquiry*

²⁴ Coxon et. al. (1984:137).

into the Poverty of Nations, ο Myrdal, αναφέρει πως οι συνθήκες εργασίας, υγιεινής, διαμονής, διατροφής, ένδυσης, δεν άλλαξαν σχεδόν καθόλου σε αυτές τις χώρες σε σχέση με τη δεκαετία της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης του '30 και απέχουν ακόμα πολύ από τη σύγκριση με τις αντίστοιχες συνθήκες στις χώρες του δυτικού κόσμου (Myrdal:1972:82-85).

Η ύπαρξη δε των ανισοτήτων και των κοινωνικών διαφοροποιήσεων δεν υφίσταται μόνο ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και τα κοινωνικά στρώματα, αλλά ανάμεσα σε επαγγελματικές και εισοδηματικές ομάδες και διαφορετικές περιοχές (για παράδειγμα αγροτικές και αστικές περιοχές). Ένα παράδειγμα είναι οι κατοικίες, όπου διαφέρει η κατασκευή τους ανά περιοχή, ενώ ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους εργαζόμενους στη βιομηχανία και τους μετανάστες που αναγκάζονται να ζούνε 40 και 50 άτομα μαζί, στις φτωχογειτονιές των μεγάλων πόλεων, κάτω από άθλιες συνθήκες και σε ακατάλληλα σπίτια (Myrdal:1972:85).

Όπως βλέπουμε μέσα από τη βιβλιογραφία, σε περιόδους κρίσεων και ραγδαίων αλλαγών, αλλάζουν τα κριτήρια τα οποία ίσχυαν εντός μιας τάξης, ενός στρώματος ή ενός επαγγέλματος. Για παράδειγμα, όπως βλέπουμε στη μελέτη του Du Bois (1899)(1996) για τους νέγρους της Φιλαδέλφεια των Η.Π.Α., ο κοινωνικός διαχωρισμός μεταξύ λευκών και νέγων συνεχίζει να υπάρχει στα πλαίσια του συστήματος των καστών. Ο φυλετικός καταμερισμός της εργασίας επιβιώνει και μάλιστα είναι τόσο ισχυρός, ώστε δεν επιτρέπει την παρουσία των μαύρων σε επαγγέλματα τα οποία δεν θα θυμίζουν την υποτέλεια που χαρακτήριζε τον δούλο του παρελθόντος (Ξυπολητάς:2013:78).²⁵ Ανάμεσα στα επαγγέλματα που συνεχίζουν να υφίστανται αυτοί οι διαχωρισμοί, είναι και όλα τα ανειδίκευτα και χειρωνακτικά επαγγέλματα, όπως αυτό του οικοδόμου.

Ακόμα πιο σημαντικοί ωστόσο για το θέμα που εξετάζουμε, δεν είναι μόνο οι φυλετικοί διαχωρισμοί που εισάγονται στην κοινωνική στρωμάτωση, αλλά επιπλέον οι μεταβολές που υπάρχουν στις στρωματώσεις ακόμα και μεταξύ της ίδιας εθνοτικής ομάδας ή εντός ενός επαγγέλματος. Για παράδειγμα, ο Du Bois, αναφέρει πως η αθρόα προσέλευση και είσοδος μεταναστευτικού δυναμικού από τις ευρωπαϊκές

²⁵ Στο Ξυπολητάς (2013:75-82), βλέπουμε την ανάλυση για τη μελέτη του Du Bois (1899)(1996), που έχει ως αντικείμενο τις συνθήκες ζωής ενός ιδιότυπου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.

χώρες, υπονόμει τη θέση και την ιεραρχία των νέγρικων πληθυσμών και έκανε επισφαλή τη θέση τους μέσα στα επαγγέλματα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θέμα της ενδο-επαγγελματικής κοινωνικής στρωμάτωσης, παρουσιάζει η ανάλυση του Du Bois, για τα επαγγέλματα της πόλης, αλλά και για τους διαχωρισμούς και τις διαφοροποιήσεις μεταξύ της ίδιας επαγγελματικής ομάδας, αλλά και μεταξύ των διαφορετικών εθνοτικών και φυλετικών ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει πως το μεγαλύτερο μέρος των νέγρικων πληθυσμών της Φιλαδέλφεια, συγκεντρώνεται στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, κάνοντας πρόχειρες και δύσκολες εργασίες, που συνήθως αμείβονται με χαμηλούς μισθούς και έχει δυσκολία στο να εξασφαλίσει εργασία, καθώς ο ανταγωνισμός σε μια τέτοια πολυπληθή πόλη είναι μεγάλος (Du Bois:1996:133). Σε αυτές τις εργασίες, ανήκουν και οι βοηθοί χτίστες μεταξύ άλλων χειρωνακτικών και χαμηλού κύρους επαγγελμάτων (όπως π.χ.: λιμενεργάτες, σταβλίτες, θυρωροί, αχθοφόροι, φορτηγατζήδες).

Το πιο σημαντικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τους νέγρικούς πληθυσμούς, είναι η ανομοιομορφία όσον αφορά τις δεξιότητες και τις ικανότητες τους. Έτσι ορισμένοι αποκτούν πιο εύκολα τα προσόντα για να εργαστούν κατευθείαν σε μια χειρωνακτική εργασία ή ακόμα και να εξελιχθούν μέσα στο επάγγελμα, ενώ άλλοι κρίνονται ως ανεπαρκείς από τους εργοδότες τους, οι οποίοι δεν μπορούν να βασιστούν πάνω τους και άρα μένουν άνεργοι. Αυτό έχει ως συνέπεια ορισμένοι να μπαίνουν στον ανταγωνισμό με τους λευκούς και σπανιότερα κάποιος να μπορεί να γίνει τεχνίτης από βοηθός χτίστη για παράδειγμα, αλλά οι περισσότεροι μένουν εγκλωβισμένοι στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, των ανειδίκευτων εργατών, όπου είναι για καιρό άνεργοι και έχουν χάσει κάθε κίνητρο για την εξέλιξή τους (Du Bois:1996:133-134).

Όλα τα παραπάνω, έχουν ως συνέπεια να υπάρχουν αυξημένοι ανταγωνισμοί και διαφορές όχι μόνο μεταξύ των διαφορετικών φυλετικών ομάδων (νέγροι- λευκοί), αλλά και μεταξύ της ίδιας φυλετικής ομάδας (νέγροι), αλλά και του ίδιου επαγγέλματος (π.χ.: χτίστες), όπου κυριαρχούν οι διαχωρισμοί που σχετίζονται με την εμπειρία, τις γνώσεις, τις δεξιότητες, τις ευκαιρίες εργασίας και τα κοινωνικά δίκτυα. Ο ανταγωνισμός εντός του επαγγέλματος, αυξάνεται και ανάλογα με την εποχή στα συγκεκριμένα επαγγέλματα, όπου το καλοκαίρι για παράδειγμα, συρρέουν στην πόλη

για να βρουν εργασία, μετανάστες από το νότο (Μέριλαντ, Βιρτζίνια), που έρχονται ως μάστορες, τουβλάδες, οδηγοί φορτηγών, οδοποιοί για ασφαλτόστρωση και απλοί εργάτες και κάνουν τον ανταγωνισμό ακόμα πιο έντονο, ενώ το χειμώνα επιστρέφουν στις πόλεις τους που έχουν χαμηλότερο κόστος ζωής (Du Bois:1996:135).

Οι ανταγωνισμοί όμως και οι αλλαγές αυτές δεν επέρχονται μόνο για τους νέγρικούς πληθυσμούς, αλλά και για τους λευκούς. Συγκεκριμένα, στα οικοδομικά επαγγέλματα υπάρχει ένα έθιμο το οποίο αφορά όλες τις τάξεις των εργαζομένων, ανεξαρτήτως χρώματος. Αυτό είναι η σύσταση και η σύνθεση των συνεργείων αποκλειστικά με μέλη μιας εθνοτικής ομάδας (το λεγόμενο *gang labour*). Για τους μεν μαύρους το γεγονός αυτό λειτουργεί αρνητικά, καθώς είναι λίγοι σε αριθμό και ως επί το πλείστον ανειδίκευτοι. Για τους λευκούς λειτουργεί επίσης αρνητικά, γιατί η σύνθεση ενός συνεργείου αποκλειστικά με νέγρους εργάτες ρίχνει τους μισθούς και αναγκάζει και τους ίδιους να αποδεχτούν χαμηλότερους μισθούς και δυσμενέστερες συνθήκες εργασίας (Du Bois:1996:135).

Οι μεταβολές που υφίστανται κοινωνικά στρώματα και τάξεις, σε αυτές τις συνθήκες, εντοπίζονται κυρίως εντός ενός επαγγέλματος, μιας κοινωνικής ομάδας ή κοινωνικού στρώματος (Ψημμένος:2017:3). Για αυτό και επιλέγουμε ένα συγκεκριμένο επάγγελμα και συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (μετανάστες-ντόπιοι). Αντίστοιχα, μπορούμε να εξετάσουμε ποιες είναι οι παράμετροι που αλλάζουν το κοινωνικό κύρος του ξένου εργατικού δυναμικού και οδηγούν στην ανακατάταξη μέσα στα επαγγέλματα, γνωρίζοντας ότι αλλάζουν τα δεδομένα για το ποιος κάνει τι, μέσα στην εργασία και την κοινωνία. Στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται, τα επαγγέλματα γίνονται ακόμα πιο κλειστά και αυξάνεται το κύρος μέσα σε αυτά. Όπως αναφέρει βέβαια ο Mills (1970), το κοινωνικό κύρος παίζει πάρα πολύ σημαντικό ρόλο για τις νέες κοινωνικές στρωματώσεις που δημιουργούνται.

Σκοπός μας είναι να ερευνήσουμε αν και κατά πόσο οι μετανάστες οδηγούνται έξω από επαγγέλματα υψηλού κύρους και μισθού, αν αποκλείονται από την εξειδικευμένη εργασία, μένοντας παράλληλα εγκλωβισμένοι σε εργασίες με μηδενικές προοπτικές καριέρας και επαγγελματικής ανέλιξης. Οι μετανάστες, παρουσιάζουν υψηλότερο βαθμό διείσδυσης (20%), στα ανειδίκευτα εργατικά επαγγέλματα, ήδη από το 2000, ενώ μικρότερο βαθμό διείσδυσης εκείνη την περίοδο παρουσιάζουν στις κατηγορίες των ειδικευμένων και ημι-ειδικευμένων εργατικών

επαγγελματιών (8% και 2,6% αντίστοιχα).²⁶ Πιο συγκεκριμένα, η υψηλότερη διείσδυση μεταναστών παρατηρείται στα ειδικευμένα επαγγέλματα του χτίστη, του μπετατζή και του σοβατζή (31-35%) και στα ανειδίκευτα επαγγέλματα της οικιακής βοηθού, του αγρεργάτη και του ανειδίκευτου εργάτη (44-67%).

Η Πετράκη (2003:3), παρατηρεί την υπερ-ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών, τη συρρίκνωση του ντόπιου εργατικού δυναμικού και τη μετατόπιση της χειρωνακτικής εργασίας κυρίως προς τους μετανάστες και την έντονη διαφοροποίηση της μισθωτής-εξαρτημένης εργασίας, που πλέον συνιστά κυρίαρχη κοινωνική κατάσταση στην ελληνική κοινωνία. Η «νέα» εργατική τάξη, προέρχεται κατά κύριο λόγο από τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς που συρρέουν μαζικά στην ελληνική κοινωνία τις τελευταίες δεκαετίες (Πετράκη:2005:2). Όλα αυτά τα γεγονότα, σηματοδοτούν μια νέα εποχή και μια νέα αντίληψη γύρω από την εργασία και την μετανάστευση. Επιχειρούμε να εξετάσουμε, ποιες είναι οι παράμετροι που αλλάζουν το κοινωνικό κύρος του ξένου εργατικού δυναμικού και οδηγούν στην ανακατάταξη μέσα στα επαγγέλματα, γνωρίζοντας ότι αλλάζουν τα δεδομένα μέσα στην εργασία και την κοινωνία.

Η διαμόρφωση της αγοράς εργασίας, υπό αυτές τις συνθήκες, δημιουργεί μια μεγάλη ομάδα εργαζομένων, που συσσωρεύεται στον πυθμένα της επαγγελματικής κλίμακας. Τα εργατικά επαγγέλματα και κυρίως τα λιγότερο ειδικευμένα, τείνουν να ασκούνται από μεταναστευτικούς πληθυσμούς, τάση που ήδη προϋπήρχε και είχε καταγραφεί στις αναπτυσσόμενες βιομηχανικές χώρες κατά την περίοδο της υψηλής βιομηχανικής τους ανάπτυξης και εμφανίζεται και στην Ελλάδα (2000-2005). Η αύξηση της απασχόλησης κατά 6,9% τη συγκεκριμένη περίοδο, οφείλεται το ελάχιστο κατά το ήμισυ στην τοποθέτηση μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας (Πετράκη:2005:9). Οι μετανάστες εργαζόμενοι, βρίσκονται σε αυτήν την επαγγελματική θέση, καθώς επιτελούν εργασίες ως επί το πλείστον ανειδίκευτες, χαμηλόμισθες και ανεπιθύμητες.²⁷ Εργάζονται σε δουλειές χαμηλού κύρους, οι οποίες παράλληλα είναι μη-ελκυστικές και επικίνδυνες.

²⁶ Πετράκη (2005) *Μια στατιστική εικόνα της εξέλιξης της εργατικής τάξης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

²⁷ Ο Böhning (1972:56), συγκαταλέγει τις δουλειές στον κατασκευαστικό κλάδο στις κοινωνικά ανεπιθύμητες και κακοπληρωμένες εργασίες.

Στην μελέτη τους “*Coal is our Life: An analysis of a Yorkshire mining community*” (1969), οι Dennis, Henriques & Slaughter, εντοπίζουν ότι η εργασία και ιδιαίτερα η απασχόληση σε παραδοσιακά επαγγέλματα, διαμορφώνει ένα κοινοτικό τρόπο ζωής. Η ανάλυση του τρόπου ζωής μπορεί να ρίξει φως στις αλλαγές στο εργασιακό περιβάλλον αλλά και στις κοινωνικές δυναμικές που διαμορφώνονται. Το κοινωνικό και οικονομικό κύρος μέσα στα επαγγέλματα, δεν έχει τα χαρακτηριστικά που είχε σε προηγούμενες περιόδους και το επάγγελμα αποτελεί το μέσο για την επιβίωση των ανθρώπων και όχι για την απόκτηση κοινωνικού κύρους μέσα από αυτό. Μέσα από τα επαγγέλματα θα μπορέσουμε να εξετάσουμε στοιχεία της εργασίας, της κοινωνικής δομής, αλλά και του τρόπου οργάνωσης της κοινωνικής ζωής πέρα από τον χώρο εργασίας.

Οι τρεις συγκεκριμένοι συγγραφείς μας φέρνουν στο προσκήνιο την έννοια της επαγγελματικής κοινότητας. Μας βάζουν σε μια λογική, η οποία μας εξηγεί πως μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, αναπτύσσονται κοινότητες οι οποίες σε ένα βαθμό, μοιάζουν με αυτές του παρελθόντος. Η καινοτομία στην έρευνα που έγινε στη δεκαετία του ‘50- ‘60, είναι η εξέταση και η ανάλυση γύρω από τους θύλακες της επαγγελματικής κοινότητας μέσα στην πόλη. Ο Dennis εμφανίζει, ότι ανάμεσα στο χωριό και την πόλη, οι διαφορές είναι μικρές και οι δεσμοί μεταξύ των κατοίκων είναι ισχυροί και πόσω μάλλον μέσα από την εργασία.

Το κοινωνικό κύρος βέβαια, δεν είναι το μόνο κριτήριο για την ταξινόμηση των επαγγελματιών. Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο ανατολικό Λονδίνο τη δεκαετία του ‘50, βρέθηκε ότι όσοι ήταν ειδικευμένοι χειρώνακτες, τοποθετούσαν τον εαυτό τους πιο ψηλά στην κοινωνική κλίμακα από απλούς υπαλλήλους γραφείων (Young and Willmott:1956:341). Αυτό συμβαίνει, γιατί οι ίδιοι έθεταν επιπρόσθετα κριτήρια για αυτή την ταξινόμηση των επαγγελματιών, όπως ήταν η ικανότητα που χρειάζεται κάποιος για να πραγματοποιήσει μια εργασία, η εκπαίδευση, η αμοιβή, ο κοινωνικός περίγυρος και η αξία της εργασίας, δηλαδή η χρησιμότητά της για την κοινωνία. Το γόητρο λοιπόν των επαγγελματιών, είναι διαφορετικό σε αυτήν την περίπτωση και η ταξινόμηση γίνεται σε συσχέτιση με άλλα κριτήρια.

Η οικονομική κρίση, τείνει να δημιουργήσει παραμέτρους αλλαγής σε τρεις βασικούς τομείς: του ήδη αποκτηθέντος κοινωνικού και οικονομικού κύρους, της

συντήρησης της οικογένειας και του κύρους του «κουβαλητή» εντός της οικογένειας (Elder:1999:25). Σε περιόδους οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, όπως η προηγούμενη μεγάλη κρίση του 1930, όσο πιο μεγάλο ήταν το κύρος μιας οικογένειας προ κρίσης, τόσο πιο δύσκολο ήταν για αυτήν να αποδεχτεί την νέα πραγματικότητα που έφερνε η απώλειά του, η επισφάλεια στην εργασία, η μείωση του εισοδήματος και η παρατεταμένη ανεργία (Elder:1999:27). Ανάλογες είναι οι συνθήκες που συναντούμε και σήμερα. Οι νέες αυτές συνθήκες επηρεάζουν φυσικά όλη την οικογένεια, καθώς οι ρόλοι εντός του νοικοκυριού αλλάζουν και πλέον οι συγκρούσεις μεταξύ τους είναι πιο πιθανές, καθώς παύουν να ισχύουν όσα μέχρι τώρα ήτανε δεδομένα (Elder:1999:28).

Η κοινωνική στρωμάτωση, καθορίζεται πολλές φορές σε ολόκληρες οικογένειες, ανάλογα με το αν ένας από τους δυο γονείς εργάζεται, πόσο εργάζεται και πόσο καλά αμείβεται. Σε αυτό το σημείο παίζει ρόλο το φύλο, καθώς τα δεδομένα αλλάζουν όταν εργάζεται και η γυναίκα στην οικογένεια, με συνέπεια οι οικογένειες στις οποίες εργάζονται και τα δυο φύλα, να καταλαμβάνουν θέση σε υψηλότερη κοινωνική στρωμάτωση (Marshall et al.:1993:66-68). Επομένως, μελετούμε, αν το εισόδημα επαρκεί σε μια οικογένεια βάσει των αναγκών που έχει και κατά πόσο αυτό επηρεάζει τη θέση και το κύρος μέσα στην κοινωνία. Στη μελέτη των Goldthorpe and Lockwood (1969), επισημαίνεται ότι διαφορετικά στρώματα και επαγγελματικές ομάδες διαμορφώνουν διαφορετικούς προσανατολισμούς στην εργασία οι οποίοι οδηγούν στην ανάπτυξη διαφορετικών προσεγγίσεων κατανόησης της εργασίας και προσδοκιών από αυτήν.

Στην «*Κοινωνιολογική Φαντασία*» του Mills (1985), η ζωή των ανθρώπων μέσα στο σύγχρονο οικονομικό σύστημα παρουσιάζεται πολύ εύστοχα ως μια σειρά από παγίδες. Για τον Mills, ο σύγχρονος άνθρωπος κατανοεί τον ευρύτερο κόσμο μέσα από τις λεγόμενες “μικρογραφίες της ζωής”: την οικογένεια, την γειτονιά και τον τόπο εργασίας του. Μέσω αυτών των μικρογραφιών, βιώνει την απομόνωση του, την ιστορία του τόπου του και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που διαμορφώνονται ως κομμάτι της προσωπικής του βιογραφίας.

Όταν εξετάζουμε λοιπόν διάφορες κοινωνικές ομάδες, παρατηρούμε όλα όσα έχουν να κάνουν με την οικογένεια. Σημαντικό ρόλο παίζουν οι δεσμοί, οι σχέσεις, τα πρότυπα ή οι ρόλοι που διαμορφώνονται μέσα σε αυτήν, καθώς η ζωή των

εργαζομένων, εξετάζεται και έξω από το χώρο της απασχόλησης. Ο τύπος της εργασίας, συνδέεται με την αγορά εργασίας και τον τύπο της απασχόλησης. Εξάλλου, τα άτυπα θεσμοθετημένα κοινωνικά δίκτυα, αντιπροσωπεύουν μια ανεξερεύνητη πλευρά της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, που μας δίνουν να κατανοήσουμε την δυναμική αλλαγή της κοινωνικής δομής (Morris:1995:21).

2.3.1 Ιεράρχηση και θέση στην στρωμάτωση

Σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσουμε τις παραμέτρους μεταβολής στις γραμμές της κοινωνικής στρωμάτωσης των μεταναστών και γηγενών εργατών σε ένα συγκεκριμένο επάγγελμα. Σε συνθήκες κρίσης, η μια κοινωνική και επαγγελματική ομάδα σπρώχνει την άλλη και παρατηρούμε κοινωνικές αλλά και ενδο-επαγγελματικές ανακατατάξεις. Για παράδειγμα, κάποια άτομα ανεβαίνουν σε θέσεις εξουσίας, ευημερίας ή επιρροής, ενώ άλλα, έχουν λιγότερες ευκαιρίες και έτσι πέφτουν σε χαμηλότερα στρώματα της κοινωνικής στρωμάτωσης (Lopreato and Lewis:1974:462).

Ο τρόπος ανάλυσης αυτής της μεταβολής, είναι η εξέταση συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Με τη μελέτη αυτής της περίπτωσης, θα μπορέσουμε να βγάλουμε καλύτερα συμπεράσματα, αναλύοντας την συμπεριφορά των κοινωνικών ομάδων στην εργασία, στην κοινωνική ζωή και στην κοινότητα (Goldthorpe et. al.:1969:30-31).

Εξάλλου, στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, τα όρια είναι πιο συγκεκριμένα και υπάρχουν τα στεγανά που ορίζουν αυτό το κομμάτι της κοινωνίας. Η εξέταση λοιπόν αυτής της περίπτωσης, θα μπορέσει να αποτελέσει σημείο αναφοράς και για την υπόλοιπη κοινωνική δομή (Goldthorpe et. al.:1969:32). Αν οι μεταβολές επέλθουν σε αυτούς τους πληθυσμούς, τότε είναι πιο πιθανό να συμβούν και στο υπόλοιπο κομμάτι της κοινωνίας.

Το ενδιαφέρον στρέφεται σε ένα επάγγελμα, στο οποίο υπάρχει παράδοση και ιστορία στον ελλαδικό χώρο. Αυτό είναι το επάγγελμα της οικοδομής. Μέσα από αυτό και από την εξέταση γηγενών και μεταναστών, θα μπορέσουμε να εξετάσουμε στοιχεία της εργασίας, της κοινωνικής δομής, αλλά και του τρόπου οργάνωσης της κοινωνικής ζωής πέρα από τον χώρο εργασίας (Goldthorpe et. al.:1969:31). Σε περιόδους αλλαγών, μεταβάλλονται οι αξίες των εργαζομένων και όχι μόνο τα εργασιακά καθεστάτα. Εκτός από τις μετακινήσεις εντός του επαγγέλματος, έχουμε και μετακίνηση των αξιών της εργασίας.

Όπως αναφέρει ο Goldthorpe (1972:334), όταν οι κοινωνίες φτάσουν σε ένα υψηλό επίπεδο εκβιομηχάνισης, τότε ο αυξημένος αριθμός των ατόμων στη μεσαία τάξη στην ιεραρχία της στρωμάτωσης, ανοίγει την ευκαιρία για μετακίνηση σε

υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, καθώς δίνεται έμφαση στις επαγγελματικές δεξιότητες (*occupational achievement*) και όχι στις γενικές δεξιότητες του ατόμου (*ascription of social positions*).

Η κοινωνική τάξη, αποτελεί μια από τις σημαντικότερες μορφές κοινωνικού διαχωρισμού ιστορικά (Bilton et. al.:2002:98). Είναι μια μορφή, ένας τύπος κοινωνικής στρωμάτωσης μαζί με το φύλο, τη φυλή, την εθνικότητα κλπ. Υπάρχουν ταξικοί διαχωρισμοί μέσα στα επαγγέλματα (χειρώνακτες ή μη, έμφυλοι διαχωρισμοί, με βάση την εθνικότητα, την ηλικία κλπ.) (Saunders:1990:28). Ένα παράδειγμα της μεταβολής της κοινωνικής θέσης μέσα στα επαγγέλματα ως αποτέλεσμα της αποειδίκευσης, της μείωσης μισθών και του κοινωνικού κύρους, είναι η προλεταριοποίηση των υπαλλήλων στη Μεγάλη Βρετανία (Lockwood:1958:31).

Η κοινωνική τάξη, το κοινωνικό κύρος και η πολιτική δύναμη, αποτελούν διαφορετικές μορφές ανισότητας (Bilton et. al.:2002:102). Επίσης, υπάρχουν συγκεκριμένες δεξιότητες και ικανότητες, οι οποίες επιτρέπουν στα άτομα να αποκτούν μεγάλους μισθούς και έτσι να επηρεάζουν την κοινωνική τους θέση (Saunders:1990:23). Μια πτυχή του επαγγέλματος, είναι συνδεδεμένη με τη σημασία της ιεραρχίας για τους εργαζομένους και το πώς βλέπει κανείς τον εαυτό του (γόητρο) και την ίδια του την εργασία.

Για παράδειγμα οι «χαρτογιακάδες», όπως τους περιγράφει ο Mills στις Η.Π.Α. την μεταπολεμική περίοδο, δηλαδή εργαζόμενοι στους τομείς κυρίως των υπηρεσιών, παρόλο που βρίσκονται στον πυθμένα της κοινωνικής ιεραρχίας, παραμένουν πάντα μεσο-αστοί και αυτό φέρνει ικανοποίηση στους ίδιους. Ενώ όπως μας αναφέρει και οι οικογένειες τους νιώθουν ικανοποίηση όταν διαπιστώνουν ότι το παιδί τους έχει κατακτήσει μια θέση ανάμεσα στις τάξεις των «χαρτογιακάδων» (Mills:1970:18).

Η βάση πάνω στην οποία τοποθετείται η κοινωνιολογική ανάλυση γύρω από την κοινωνική στρωμάτωση, είναι οι έννοιες επάγγελμα και τάξη (Coxon et. al.:1986:1). Κλασικό παράδειγμα μιας τέτοιας ανάλυσης με βάση τις κοινωνικές τάξεις, είναι η μελέτη των Townsend P., Davidson N. and Whitehead M. (1988), όπου εξετάζονται οι ανισότητες στην υγεία, των διαφόρων κοινωνικών τάξεων, μέσα από κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες. Υπάρχει σύνδεση του επαγγέλματος με άλλους παράγοντες, όπως η οικογένεια, το εισόδημα, η φυλή και η στέγαση. Θα

προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τις έννοιες αυτές, στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας.

Επίσης, η κοινωνική τάξη έχει να κάνει και με την ιδιοκτησία, αλλά και με το επάγγελμα. Η εργασία και η ιδιοκτησία συχνά συνδέονται και αποτελούν μια μονάδα. Συχνά η κοινωνική θέση και κατάσταση του ατόμου, συνδέονται με την ιδιοκτησία του. Συγκεκριμένες ομάδες μέσα στους πληθυσμούς, μοιράζονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά, ενώ διακρίνονται τρεις τρόποι αλληλεπίδρασης μεταξύ αυτών των ομάδων (*τάξη, κοινωνικό κύρος, πολιτική δύναμη*) (Saunders:1990:20). Μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων (ανώτερα διευθυντικά επαγγέλματα- εργατική τάξη), επέρχεται μια διαφοροποίηση η οποία όμως δεν συμβαίνει στην ίδια βάση. Στον τομέα των ανώτερων διευθυντικών επαγγελμάτων, οι εργαζόμενοι διακρίνονται με βάση εξωγενείς παράγοντες, ενώ αντίθετα η ομάδα της εργατικής τάξης ξεχωρίζει με βάση τις δεξιότητες (Coxon et. al.:1986:137).

Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της έρευνάς μας είναι να διαπιστώσουμε, πώς δένεται η εργασία με τις συνθήκες της αγοράς και την οικονομία γενικότερα. Ποια είναι δηλαδή η κατάσταση στην απασχόληση, στο κοινωνικό κύρος και στην αγορά εργασίας και αν και κατά πόσο πλήττονται από την ανασυγκρότησή της. Ο διαχωρισμός δηλαδή ανάμεσα σε *Work, Status και Market Situation*, είναι βασικό στοιχείο για τη διαμόρφωση της θέσης και της ιεραρχίας του εργατικού δυναμικού εντός του επαγγέλματος.

Οι κοινωνικές τάξεις, είναι σύμφωνα με την Bott (1971), κατασκευασμένες ομάδες αναφοράς (*constructed reference groups*), καθώς είναι εύθραυστες και ποικίλες και συνεχώς μεταβάλλονται. Συνεπώς, όταν μελετάμε μια κοινωνική στρωμάτωση, θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν μας και άλλες έννοιες πέραν της κοινωνικής τάξης και του επαγγέλματος. Έννοιες όπως είναι η φυλή, το φύλο και η εθνικότητα, προσδίδουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε αυτές τις μονάδες αναφοράς. Επανακαθορίζονται οι διαχωρισμοί μέσω τάξης, φυλής και φύλου και κατά συνέπεια βαθαίνουν τα όρια της κοινωνικής στρωμάτωσης.²⁸

²⁸ Οι Rex και Mason (1986:6), κάνουν αναλυτική αναφορά για τον ρόλο που παίζει η έννοια των φυλετικών και εθνοτικών χαρακτηριστικών των ατόμων και στη διαμόρφωση του κοινωνικού κύρους στα πλαίσια της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Οι κοινωνικές τάξεις συνυπάρχουν μεταξύ τους και τα κοινωνικά στρώματα αλληλεπιδρούν συνεχώς. Μέσα στα κοινωνικά στρώματα, υπάρχουν υπο-στρώματα και υπο-κάστες.²⁹ Η κοινωνική τάξη δεν είναι σταθερή, αλλά βρίσκεται συνεχώς υπό κατασκευή και παρατηρούμε ένα βαθμό αλληλεπίδρασης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Για παράδειγμα, άνοδος ή πτώση του κοινωνικού κύρους των εθνοτικών ομάδων (Ιταλοί στις Η.Π.Α.), ή των επαγγελματιών (υπάλληλοι στη Μεγάλη Βρετανία) (Saunders:1990:3).³⁰

Υπάρχουν διαφορετικά συστήματα κοινωνικής στρωμάτωσης, τα οποία είναι βασισμένα σε πολλές κοινωνίες στο φύλο, μεταξύ φυλετικών και εθνοτικών ομάδων και πιθανόν να αναγνωρίσουμε στρωματώσεις που λειτουργούν με βάση την ηλικία (π.χ. γερουσία), τη θρησκεία ή την κάστα (Saunders:1990:4). Για παράδειγμα στη φεουδαρχία, έπαιζαν ρόλο διαφορετικοί διαχωρισμοί, βασισμένοι περισσότερο σε κοινωνικούς παράγοντες, όπως η γέννηση μέσα σε οικογένειες με υψηλό κύρος (κληρονομική διάσταση) και όχι τόσο σε οικονομικούς παράγοντες και γι' αυτό διατηρούσαν τα αξιώματα που είχαν (π.χ. Λόρδοι στην Αγγλία) (Saunders:1990:12).

Η μελέτη της Stacey (1960), στην μικρή πόλη *Banbury* της Αγγλίας, μας δίνει να κατανοήσουμε πως οι κάτοικοι της πόλης ήταν χωρισμένοι σε κοινωνικές ομάδες, ανάλογα με τη θρησκεία τους, τις πολιτικές τους πεποιθήσεις και το επάγγελμά τους. Η έρευνα της Stacey μας βοηθά να δούμε τον διαχωρισμό του εργατικού δυναμικού και του πληθυσμού της πόλης, μέσα από τη νέα βιομηχανική διάσταση που πήρε το *Banbury* στη δεκαετία του 30'.

Διαπιστώνουμε πως συγκρούονται οι κοινωνικές στρωματώσεις και έχουμε το διαχωρισμό του πληθυσμού σε γηγενείς (*Banburians*), οι οποίοι είναι μέρος της παραδοσιακής κοινωνικής δομής και «μετανάστες» (*Industrial immigrants*), οι οποίοι δεν αποδέχονται τα τοπικά ήθη, έθιμα και αξίες. Διαφορετικά, όπως αναφέρει η μελέτη: *traditionalists* και *non-traditionalists*. Οι κοινωνικές θέσεις που κατείχαν αυτοί οι άνθρωποι τις δεκαετίες του '30-'40 και το κοινωνικό τους κύρος, προερχόταν από τη θέση της οικογένειάς τους. Οι οικογένειες από τις ίδιες

²⁹ Για παράδειγμα: αλήτης ή ζητιάνος στην εργατική τάξη, λόγιος στην αστική τάξη κλπ. (Βλέπε Οργουελ:2004:253-256).

³⁰ Ο Lockwood (1958:31), αναφέρεται στην προλεταριοποίηση των υπαλλήλων, ως αποτέλεσμα της απο-ειδίκευσης, της μείωσης του εισοδήματος και της διάβρωσης του κοινωνικού τους κύρους.

κοινωνικές ομάδες, συναθροίζονταν μαζί, πραγματοποιούσαν τις ίδιες δραστηριότητες και τα παιδιά τους έπαιζαν μαζί (Stacey:1960:10-11).

Παρατηρούμε λοιπόν, μέσα από αυτήν τη μελέτη, πως σε αντίστοιχες περιόδους κρίσης στη δεκαετία του '30, για την παραδοσιακή κοινωνία της μικρής πόλης, αξίες και κώδικες όπως η οικογένεια, ο τόπος προέλευσης και η σχέση με τα πολιτικά και τη θρησκεία, ήταν ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αναγνώριζαν και τοποθετούσαν στην κοινωνική κλίμακα ο ένας τον άλλον (Stacey:1960:12). Έκριναν δηλαδή τους ανθρώπους σε σχέση με το «ποιοι είναι», αναφορικά με το κοινωνικό τους κύρος, την οικογένεια, το επάγγελμά τους και το κοινωνικό τους υπόβαθρο (Stacey:1960:14). Στην περίπτωση μας, δεν έχουμε να κάνουμε με την διαδικασία αυτή καθ' αυτή της μετανάστευσης, αλλά με τον τρόπο με τον οποίο η κρίση, διαμορφώνει νέες αντιλήψεις και συμπεριφορές γύρω από την εργασία, τα επαγγέλματα και την κοινωνική στρωμάτωση των μεταναστών.

Αυτός ο ανταγωνισμός είναι πιθανόν να φέρει συγκρούσεις, καθώς υπάρχουν διαφορές όσον αφορά τις δεξιότητες, τις προσδοκίες και τις αντιλήψεις μεταξύ του εργατικού δυναμικού. Οι μετανάστες, που ούτως ή άλλως προορίζονταν από την αγορά εργασίας για χαμηλόμισθες/χαμηλού κύρους εργασίες, βρίσκονται πλέον να ανταγωνίζονται και το ντόπιο και υψηλών προσόντων εργατικό δυναμικό. Οι μετανάστες δεν είναι μόνο μια ρεζέρβα φθηνού εργατικού δυναμικού, αλλά χρησιμοποιούνται ως ρεζέρβα κοινωνικού κύρους.³¹ Οι δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες, δεν ενσωμάτωσαν τους μετανάστες ως ίσους, αλλά ως οικονομικά μειονεκτούντες και ως φυλετικά διακριτές μειονότητες (Χαντζαρούλα:2012). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, οι μετανάστες, να εγκαθίστανται σε συγκεκριμένες γειτονιές, χαρακτηρισμένες από κατώτερες οικιακές δομές, ενώ στις περιοχές αυτές, αναπτύχθηκαν επιχειρήσεις, πολιτισμικές και κοινωνικές ενώσεις (Ψημμένος:2004).

Όπως παρατηρεί ο Gutman (1987:258), σε αντίστοιχη περίοδο οικονομικής κρίσης στη Νέα Υόρκη των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής τη δεκαετία του '20, η επαγγελματική στρωμάτωση των νέγρικων πληθυσμών διέφερε κατά πολύ σε σχέση

³¹ Βασικό μέλημά τους, γίνεται πλέον η κοινωνική ενσωμάτωση μέσα στην καινούργια κοινωνία στην οποία εργάζονται και διαμένουν, παρόλα τα εμφανή χαρακτηριστικά που τους διακρίνουν ως ομάδα, από άλλες κοινωνικές ομάδες, για παράδειγμα τους γηγενείς εργάτες (Sayad:2004:68). Όπως αναφέρει ο Sayad (2004), η μετανάστευση εργασίας (*labour immigration*), μετατρέπεται σε αποικιακή μετανάστευση (*settler immigration*).

με άλλες εθνοτικές ομάδες, όπως οι Εβραίοι και οι Ιταλοί. Χαρακτηριστικά, αναφέρει ότι συντριπτικό ποσοστό των νέγων ήταν εργάτες, ενώ παράλληλα οι εννέα στους δέκα ήταν ανειδίκευτοι εργάτες και υπηρέτες. Επίσης παρατήρησε, ότι ενώ στις άλλες εθνοτικές ομάδες (Εβραίοι, Ιταλοί) οι άνδρες ήταν κατά πολύ περισσότεροι, ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει στους νέγρικους πληθυσμούς, ζήτημα το οποίο δίνει και τη φυλετική διάσταση στην επαγγελματική στρωμάτωση. Ο Saunders (1990:28), μας δίνει μια διάσταση του έμφυλου διαχωρισμού στην κοινωνική στρωμάτωση των «χαρτογιακάδων». Αναφέρει λοιπόν, πως πολλές γυναίκες εργαζόμενες σε αυτόν τον κλάδο, έχουν μικρότερους μισθούς, χαμηλότερο κοινωνικό κύρος και λιγότερη αυτονομία στην εργασία τους, από πολλούς άνδρες εργαζομένους σε χειρωνακτικά επαγγέλματα.

Ένα παράδειγμα των πολιτικών της διαιώνισης των φυλετικών και άλλων διακρίσεων εις βάρος των μεταναστών, μας δίνεται μέσα από το έργο των Rex και Moore (1967). Το σχέδιο της τοποθέτησης των μεταναστών (κυρίως Ιρλανδών), σε εγκαταλελειμμένες κατοικίες σε συνοικίες του *Birmingham* της Αγγλίας, ήταν στοχευμένο και απόρροια της πολιτικής που απαιτούσε την εγκατάστασή τους εκεί, από μια κοινωνία που τους αρνήθηκε τις ίσες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας, ένα ασφαλές καταφύγιο ή παροχές από το κράτος πρόνοιας (1967:6). Αυτό έθετε αυτόματα τους μετανάστες στο περιθώριο, ενώ μας δίνει το έναυσμα να εξετάσουμε όλες αυτές τις παραμέτρους της κοινωνικής στρωμάτωσης των μεταναστών που αναφέραμε νωρίτερα.

Μεταξύ 2009 και 2012, η ελληνική οικονομία έχασε 871.000 θέσεις εργασίας³² και με την αύξηση της φτώχειας είχαμε την εξάπλωση των αποκαλούμενων και συνηθειών της φτώχειας, όπως οι δραστικές μειώσεις σε βασικά καταναλωτικά αγαθά και υπηρεσίες. Επίσης, σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία το 2014, το 23,1% του πληθυσμού, περίπου 2,6 εκατομμύρια άνθρωποι,

³² Dedoussopoulos “Greece Revisited.” In *The Governance of Policy Reforms in Southern Europe and Ireland*, edited by Papadakis and Ghellab, Geneva, International Labour Office (2014), pp. 63-86; Dedoussopoulos, Aranitou, Koutentakis and Maropoulou (2013): “Assessing the Impact of the Memoranda on Greek Market and Labour Relations.” Working Paper No. 53, International Labour Organization. Accessed 2 December 2014.

ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας,³³ ενώ παράλληλα η ανεργία κινούνταν στο 27,5% και είχαμε μειώσεις μισθών, αυξήσεις φόρων, αύξηση του χρέους και δραστικές μειώσεις στις δαπάνες για την υγεία και την εκπαίδευση.

Ο περιορισμός των προσδοκιών και των ευκαιριών στο επάγγελμα, ανέδειξε αυτά τα χαρακτηριστικά και όχι τις δεξιότητες του ατόμου. Δεξιότητες, που αν και είχαν αποκτηθεί από τους μετανάστες στην πορεία των ετών, δεν παίζουν σημαίνοντα ρόλο, για αυτό και φέρνουμε στο προσκήνιο την έννοια της απο-ειδίκευσης λόγω της υφιστάμενης κρίσης. Παρατηρούμε επομένως, τον διαχωρισμό των εργαζομένων και την ανάδειξη διαφορών που υπήρχαν πολλά χρόνια πριν και επανέρχονται εκ νέου στο προσκήνιο, καθώς διαμορφώνονται κλειστές αγορές εργασίας που θυμίζουν δουλεία.

³³ Paratheodorou and Missos (Παπαθεοδώρου και Μισσός), *Ανισότητα, φτώχεια και οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ε.Ε.* [Inequality, poverty and economic crisis in Greece and the EU]. Report 9. Athens: INE–GSEE 2013.

2.4 Ανισότητες στον καταμερισμό της εργασίας

Στη λειτουργιστική προσέγγιση αυτό που ξεχωρίζει είναι η ιδιαίτερη έμφαση που δίνεται στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (Coser and Rosenberg:1982). Οι μελετητές βλέπουν την κοινωνία ως ένα ζωντανό οργανισμό ο οποίος αναζητά συνεχώς τη σταθερότητα με το εξωτερικό του περιβάλλον που δυνητικά είναι απειλητικό (Watson 2005:58). Ο τρόπος που δομείται η κοινωνική συνοχή με όρους κοινωνικού καταμερισμού διαμορφώνει συνειδήσεις και αναπαράγει το σύστημα.

Συγκεκριμένα, οι λειτουργιστές αντιλαμβάνονται την κοινωνία ως ένα σύστημα και την εργασία ως ένα χαρακτηριστικό όπου για τη διατήρηση της συνοχής θα πρέπει να συνεισφέρει με την λειτουργία της στην κοινωνία. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι αυτός που θα δώσει την δυνατότητα για έναν πιο ειδικό επαγγελματικό ρόλο και επομένως μια σχετικά συγκεκριμένη λειτουργία στην κοινωνία η οποία θα θέσει τους όρους και τις δεσμεύσεις εκείνες όπου θα βοηθήσει και αυτός στην ενσωμάτωση του ατόμου εντός της κοινωνίας.

Η σημασία της θέσης και του επαγγέλματος, είναι ένας παράγοντας που καθορίζει την κατάταξη στο σύστημα κοινωνικής στρωμάτωσης (Davis and Moore:1945). Πιο συγκεκριμένα το τι επάγγελμα θα κάνει κάποιος είναι συνάρτηση παραγόντων όπως ο τόπος καταγωγής, το φύλο και η ηλικία. Έτσι λοιπόν οδηγούμαστε στην κοινωνική στρωμάτωση η οποία είναι προκαθορισμένη και η οποιαδήποτε εν δυνάμει κινητικότητα που μπορεί να εμφανιστεί κινείται στα πλαίσια του ίδιου του επαγγέλματος. Το επάγγελμα αποτελεί μια σημαντική ορίζουσα της εργατικής κινητικότητας, ενώ άλλες ορίζουσες είναι οι οικονομικές διακυμάνσεις, η ηλικία, το φύλο και η φυλή (Smelser:1974:139).

Οι λειτουργιστές προσπαθούν να εξηγήσουν την εργασία και τη μετανάστευση ως αποτέλεσμα μιας συνεχούς αναζήτησης οικονομικών πόρων και διασφάλιση καλύτερων όρων προσωπικής επιβίωσης. Κοινωνικοί και οικονομικοί θεσμοί όπως η οικογένεια, η εκκλησία, το κράτος, η εργασία κ.ά. απαρτίζουν το σύστημα.³⁴ Οι Davis και Moore (1945), βασικοί θεμελιωτές της συγκεκριμένης θεωρητικής σχολής, διέκριναν πως σε όλες τις κοινωνίες υφίσταται ένας

³⁴ Βλέπε την ανάλυση του Τριανταφυλλίδη (1952), για την οργάνωση και ζωή των Ελλήνων μεταναστών, τα ήθη, τα έθιμα, τη γλώσσα, την εκπαίδευση, τα σχολεία, την κουλτούρα και τον πολιτισμό τους.

καταμερισμός της εργασίας, στον οποίο οι θέσεις είναι ομαδοποιημένες σε τέσσερα διαφορετικά λειτουργικά απαραίτητα κομμάτια (οικονομικά, πολιτικά, τεχνολογικά και θρησκευτικά) (Beeghley:2000:12).

Ως βασική προϋπόθεση στην εξέταση της κοινωνικής στρωμάτωσης, οι Davis και Moore, ορίζουν πως πριν εξετάσουμε ποια είναι τα άτομα που καταλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους και θέσεις σε μια κοινωνία και σε ένα σύστημα αξιών, θα πρέπει πρώτα να εστιάσουμε στο σύστημα που συγκροτεί τους συγκεκριμένους ρόλους και θέσεις και στη συνέχεια στα άτομα (Davis and Moore:1945:242). Είναι σημαντικό να δούμε γιατί οι διαφορετικές θέσεις, έχουν διαφορετικό βαθμό γοήτρου και σε δεύτερο βαθμό να διακρίνουμε πως και γιατί κάποια άτομα καταλαμβάνουν τις θέσεις αυτές.

Η αξία συγκεκριμένων θέσεων, ρόλων και επαγγελμάτων μέσα στην κοινωνία και οι δεξιότητες που χρειάζονται για την κατοχή τους, φέρνουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των ατόμων. Επίσης, οι θέσεις αυτές είναι χωρισμένες σύμφωνα με δυο συγκεκριμένους παράγοντες. Ο πρώτος είναι το πόσο σημαντική είναι μια θέση για την κοινωνία και ο δεύτερος το ταλέντο, ο μόχθος και η εξάσκηση που χρειάζεται ένα άτομο για να φτάσει σε αυτή τη θέση (Davis and Moore:1945:243).

Επίσης, για την κατάκτηση των δεξιοτήτων τα άτομα, έχουν καταβάλλει ιδιαίτερη προσπάθεια και έχουν αφιερώσει και χρόνο αλλά και χρήμα για να μπορέσουν να ανέβουν στην κοινωνική κλίμακα. Οι Davis και Moore, υποστήριξαν πως συγκεκριμένες θέσεις σε κάθε μια από τις τέσσερις λειτουργικά σημαντικές κατηγορίες που προαναφέραμε, είναι πιο σημαντικές για την κοινωνία σε σχέση με άλλες και γι' αυτό και είναι πιο δύσκολο κάποιος να τις κατακτήσει, επειδή απαιτούν σπάνιο ταλέντο, πολλή εξάσκηση ή και τα δυο ταυτόχρονα (Beeghley:2000:12). Τα τεχνικά χαρακτηριστικά προσδιορίζουν το βαθμό πολυπλοκότητας στον καταμερισμό της εργασίας. Η σύγχρονη βιομηχανία έχει προωθήσει την εξειδίκευση των εργατών σε τέτοιο επίπεδο που ουδέποτε έχει φτάσει στην ανθρώπινη ιστορία (Smelser:1974:113).

Στην περίπτωση μας, οι ρόλοι εντός της επαγγελματικής στρωμάτωσης στο επάγγελμα της οικοδομής, απαιτούν την κατοχή συγκεκριμένων ταλέντων και τεχνικών. Επίσης, στην πορεία των ετών, οι εργαζόμενοι έχουν ως στόχο τους την επαγγελματική τους ανέλιξη και την κατοχή μιας καλύτερης θέσης, μέσω της

απόκτησης νέων δεξιοτήτων. Ενώ εντός της στρωμάτωσης του κλάδου υπάρχουν και ανώτερες θέσεις, όπως του εργολάβου, του κατασκευαστή, που έχουν εξ' ορισμού και διαφορετικό βαθμό γοήτρου και μισθού, αλλά και συντελούν ένα διαφορετικό ρόλο μέσα στο επάγγελμα.

Σε περιόδους κρίσης, όπως αυτή που εξετάζουμε, δημιουργούνται διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε ρόλους, προσδοκίες, ήθη και έτσι δημιουργούνται ρήγματα και χάσματα μέσα στην κοινωνία. Όπως και σε αντίστοιχες περιόδους κρίσης, παύουν να ισχύουν όσα ήταν μέχρι τώρα δεδομένα και αναδεικνύονται μέσα στην κοινωνική στρωμάτωση αντιθέσεις, ρήξεις και μεταβολές όσον αφορά τις προσδοκίες, τα επαγγέλματα, θεσμούς όπως η οικογένεια κλπ.

Αυτό που ανέδειξε η περίοδος της μεγάλης κρίσης του '30, δεν ήταν μόνο η σημασία της απώλειας της εργασίας και των υλικών αγαθών, αλλά ακόμη περισσότερο, πως ένα ολόκληρο σύστημα αξιών κατέρρευσε μέσα από αυτή την κρίση. Οι άνθρωποι έχασαν όχι μόνο τη δουλειά τους, αλλά και το σεβασμό των άλλων ανθρώπων στην κοινωνία και τον αυτοσεβασμό και την αυτοεκτίμηση που πηγάζει από την κατοχή μιας σταθερής θέσης και ενός επαγγελματικού ρόλου που διέπεται από συγκεκριμένες αξίες (Barber:1957:8).

Όπως αναφέρουν οι Warner και Low (1947), στη σειρά μελετών τους Yankee Series, μελετώντας την Yankee City, στις Η.Π.Α. την περίοδο της κρίσης του '30, το κλείσιμο των επιχειρήσεων και των εργοστασίων έφερε την καταρράκωση της ψυχολογίας των ατόμων και την πλήρη αποδοχή της ανεργίας, καθώς η τοπική κοινωνία και οι φορείς ήταν ανήμποροι να αλλάξουν αυτή την κατάσταση. Αυτή η κατάρρευση των ρόλων, έφερε τη σύγκρουση του ενός κοινωνικού στρώματος με το άλλο, αυξάνοντας τους ανταγωνισμούς μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Για παράδειγμα, μεταξύ εργαζομένων πλήρους και μερικής απασχόλησης, χειρωνακτικών και μη εργασιών, ανδρών και γυναικών, εθνοτικών ομάδων κλπ. (Warner and Low:1947:16-19).

Συνέπεια αυτής της κατάρρευσης και της απώλειας της εργασίας και της θέσης στην κοινωνική στρωμάτωση, ήταν ότι οι εργαζόμενοι αδυνατούσαν να αποκτήσουν όσα πρέπει για να διατηρήσουν τη θέση και το ρόλο τους στην κοινωνική ιεραρχία. Κατά συνέπεια έπρεπε να αποδεχτούν θέσεις σε κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αλλάζοντας τρόπους διαμονής, τρόπους ένδυσης, διατροφικές

συνήθειες και την καθημερινότητά τους. Αναγκάζονταν λοιπόν να αποδεχτούν νέους ρόλους που έφεραν πάνω τους ένα διαφορετικό στίγμα (Warner and Low:1947:19).

Ο Sorokin αντιμετώπισε την κινητικότητα σε ένα πολυδιάστατο επίπεδο, περιέλαβε όχι μόνο ποικίλες υποδιαίρεσεις της κάθετης φοράς, αλλά επίσης και της οριζόντιας κατεύθυνσης, ενώ οι σύγχρονοι ερευνητές έχουν επικεντρωθεί σχεδόν αποκλειστικά στην κινητικότητα ως επαγγελματικές μετακινήσεις κάθετης κατεύθυνσης (Κασιμάτη:2004:204). Επίσης, διέκρινε πως ο ρόλος των οικονομικών παραμέτρων, δεν πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά από άλλα κοινωνικά φαινόμενα και πως οι διαφορές μεταξύ συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, δεν οφείλονται μόνο στην οικονομική θέση των ατόμων, αλλά σε πολλούς άλλους παράγοντες και χαρακτηριστικά, που διαφοροποιούν τις κοινωνικές τάξεις και ομάδες και τις κατατάσσουν σε διαφορετικές θέσεις στην ιεραρχία της κοινωνικής στρωμάτωσης (Sorokin:1928:546-549).

Η ιεραρχία που δομεί την κοινωνία επιτρέπει συγκεκριμένη μετακίνηση κατά την οποία δεν μετακινείται κάποιος ιεραρχικά μόνο από επάγγελμα σε επάγγελμα, αλλά αλλάζει θέση μέσα στο ίδιο το επάγγελμα. Κατά τον Sorokin (1927:100-101), το επάγγελμα είναι απαραίτητο για την επιβίωση και την ύπαρξη μιας κοινωνικής ομάδας αναφοράς, ενώ στη συνέχεια έρχεται ο βαθμός εξυπνάδας ο οποίος είναι απαραίτητος για την εκτέλεση αυτού του επαγγέλματος. Σε περιόδους παρακμής και κοινωνικής ρευστότητας αυτή η σχέση μπορεί να μην ισχύει, κατά κανόνα όμως επανέρχεται, όταν η περίοδος της παρακμής περάσει (Κασιμάτη:2004:203).

Στην περίπτωση που εξετάζουμε, δηλαδή στο επάγγελμα της οικοδομής, το μοτίβο της μετακίνησης μέσα στο ίδιο το επάγγελμα αποτελεί μια σταθερά στο πέρασμα των χρόνων. Η αλλαγή θέσης και η μετακίνηση από τις ανειδίκευτες στις ειδικευμένες εργασίες και η εκμάθηση μιας τέχνης αποτελεί ένα βασικό στόχο και επιδίωξη των εργαζόμενων σε αυτό το επάγγελμα, με απώτερο σκοπό τη διατήρηση σε αυτό και την μισθολογική και επαγγελματική εξέλιξη.

Σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, προκύπτουν ανισότητες μέσα από το νέο καταμερισμό της εργασίας και θέματα πρόσβασης στην αγορά εργασίας και αυτό φέρνει τη διάρρηξη όλων αυτών των σχέσεων. Οι υποχρεωτικές απομακρύνσεις από την εργασία, αυξάνονται κατά τη διάρκεια περιόδων οικονομικής δυσπραγίας, ενώ

παράλληλα αρκετοί οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες επιδρούν στο μέγεθος της εργατικής κινητικότητας (Smelser:1974:139).

Στο έργο του Durkheim (1984) *Division of Labour in Society*, παρουσιάζεται ως κεντρικής σημασίας ο καταμερισμός της εργασίας ο οποίος θεωρείται ότι αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τη φύση της κοινωνικής αλληλεγγύης μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η ολοκλήρωση της κοινωνίας. Συγκεκριμένα, ο καταμερισμός της εργασίας είναι η διαδικασία τμηματοποίησης της απασχόλησης ώστε διαφορετικά καθήκοντα να εκτελούνται από διαφορετικά άτομα. Από κοινωνιολογική σκοπιά ο καταμερισμός αναφέρεται στην αρχή της κοινωνικής συνοχής που αναπτύσσεται στις κοινωνίες στις οποίες οι κοινωνικοί δεσμοί προκύπτουν από τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα συνδέονται- σχετίζονται μεταξύ τους, όταν τα επαγγελματικά τους καθήκοντα διαχωρίζονται και εξειδικεύονται. Ο Durkheim (1984), ορίζει ότι κάθε κοινωνία στηρίζεται στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος διαμορφώνεται μέσω κοινωνικών και οικογενειακών σχέσεων.

Ο Durkheim, θεωρεί την κοινωνία ως κοινωνικό σύστημα που τείνει προς την ισορροπία. Ο «κανονικός» καταμερισμός της εργασίας είναι αναγκαίος για να διασυνδέσει διάφορα άτομα που επιτελούν ειδικευμένες λειτουργίες στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, ενώ υπό ορισμένες συνθήκες μπορεί να παρουσιάσει «παθολογικά» χαρακτηριστικά Αυτό συμβαίνει όταν οι θέσεις των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας είναι αποτέλεσμα καταναγκασμού ή προσδιορίζονται χωρίς καμία ηθική ρύθμιση (Γαλατά και Πούλου:2020:131).

Ο Merton (1957), επίσης από τους βασικούς θεωρητικούς της λειτουργιστικής σχολής, υποστήριξε πως για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε πως επιδρά η συνέχεια και η ασυνέχεια στις ζωές των ανθρώπων σε περιόδους κρίσης, με βάση τη διαφορετική θέση και τον ρόλο τους στην κοινωνία, θα πρέπει να μελετήσουμε τόσο τις λειτουργίες, όσο και τις δυσλειτουργίες των κοινωνικών δομών. Αυτός είναι ο τρόπος ανάλυσης που μας επιτρέπει να αξιολογήσουμε τις βάσεις της κοινωνικής σταθερότητας, αλλά και τις πιθανές πηγές κοινωνικής αλλαγής (Γαλατά και Πούλου:2020:132).

Οι θεωρίες μέσου βεληνεκούς βρίσκονται μεταξύ των πιο απλών, αλλά απαραίτητων ερωτημάτων και υποθέσεων εργασίας, που εξελίσσονται και μέσα από την έρευνα μας οδηγούν σε μια συστηματική προσπάθεια για την εξέλιξη μιας ενιαίας

θεωρίας, η οποία θα εξηγήσει όλες τις ομοιομορφίες της κοινωνικής συμπεριφοράς, της κοινωνικής οργάνωσης και της κοινωνικής αλλαγής (Merton:1969:39). Οι θεωρίες μέσου βεληνεκούς χρησιμοποιούνται ως οδηγός της εμπειρικής έρευνας και καταπιάνονται με καθορισμένα θέματα διάφορων κοινωνικών φαινομένων.

Μια από τις θεωρίες μέσου βεληνεκούς είναι και η θεωρία των ρόλων (*role-set theory*), που μας βοηθά να προσδιορίσουμε και να κατανοήσουμε τον χαρακτήρα και τη χρησιμότητα των θεωριών αυτών. Η θεωρία των ρόλων ξεκινά με το πως οργανώνεται το κοινωνικό κύρος εντός της κοινωνικής δομής. Σε αυτή τη θεωρία, βλέπουμε πως ένα άτομο στην κοινωνία, αναπόφευκτα δεν καταλαμβάνει μόνο έναν ρόλο, αλλά ένα σύνολο ρόλων. Ακόμα και μέσα στο επάγγελμα του λοιπόν, ένας οικοδόμος για παράδειγμα, έχει διαφορετικούς ρόλους. Ενδεχομένως έχει το ρόλο του μαθητευόμενου, του τεχνίτη, του συναδέλφου, του συμπατριώτη, του αυτό-απασχολούμενου κλπ.

Η συνύπαρξη όλων αυτών των μικρών ρόλων επομένως για το ίδιο το άτομο και οι εικόνες που το συνοδεύουν, μας κάνει να αναρωτιόμαστε και να αναζητούμε τη γενικότερη κοινωνική δομή και να αναλύουμε πιο σύνθετα προβλήματα (Merton:1967:42). Η θεωρία των ρόλων εγείρει το γενικό πρόβλημα του εντοπισμού των κοινωνικών μηχανισμών, που χρησιμεύουν για την άρθρωση των προσδοκιών αυτών στο σύνολο των ρόλων (Cosser and Rosenberg:1982:283).

2.4.1 Κληρονομικά χαρακτηριστικά και γενικές δεξιότητες

Μια από τις πιο σημαντικές λειτουργιστικές μελέτες της δεκαετίας του '60 αφορά την αμερικανική επαγγελματική διάρθρωση των Blau and Duncan.³⁵ Το βασικό τους ερώτημα είναι: «Πώς το επαγγελματικό επίπεδο που κατορθώνει να φτάσει το άτομο κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του, επηρεάζεται από παράγοντες που υπήρχαν στην αρχή της ζωής του, όπως η κοινωνική του καταγωγή, η εθνικότητα, η περιοχή που γεννήθηκε ή η πατρική οικογένεια» (Κασιμάτη:2004:217).

Σύμφωνα με τους Blau και Duncan, οι δεξιότητες οι οποίες έχουν αποκτηθεί από το άτομο μέσω της εκπαίδευσης (*Achieved status*), είναι πιο σημαντικές σε σχέση με το ποιος είναι, από ποια οικογένεια κατάγεται κλπ. (*Ascribed status*). Έτσι λοιπόν η εκπαίδευση αποτελεί θεμελιώδες ζήτημα για το κοινωνικό κύρος ενός ατόμου, αλλά και για την μεταβίβαση αυτής της κοινωνικής θέσης από τον πατέρα στο γιο (Blau and Duncan: 1967:430).

Η εκπαίδευση παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την απόκτηση εκείνων των δεξιοτήτων που θα αναδείξουν το κοινωνικό κύρος των ατόμων και θα τους οδηγήσουν σε υψηλότερες θέσεις επαγγελματικά και κοινωνικά. Όσα έχει καταφέρει λοιπόν ένα άτομο μέσω των δεξιοτήτων του, δηλαδή όσα έχει πετύχει στην ζωή του και την καριέρα του, γίνονται πιο σημαντικά σε σχέση με το κληρονομικό του κύρος (Heath:1981:167). Αυτό δεν σημαίνει βέβαια, ότι η διαμόρφωση της κοινωνικής στρωμάτωσης στη σημερινή κοινωνία, δεν επηρεάζεται από το οικογενειακό υπόβαθρο ή δεν παίζει ρόλο στη διαμόρφωση της καριέρας, απλά όχι σε τόσο σημαντικό βαθμό (Heath:1981:167).

Οι Blau και Duncan έγραφαν το 1967 πως η κατανόηση της κοινωνικής στρωμάτωσης στη σύγχρονη κοινωνία, προβάλλεται καλύτερα μέσα από τη συστηματική έρευνα του επαγγελματικού κύρους και της επαγγελματικής κινητικότητας (Blau and Duncan:1967:5). Η επαγγελματική δομή ήταν το θεμέλιο του συστήματος της κοινωνικής στρωμάτωσης στην τότε βιομηχανοποιημένη κοινωνία και οι καριέρες των ανθρώπων καταλάμβαναν κυρίαρχη θέση στις ζωές τους. Στην απουσία κληρονομικής κάστας και φέουδων, οι ταξικές διαφορές έρχονται

³⁵ Blau and Duncan (1967) *The American Occupational Structure*, New York, Free Press.

στο προσκήνιο μέσα από το επάγγελμα, τη θέση σε αυτό και τα πλεονεκτήματα που συνδέονται με αυτό (Blau and Duncan:1967:vii). Οι Blau and Duncan, υποστήριζαν ότι η επίδραση του «κληρονομημένου επιπέδου» (επαγγελματικού) συνεχώς υποχωρεί, ενώ η ατομική επιτυχία αυξάνει με την πάροδο του χρόνου (Κασιμάτη:2004:218).

Αυτό φυσικά δεν συμβαίνει σε όλα τα επαγγέλματα και δεν ισχύει για όλα τα οικονομικά και κοινωνικά στρώματα σε διάφορες περιόδους. Για παράδειγμα στη μελέτη των Warner και Abegglen, για την επαγγελματική κινητικότητα και το επαγγελματικό κύρος της αμερικάνικης ελίτ, οι συγγραφείς τονίζουν το πόσο σημαντικό ρόλο παίζει η καταγωγή και η κληρονομικότητα για την επαγγελματική επιτυχία. Εξετάζουν μάλιστα όχι μόνο το επαγγελματικό στάτους του πατέρα, αλλά και του παππού ενός ατόμου, σκιαγραφώντας την εικόνα του σε τρεις διαφορετικές γενιές (Warner and Abegglen:1955:4-5).

Τονίζουν μάλιστα πως σε πολλές κοινωνίες, οι άνθρωποι όχι απλά κληρονομούν ορισμένες θέσεις που έχουν συγκεκριμένα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, αλλά εκπαιδεύονται ώστε να τις διατηρήσουν και μαθαίνουν πώς να τις κληροδοτούν και οι ίδιοι. Αυτές οι αρχές του ήδη αποκτηθέντος κοινωνικού κύρους σε σχέση με το κληρονομημένο κύρος, αυξάνουν τους ανταγωνισμούς, την ετερογένεια μεταξύ των γραμμών καριέρας και δημιουργούν φραγμούς για αυτούς που παλεύουν να αποκτήσουν μια προνομιούχο θέση (Warner and Abegglen:1955:158-159).

Οι συγγραφείς, προχωρούν στη μελέτη τους και σε μια διπλή σύγκριση. Κρατώντας σταθερή την ομάδα που εξετάζουν και τα παιδιά που είναι τέκνα όσων είχαν επιχειρήσεις και εταιρίες, κάνουν τη σύγκριση μεταξύ του τύπου των εταιριών και επιχειρήσεων σε δυο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η πρώτη χρονική περίοδος είναι το 1928, δηλαδή στην περίοδο της μεγάλης οικονομικής ύφεσης της δεκαετίας του '30 και η δεύτερη είναι το 1952. Παρατηρούμε λοιπόν πως στις περισσότερες επιχειρήσεις και σχεδόν σε όλους τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων το 1952, τα ποσοστά των παιδιών που κληρονομούν μια επιχείρηση και είναι οι ίδιοι αφεντικά της εταιρίας, είναι αρκετά μειωμένα, σε σχέση με το 1928 (Warner and Abegglen:1955:166-169).

Για αυτό το αποτέλεσμα, δεν ευθύνονται μόνο οι παράγοντες της οικονομικής κρίσης, αλλά και οι αλλαγές στον τρόπο διοίκησης και διεύθυνσης των μεγάλων εταιριών, που έφερε το διαχωρισμό μεταξύ της διοίκησης και της παραγωγής και ανέδειξε την εξειδίκευση ακόμα περισσότερο, διαχωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο τους επαγγελματικούς ρόλους (Warner and Abegglen:1955:168).

Στη σημερινή εποχή, παρατηρούμε πως αναβιώνουν ορισμένα από αυτά τα αρχέγονα χαρακτηριστικά της κοινωνικής στρωμάτωσης, καθώς πλέον δεν παίζει ρόλο μόνο η αποκτηθείσα γνώση και τα προσόντα για την εύρεση εργασίας (*Achieved Status*), αλλά φυλετικά, έμφυλα και εθνοτικά χαρακτηριστικά (*Ascribed Status*) όσον αφορά τους μετανάστες. Με βάση τον παραπάνω ισχυρισμό, σκοπός μας είναι να εξετάσουμε, που τοποθετείται πλέον το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, το οποίο εξ' ορισμού οδηγούνταν σε χαμηλής ειδίκευσης χειρωνακτικά επαγγέλματα και τώρα φτάνει να συναγωνίζεται με ένα υψηλών προσόντων εργατικό δυναμικό.

Με την απόκτηση ολοένα και περισσότερων δεξιοτήτων, αντιλαμβανόμαστε πόσο μεγάλο ρόλο παίζει το κοινωνικό κύρος. Δεξιότητες, οι οποίες απαιτήσαν χρόνο και χρήμα για να αποκτηθούν είναι πάρα πολύ σημαντικές, όχι μόνο για την απόκτηση κοινωνικού κύρους, αλλά και για την επαγγελματική και οικονομική ανέλιξη. Σε συνθήκες εκβιομηχάνισης, το επάγγελμα του ατόμου συσχετίζεται με άλλα χαρακτηριστικά, όπως είναι η θέση του στην ιεραρχία της κοινωνικής στρωμάτωσης, η οικονομική του κατάσταση, το επίπεδο της εκπαίδευσής, το γόητρο στην τοπική κοινότητα κ.ά..³⁶ Το επάγγελμα, παίζει κυρίαρχο ρόλο για την θέση των ατόμων στην κοινωνική στρωμάτωση και επηρεάζει και άλλους παράγοντες της ζωής, όπως το οικονομικό και κοινωνικό κύρος.

Ο σκοπός μας, είναι να ερευνήσουμε τι γίνεται μέσα στα επαγγέλματα σε ακριβώς αντίθετες συνθήκες, όπως είναι η μείωση της παραγωγής, η ανεργία, η αύξηση της μερικής απασχόλησης, η ανασφάλιστη εργασία και η φτώχεια. Έτσι όπως έχει διαμορφωθεί η αγορά εργασίας στις μέρες μας, προκύπτουν ασυμμετρίες και νέες κοινωνικές δομές. Η οικονομική κρίση, πλήττει την εξειδίκευση, την εκπαίδευση και

³⁶ Ακόμα και μέσα στο ίδιο το επάγγελμα, όπως είναι αυτό του χειρωνακτα εργάτη, βρέθηκε διαφορετικός βαθμός ικανοποίησης σε όσους εργάζονται ως ειδικευμένοι εργάτες και σε όσους είναι ανειδίκεντοι στη γραμμή παραγωγής (Young and Willmott:337-345).

την αγορά εργασίας. Ως συνέπεια, αυξάνονται οι ρυθμοί και η ένταση της εργασίας και επανέρχονται συνθήκες όπως: η φτώχεια, η ανεργία η κρίση και η απορρύθμιση της εργασίας (Ψημμένος:2017:40-41).

Μέσα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, προκύπτουν ανισότητες μέσα από το νέο καταμερισμό της εργασίας και θέματα πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Ο περιορισμός των προσδοκιών και των ευκαιριών στο επάγγελμα, ανέδειξε αυτά τα χαρακτηριστικά και όχι τις δεξιότητες του ατόμου. Δεξιότητες που αν και είχαν αποκτηθεί από τους μετανάστες στην πορεία των ετών, δεν παίζουν σημαίνοντα ρόλο. Όπως αναφέρει ο Merton (1957) μέσα σε αυτές τις συνθήκες απελπισίας που χαρακτηρίζουν τέτοιες περιόδους κρίσης, πρέπει κάποιος να προσθέσει και το ρόλο του κράτους και την επίδραση που είχαν οι πολιτικές του στο κοινωνικό κύρος και τις ευκαιρίες κινητικότητας των ατόμων.

Το επάγγελμα, είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά που καθορίζει την κοινωνική τάξη του ατόμου (Young and Willmott:1956:337-345). Στην οικονομική κρίση, ο ρόλος του επαγγέλματος στον καταμερισμό της εργασίας, αλλάζει. Συγκρούεται το *Ascription* (κληρονομιά) με το *Achievement* (δεξιότητες), σε θέματα ιεραρχίας, πράγμα που διαμορφώνει νέες στρωματώσεις στην κοινωνική δομή και νέους διαχωρισμούς μέσα στο εργατικό δυναμικό. Καθοριστικό ρόλο παίζουν πλέον οι γενικές δεξιότητες των ατόμων (*generic skills*) για την εύρεση εργασίας και την ιεράρχηση μέσα στα επαγγέλματα, παρά οι διευρυμένες δεξιότητες του ατόμου (*educational skills*). Τα επαγγέλματα γίνονται ακόμα πιο κλειστά και πλέον σημαντικότερο ρόλο σε αυτά παίζει η επιβίωση. Ο ρόλος των ατόμων μέσα στα επαγγέλματα αλλάζει, όπως και η δυνατότητα κινητικότητάς τους.

Χαρακτηριστικό της σύγκρουσης αυτής, είναι η ανάδειξη στοιχείων που έχουν να κάνουν με την εθνότητα, την φυλή, την θρησκεία, δηλαδή τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων. Σε τέτοιες συνθήκες, τα παραπάνω στοιχεία έρχονται σε πρώτο πλάνο και όχι οι δεξιότητες του ατόμου, οι οποίες παρ' όλο που μπορεί να έχουν αποκτηθεί από τους μετανάστες δεν παίζουν σημαίνοντα ρόλο. Οι διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία και κατ' επέκταση στην αγορά εργασίας, έχουν άμεσο αντίκτυπο στις μορφές και τα όρια στρωμάτωσης και κινητικότητας, επανα-οριοθετώντας τη θέση ή την ιεραρχία των εργαζομένων στην κοινωνία (Ψημμένος:2017:40). Παρατηρούμε επομένως τον διαχωρισμό των εργαζομένων σε

αυτήν την περίπτωση και την ανάδειξη διαφορών που υπήρχαν πολλά χρόνια πριν και επανέρχονται εκ νέου στο προσκήνιο λόγω της υφιστάμενης κρίσης.

Ο επανακαθορισμός των ορίων όμως, δεν γίνεται μόνο από την πλευρά των εργαζομένων ή την ανάγκη που τους οδηγεί σε αναζήτηση για κάποια άλλη εργασία. Συμβαίνει και από την πλευρά των εργοδοτών, οι οποίοι πλέον λόγω οικονομικής κρίσης, δεν παίρνουν υπ' όψιν τους τόσο τις επαγγελματικές δεξιότητες των ατόμων, όσο τα κληρονομικά τους χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, η φυλή, η εθνικότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, θα εξετάσουμε, αν όντως υφίσταται αυτή η μεταβολή στην ιεράρχηση μέσα στα επαγγέλματα και αν συμβαίνει, ποιες είναι οι επιπτώσεις που έχει για το μεταναστευτικό και ντόπιο εργατικό δυναμικό.

2.5 Η κατανομή και το βίωμα του εργατικού δυναμικού

Μέσα σε ποιο πλαίσιο κατασκευάζεται η ηθική μεταξύ των κοινωνικών ομάδων εντός του επαγγέλματος; Ποιοι αποτελούν τις ομάδες αναφοράς και με ποιό τρόπο γίνονται οι ανακατατάξεις μεταξύ των συγκεκριμένων ομάδων και πως αυτές φτάνουν να συναγωνίζονται για τις ίδιες θέσεις εργασίας; Μέσα από τη θεωρία της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης ή Διαντίδρασης³⁷, θα εστιάσουμε στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι αναπτύσσουν την ιδέα για τον εαυτό τους μέσω επικοινωνιακών διαδικασιών στις οποίες σύμβολα, λέξεις, χειρονομίες και αμφίεση, επιτρέπουν στους ανθρώπους να αντιλαμβάνονται τις προσδοκίες των άλλων (Watson:2006:62).

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της σχολής του Σικάγο³⁸, πρέπει να εξετάζουμε την κοινωνία ως ολότητα και τα άτομα πρέπει να εξετάζονται με βάση τα γεγονότα που συμβαίνουν σε αυτήν. Στην περίπτωση μας, οι καταστάσεις και τα γεγονότα που συμβαίνουν έχουν σχέση με την οικονομική κρίση. Επομένως, οποιαδήποτε μεταβολή στην κοινωνική στρωμάτωση των εργαζομένων, έχει άμεση σχέση με τους μετασχηματισμούς της κοινωνίας που την αφορούν.

Στο έργο των Savage και Warde (2005), οι συγγραφείς μας υπενθυμίζουν το πλαίσιο της ιστορίας για την αστική κοινωνιολογία. Οι πόλεις ως βασικό πεδίο δράσης έρχονται στο επίκεντρο και χρησιμοποιούνται ως εργαστήριο όπου η κοινωνική αλλαγή αναλύεται με λεπτομέρεια. Επίσης, σημαντική για την αναβίωση του ενδιαφέροντος γύρω από τις αστικές μελέτες είναι η θέση του ανθρώπου στη σύγχρονη πόλη. Η ηθική και ο τρόπος οργάνωσης των πολιτών, καθώς και οι σχέσεις τους με την οικονομία και την πολιτική.

Στο πλαίσιο των σχέσεων εντάσσεται και η αγορά εργασίας, η οποία είναι μια κατασκευή που δεν έχει να κάνει μόνο με την καπιταλιστική οικονομία, αλλά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των σχέσεων των κοινωνικών ομάδων μέσα στην κοινωνία.

³⁷ Ο όρος είναι του Blumer (1937): Ο “εαυτός” είναι η εσωτερικήυση της κοινωνικής διαδικασίας μέσω της οποίας ομάδες ατόμων αλληλεπιδρούν με άλλες ομάδες. Τα άτομα δρουν ερμηνεύοντας την κατάσταση και τον κόσμο μέσα από σύμβολα και αναπαραστάσεις. Χάρη σ’ αυτά μπορούν να μπουν στην θέση του άλλου που μοιράζεται το ίδιο οργανωμένο σύνολο συμβόλων και αξιών: την κουλτούρα (Blumer:1986).

³⁸ Βλέπε: Τάτσης και Θανοπούλου (2009) για τις μελέτες: (Thomas and Znaniecki:1996, Zorbaugh:1929:1983, Anderson:1923, Cressey:1927:2008, Whyte:1981, Blumer:1986, κ.ά.).

Για παράδειγμα, η μεγαλύτερη κατασκευή ενός επαγγέλματος, είναι τα ήθη και τα έθιμα του ίδιου του επαγγέλματος, που κατασκευάζουν ρόλους και ταυτότητες.

Η σχολή του Σικάγο, αναδεικνύει το εύρος της παρέμβασης της κοινωνίας μέσα στις κοινωνικές αναπαραστάσεις και στις συμπεριφορές μας και στις δράσεις. Αρχίζουμε δηλαδή να εσωτερικεύουμε ρόλους, νόρμες, πρότυπα σαν να ήταν δικά μας. Η σχολή αυτή προσπαθεί να δει με ποιο τρόπο το επάγγελμα παρεμβαίνει στην κοινωνία και διαμορφώνει ρόλους και τρόπους ζωής, όπως για παράδειγμα μέσα στην οικογένεια.

Στην έρευνά μας, θα επικεντρωθούμε στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής των μεταναστών, στην οικογένεια, στους κοινωνικούς δεσμούς, στα πολιτισμικά στοιχεία και στο κατά πόσο αυτά παίζουν ρόλο μέσα στην εργασία. Έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε ποιες είναι αντίστοιχα οι αντιδράσεις και οι νοηματοδοτήσεις μεταξύ των εργαζομένων, αλλά και μεταξύ μεταναστών και γηγενών εργατών (Thomas and Znaniecki:1996:x).

Οι θεωρητικοί της σχολής του Σικάγο, με πρώτους τους Thomas και Znaniecki, επιχείρησαν να εξηγήσουν τα κοινωνικά προβλήματα, εξετάζοντας τη σχέση των ατόμων με την κοινωνία που τους περιβάλλει (Thomas and Znaniecki:1996:xiii). Ο προσδιορισμός της κατάστασης (*definition of the situation*), όπως τον αναφέρει ο Thomas όσον αφορά τα άτομα και την αλληλεπίδραση τους με το περιβάλλον και την κοινωνία στην οποία ζούνε (Thomas:1982:189-191). Το κλειδί για αυτό είναι: η οικογένεια, οι σχέσεις μεταξύ τους, η γειτονιά και άλλοι κοινωνικοί δεσμοί. Τα άτομα και όχι οι κυβερνήσεις, ή οι τεχνοκράτες της πολιτείας, θα ήταν το κλειδί για την κοινωνική αλλαγή, μέσω της πολιτισμικής τους διάδρασης, της ανταλλαγής απόψεων μέσα στην κοινωνία και τη συνεχή κινητικότητα (Thomas and Znaniecki:1996:xv).

Το 1922 στο Σικάγο, ο Anderson (1923)(2014), διεξήγε μία έρευνα για τους άστεγους hobo³⁹, προκειμένου να μελετήσει το πρόβλημα των μεταναστών

39 Ο hobo είναι αυτός που ταξιδεύει αναζητώντας εργασία, ο μετανάστης εργάτης που ψάχνει να βρει δουλειά. Οι εργάτες αυτού του είδους ακολουθούν τις εποχές του χρόνου σε ανάλογες εργασίες. Ο hobo είναι ένας μετανάστης εργάτης με τη στενή έννοια του όρου. Δουλεύει σε ό, τι βολεύει, στους μύλους, στα μαγαζιά, στα ορυχεία, στις σοδειές ή σε οποιαδήποτε δουλειά που προκύπτει με τις εποχές. Το φάσμα των δραστηριοτήτων του είναι εθνικό και για πολλούς ακόμα και διεθνές. Μπορεί να διασχίσει μια ήπειρο κάνοντας διάφορες δουλειές και ασκώντας διάφορα επαγγέλματα.

περιστασιακά εργαζομένων. Το αντικείμενο αυτής της έρευνας ήταν να καταγραφούν τα δεδομένα που θα επέτρεπαν στις κοινωνικές υπηρεσίες να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που δημιουργούνται από τη συνεχή εισροή μεταναστών προς το Σικάγο. Θεωρείτο, ότι μόνο μέσω της κατανόησης τόσο της ανθρώπινης φύσης των μεταναστών περιστασιακά εργατών, όσο και των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που έχουν διαμορφώσει την προσωπικότητά τους, θα μπορούσε να δημιουργηθεί κάποιο πρόγραμμα κοινωνικών υπηρεσιών που θα συνέβαλε στην ευημερία τους (Anderson:1923:xxvii- xxviii).

Τα ευρήματα αυτής της μελέτης, δείχνουν ότι το πρόβλημα του άστεγου μεταναστευτικού εργάτη είναι εθνικό και όχι τοπικό και ότι αποτελεί μια πτυχή των μεγαλύτερων προβλημάτων της εκβιομηχάνισης, όπως π.χ. η ανεργία και η εποχική εργασία (Anderson:1923:267-268). Η μελέτη του Anderson εκδόθηκε το 1923 και αποτελεί την πρώτη μιας σειράς εκδόσεων σχετικά με την αστική κοινότητα και τη ζωή στις πόλεις, όπου εξετάζεται όχι μόνο ο τρόπος που ο άνθρωπος καθορίζει τις συνθήκες, αλλά και ο τρόπος που η πόλη επιβάλλει στον άνθρωπο δομές και διαδικασίες.

Κάθε κοινότητα, μέσα από τα στοιχεία του κοινωνικού περιβάλλοντος που επιβάλλει στα άτομα που την απαρτίζουν, καθορίζει τα ατομικά χαρακτηριστικά όπως καθορίζει τη γλώσσα, τα επαγγέλματα, τις κοινωνικές αξίες και, τελικά, τις προσωπικές απόψεις των ατόμων. Σκοπός αυτής και των επόμενων μελετών της σειράς είναι να περιγράψουν τις αλλαγές που συμβαίνουν στη ζωή της πόλης και να διερευνήσουν τα προβλήματα των ατόμων υπό το πρίσμα αυτών των αλλαγών και των κοινωνικών συνθηκών στη ζωή τους (Anderson:1923:xxv).

Είναι σημαντικό να κάνουμε τη σύνδεση μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων και της κοινωνίας στην οποία εντάσσονται. Η τυπική κοινωνία, στην οποία υπήρχε μια πρόσωπο με πρόσωπο επαφή, ολοένα και εξαφανίζεται. Με βάση αυτά τα δεδομένα, μας ενδιαφέρει ποια είναι η θέση των ατόμων μέσα στο επάγγελμα και την κοινωνία γενικότερα. Ποιες είναι οι νόρμες που ακολουθούν στη ζωή τους και ποιες αναπαραστάσεις παίρνουν από την καθημερινή τους διάδραση στο χώρο εργασίας.

Η έλευση των μεταναστών εργατών στις χώρες υποδοχής ως ένα φθινό εργατικό δυναμικό, οδηγεί τους μετανάστες σε μια νέα κοινωνική δομή, σε ένα νέο

Ενδεχομένως ακόμη και να κάνει επαιτεία μεταξύ των εργασιών, αλλά η ζωή του κερδίζεται κυρίως από τη δουλειά (Anderson:1923:88-91).

σύνολο, σε μια νέα κουλτούρα. Η γνωριμία με τη νέα αυτή κουλτούρα είναι στην αρχή διστακτική και δύσκολη. Οι λέξεις, οι εκφράσεις, οι χειρονομίες των γηγενών, είναι ακόμα άγνωστες και πιο πολύ μοιάζουν με διαταγές ή οδηγίες (Berger and Mohr:1975:122).

Μέσα από την καθημερινή ζωή, ο μετανάστης-εργάτης, μαθαίνει τις συνήθειες και την καθημερινή ζωή της πόλης. Για τους εργάτες όμως, το σημαντικότερο δεν ήταν η γνωριμία με όλες αυτές τις καινούργιες συνθήκες. Το σημαντικότερο είναι ότι οι ίδιοι εργάζονται μέσα σε ένα κόσμο γεμάτο από αφθονία και σπατάλες. Μέσα στον σύγχρονο καπιταλιστικό κόσμο εργάζονται με την ελπίδα ότι και οι ίδιοι κάποια στιγμή θα αποκτήσουν τις δυνατότητες που δεν είχαν στα χωριά τους (Berger and Mohr:1975:136). Τη δυνατότητα να αποκτήσουν αγοραστική δύναμη, να μορφώσουν τα παιδιά τους, να βρουν μια μόνιμη κατοικία για τις οικογένειές τους, να έχουν μια σταθερή και αξιοπρεπή εργασία, να ενσωματωθούν μέσα στο νέο κοινωνικό σύνολο. Αυτή ακριβώς είναι και η οπτική της θεωρητικής σχολής του Σικάγο.

Σύμφωνα λοιπόν με την μικρο-κοινωνιολογική προσέγγιση, διαμορφώνονται συγκεκριμένοι ρόλοι και πρότυπα αναφοράς, τα οποία περιστρέφονται γύρω από τη ζωή τους, την καθημερινότητά τους, αλλά και το επάγγελμά τους. Στην προκειμένη περίπτωση δηλαδή, οι μετανάστες, γίνονται αντικείμενο μελέτης από μια διαφορετική σκοπιά και οπτική γωνία. Το επάγγελμά τους, γίνεται η ζωή τους. Μιμούνται τις κινήσεις των εργατών γύρω τους, καθώς οι κινήσεις αυτές μέσα από την εργασία, θα τους φέρουν όλο και πιο κοντά στην οικογένειά τους (Berger and Mohr:1975:98).

Η διαδικασία της εργασίας, γίνεται συνήθεια. Ολοένα και περισσότερο, γίνονται κομμάτι αυτής και νιώθουν την ανάγκη να εργάζονται όλο και πιο πολύ και να διαμορφώνουν νέες οικονομικές συνθήκες για αυτούς και τις οικογένειές τους. Ένα μεγάλο ερώτημα, είναι το πως η κρίση επηρεάζει τους μετανάστες με τους νέους ταξικούς διαχωρισμούς που δημιουργούνται στην εργασία, το σύστημα στέγασης, την εκπαίδευση και τις κοινωνικές παροχές.

Στην κοινωνική στρωμάτωση, παρατηρούμε και την πολιτισμική της διάσταση. Το εισόδημα, δεν έπαιζε τον αποκλειστικό ρόλο για τον προσδιορισμό της κοινωνικής τάξης. Σημαντικό ρόλο έπαιζαν επίσης, το κύρος, το επάγγελμα, η καταγωγή, η νοοτροπία, η οικογένεια και οι τρόποι συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, ο

Gans (1962), αναφέρει πως η εργατική τάξη και οι ομάδες που την αποτελούν, χωρίζονται σε υπο-γκρουπ και υπο-κατηγορίες, κάθε μια από τις οποίες φέρει τα δικά της ξεχωριστά εθνοτικά, φυλετικά και ταξικά χαρακτηριστικά (Gans:1962:254-255).

Έχοντας ως παράδειγμα την εθνοτική ομάδα των Ιταλών, συγκρίνει τη ζωή, την καθημερινότητα, τα επαγγέλματα και τις κοινωνικές τους σχέσεις με άλλες εθνοτικές ομάδες που διαμένουν στα δυτικά προάστια της πόλης της Βοστώνης των Η.Π.Α, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συγκρίνοντας για παράδειγμα την εθνοτική ομάδα των Ιταλών με αυτή των Εβραίων που προέρχονταν από την Πολωνία και τη Ρωσία, παρατηρούμε πως οι μεν Ιταλοί κατοικούσαν κυρίως σε χωριά και αγροτικές περιοχές της Ιταλίας και παίρνουν κυρίως θέσεις σε χειρωνακτικές εργασίες και εργοστάσια. Από την άλλη οι Εβραίοι ναι μεν μπορεί να ξεκινήσουν με κάποια χειρωνακτική εργασία, αλλά γρήγορα και μέσω της εκπαίδευσης στρέφονται σε άλλες παραδοσιακές εργασίες της μεσαίας τάξης, καθώς προέρχονται από διαφορετικό επαγγελματικό περιβάλλον, όπου οι γονείς τους ήταν κυρίως έμποροι, μικροπωλητές, μαγαζάτορες και τεχνίτες (Gans:1962:253).

Σημαντικός επίσης για την κοινωνική στρωμάτωση και την απόκτηση συγκεκριμένης επαγγελματικής θέσης, είναι σύμφωνα με τον Gans ο ρόλος της οικογένειας. Εκεί όπως εξηγεί, κάθε εθνοτική ομάδα προσδίδει διαφορετική βαρύτητα και σημασία στην οικογένεια και στα μέλη που την αποτελούν. Για παράδειγμα μεταξύ των Ιταλών της εργατικής τάξης, η οικογένεια κατέχει κεντρικό ρόλο και ο πατέρας έχει το ρόλο του «κουβαλητή» της οικογένειας, σε αντίθεση με άλλες φυλετικές ομάδες της εργατικής τάξης, όπως οι νέγροι, οι Πορτορικανοί ή οι μετανάστες προερχόμενοι από χώρες της Καραϊβικής, όπου κεντρικό ρόλο στο νοικοκυριό έχει η μητέρα (Gans:1962:250-251).

Πολύ δύσκολα κάποιος αλλάζει συνήθειες, όπως η προφορά του, οι τρόποι συμπεριφοράς, ο τρόπος που τρώει κλπ. Παρομοίως, ο Eysenck (1950), αναφέρει πως η κοινωνική τάξη ενός ατόμου, συμβαδίζει με τις συμπεριφορές του. Υπάρχει άμεση συσχέτιση του κοινωνικού κύρους με συμπεριφορές, αξίες και ενδιαφέροντα. Όπως συμπεραίνει, οι κοινωνικές συμπεριφορές που μοιράζεται ένα άτομο, υποδηλώνουν την κοινωνική τάξη του. Μέσα στους ήδη υπάρχοντες διαχωρισμούς μεταξύ ντόπιου και ξένου εργατικού δυναμικού, ποιοι μπορεί να είναι οι νέοι διαχωρισμοί που

δημιουργούνται; Πως αντιμετωπίζεται ο μετανάστης μέσα στο επάγγελμα του και ποιες νέες αλλαγές έφερε η οικονομική κρίση στην κοινωνική του στρωμάτωση;

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, παρατηρούμε την ολοένα και μεγαλύτερη χαλάρωση στις μορφές απασχόλησης, στις σταθερές συνθήκες εργασίας και προωθείται η απορρύθμιση της, μέσω πιο ευέλικτων και προσωρινών συνθηκών, ενώ είναι ήδη ορατά τα σημάδια της ανεργίας σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες (Cousins:1999:48-49). Η δημιουργία αυτών των συνθηκών, οδήγησε στη δημιουργία γκέτο, ελαστικών μορφών εργασίας, διπλο-εργασίας και έξαρσης στις επονομαζόμενες δουλειές του μεσονυκτίου (*moon-lighting jobs*) (Cousins:1999:63, Psimmenos:2017).

Σε αντίστοιχη περίοδο κρίσης ο Cressey (1932)(2008), πραγματοποίησε μια από τις πιο πρωτοποριακές και χαρακτηριστικές μικρο- κοινωνιολογικές μελέτες της σχολής του Σικάγο. Στο έργο του, σκιαγραφεί τη νυχτερινή ζωή στη μεγαλούπολη του Σικάγο μέσα από την παρουσίαση, την έρευνα και τη μελέτη των “*taxi-dance halls*” της πόλης. Μέσα από εκεί, ο Cressey αναλύει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη λειτουργία που έχουν στην κοινωνία τα μέρη όπου συνυπάρχουν κάθε βράδυ χορεύτριες, πελάτες, ιδιοκτήτες και πατρώνοι από διαφορετικά εθνοτικά, κοινωνικά και φυλετικά στρώματα.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας είναι το ιδιαίτερο και ετερόκλητο πλήθος που συγκεντρώνεται στα *dance-halls* του Σικάγο, που αποτελείται από διάφορες μεταναστευτικές ομάδες και από διάφορα κοινωνικά στρώματα (Cressey:2008:31). Επίσης, οι ερευνητές που πραγματοποίησαν τη συγκεκριμένη μελέτη, διαπίστωσαν πως στα μέρη αυτά, υπάρχει ένας συγκεκριμένος κώδικας επικοινωνίας, με συγκεκριμένο λεξιλόγιο και τρόπους συμπεριφοράς. Ακόμα και κάποια απλά χαρακτηριστικά, όπως είναι ο τρόπος ομιλίας και συμπεριφοράς, υπαγορεύουν ποιοι είναι οι *insiders* και ποιοι είναι οι *outsiders* μέσα στα *dance-halls* (Cressey:33-35).

Η συμβολή της σχολής του Σικάγο γίνεται κατανοητή μέσα στα πλαίσια της αστικής κοινωνιολογίας. Σε αυτή την προσέγγιση, υπογραμμίζεται από τους ερευνητές της, η ύπαρξη ενός πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσονται τα κοινωνικά προβλήματα και φαινόμενα. Τα προβλήματα επομένως που προκύπτουν στην κοινωνική οργάνωση γίνονται αντιληπτά είτε υπό το πρίσμα της ζωής ενός ατόμου

εντός μιας πόλης είτε υπό την ένταξη του σ' ένα συγκεκριμένο επάγγελμα (Hughes:1958).

Είναι πολύ σημαντικό στην περίπτωση μας, να κατανοήσουμε, πως οι μετανάστες, παρόλο που μπορεί να αποκτήσουν στην πορεία των ετών κάποιες παροχές ή κάποια δικαιώματα στη χώρα υποδοχής, παραμένει σε βάρος τους η προκατάληψη και οι γηγενείς πληθυσμοί συνεχίζουν να βλέπουν πάνω τους τα χαρακτηριστικά που τους διαχωρίζουν από αυτούς (εθνοτικά-φυλετικά-θρησκευτικά).

Για παράδειγμα, στην ανάλυση μιας φτωχογειτονιάς της Νέας Υόρκης, στην οποία ζούσαν Ιταλοί μετανάστες, ο Whyte (1981), αναφέρει, πως οι Ιταλοί ήταν δύσκολο να ανελιχθούν στην κοινωνική και οικονομική κλίμακα, καθώς οι προκαταλήψεις εις βάρος τους από τους γηγενείς πληθυσμούς παρέμεναν. Συνέχιζαν να θεωρούνται ως οι λιγότερο επιθυμητοί από τις ομάδες των μεταναστών, και έπρεπε να δημιουργήσουν μια δικιά τους ιεραρχία μέσα στο επάγγελμα για να μπορέσουν να ανελιχθούν (Whyte:1981:273).

Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί η δημιουργία των φτωχογειτονιών του Σικάγο, όπου εκεί παρατηρούμε πως η βόρεια πλευρά της πόλης είναι μια περιοχή αντιθέσεων όχι μόνο ανάμεσα στο παλιό και το νέο, ανάμεσα σε πολυτέλεια και μόχθο, αλλά ανάμεσα σε γηγενείς και ξένους, εύπορους και φτωχούς και πολλές άλλες αντιθέσεις που γίνονται εμφανείς μέσα από τη ζωή, την καθημερινότητα, την εργασία, τις συνήθειες και τις σχέσεις των ανθρώπων μέσα στην πόλη (Zorbaugh:1929:4). Σε εκείνες τις φτωχογειτονιές, βρίσκουν εργασία και καταφύγιο να ζούνε φθηνά περισσότερες από 29 εθνικότητες, που φέρνουν μαζί τους την κουλτούρα, τα ήθη και τα έθιμά τους. Δημιουργούν κοινότητες όπου ζούνε, εργάζονται για λίγο και στη συνέχεια αφήνουν τη θέση τους σε άλλους πληθυσμούς (Zorbaugh:1929:4).

2.5.1 Ρόλοι, κανόνες και νόρμες συμπεριφοράς

Όσον αφορά τις μελέτες για την εργασία, οι ερευνητές της σχολής του Σικάγο επικεντρώθηκαν στα επαγγέλματα χαμηλού κύρους. Σε αυτά είναι πιο εύκολο να διακρίνει κανείς αφενός τους κανόνες της εργασίας, αφετέρου τις αντιλήψεις και τις προσδοκίες που δημιουργούν λόγω της άτυπης μορφής λειτουργίας τους, έξω από νομιμοποιητικά - κανονιστικά πλαίσια.

Στην περίπτωση μας, εξετάζουμε πως διαμορφώνονται νέες στρωματώσεις εντός των επαγγελμάτων. Όταν μελετάμε λοιπόν διάφορες κοινωνικές ομάδες, παρατηρούμε όλα όσα έχουν να κάνουν με τους δεσμούς, τις σχέσεις, πρότυπα ή ρόλους που διαμορφώνονται μέσα σε αυτή. Το νόημα της συμβολικής διάδρασης, είναι ότι η κοινωνία και οι ομάδες που την αποτελούν, έρχονται σε επαφή και αλληλεπιδρούν. Οι σχέσεις, τα πράγματα, αποκτούν νόημα μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα, με τη διάδραση μέσα στην κοινωνία (Μωϋσίδης και Παπαδοπούλου:2011:20-21).

Στο πλαίσιο των σχέσεων εντάσσεται και η αγορά εργασίας, η οποία είναι μια κατασκευή που δεν έχει να κάνει μόνο με την καπιταλιστική οικονομία, αλλά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των σχέσεων των κοινωνικών ομάδων μέσα στην κοινωνία. Για παράδειγμα, η μεγαλύτερη κατασκευή ενός επαγγέλματος, είναι τα ήθη και τα έθιμα της ίδιας της εργασίας, που κατασκευάζει ρόλους και ταυτότητες.

Οι απεικονίσεις-σύμβολα των εργατών έχουν πολύ μεγάλο νόημα στην περίπτωση μας, γιατί απλούστατα είναι ένας δρόμος να κατανοήσουμε πως διαμορφώνονται οι σχέσεις των εργατών μέσα σε μια καινούργια κοινωνία με τελείως διαφορετικά χαρακτηριστικά από την προηγούμενη. Οι παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα που κουβαλούσαν οι εργάτες μεταξύ τους, δηλαδή οι εικόνες που είχαν από τις πατρίδες τους, παύουν να ισχύουν στη νέα κοινωνία στην οποία πρέπει να ενταχθούν. Οι άνθρωποι λαμβάνουν τα πρότυπα των σημαντικών άλλων (*significant others*), ως βάση για την αυτοεκτίμηση και την αυτο-αξιολόγησή τους (Blumer:1986:82).

Για τον Mead, κάθε άνθρωπος ευθυγραμμίζει τη δράση του με τη δράση άλλων ατόμων ή ομάδων αναφοράς, διαπιστώνοντας τι κάνουν και τι έχουν πρόθεση να κάνουν, παίρνοντας το νόημα των πράξεων τους. Αυτό γίνεται αποκτώντας το ρόλο είτε άλλων ατόμων, είτε άλλων ομάδων αναφοράς και με αυτόν τον τρόπο τα

άτομα ψάχνουν να εξακριβώσουν και να διαπιστώσουν την πρόθεση ή την κατεύθυνση των πράξεων αυτών των ατόμων ή ομάδων (Blumer:1986:82).

Στην περίπτωση μας, πρέπει να δούμε ποιοι είναι οι σημαντικοί άλλοι για τον οικοδόμο. Πού τοποθετείται ο γηγενής εργάτης σε σχέση με τους ομοεθνείς του και πού σε σχέση με τους μετανάστες εργάτες; Ποιες σχέσεις δημιουργούνται μεταξύ τους στην οικονομική κρίση και πώς αυτές οι σχέσεις μεταβάλλονται σε σχέση με παλιότερα; Πώς διαμορφώνεται η νέα αγορά εργασίας κάτω από τις νέες συνθήκες και πού τοποθετείται πλέον ο οικοδόμος; Ποια είναι η σχέση των οικοδόμων με τις εργολαβικές εταιρίες; Όλα αυτά είναι ερωτήματα που εγείρονται από τη θεωρητική αναζήτηση και θα αναζητήσουν απάντηση στο ερευνητικό μας κομμάτι.

Ιδιαίτερη μνεία και ανάλυση αυτής της θεωρητικής σχολής γίνεται για την περιθωριοποίηση. Το θέμα είναι πως δημιουργείται η περιθωριοποίηση. Για να μπορέσουμε να καταλάβουμε πως αναπαράγεται ένα σύστημα, θα πρέπει να δούμε πως λειτουργεί στις περιθωριοποιημένες και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Όπως αναφέρει η Λαμπροπούλου (2009:175), το εργασιακό σύμπαν των οικοδόμων, αποτελεί μέρος της πολιτισμικής διάδρασης μέσα στην οποία γεννιούνται και διαμορφώνονται δίκτυα και κώδικες επικοινωνίας, ιεραρχήσεις και ταξινομήσεις, δηλαδή εξουσία και συγκρούσεις.

Για παράδειγμα, γιατί το σύστημα δεν αισθάνεται την ανάγκη να προσέξει τις αντιδράσεις του στην άσκηση βίας απέναντι σε κοινωνικά αποκλεισμένες και περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως άστεγοι, ναρκομανείς κλπ.; Το περιθώριο φαίνεται να συνδέεται πάρα πολύ με τη σύγκρουση σε περιόδους κρίσης, που υπάρχει στα πλαίσια αναφοράς και ταυτότητας. Για παράδειγμα όσον αφορά τη συμβολική διάδραση, ρόλοι που βρίσκονταν σε ένωση, τώρα συγκρούονται (ένας πατέρας που είχε το ρόλο του κουβαλητή, τώρα μένει άνεργος).

Μια κοινωνία ενσωματώνει τα άτομα και τις ομάδες ανάλογα με τις αξίες και το ιδεολογικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίζεται. Θα πρέπει επομένως να δούμε την ανθρώπινη κοινωνία ως ολότητα που τα άτομα της, παίζουν σημαντικό ρόλο σε αυτήν και διαμορφώνουν τα κοινωνικά συστήματα, τις κοινωνικές δομές, τον πολιτισμό, τους ρόλους, τις αξίες, τις κοινωνικές νόρμες και το κοινωνικό κύρος (Blumer:1986:83). Για τους μετανάστες πρέπει να δούμε τη σχέση με την κοινωνία υποδοχής και τους όρους συμμετοχής σε αυτήν.

Όπως μας αναφέρει ο Goffman (1990), η ίδια η κοινωνία βρίσκει τους τρόπους να κατηγοριοποιήσει τα άτομα που την αποτελούν. Ακόμα και εμείς οι ίδιοι, με μια σειρά από σύμβολα που χρησιμοποιούμε αμέσως μόλις βλέπουμε έναν άγνωστο ανάλογα το ντύσιμο του, τον τρόπο ομιλίας του, την στάση του σώματος του, τον εντάσσουμε σε μια κατηγορία. Με αυτό τον τρόπο τον διαφοροποιούμε και τον διαχωρίζουμε. Αντίστοιχα λειτουργεί η κοινωνία και για τους ξένους που μπορεί να βρίσκονται μέσα σε αυτή, όπως για παράδειγμα οι μετανάστες. Τους μετανάστες δε τους διακρίνουν χαρακτηριστικά όπως το ντύσιμο και η στάση του σώματος, αλλά η γλώσσα, το χρώμα ακόμα και η θρησκεία.

Η περιθωριοποίηση των ατόμων αυτών, ή αλλιώς ο στιγματισμός τους, μπορεί να κατηγοριοποιηθεί και να συμπεριληφθεί στο στίγμα της φυλής, του έθνους, της θρησκείας (Goffman:1990:14).⁴⁰ Χαρακτηριστικών δηλαδή που οι ομάδες των μεταναστών-εργατών, αλλά και οι οικογένειές τους κατέχουν εξ' αρχής και τους διαχωρίζουν από τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες οι οποίες ζούνε στις χώρες υποδοχής.

Στην οικονομική κρίση, διαμορφώνεται μια νέα εθνο-πολιτισμική στρωμάτωση, νέες εθνο-μειονοτικές προκαταλήψεις και στερεότυπα. Ένα από τα πιο ισχυρά στερεότυπα που δημιουργήθηκε διαχρονικά, είναι αυτό του “Αλβανού εργάτη”, που δεν νοσηματοδοτείται όμως θετικά αλλά αρνητικά και δεν συνοδεύεται από εκτίμηση και κοινωνικό κύρος. Όπως παρατηρεί ο Baldwin-Edwards (2004) «το στερεότυπο δουλεύει σαν Αλβανός» κατέληξε να σημαίνει αυτόν που εργάζεται αποστερημένος από δημόσια και ιδιωτική ζωή, χωρίς στόχους και σχέδια και από την αίσθηση του τόπου και του «ανήκειν» (Παπαγεωργίου:2011:45).

Όπως αναφέρει ο Goffman (1990), η στιγματιζόμενη αυτή ομάδα, όπως και στα άλλα είδη στίγματος (φυσικές παραμορφώσεις και ψυχικές διαταραχές), έχει κάποια χαρακτηριστικά, τα οποία έλκουν την προσοχή των άλλων ομάδων. Η διαφορετικότητα η οποία χαρακτηρίζει αυτές τις ομάδες είναι συνήθως ανεπιθύμητη και για αυτό και οδηγεί τα άτομα αυτών των ομάδων στην περιθωριοποίηση. Ο μετανάστης βρίσκεται στο περιθώριο για έναν ακόμα λόγο, για το γεγονός ότι είναι

⁴⁰ Όπως σημειώνει η (Χαντζαρούλα:2012:250-251), οι οικιακές εργάτριες, αντιμετωπίζονταν ως κίνδυνος για την υγεία της αστικής τάξης, και όπως εικαζόταν, μετέφεραν ασθένειες από τις οικογένειές τους, επικίνδυνες για τα παιδιά.

αποκομμένος από την οικογένεια του. Δεχόμενοι ότι η οικογένεια αποτελεί το μέσο της αναπαραγωγής και ένα δίκτυ ασφαλείας για κοινωνική προστασία, ο μετανάστης όντας αποκομμένος από αυτήν έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να περιθωριοποιηθεί και να παραμείνει εκεί.

Το βασικό συνεπώς, είναι να κοιτάξουμε την δομή και την οργάνωση της κοινωνίας γύρω από το αντικείμενο που θέλουμε να μελετήσουμε και στη συνέχεια να δούμε τα δρώντα υποκείμενα μέσα σε αυτήν την κοινωνία. Η κουλτούρα, το κοινωνικό σύστημα, οι νόρμες συμπεριφοράς, οι αξίες, το κοινωνικό κύρος, η κοινωνική στρωμάτωση, οι ρόλοι και οι θεσμικοί οργανισμοί, παίζουν μεγάλο ρόλο για την ανάλυση της ανθρώπινης κοινωνίας και της κοινωνικής δράσης (Blumer:1986:87).

3ο Κεφάλαιο

Ιστορικό Πλαίσιο

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αναλυθεί το ιστορικό πλαίσιο γύρω από την ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση στο επάγγελμα του οικοδόμου. Όπως διαβάζουμε στη διεθνή (Mayhew:1840, Postgate:1923, Anderson:1923, Austrin:1980, Zahlan:1984, Daly:2002, Psimmenos and Kassimati:2006, Thiel:2007 κ.ά.), αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία (Γκούτος:1985, Κατσαρλινός:1989, Κασσιμάτη:1992, Λαμπροπούλου:2009, Γκίκας:2013, Αλεξάτος:2015, Ψημμένος:2017 κ.ά.), το επάγγελμα του οικοδόμου και οι διάφορες κοινωνικές και επαγγελματικές στρωματώσεις εντός του, διέπονται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

Θα σκιαγραφήσουμε τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, χωρίζοντας την ανάλυση αυτού του κεφαλαίου σε τέσσερις υποενότητες. Στην πρώτη υποενότητα, αναλύεται το επάγγελμα του οικοδόμου μέσα από τις διάφορες ειδικότητες του, τα καθήκοντα των εργαζομένων, τους τρόπους και τις συνθήκες εργασίας, ενώ τέλος έμφαση δίνεται στην ιδιαίτερη φύση του επαγγέλματος και την πολιτισμική ταυτότητα που ανέπτυξαν οι εργαζόμενοι σε αυτό.

Στη δεύτερη υποενότητα, δίνουμε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά του επαγγέλματος. Εστιάζοντας στον πλανόδιο και εφήμερο χαρακτήρα του οικοδόμου, προσπαθούμε να αναλύσουμε το πώς ένα επάγγελμα που διέπεται από εφήμερες σχέσεις εργασίας, διαμορφώνει συγκεκριμένες σταθερές κοινωνικές στρωματώσεις εντός του.

Στην τρίτη υποενότητα, εξετάζουμε τα χαρακτηριστικά και τις σταθερές του επαγγέλματος στην Ελλάδα, μέσα από μια ιστορική αναδρομή στην πορεία των ετών. Επίσης, μέσα από τη συγκεκριμένη ενότητα αναλύονται οι διαδρομές των οικοδόμων εντός του επαγγέλματος, η επαγγελματική διάρθρωση τους, οι τόποι εργασίας, αλλά και μια ξεχωριστή ανάλυση για το γυναικείο ζήτημα στο επάγγελμα της οικοδομής.

Τέλος, στην τέταρτη υποενότητα εστιάζουμε την ανάλυση μας στον τρόπο με τον οποίο η κρίση έπληξε το συγκεκριμένο επάγγελμα και κατά συνέπεια έφερε αλλαγές και ανακατατάξεις εντός της επαγγελματικής στρωμάτωσης των εργαζομένων.

3.1 Το επάγγελμα του οικοδόμου

Ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα όπως προκύπτει από την εξέταση της βιβλιογραφίας, γίνεται η εμφάνιση των πρώτων χαρακτηριστικών του επαγγέλματος των οικοδόμων. Κάποιοι πρώτοι κανόνες, που ορίζουν την εργασία τους, τις σχέσεις τους με άλλους οικοδόμους, με τους εργοδότες τους και με την κοινωνία γενικότερα. Στο σύγχρονο ελληνικό δίκαιο, οι οικοδόμοι που εργάζονται ως μισθωτοί χαρακτηρίζονται ως εργάτες, επειδή στην εργασία τους προέχει το χειρωνακτικό στοιχείο και γι' αυτό δεν υπόκεινται στις διατάξεις που αφορούν τους υπαλλήλους (Γκούτος:1985:63).

Ακριβής ορισμός της έννοιας του οικοδόμου, στα ιστορικά δίκαια δεν υπάρχει. Ερμηνευτικά όμως, και με βάση το υπόμνημα του Εργατικού Κέντρου Αθηνών (1911), στην κλάση των οικοδόμων εργατών, περιλαμβάνονται (χτίστες, ξυλουργοί οικοδομών, σιδηρουργοί, σκαφείς, μαρμαρογλύπτες, αμμοκονιαστές κ.ά.).⁴¹ Ένα μεγάλο μέρος του εργαζόμενου πληθυσμού εργαζόταν στο επάγγελμα της οικοδομής. Ο Κατσαρλινός (1989:22-23), αναφέρει 31 κλάδους των οικοδόμων, οι οποίοι ήταν οργανωμένοι σε μικρά σωματεία (μπετατζήδες, σοβατζήδες, υδραυλικοί, πλακάδες, τουβλάδες κ.ά.). Στην κλάση των οικοδόμων δεν ανήκαν, όπως άλλωστε και σήμερα πτυχιούχοι αρχιτέκτονες, μηχανικοί, πρακτικοί αρχιτέκτονες-πρωτομάστορες, που ήταν εργολάβοι και διαχειριστές συνεργατικών εργολαβικών εταιριών και ασχολούνταν μόνο με το σχεδιασμό και την επίβλεψη του έργου. Κάποιοι από αυτούς όμως, που εργαζόταν και ως πρώτοι τεχνίτες θεωρούνταν και αυτοί οικοδόμοι (Γκούτος:1985:62).

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, παρατηρούμε πως υπήρχε συγκεκριμένη ιεραρχία στην στρωμάτωση εντός του επαγγέλματος του οικοδόμου. Η θέση τους στο επάγγελμα, οριζόταν από την ειδικότητά τους (πετράδες, χτίστες κλπ.) και από την ιεράρχησή τους ανάλογα με την εξειδίκευση (μάστορες, καλφάδες, τσιράκια κ.ά.) (Αλεξάτος:2015:29-31).

Την ίδια εποχή ο Mayhew (1840)(2008), στο έργο του *London Labour and the London Poor*, κατατάσσει τα διάφορα επαγγέλματα που σχετίζονται με την οικοδομή σε αυτά της περιστασιακής εργασίας. Εκεί ο Mayhew αναλύει πολλά από τα

⁴¹ Αναλυτική αναφορά για όλες τις ειδικότητες των οικοδόμων στο (Γκούτος:1985:62).

επαγγέλματα που χαρακτηρίζονται ως περιστασιακά. Ένα από αυτά είναι και του οικοδόμου, όπου εστιάζει στο νόημα τους, τη σημαντικότητα τους, αλλά κυρίως την καθημερινότητα των εργαζομένων σε αυτά (Mayhew:2008:267-270).

Στην ομιλία του Τριανταφυλλίδη που έγινε στο θέατρο “Ολύμπια” το 1940 στην Αθήνα, οι οικοδόμοι, οι ανθρακωρύχοι, οι κατασκευαστές δρόμων και σιδηροδρομικών γραμμών, περιλαμβάνονται στα περιστασιακά επαγγέλματα που έκαναν οι Έλληνες όταν πρωτοπήγαν στην Αμερική (1952:7-9). Δουλειές δηλαδή πρόχειρες, πλανόδιες, υπαίθριες, που έφταναν να δώσουν ένα κομμάτι ψωμί στους μετανάστες και δεν απαιτούσαν κεφάλαια που έτσι κι αλλιώς δεν υπήρχαν, ή ειδικές γνώσεις που η εκπαίδευση της πατρίδας τους είχε αρνηθεί.

Παράγοντες που χαρακτηρίζουν το επάγγελμα όπως: η εποχικότητα, οι τοπικές αλλαγές στην οικονομία και κοινωνία, οι συνεχείς διακυμάνσεις στις ανάγκες για εργατικό δυναμικό ανά εποχή, αλλά και οι παρατεταμένες και συχνές περιόδους ανεργίας και αναζήτησης εργασίας (Anderson:1923:61), επηρεάζουν και τη φύση της ίδιας της εργασίας, αλλά και την καθημερινότητα και τις αντιδράσεις των εργαζομένων στον κατασκευαστικό κλάδο.⁴²

Η εργασία στον κατασκευαστικό κλάδο απαιτεί έντονη σωματική εργασία και είναι εφήμερη. Επίσης, η χρονική εξάρτηση από την εργασία, αποκόπτει τον εργαζόμενο από τις άλλες ομάδες της κοινότητας, όπως και τα μέλη της οικογένειας μεταξύ τους (Smelser:1974:114). Η συγκεκριμένη διάσταση έγινε πιο εμφανής στην περίοδο της κρίσης, όπου βλέπουμε το παράδειγμα μέσα σε ένα νοικοκυριό, ο άντρας που εργάζεται ως οικοδόμος να μην μπορεί να βρει εργασία και το νοικοκυριό να στηρίζεται στο μισθό της εργαζόμενης γυναίκας (Ψημμένος:2017:4)

Εκτός από τον εφήμερο χαρακτήρα τους και τις ανεπίσημες πρακτικές στο χώρο της εργασίας, τέτοια επαγγέλματα δύναται να επηρεαστούν κατά τη διάρκεια του έτους και από τις καιρικές συνθήκες. Ο ρόλος του καιρού είναι πολύ σημαντικός για την εργασία των οικοδόμων και επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τον σχεδιασμό, την ανέγερση και την ολοκλήρωση ενός έργου (Κατσαρλινός:1989:17).

Τα καθήκοντα ενός εργάτη στην οικοδομή, δεν επηρεάστηκαν τόσο από την επέλαση των μοντέρνων τρόπων οργάνωσης της εργασίας, της μηχανοποίησης και

⁴² Η αναγνώριση των ευμετάβλητων ρυθμών των οικοδομικών δραστηριοτήτων, σήμαινε ότι το επάγγελμα των οικοδόμων θεωρούνταν εποχικό (Λαμπροπούλου:2009:203).

της εξέλιξης της βιομηχανίας. Όπως περιγράφει ο Postgate (1923), από όλες τις τέχνες αυτή του χτίστη έχει την μεγαλύτερη ιστορία. Χαρακτηριστικά αναφέρει στο παράδειγμα του, πως εάν ένας σοβατζής που δούλευε στην ανέγερση των πυραμίδων της αρχαίας Αιγύπτου και ένας σοβατζής της σύγχρονης εποχής (αρχές του 20^{ου} αιώνα), εργαζόταν δίπλα-δίπλα, θα έκαναν ακριβώς τα ίδια καθήκοντα, χρησιμοποιώντας τα ίδια εργαλεία και αν κανείς δεν τους το έλεγε, δεν θα καταλάβαιναν πως τους χωρίζει ένα χάσμα 4.000 χρόνων (Postgate:1923:1).

Αντίστοιχα ο Zahlan (1984), αναφέρει πως από τα αρχαία χρόνια μέχρι και σήμερα, ο τομέας των κατασκευών παγκοσμίως θεωρείται ως ένας από τους πιο σημαντικούς και συγκαταλέγεται στα μεγάλα τεχνολογικά επιτεύγματα. Επίσης, οι κατασκευές είναι από τις παλαιότερες ανθρώπινες βιομηχανίες. Άλλωστε, τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου, ήταν όλα προϊόντα της συγκεκριμένης τεχνολογίας (Zahlan:1984:1). Και στη σημερινή εποχή φυσικά, οι κοινωνικές και πολιτισμικές ανάγκες, τα μεγάλα δημόσια έργα, η τεχνολογική και πολιτισμική εξέλιξη, καθιστούν τον κατασκευαστικό κλάδο απαραίτητο για την κοινωνία (Zahlan:1984:1).

Σταδιακά και στο πέρασμα των ετών η μηχανοποίηση επηρέασε και το επάγγελμα της οικοδομής. Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, η τσάπα, ο γερανός, το κομπρεσέρ, το ηλεκτρικό τρυπάνι και άλλα εργαλεία, αντικατέστησαν πολλές από τις βαριές δουλειές της οικοδομής, αλλά σίγουρα δεν εξαφάνισαν και δεν αντικατέστησαν την εργασία του οικοδόμου. Ορισμένα επαγγέλματα της οικοδομής (πετράδες, αμμοκονιαστές, σκαφτιάδες) εξαφανίστηκαν με την πάροδο των ετών και την εφαρμογή των νέων τάσεων της τεχνολογίας (Κατσαρλινός:1989:11-13) και τη θέση τους πήρε η μπουλντόζα, η μπετονιέρα, το κομπρεσέρ.

Σίγουρα, υπάρχουν πλέον πιο σύγχρονα μηχανήματα, πιο ανθεκτικά υλικά, ορισμένα πράγματα έγιναν ευκολότερα για τον χτίστη, αλλά η εργασία του, δεν αντικαταστάθηκε από τις μηχανές και ο ίδιος είναι ακόμα το ίδιο αναγκαίος για την ανέγερση μιας οικοδομής, την κατασκευή ενός δρόμου κλπ. Το επάγγελμα του οικοδόμου και γενικότερα ο τομέας των κατασκευών, παρά τις αλλαγές που έχουν επέλθει με την εξέλιξη της τεχνολογίας, παραμένει ένας τομέας που έχει ανάγκη την εντατική χειρωνακτική εργασία (Daly:2002:163).

Οι οικοδόμοι ανέπτυξαν μια πολιτισμική κουλτούρα διαφορετική από άλλους εργάτες. Συνδεδεμένη πάρα πολύ με τον ανδρισμό (*masculinity*), καθώς και με την πολιτισμική πλευρά της εργασίας. Ανέπτυξαν ήθη και έθιμα μέσα στους χώρους

δουλειάς διαφορετικά από άλλους τρόπους εργασίας, όπως τα εργοστάσια, μακριά από τον κλασικό τρόπο μαζικής παραγωγής και εργοδοτικού ελέγχου (Thiel:2007:227). Για παράδειγμα, οι οικοδόμοι μπορούσαν να έρθουν σε συνεννόηση για το ποιος και πότε θα κάνει κάποια δουλειά ή μπορούσαν να ορίσουν οι ίδιοι, ανάλογα με τις εξωτερικές προσλαμβάνουσες το είδος και την ένταση της εργασίας που θα επιτελέσουν κάποια συγκεκριμένη στιγμή.

Στη μελέτη της Λαμπροπούλου για τους οικοδόμους (2009:263), διαβάζουμε πως οι ανδρικοί εαυτοί στο επάγγελμα του οικοδόμου, επιτελούνται, φτιάχνονται και ξαναφτιάχνονται μέσα από μια επαναλαμβανόμενη κοινωνική διάδραση και μέσα από διαδικασίες ταύτισης και διαφοροποίησης. Η εκτέλεση της οικοδομικής εργασίας, βασίζεται σε σημαντικό βαθμό σε ένα σύστημα επιβολής μεταξύ αντρών, τα συστατικά του οποίου αντλούνται από το ρεπερτόριο των ιστορικά διαμορφωμένων σημασιών της ανδρικής εργασίας, όπως η τεχνική ικανότητα και η σωματική δύναμη (Λαμπροπούλου:2009:262).

Η συγκεκριμένη διαδικασία, αποτελεί στην ουσία μια μύηση των οικοδόμων στο επάγγελμα, που έρχεται μέσα από την μαθητεία, την εκμάθηση μιας τέχνης, τις συμβουλές, την αντιπαλότητα, τις διαφωνίες μεταξύ των οικοδόμων και την κινητικότητα και εξέλιξη μέσα στο επάγγελμα (Λαμπροπούλου:2009:263). Στην πορεία της διατριβής και στην ανάλυση της έρευνάς μας, θα εξετάσουμε τους ρόλους και τις διαδικασίες μεταξύ των οικοδόμων, αλλά και εάν και με ποιον τρόπο η κρίση επηρέασε τις συγκεκριμένες πρακτικές εντός του επαγγέλματος.

3.2 Γενικά χαρακτηριστικά του επαγγέλματος

Η διεθνής μετανάστευση εργατών του κατασκευαστικού κλάδου από τη μια χώρα στην άλλη, δημιούργησε πολλά πρακτικά προβλήματα στην πορεία των ετών για τις κυβερνήσεις και τις πολιτικές που αυτές θα ακολουθούσαν. Μερικά από αυτά ήταν: η εκπαίδευση τους, η εκμάθηση της γλώσσας, η στέγαση, η επιλογή και καθοδήγησή τους πριν την μετανάστευση με τις διακρατικές συμφωνίες κλπ. (ILO:1959:1). Όλα αυτά φυσικά, έπρεπε να εξεταστούν υπό το πρίσμα του νομαδικού χαρακτήρα μεγάλου μέρους του εργατικού δυναμικού, καθώς και των επιπτώσεων που είχε σε αυτό η εποχική εργασία και η αστάθεια του επαγγέλματος.

Στην 1^η σύνοδο της Επιτροπής Κατασκευαστών, Πολιτικών Μηχανικών και Δημοσίων Έργων που πραγματοποιήθηκε το 1946 στις Βρυξέλλες, τονίστηκε η έλλειψη ειδικευμένου χειρωνακτικού εργατικού προσωπικού στον κατασκευαστικό κλάδο, ενώ σε άλλες χώρες υπήρχε διαθέσιμο (ILO:1959:2). Έτσι λοιπόν, μέσα από διακρατικές συμφωνίες μεταξύ των ενδιαφερόμενων χωρών, θα μπορούσαν να γίνουν μαζικές μετακινήσεις εργατών για να καλύψουν τις ανάγκες σε εργατικό δυναμικό, ανάλογα και με τους τεχνίτες και τις ειδικεύσεις που χρειαζόταν η κάθε χώρα.⁴³

Οι χώρες που αποτέλεσαν την δεξαμενή της μετανάστευσης των οικοδόμων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, η Ιταλία, η Ολλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Ενώ τόποι προορισμού αποτέλεσαν άλλες ευρωπαϊκές χώρες (κυρίως Γαλλία και Ελβετία), η ήπειρος της Αμερικής και η Ωκεανία.⁴⁴ Ο χαρακτήρας της μετανάστευσης ήταν κυρίως εποχικός και για όσο διαρκούσε το έργο, όσον αφορά τις μετακινήσεις εντός Ευρώπης, ενώ έπαιρνε πιο μόνιμο χαρακτήρα προς χώρες εκτός Ευρώπης. Σε κάποιες περιπτώσεις βέβαια, η μετανάστευση με προσωρινό χαρακτήρα μετατράπηκε σε μόνιμη. Στη δεκαετία του 1950, παρατηρούμε και τη μετανάστευση Ελλήνων

⁴³ Μετακινήσεις στον κατασκευαστικό κλάδο δεν έχουμε μόνο όσον αφορά το εργατικό δυναμικό. Πλήθος μηχανικών, αρχιτεκτόνων, κατασκευαστών και τεχνικών εταιριών από χώρες της Ευρώπης (κυρίως από Γαλλία και Μ. Βρετανία), αναλάμβαναν τεράστιο μέρος κατασκευών (δρόμους, φράγματα, λιμάνια, αεροδρόμια, σιδηροδρόμους), σε όλες τις αραβικές χώρες (Zahlan:1984:2).

⁴⁴ Αναλυτικές αναφορές για τα μεταναστευτικά ρεύματα των εργαζομένων στον κατασκευαστικό κλάδο της δεκαετίας του 50' και 60' στο: ILO (1959) *International Migration of Labour in the Construction Industry*, International Labour Organisation (sixth session), Geneva.

εργατών του κατασκευαστικού κλάδου (κυρίως ξυλουργοί) προς άλλες χώρες με διακρατικές συμφωνίες, αλλά σε πολύ μικρή κλίμακα σε σχέση με τις προαναφερθείσες χώρες εξαγωγής μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Χαρακτηριστικά, 740 εργάτες προς τον Καναδά (75% εκ των οποίων στην περίοδο 1954-1957) και 200 προς Αυστραλία και Βραζιλία κυρίως (ILO:1959:11).

Η φύση της συγκεκριμένης εργασίας, διαφέρει από την βιομηχανική εργασία, γιατί ο οικοδόμος εργάζεται πάνω σε ένα συγκεκριμένο τόπο για μικρό μόνο διάστημα και μέχρι την ολοκλήρωση του έργου. Στη συνέχεια, πρέπει να αναζητήσει δουλειά σε άλλο τόπο και σε καινούργιο έργο, πολύ πιθανόν και με άλλο εργοδότη. Επομένως, δυσκολότερα δένεται με έναν τόπο δουλειάς ή έναν συγκεκριμένο εργοδότη, πράγμα που προσδίδει εφήμερα χαρακτηριστικά στην εργασία και τον τρόπο ζωής του (Thiel:2007:232).

Η εφήμερη δουλειά και οι εργασιακές σχέσεις αφήνουν το αποτύπωμά τους στους τρόπους ζωής, τις ηθικές εργασίας, τις προσδοκίες και τις καθημερινές συνήθειες των εργαζομένων. Μελετώντας την ενδο-επαγγελματική κοινωνική στρωμάτωση στο επάγγελμα του οικοδόμου, αυτό που μας ενδιαφέρει είναι πως σε ένα εφήμερο επάγγελμα, δημιουργούνται σταθερές στην κοινωνική στρωμάτωση.

Οι συνεχείς τεχνολογικές και οργανωτικές αλλαγές στο κεφάλαιο και την εργασία και η ανάπτυξη των παγκόσμιων αγορών για αγαθά και υπηρεσίες, οδήγησαν σε βασικές αλλαγές στα μοτίβα εργασίας και απασχόλησης σε όλες τις κοινωνίες, βιομηχανοποιημένες και μη (Brown:1999:1). Οι συγκεκριμένες αλλαγές επηρέασαν όλα τα επαγγέλματα σε τομείς όπως η διαθεσιμότητα της εργασίας, οι συνθήκες δουλειάς και ο χαρακτήρας της έμμισθης εργασίας (Brown:1999:1-18).

Ειδικά τα τελευταία χρόνια έχουν συμβεί κομβικές αλλαγές στους όρους και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται οι οικοδόμοι. Η αύξηση της ανασφάλιστης εργασίας και της μερικής απασχόλησης, η αύξηση της ανεργίας, η αβεβαιότητα που νιώθουν οι εργαζόμενοι μέσα στο επάγγελμα και η εμφάνιση φαινομένων όπως η εποχική εργασία, το μεταφερόμενο εργατικό δυναμικό και η εργασία σε υπεργολάβους για ένα συγκεκριμένο μόνο έργο, οδήγησαν στην περιθωριοποίηση και αποξένωση του εργατικού δυναμικού (Brown:1999:5).

Η συγκεκριμένη διαδικασία είχε περιγραφεί ήδη από τον Braverman (1974), στο έργο του *Labor and Monopoly Capital*. Η ανάγκη λοιπόν των εργοδοτών για έλεγχο της διαδικασίας παραγωγής της εργασίας, θα γινόταν ευκολότερη αν τα καθήκοντα των εργαζομένων υποδιαιρούνταν και απλοποιούνταν. Η μείωση στην αυτονομία των εργατών, ο κατακερματισμός των θέσεων εργασίας, η απώλεια της ειδίκευσης και η εντατικοποίηση της εργασίας είναι χαρακτηριστικά τα οποία περιγράφονται από τον Braverman στη θεωρία του. Όπως αναφέρει ο Brown (1999:7), η συγκεκριμένη διαδικασία από-ειδίκευσης και κατακερματισμού της εργασίας, δεν αφορά μόνο τον βιομηχανικό κλάδο, αλλά ένα μεγάλο εύρος της σύγχρονης εργασίας και απασχόλησης (υπαλλήλους, εκπαίδευση, τομείς υγείας, λιανεμπόριο κ.ά.).

Ο Braverman το 1974, ανέφερε πως οι μετανάστες αποτελούν ένα εργαλείο στα χέρια των εργοδοτών που αναζητούν ένα φθινό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό. Η χρήση ενός μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, εγγυάται στους εργοδότες, την συνέχιση της αυξημένης παραγωγής τους και παράλληλα τη διατήρηση των μισθών σε χαμηλά επίπεδα. Η ύπαρξη αυτού του στρατού εφεδρείας, δίνει στο κεφάλαιο τη δυνατότητα για αύξηση της παραγωγής, μέσα από την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης και παράλληλα ευελιξία για να τον χειριστεί ανάλογα με τα συμφέροντα και τις ανάγκες του (Braverman:1974:71).

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό στη σημερινή εποχή. Σύμφωνα με τη μελέτη του ILO για τους μετανάστες εργαζόμενους στον κατασκευαστικό κλάδο (2016), οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί αποτελούν μεγάλο μέρος του εργαζόμενου πληθυσμού στο επάγγελμα του οικοδόμου σε όλες τις χώρες παγκοσμίως. Τα ανεπίσημα δίκτυα εύρεσης εργασίας, οι γνωριμίες και οι στόμα με στόμα διασυνδέσεις αποτελούν κομβικό κομμάτι για την πρόσβαση των μεταναστών σε μια δουλειά. Παρ' όλα αυτά, οι μετανάστες βρίσκονται πάντα στη χαμηλότερη κλίμακα σε δουλειές του κατασκευαστικού κλάδου και άρα είναι πιο εύάλωτοι στο να υποστούν εργοδοτικές αυθαιρεσίες (ILO:2016:iv-x).

Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, να δούμε πως διαμορφώνεται η στρωμάτωση των μεταναστών εντός του επαγγέλματος σε συνθήκες κρίσης, εξετάζοντας και τη σχέση τους με το ντόπιο εργατικό δυναμικό. Στην πορεία της διατριβής, θα αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες πέρασαν από το

στάδιο της μαθητείας και της απόκτησης δεξιοτήτων και αν και με ποιον τρόπο αυτό διαφοροποιείται σε συνθήκες κρίσης.

3.3 Χαρακτηριστικά του επαγγέλματος στην Ελλάδα

Οι Έλληνες οικοδόμοι οι οποίοι εργάστηκαν στη χερσαία Ελλάδα από το 1800 μέχρι και το 1920, που άρχισαν να επέρχονται οι πρώτες αλλαγές στους τόπους καταγωγής τους, προέρχονταν από κάποιες συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές της χώρας (Γκούτος:1985:64-65). Τόποι καταγωγής τους, ήταν κυρίως μερικές περιοχές της Ηπείρου, της Δυτικής Μακεδονίας, της Θράκης, της Πελοποννήσου και των Κυκλάδων.⁴⁵

Οι τεχνίτες των συντεχνιών, ήταν κύριοι της τέχνης τους και γνώστες της συνολικής παραγωγικής διαδικασίας και ανέπτυσαν μεταξύ τους μια αντίστοιχη ιδεολογία επαγγελματικής περηφάνιας και ανεξαρτησίας. Παράλληλα, είχαν αναπτυγμένη την αίσθηση της ευθύνης στη δουλειά και της εντιμότητας στις επαγγελματικές- οικονομικές σχέσεις, που καθορίζονταν από το ηθικό αξίωμα «ο λόγος είναι συμβόλαιο» (Αλεξάτος:2015:29).

Τα σινάφια των μαστόρων, λειτουργώντας και ως άτυπα επαγγελματικά σχολεία μέσω του συστήματος της υποχρεωτικής μαθητείας, μετέδωσαν συσσωρευμένη γνώση και δεξιότητα αιώνων στις νεότερες γενιές. Όντας κληρονόμοι μιας μακραίωνης λαϊκής καλλιτεχνικής παράδοσης, καλλιέργησαν τη λαϊκή αισθητική και συνάμα υπήρξαν «εμπνευστές νέων στοιχείων της τέχνης» (Αλεξάτος:2015:29).

Σχετικά με τη διάκριση των οικοδόμων σε επαγγελματικές κατηγορίες, ίσχυε αρχικά η διάκρισή τους με τεχνικά κριτήρια σε χτίστες (εσωτερικούς και εξωτερικούς), πελεκάνους, πιλοφόρους, σοβατζήδες κ.ά.. Η διάκριση αυτή είχε κυρίως τεχνική σημασία, γιατί συνήθως όλοι οι οικοδόμοι, εκτός από τους μαθητευόμενους, αμείβονταν με το ίδιο ημερομίσθιο, άσχετα από την ειδικότητά τους και γενικότερα εργάζονταν με τους ίδιους όρους (Γκούτος:1985:76).

Πάντως ο εργοδότης δεν μπορούσε να μεταβάλλει μονομερώς την επαγγελματική κατηγορία στην οποία είχε ενταχθεί αρχικά ο οικοδόμος μισθωτός, εκτός αν δεν ήταν ικανός να ανταποκριθεί σε αυτήν. Μετά το 1936, στις περιοχές όπου ίσχυαν κλαδικές συμβάσεις εργασίας, η διάκριση και η κατάταξη των

⁴⁵ Ειδική μνεία γίνεται για τους Ηπειρώτες και σλαβόφωνους τεχνίτες από την Φλώρινα και την Καστοριά, που έχτισαν τα παλιά πέτρινα σπίτια σε όλη την Ελλάδα στο Γκούτος (1985:62).

οικοδόμων σε κατηγορίες και ο καθορισμός του ημερομισθίου της κάθε μιας γινόταν σύμφωνα με τις συμβάσεις αυτές (Γκούτος:1985:76). Παλιότερα, σημαντικότερη από νομική άποψη ήταν η διάκριση σε μάστορες, καλφάδες και μαθητευόμενους, δεδομένου ότι για κάθε μια από αυτές τις επαγγελματικές κατηγορίες, ίσχυαν ορισμένοι ειδικοί κανόνες σχετικά με τη δυνατότητα υπαγωγής σε αυτές και με τα ιδιαίτερα δικαιώματα και υποχρεώσεις που αποκτούσαν οι υπαγόμενοι σε κάθε κατηγορία (Γκούτος:1985:76).

Οι συγκεκριμένες συνθήκες βέβαια διατηρήθηκαν μέχρι και το 1950, όταν και δημιουργήθηκαν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης με την ανάπτυξη και ανοικοδόμηση των μεγαλουπόλεων. Τότε έχουμε την εμφάνιση νέων τεχνικών μεθόδων στα κατασκευαστικά έργα, τη δυνατότητα μετανάστευσης ή επιλογής νέου επαγγέλματος για τους παραδοσιακούς οικοδόμους και τα παιδιά τους και τη θέσπιση νέων εργασιακών κανόνων και την ομοιόμορφη εφαρμογή τους σε όλη τη χώρα (Γκούτος:1985:65). Έτσι, οι οικοδόμοι δεν καταγόταν πλέον από ορισμένες μόνο περιοχές και γενικά οι τόποι καταγωγής και εργασίας τους έπαψαν να έχουν τη σημασία που είχαν προηγουμένως (Γκούτος:1985:65).

Τη δεκαετία του 1950, παρατηρείται στην Ελλάδα μια έκρηξη της οικοδομικής δραστηριότητας και κυρίως μια τεράστια ανοικοδόμηση στην περιοχή της πρωτεύουσας Αθήνας. Τη συγκεκριμένη έκρηξη σπεύδουν να στηρίξουν εργάτες από όλη την Ελλάδα, οπότε και η εσωτερική μετανάστευση από διάφορες περιοχές της Ελλάδας προς την Αθήνα, γίνεται κυρίαρχο χαρακτηριστικό του κλάδου (Λαμπροπούλου:2009). Η οικοδομή γίνεται ο μπροστάρης της εθνικής οικονομίας, όπως στις Η.Π.Α. το αυτοκίνητο και καταλαμβάνει την 1^η θέση όσον αφορά το Α.Ε.Π. της χώρας (Κατσαρλινός:1989:19), αποτελώντας τον κύριο τομέα της καπιταλιστικής συγκέντρωσης στην Ελλάδα (Ομάδα Μελέτης:1975:8). Πολλοί κλάδοι της οικονομίας, συντηρούνται από την οικοδομή, ενώ τα υλικά που χρησιμοποιούνται, είναι κυρίως εγχώρια. Δεν γίνονται εισαγωγές, αλλά η χώρα εξαγει κιόλας οικοδομικά υλικά π.χ. τσιμέντο σε Τουρκία, Αίγυπτο και αλλού (Κατσαρλινός:1989:36).⁴⁶

⁴⁶ Το 1978, στο τσιμέντο δέσποζαν απόλυτα οι μεγάλες καθιερωμένες από καιρό εγχώριες επιχειρήσεις (Γενική Τσιμέντων, Τιτάν, Χαλκίδος). Το ξένο κεφάλαιο εμφανίζεται κυρίως σε άλλους τομείς των κατασκευών όπως η κεραμική και η υαλουργία. Είναι ωστόσο χαρακτηριστικό ότι υπάρχει σε

Μεταξύ 1947-1972 παρατηρείται ένα παγκόσμιο φαινόμενο στην Ελλάδα. Έχουμε την ανέγερση 1.690.000 νέων κατοικιών, πράγμα που κατατάσσει την χώρα στην 1^η θέση παγκοσμίως σε αυτόν τον τομέα (Ομάδα Μελέτης:1975:11). Η οικοδομή αποτελεί τη σταθερή εθνική βιομηχανία, που δημιουργεί μόνη την αγορά της και για περίπου 20 χρόνια, το 20%-45% του Α.Ε.Π. της χώρας κινείται γύρω από τον συγκεκριμένο κλάδο (Ομάδα Μελέτης:1975:18).

Η συγκεκριμένη αυξητική τάση δεν αφορά όμως μόνο την Ελλάδα εκείνη την περίοδο. Ο κατασκευαστικός κλάδος αποτελεί σημαντική οικονομική και τεχνολογική δραστηριότητα σε όλες τις χώρες, ανεξαρτήτως του επιπέδου ανάπτυξης και του Α.Ε.Π. τους. Πιο χαρακτηριστικά ο Zahlan (1984:2-3), στη μελέτη του για τον κατασκευαστικό κλάδο στις χώρες του αραβικού κόσμου,⁴⁷ αναφέρει πως οι κατασκευές αντιστοιχούν σε μεγάλο μέρος του Α.Ε.Π. κάθε χώρας. Συγκεκριμένα, στη Μεγάλη Βρετανία το 12% το 1969 και στην Ιαπωνία ο συγκεκριμένος δείκτης ήταν λίγο παραπάνω από 20% μέχρι το 1970.

Η ανά δεκαετία αύξηση των απασχολούμενων στις οικοδομές στην Ελλάδα ήταν ραγδαία. Το 1950, οι εργαζόμενοι στις κατασκευές ήταν 70.000, το 1961 ανέρχονται στις 180.000, ενώ το 1971 ήταν 255.000 και επιπλέον 100.000 εργαζόταν γύρω από τη βιομηχανία παραγωγής προϊόντων (τσιμέντα, τούβλα, κεραμίδια, κουφώματα, ξυλεία, σιδηροκατασκευές, μονωτικά υλικά κ. ά).⁴⁸

Το επάγγελμα του οικοδόμου στην Ελλάδα, είναι συνδεδεμένο με κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αρχικά την εσωτερική μετανάστευση. Η μαζική αστικοποίηση, έφερε την ανάγκη για δημιουργία νέων κατοικιών, με συνέπεια την έλευση στα μεγάλα αστικά κέντρα όλο και περισσότερων εργατών που ήθελαν να εργαστούν στις οικοδομές. Το δεύτερο χαρακτηριστικό, είναι η πολιτική απελευθέρωση των οικοδόμων. Μέσα από την εργασία τους, η οποία είναι μακριά από τον εργοδοτικό έλεγχο και τον μαζικό τρόπο παραγωγής ενός εργοστασίου, οι

μικρότερο ποσοστό σε σχέση με άλλους κρίσιμους κλάδους της βιομηχανίας της χώρας εκείνης της περιόδου (Γρηγορογιάννης:1980:57-60).

⁴⁷ Η έρευνα αφορά 19 χώρες του αραβικού κόσμου σε Αφρική και Ασία (Zahlan:1984:195-197).

⁴⁸ Αναλυτικοί πίνακες για τους εργαζόμενους στον κλάδο της οικοδομής στο: Ομάδα Μελέτης (1975).

οικοδόμοι βρήκαν πρόσφορο έδαφος να εκφράσουν τις πολιτικές τους πεποιθήσεις, δημιουργώντας ισχυρά συνδικάτα και σωματεία.⁴⁹

Στη δεκαετία του 1950, καθώς και τα επόμενα χρόνια, ο κλάδος γνωρίζει μεγάλη άνθηση και παράλληλα οι οικοδόμοι οργανώνονται στα συνδικάτα τους, διεκδικώντας καλύτερες συνθήκες εργασίας και μέτρα ασφαλείας. Οι οικοδόμοι σε όλο αυτό το διάστημα, βρίσκονται στην πρωτοπορία των αγώνων (Ομάδα Μελέτης:1975:7). Μέσα από αυτούς τους αγώνες και τις μεγάλες και μαζικές απεργίες που έγιναν, πετυχαίνουν την καθιέρωση του 7αώρου (Κατσαρλινός:1989:5). Ενώ αργότερα, θα διεκδικήσουν και θα πετύχουν την καθιέρωση του αναβατορίου σε όλες τις οικοδομές, ως απαραίτητο για την ολοκλήρωση ενός έργου, καθώς στο παρελθόν έγιναν δεκάδες εργατικά ατυχήματα λόγω της έλλειψης του, ενώ και η φύση της εργασίας ήταν πάρα πολύ δύσκολη χωρίς αυτό για έναν οικοδόμο. Από το 1974 και μετά, έχουμε την πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας και στον κλάδο υπάρχει μεγάλη ανεργία (Ομάδα Μελέτης:1975:42). Η μείωση της ανέγερσης νέων οικοδομών, φέρνει τον ξεπεσμό του κλάδου, ενώ όπως προαναφέραμε η μηχανοποίηση οδηγεί στην εξαφάνιση ορισμένων ειδικοτήτων (Ομάδα Μελέτης:1975:46).

Με την εμφάνιση των μεταναστών στον κλάδο στις αρχές της δεκαετίας του 90', η σύσταση του εργαζόμενου πληθυσμού στην οικοδομή άλλαξε.⁵⁰ Επιπλέον, ο χώρος στον οποίο έβρισκαν παλιότερα δουλειά οι εσωτερικοί μετανάστες, δηλαδή οι πιάτσες των οικοδόμων, οι πλατείες και τα καφενεία στην Ομόνοια, πλέον έγινε ο χώρος αναζήτησης εργασίας για χιλιάδες μετανάστες. Οι συγκεκριμένοι χώροι και πλατείες, λειτουργούσαν ως «ανθρώπινα bazaars», για τους εργοδότες που ήθελαν ένα φθηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό (Ψημμένος:1999:16).

Οι πιάτσες ως χώροι αγοραπωλησίας της εργατικής δύναμης, υπήρχαν στην περιοχή της Αθήνας, αλλά και άλλων ελληνικών πόλεων ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου. Ιδιαίτερα όπως βλέπουμε στη βιβλιογραφία, οι συγκεκριμένοι χώροι

⁴⁹ Ροδάκης (1975:148-149).

⁵⁰ Η Κασιμάτη (1992:231), αναφέρει χαρακτηριστικά πως η επαγγελματική ομάδα των οικοδόμων, όσον αφορά τους Πόντιους μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, όχι μόνο διατηρήθηκε με μεγάλο ποσοστό στην κατηγορία των τεχνιτών και εργατών, αλλά διευρύνθηκε σημαντικά. Αυτό συνέβη, εξαιτίας κυρίως της σημαντικής ζήτησης για φθηνή εργασία που παρουσίαζε στις αρχές της δεκαετίας του '90 ο πολύ διευρυμένος τομέας της οικοδομής στην Ελλάδα.

ήταν ο τόπος συνάντησης για οικοδόμους όλων των ειδικοτήτων σε περιόδους ακραίας φτώχειας και ανεργίας, όπως στη δεκαετία του '30, όπου η ανεργία στις τάξεις των οικοδόμων έφτανε μέχρι και το 80-90%.⁵¹

Όπως αναφέρει ο Γκίκας (2013), στη μελέτη του για την πείρα του οικοδομικού κινήματος στην Ελλάδα, από αποσπάσματα εφημερίδων εκείνης της εποχής, διαβάζουμε πως εκατοντάδες είναι οι άνεργοι που στέκονται από τα χαράματα στην οδό Αθηνάς και περιμένουν να περάσει κανένας εργολάβος να τους φωνάξει για δουλειά (Γκίκας:2013:51). Εργάτες φορτωμένοι με τα εργαλεία τους και έχοντας κάνει μεγάλες διαδρομές με τα πόδια, μαζεύονται κάθε πρωί στα ίδια σημεία από όπου ελπίζουν να περάσει κάποιος εργολάβος να τους πάρει για ένα μεροκάματο.

Επίσης, στη μελέτη του Σταβέρη (2003) για τους οικοδόμους τη δεκαετία του '50 στην Αθήνα, διαβάζουμε πως η ανεργία, η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια υπήρξε σταθερό χαρακτηριστικό των οικοδόμων, ακόμα και σε περιόδους ανάπτυξης και οικοδομικής άνθησης. Μικρά μεροκάματα και κυριότερα η μόνιμη αγωνία της ανεργίας. Όσο και αν φαίνεται παράξενο όπως εξηγεί, ακόμα και στην περίοδο που η οικοδομική δραστηριότητα βρισκόταν στο ζενίθ, πολλοί οικοδόμοι κάνανε δεν κάνανε εκατό μεροκάματα το χρόνο, ενώ μεγάλος αριθμός εργατών παρέμενε χωρίς κοινωνική ασφάλιση και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Τέλος για τους πιο ηλικιωμένους οικοδόμους δεν υπάρχει προοπτική και ελπίδα για κάποια σύνταξη (Σταβέρη:2003:24).

Οι επαγγελματίες οικοδόμοι ανήκαν στο ανδρικό φύλο.⁵² Κατά το παρελθόν, σε πολλά χωριά της Ελλάδος κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα ασχολούνταν και οι γυναίκες, κυρίως για την μεταφορά των οικοδομικών υλικών μέχρι το οικοδομικό έργο, όταν αυτό ανήκε στην οικογένειά τους, σε συγγενείς τους ή ήταν κοινωφελές. Στις περιπτώσεις αυτές όμως, δεν δημιουργούνταν συμβάσεις εργασίας ή έργου, αλλά οικογενειακές σχέσεις ή σχέσεις αλληλεγγύης, γι' αυτό άλλωστε δεν δινόταν και αμοιβή (Γκούτος:1985:63).

⁵¹ Σχετικές εκθέσεις των Επιθεωρητών Εργασίας για το 1934 αναφέρουν πως «ιδίως εις τας Αθήνας και Πειραιά παρετηρήθη σοβαρά ανεργία των εργατών οικοδομής εν γένει λόγω του περιορισμού του οικοδομικού οργασμού των τελευταίων ετών, της αποπεράτωσης των έργων Ούλεν, των λιμενικών έργων Πειραιώς και των εργασιών της Τηλεφωνικής Εταιρίας (Γκίκας:2013:50).

⁵² Στη μελέτη της Λαμπροπούλου (2009:249-251), μπορούμε να διαβάσουμε το πώς το επάγγελμα του οικοδόμου καθιερώθηκε ως ανδρική κοινότητα και πως οργανώνονται οι σχέσεις μέσα σε αυτήν.

Όπως παρατηρεί ο Postgate (1923:18-20), στον κλάδο των κατασκευών ποτέ δεν υπήρχε θέμα γυναικείας εργασίας. Ενώ σε πιο σύγχρονες αναφορές (απογραφή 1995 στην Αγγλία), βρίσκουμε πως σε σύνολο 1,5 εκατομμυρίου εργαζομένων στον κατασκευαστικό κλάδο, οι άνδρες εργαζόμενοι αποτελούν το 98%.⁵³ Τέλος, σύμφωνα με τα στοιχεία απασχόλησης του I.K.A.-ETAM (Νοέμβριος 2016), οι γυναίκες στον κλάδο της οικοδομής είναι 257 σε σύνολο 21.043, δηλαδή περίπου 1%. Πιο αναλυτικά:

Πίνακας 1. Αριθμός ασφαλισμένων σε οικοδομοτεχνικά έργα στην Ελλάδα ανά εθνικότητα και φύλο, 2016-2020 (μήνας αναφοράς: Νοέμβριος)⁵⁴

Έτος	Σύνολο (Ελλάδα)	Έλληνες	Ελληνίδες	Σύνολο (Αλβανία)	Αλβανοί	Αλβανίδες
2016	21.043	20.786 (98,78%)	257 (1,22%)	13.451	13.346 (99,22%)	105 (0,78%)
2017	20.241	19.990 (98,76%)	251 (1,24%)	14.571	14.461 (99,25%)	110 (0,75%)
2018	20.770	20.504 (98,72%)	266 (1,28%)	16.198	16.090 (99,33%)	108 (0,67%)
2019	20.874	20.633 (98,85%)	241 (1,15%)	17.227	17.104 (99,29%)	123 (0,71%)
2020 (Μάρτιος)	17.484	17.303 (98,96%)	181 (1,04%)	15.749	15.645 (99,34%)	104 (0,66%)

Πηγή: Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τα Μηνιαία Στοιχεία Απασχόλησης του Ηλεκτρονικού Εθνικού Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης.

Στον Πίνακα 1, γίνεται εμφανές πως τα ποσοστά των γυναικών που απασχολούνται στα οικοδομοτεχνικά έργα, κυμαίνονται μεταξύ του 1,04%-1,22% για τις Ελληνίδες και 0,66%-0,78% για τις Αλβανίδες εργάτριες. Ποσοστά που είναι παρόμοια με όσα έχουν βρεθεί και σε αντίστοιχη καταγραφή στη Μ. Βρετανία (Thiel:2007:226-251). Η οργάνωση, η εκτέλεση και η απόδοση της οικοδομικής εργασίας λαμβάνουν χώρα σε ένα περιβάλλον όπου οι σχέσεις ιεραρχίας,

⁵³ Thiel (2007) *Class in construction: London building workers, dirty work and physical cultures*, The British Journal of Sociology, vol. 58, Issue 2, pp. 226-251.

⁵⁴ Παίρνουμε το μήνα Νοέμβριο ενδεικτικά, ως έναν από τους μήνες με την πιο έντονη οικοδομοτεχνική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της χρονιάς.

ανταγωνισμού ή αλληλεγγύης καλλιεργούνται ανάμεσα σε άντρες
(Λαμπροπούλου:2009:250).

3.4 Το επάγγελμα του οικοδόμου στην περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα

Όσον αφορά τώρα την περίοδο της κρίσης, το επάγγελμα της οικοδομής δέχτηκε σοβαρό πλήγμα από την γενικότερη οικονομική κατάσταση, όπως και όλα τα συσχετιζόμενα με τον κλάδο επαγγέλματα. Από τη στιγμή που δυσκόλεψε η οικονομική κατάσταση για το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού, σταμάτησε η ανάγκη για τη δημιουργία νέων κατοικιών, ενώ παράλληλα μειώθηκαν και οι ανακαινίσεις σπιτιών, οι ανακατασκευές και οι διάφορες μικρο-εργασίες που σχετίζονται με τον κλάδο. Οι νέες αυτές συνθήκες επηρεάζουν φυσικά όλη την οικογένεια, καθώς οι ρόλοι εντός του νοικοκυριού αλλάζουν και πλέον οι συγκρούσεις μεταξύ τους είναι πιο πιθανές, καθώς παύουν να ισχύουν όσα μέχρι τώρα ήταν δεδομένα (Elder:1999:28).

Όπως αναφέρει η Λαμπροπούλου (2009), η σημαντική απουσία προβλεψιμότητας καθιστά την εργασιακή ανασφάλεια τρόπο ζωής για τους εργαζόμενους στον οικοδομικό τομέα. Και μολονότι αυτή είναι μια σταθερή πραγματικότητα του επαγγέλματος, η αντιμετώπισή της γίνεται δυσκολότερη σε εποχές και περιβάλλοντα στα οποία η γενικότερη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων τοποθετεί σε επισφαλή θέση τη μισθωτή εργασία (Λαμπροπούλου:2009:201).

Στα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής,⁵⁵ για την εξέλιξη του δείκτη απασχολούμενων ατόμων σε βασικούς τομείς της οικονομίας⁵⁶, παρατηρούμε πως στον τομέα των κατασκευών, ο δείκτης συνεχώς μειώνεται από το 2010 (μέσος ετήσιος 145,3), μέχρι και το 2022 (μέσος ετήσιος 71,6). Επίσης βλέπουμε πως παρά την αύξηση του δείκτη μεταξύ 2016-2018, στη συνέχεια έχουμε νέα κάμψη, η οποία κορυφώνεται την περίοδο της πανδημίας (2020-2022) και φτάνει στο ιστορικά χαμηλότερο σημείο (71,6 στο 1^ο Τρίμηνο του 2022).

⁵⁵ Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή: Αρχείο για την Εξέλιξη του Δείκτη Ωρών Εργασίας σε βασικούς τομείς της οικονομίας (1^ο Τρίμηνο 2010- 1^ο Τρίμηνο 2022).

⁵⁶ Πηγή: Eurostat Statistics Explained: Αφορά σε έντεκα βασικούς τομείς της στατιστικής ταξινόμησης οικονομικών δραστηριοτήτων NACE Αναθ. 2 της ΕΕ. Η NACE είναι μία ταξινόμηση με ανάλυση σε τετραψήφιο επίπεδο, που παρέχει το πλαίσιο για τη συλλογή και παρουσίαση μεγάλου φάσματος στατιστικών στοιχείων, κατά οικονομική δραστηριότητα, στους τομείς των οικονομικών στατιστικών (π.χ. παραγωγή, απασχόληση και εθνικοί λογαριασμοί) αλλά και σε άλλους στατιστικούς τομείς που αναπτύσσονται εντός του Ευρωπαϊκού Στατιστικού Συστήματος (ΕΣΣ).

Όπως βλέπουμε στα στοιχεία του Πίνακα 2 παρακάτω, υπήρχε ραγδαία μείωση των ασφαλισμένων στα οικοδομοτεχνικά έργα, η οποία συνεχίστηκε σε όλα τα έτη της κρίσης. Η μείωση που βλέπουμε αφορά και το σύνολο, αλλά και τις δυο εθνοτικές ομάδες που η διατριβή απασχολεί (Έλληνες και Αλβανοί οικοδόμοι). Η μείωση είναι συνολική και ανά έτος εντείνεται, φτάνοντας σε ιστορικό χαμηλό το έτος 2017, με 36.629 ασφαλισμένους εργαζόμενους. Συνολικά, η μείωση από το 2007, δηλαδή τις απαρχές της οικονομικής κρίσης, μέχρι και το 2017 είναι της τάξης του 80,7%, με τα ποσοστά μεταβολής να είναι παρόμοια μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών και να κυμαίνονται γύρω από το 80%. Πράγμα που μας δείχνει ότι και οι δυο αναφερόμενες εθνοτικές ομάδες δέχτηκαν ακριβώς το ίδιο πλήγμα από την συγκεκριμένη κατάσταση.

Πίνακας 2. Αριθμός ασφαλισμένων σε οικοδομοτεχνικά έργα στην Ελλάδα ανά εθνικότητα, 2004-2021 (μήνας αναφοράς:Νοέμβριος)⁵⁷

Έτος	Σύνολο	Έλληνες	Αλβανοί	Λοιποί
<u>2004</u>	190.007	118.906 (62,58%)	53.185 (27,99%)	17.916 (9,43%)
<u>2005</u>	194.197	118.289 (60,91%)	56.901 (29,3%)	19.007 (9,79%)
<u>2006</u>	204.604	115.654 (56,53%)	65.114 (31,82%)	23.836 (11,65%)
<u>2007</u>	189.670	103.245 (54,43%)	63.046 (33,24%)	23.379 (12,33%)
<u>2008</u>	163.892	89.227 (54,44%)	55.137 (33,64%)	19.528 (11,92%)
<u>2009</u>	132.639	72.565 (54,71%)	44.545 (33,58%)	15.529 (11,71%)
<u>2010</u>	98.713	55.209 (55,93%)	33.005 (33,44%)	10.499 (10,64%)
<u>2011</u>	65.391	37.609	21.857	5.925

⁵⁷ Παίρνουμε το μήνα Νοέμβριο ενδεικτικά, ως έναν από τους μήνες με την πιο έντονη οικοδομοτεχνική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της χρονιάς.

		(57,51%)	(33,43%)	(9,06%)
<u>2012</u>	40.773	24.386 (59,81%)	13.308 (32,64%)	3.079 (7,55%)
<u>2013</u>	40.390	23.755 (58,81%)	13.905 (34,43%)	2.730 (6,76%)
<u>2014</u>	41.213	24.269 (58,89%)	14.228 (34,52%)	2.716 (6,59%)
<u>2015</u>	41.989	24.649 (58,7%)	15.009 (35,75%)	2.331 (5,55%)
<u>2016</u>	36.024	20.786 (57,7%)	13.346 (37,05%)	1.892 (5,2%)
<u>2017</u>	36.629	19.990 (54,57%)	14.461 (39,48%)	2.178 (5,95%)
<u>2018</u>	39.105	20.504 (52,43%)	16.090 (41,15%)	2.511 (6,42%)
<u>2019</u>	40.670	20.633 (50,73%)	17.104 (42,06%)	2.933 (7,21%)
<u>2020</u>	45.013	22.520 (50,03%)	19.019 (42,25%)	3.474 (7,72%)
<u>2021</u> <u>(Οκτώβριος)</u>⁵⁸	48.019	23.745 (49,45%)	20.398 (42,48%)	3.876 (8,07%)

Πηγή: Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τα Μηνιαία Στοιχεία Απασχόλησης του Ηλεκτρονικού Εθνικού Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης.

Παρατηρούμε στον Πίνακα 2, πως χρόνο με το χρόνο μειώνεται το ποσοστό των Ελλήνων εργατών που απασχολούνται στον οικοδομικό κλάδο και παράλληλα αυξάνονται τα ποσοστά και των Αλβανών εργατών και των υπόλοιπων μεταναστευτικών ομάδων. Για παράδειγμα, συγκρίνοντας το ποσοστό των Ελλήνων οικοδόμων στις χρονιές 2004 και 2021, βλέπουμε μια πτώση 13 περίπου ποσοστιαίων μονάδων στο σύνολο των ασφαλισμένων οικοδόμων.

⁵⁸ Για το 2021 δεν είναι ακόμα διαθέσιμα τα στοιχεία για το μήνα Νοέμβριο.

Αντίστοιχα, ο αριθμός των Αλβανών οικοδόμων αυξάνεται χρόνο με το χρόνο. Το 2004 το ποσοστό τους ήταν στο 27,99%, ενώ το 2021, φτάνει στο 42,48%. Πλέον τείνουμε στο να είναι σχεδόν ίσος ο αριθμός Ελλήνων και Αλβανών εργατών. Επίσης, σημαντική είναι και η αύξηση των υπόλοιπων μεταναστών εργατών, χωρίς ωστόσο καμία από αυτές τις εθνοτικές ομάδες (πλην των Αιγύπτιων με 2,1% και των Ρουμάνων με 1,5%), να μην ξεπερνάει το 1%. Με τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες να είναι Πακιστανοί, Γεωργιανοί, Βούλγαροι, Σύριοι κ.ά. Μέσα στην εξαετία, μεταξύ του 2016 και 2021, το ποσοστό των υπολοίπων μεταναστευτικών ομάδων αυξήθηκε περίπου 3%.

Η συγκεκριμένη μείωση έφερε όμως τη διακοπή της συνέχειας στην εξέλιξη εντός του επαγγέλματος του οικοδόμου. Όπως περιγράφει ο Postgate στο έργο του για την ιστορία του επαγγέλματος, η σταθερότητά του και η φυσιολογική εξέλιξη και πρόοδος από μαθητευόμενο σε βοηθό και στη συνέχεια σε τεχνίτη απέτρεπαν τις συγκρούσεις και τους ανταγωνισμούς μεταξύ των διάφορων επαγγελματιών στον κλάδο (Postgate:1923:3). Στην περίοδο της κρίσης, η μείωση της εργασίας, οι χαμηλοί μισθοί και η αδυναμία εύρεσης σταθερής δουλειάς, έφεραν παράλληλα και τη διάρρηξη της επαγγελματικής εξέλιξης και της συνέχειας μέσα σε αυτό.

Όπως αναφέρει η μελέτη του ILO (2016), για τη μεταναστευτική εργασία στον κατασκευαστικό κλάδο, τα χρόνια της κρίσης υπάρχει η τάση της δημιουργίας ενός μικρού και συνεχώς μειούμενου πυρήνα εργαζομένων οι οποίοι εργάζονται σε μόνιμη βάση και ενός άλλου πολύ μεγαλύτερου αριθμού περιστασιακών εργατών. Οι τελευταίοι εργάζονται με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, είτε ως αυτό-απασχολούμενοι, είτε ως εργαζόμενοι σε υπεργολάβους για συγκεκριμένες μόνο εργασίες (ILO:2016:x).

Ενώ για τους οικοδόμους και γενικότερα για τους εργαζόμενους η κρίση φέρνει απώλεια μισθών, φτώχεια, κατάθλιψη και περιόδους αδράνειας και ανεργίας, για το κεφάλαιο φέρνει περιόδους ευκαιρίας, ανασυγκρότησης και αναγέννησης. Σε αντίστοιχες περιόδους οι μικρές εταιρίες καταρρέουν, πράγμα που βοηθάει στη διαδικασία συγκεντροποίησης του πλούτου και των ευκαιριών (Kay:1975:173).⁵⁹

⁵⁹ Στο έργο του Kay (1975:172-187), διαβάζουμε πως στην περίοδο της κρίσης του '30 στη Βρετανία, μεγάλοι τομείς της βιομηχανίας κατέρρευσαν (ορυχεία, λιμάνια, σιδηρόδρομοι, χαλυβουργία) και

Αντίστοιχα στη σημερινή εποχή, σε άρθρο του Wolf στους *Financial Times* (2019:23), βλέπουμε πως η σταθερή διάλυση του ανταγωνισμού, έφερε την ανάδειξη και αύξηση των μονοπωλίων και ολιγοπωλίων στην οικονομία των Η.Π.Α. Στην Ελλάδα για παράδειγμα, οι μεγάλοι κατασκευαστικοί όμιλοι της χώρας, όχι απλά ενισχύθηκαν, αλλά συνεργάστηκαν και πήραν μεγάλο μέρος των έργων, όπως για παράδειγμα η κατασκευή δρόμων και η επέκταση των γραμμών του μετρό.⁶⁰

Όλα αυτά, είχαν ως συνέπεια, οι οικοδόμοι να στραφούν σε άλλες εργασίες. Να αναζητήσουν άλλα επαγγέλματα, είτε να παραμένουν σε αυτό το επάγγελμα εποχικά και όχι σε μόνιμη βάση. Η κατάσταση αυτή, δημιούργησε σοβαρά προβλήματα επιβίωσης για αυτούς τους εργαζομένους.⁶¹ Συναντούμε πολύ συχνά, το φαινόμενο της παράλληλης εργασίας όσον αφορά τους μετανάστες. Απασχολούνται δηλαδή κατά κύριο λόγο σε άλλα παρεμφερή επαγγέλματα (π.χ.: υδραυλικοί, ελαιοχρωματιστές, γυψοσανιδάδες) ενώ παράλληλα περιμένουν ευκαιρίες για να κάνουν οικοδομικές εργασίες (π.χ. ανακαινίσεις, ανακατασκευές). Παρόμοιες συνθήκες είχαν επικρατήσει και στην μεγάλη κρίση του 30', όπου εργαζόμενοι που δούλευαν ως ειδικευμένοι τεχνίτες, είχαν μεγάλες απώλειες στο μισθό τους, μετακινήθηκαν σε επαγγέλματα χαμηλότερου κύρους και έμειναν άνεργοι σε πολλές περιπτώσεις (Elder:1999:163).

επεκτάθηκαν ραγδαία άλλες βιομηχανίες (όπως π.χ.: χημικές βιομηχανίες, εργοστάσια ηλεκτρομηχανικής κ.ά.).

⁶⁰ Εφημερίδα Axia News (11 Ιουλίου 2020, σελ. 46).

⁶¹ Σε περιόδους οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, όπως η προηγούμενη μεγάλη κρίση του 1930, όσο πιο μεγάλο ήταν το κύρος μιας οικογένειας προ κρίσης, τόσο πιο δύσκολο ήταν για αυτήν να αποδεχτεί την νέα πραγματικότητα που έφερνε την απώλεια του, την επισφάλεια, τη μείωση του εισοδήματος και την ανεργία (Elder:1999:27). Ανάλογες είναι οι συνθήκες που συναντούμε και σήμερα.

4ο Κεφάλαιο

4.1 Ο σχεδιασμός της έρευνας

Ο στόχος της έρευνας είναι να αναδείξει τις διαδικασίες στρωμάτωσης εντός του επαγγέλματος της οικοδομής μέσα από μια διπλή σύγκριση. Την εξέταση των συνθηκών εργασίας πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης και την ανάδειξη του προβλήματος υπό το πρίσμα των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων. Η έρευνα θα προσπαθήσει να αναδείξει τη σημασία της ενδο-επαγγελματικής στρωμάτωσης για την ιεράρχηση και τη θέση μεταξύ του ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.

Η συγκριτική ανάλυση είναι πολύ σημαντική στις κοινωνικές έρευνες, καθώς μέσα από εκεί ο ερευνητής προσπαθεί να προσδιορίσει και να αναλύσει τις αιτίες και τις διαδικασίες των κοινωνικών γεγονότων και συμπεριφορών (McNeill:1990:63). Αυτό μπορεί να επιτευχθεί είτε διεξάγοντας μια κοινωνική έρευνα μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων όπως στην περίπτωσή μας, είτε διεξάγοντας κάποιο κοινωνικό πείραμα.

Στο μεγαλύτερο μέρος της διεθνούς βιβλιογραφίας, η μελέτη της κρίσης με εμπειρική ανάλυση, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στη διαδικασία αλλαγής, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάλυση μιας συγκεκριμένης τάξης ή ενός συγκεκριμένου στρώματος σε ένα τόπο ή μια περιοχή, με συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά εργασίας, απασχόλησης και συνήθειες ζωής ή πολιτιστικές μορφές οργάνωσης. Η σύγκριση με προηγούμενες περιόδους (π.χ. πριν την κρίση) στους ίδιους πληθυσμούς ή κοινωνικές ομάδες ή στρώματα και η λεπτομερής περιγραφή των διαδικασιών αλλαγής ή ραγδαίας μεταβολής της ζωής, καθώς και πως αυτή ερμηνεύεται από τους ανθρώπους και σε τι νέο τους σπρώχνει, κρίνεται απαραίτητη (Ψημμένος:2017:13).

Ο Barber (1957), περιγράφει τη σημασία που έχει η σύγκριση για τις κοινωνικές επιστήμες και την εξέταση της κοινωνικής στρωμάτωσης. Η συγκριτική ανάλυση είναι μια εναλλακτική λύση ανάλυσης και ανάπτυξης της ήδη αποκτηθείσας γνώσης, για τη θεωρία της φύσης και των λειτουργιών της κοινωνικής στρωμάτωσης μέσα σε μια κοινωνία (Barber:1957:vii). Τέτοια συγκριτικά παραδείγματα μπορεί να είναι για παράδειγμα η διαφορετική δομή που έχουν συστήματα κοινωνικής

στρωμάτωσης σε διάφορες χώρες, η σύγκριση μεταξύ διαφορετικών επαγγελματιών ή και μέσα στο ίδιο το επάγγελμα.

Όπως αναφέρει ο Barber, σε όλες τις σύγχρονες βιομηχανοποιημένες κοινωνίες δημιουργούνται μεταξύ των ατόμων προβλήματα και διαφοροποιήσεις σχετικά με τους ρόλους, τις αξίες και το ήδη δομημένο σύστημα. Το καθήκον ενός κοινωνικού επιστήμονα, είναι η ανάλυση των λειτουργιών και δυσλειτουργιών της κοινωνικής στρωμάτωσης. Η περιγραφή των προβλημάτων και των ρόλων που έρχονται στο προσκήνιο σε όλες τις κοινωνικές δομές είναι το πρώτο ζήτημα μεγάλης σημασίας (Barber:1957:2).

Η συμμετοχή των ατόμων σε μια κοινωνία δομημένη από συγκεκριμένους ρόλους και αξίες, έχει ως συνέπεια την κοινωνική αρμονία μεταξύ των μελών της σύμφωνα με τον συγγραφέα. Μια κρίση όμως, έρχεται να διαταράξει αυτό το σύστημα καθορισμένων αξιών και να δημιουργήσει διαφοροποιήσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Το δεύτερο καθήκον λοιπόν ενός κοινωνικού επιστήμονα, είναι η περιγραφή και η ανάλυση της διαδικασίας για την αξιολόγηση των κοινωνικών ομάδων και ατόμων, μέσα από τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις και την αλληλεπίδρασή τους (Barber:1957:2-3).

Τέλος, το τρίτο καθήκον είναι η εξέταση της δομής που έχει η κοινωνία σε διάφορες κατατάξεις και στρώματα. Μέσα από τη δομή, τις λειτουργίες και τις δυσλειτουργίες, μπορούμε να δούμε την κοινωνική στρωμάτωση ως ένα σημαντικό θέμα για την κοινωνία. Περιγράφοντας έτσι, ποιες είναι οι διαφορετικές μορφές που μπορεί να έχει μεταξύ των ομάδων και ατόμων και πως οι διαφορετικοί τύποι κοινωνικής στρωμάτωσης αλληλεπιδρούν και συσχετίζονται μεταξύ τους και αλλάζουν σε διαφορετικές περιόδους (Barber:1957:2-3).

Ενώ μέσα από το έργο του Barber κατανοούμε πόσο σημαντική είναι η μελέτη της κοινωνικής στρωμάτωσης και η σύγκριση μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων και ατόμων, στο έργο του Elder (1999) τονίζεται η σημασία αυτών των μελετών σε περιόδους κρίσεων και μεγάλης ύφεσης. Κρίσεις, πόλεμοι, περίοδοι μεγάλης ύφεσης και ραγδαίων αλλαγών στην κοινωνία, επηρεάζουν άμεσα τις πορείες ζωής των ατόμων και αναδιαμορφώνουν τα σχέδια, τις αντιλήψεις, τις επιδιώξεις και τις προσδοκίες τους.

Ο Elder πραγματοποιεί μια μεγάλη κοινωνική έρευνα για την περίοδο της μεγάλης κρίσης του '30, εξετάζοντας πως σε περιόδους κρίσεων το στοιχείο της αλλαγής δείχνει να παίζει καθοριστικό ρόλο και να επηρεάζει την έκβαση και τις πορείες ζωής και καριέρας των ατόμων (Elder:1999:xvii). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, συνθήκες όπως η ανεργία, η μείωση των μισθών, η οικονομική δυσπραγία, και μεν επηρέασαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού στις Η.Π.Α., αλλά διαφορετικά ανάμεσα στα διάφορα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού. Οι διαφοροποιήσεις αυτές, είχαν να κάνουν με το φύλο, την ηλικία, το επάγγελμα, τη φυλή και την κατοικία αυτών των ατόμων (Elder:1999:3).

Η προσέγγιση του Elder, επιδιώκει να ρίξει φως στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες βίωσαν την κρίση και τις μεγάλες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές παιδιά που γεννήθηκαν μεταξύ 1920-21 και οι γονείς τους, μέσα από την εξέταση των διαγενεακών και οικογενειακών σχέσεων (Elder:1999:5-6). Το σημαντικό λοιπόν για την έρευνα μας, δεν είναι μόνο η ανάλυση και η παρουσίαση των μεταβολών εντός του επαγγέλματος του οικοδόμου. Ακόμα πιο κομβική είναι η παρουσίαση του τρόπου και των διαδικασιών μέσα από τις οποίες αυτές οι αλλαγές συνέβησαν και πως επέδρασαν σε κάθε εθνοτική ομάδα ξεχωριστά.

Η έρευνα “*Unveiling Domestic Work in Times of Crisis*” (2017), αναλύει τους δεσμούς εργασίας και τα όρια που τίθενται στην εργασία των μεταναστριών οικιακών εργατριών στην περίοδο της κρίσης, δηλαδή τις αλλαγές στις συνθήκες εργασίας όσο και τις ευρύτερες επιπτώσεις της κρίσης στο επάγγελμα τους. Ο Psimmenos (2017:1-3), μας υπενθυμίζει τη σημασία που έχει η μελέτη μια επαγγελματικής ομάδας σε δυο διαφορετικές περιόδους. Καθώς λοιπόν η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση των οικιακών εργατριών αλλάζει από την αρχή της κρίσης, η μελέτη του κοινωνικού αντίκτυπου της στο επάγγελμα τους, περιλαμβάνει τις επιπτώσεις στην προσωπική ζωή, στις προοπτικές απασχόλησης και στη νοηματοδότηση της κοινωνίας μέσα από ένα ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Μέσα από μια συγκριτική μεθοδολογία, οι ερευνητές εστίασαν στα χαρακτηριστικά της οικιακής εργασίας σε περιόδους ακμής (2005-2008) και ύφεσης (2009-1016). Για αυτό το σκοπό μελέτησαν τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στις οικιακές εργάτριες, με το να συγκρίνουν την ίδια ομάδα γυναικών κατά τα χρόνια της ευμάρειας στην χώρα (2005-2008) και την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2009-

2016). Η σύγκριση εστιάζει σε πέντε κεντρικά χαρακτηριστικά, μελετώντας την ίδια ομάδα πληθυσμού σχετικά με: α) την κοινωνική στρωμάτωση, β) τη σταδιοδρομία, γ) την πρόσβαση στην κοινωνική προστασία, δ) τα άτυπα δίκτυα αλληλεγγύης και την οικογένεια και ε) τις προοπτικές απασχόλησης και κοινωνικής κινητικότητας (Psimmenos:2017:2-3).

Η διαδικασία αυτή έχει δύο περιόδους με διακριτά χαρακτηριστικά. Κατά την πρώτη, ο μετανάστης διαχωρίζεται από τον ντόπιο στις μορφές απασχόλησης που έχει πρόσβαση. Κατά τη δεύτερη, ο διαχωρισμός της πρώτης περιόδου επεκτείνεται και στον έμφυλο και εθνικό διαχωρισμό στα αντικείμενα της εργασίας. Η αύξηση μάλιστα του τομέα των προσωπικών υπηρεσιών οδήγησε στην εδραίωση αυτών των ειδών εργασίας και στην ανάπτυξη νέων μορφών ελέγχου. Η σημασία του φαινομένου αυτού μελετάται σε τρία διαφορετικά επαγγέλματα: την οικιακή εργασία, την οικοδομή και την πορνεία. Μέσα από αυτές τις μορφές εργασίας, κάνουν την επανεμφάνιση τους νέοι τύποι ελέγχου που είχαν περιορισθεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στον καπιταλισμό, όπως η πατρωνία (Psimmenos:2017:50-52).

Η διαδρομή μέσα στο επάγγελμα, οι αλλαγές που επήλθαν σε αυτό, καθώς και οι επιπτώσεις της κρίσης, έρχονται στο προσκήνιο μέσα από τη συγκριτική ανάλυση και τη μελέτη των δυο διαφορετικών χρονικών περιόδων. Οι Skamnakis και Malekaki (2017:111-128), εξετάζουν τις διαδικασίες πρόσβασης και χρήσης των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας για το επάγγελμα των οικιακών εργατριών πριν και μέσα στην κρίση. Τονίζουν πως οι διαδικασίες πρόσβασης για αυτές τις κοινωνικές ομάδες έγιναν πολύ χειρότερες σε συνδυασμό με τις συνθήκες της οικονομικής κρίσης και έφεραν την κοινωνική και προνοιακή τους περιθωριοποίηση.

Οι συγγραφείς στηλιτεύουν πως παράγοντες όπως η ανεργία, η οικονομική αβεβαιότητα, η εξασθενημένη πρόσβαση σε ιδρύματα κοινωνικής προστασίας, καθώς και αξίες, συμπεριφορές και συνήθειες που αποκτούν στο χώρο δουλειάς, παρακωλύουν ακόμα περισσότερο την πρόσβαση τους σε κοινωνικές υπηρεσίες. Μάλιστα για πολλά νοικοκυριά, στα οποία ο σύζυγος είναι εργαζόμενος στον κατασκευαστικό κλάδο, υπάρχει ακόμα μεγαλύτερη πίεση που οδηγεί σε σκέψεις

νέας μετανάστευσης ή επιστροφής στη χώρα προέλευσης (Skamnakis and Malekaki:2017:114).⁶²

Επομένως, ο σχεδιασμός της έρευνας της συγκεκριμένης διατριβής, περιλαμβάνει την εξέταση των διαδικασιών και των αλλαγών στην κοινωνική στρωμάτωση εντός του επαγγέλματος του οικοδόμου, με βασικό εργαλείο τη σύγκριση μεταξύ δυο διαφορετικών εθνοτικών ομάδων και σε διαφορετικές περιόδους. Αυτό θα μας επιτρέψει να δούμε τις μεταβολές που προκύπτουν από την πιθανή αλλαγή επαγγέλματος ή τι μπορεί η συγκεκριμένη αλλαγή να σημαίνει για την οικονομική και κοινωνική θέση του εργαζομένου στην κοινωνία και πολύ περισσότερο τι σηματοδοτεί για τη θέση, την ιεραρχία, το κύρος και την κινητικότητά του (Psimmenos:2017:3).

⁶² Βλέπε ακόμα την μελέτη του Ψημμένου (2017), για τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στο μεταναστευτικό πληθυσμό και την εξέταση νοικοκυριών όπου οι άντρες είναι εργαζόμενοι στον κατασκευαστικό κλάδο και οι γυναίκες στην οικιακή εργασία.

4.2 Η μεθοδολογία της έρευνας

Η διερεύνηση των ενδο-επαγγελματικών μεταβολών στην κοινωνική στρωμάτωση έγινε μέσα από την ποιοτική προσέγγιση. Για αυτόν το λόγο, μεθοδολογικά επιλέχθηκε η μέθοδος των ποιοτικών συνεντεύξεων. Μέσα από τις συνεντεύξεις, συγκεντρώσαμε ποιοτικά δεδομένα τα οποία προκύπτουν από τη φύση των φαινομένων που μελετά η κοινωνιολογία: πρακτικές, γνώμες, αναπαραστάσεις, κοινωνικά χαρακτηριστικά και στάσεις (Martin:2008:58).

Η έρευνα μας βασίστηκε σε ιστορίες ζωής. Αυτό διότι οι ιστορίες ζωής, μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την πορεία του ατόμου μέσα στο χρόνο και να μελετήσουμε το σύνολο των βιωμάτων και καταστάσεων που εντάσσονται στο υποκειμενικό και αντικειμενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν.⁶³ Σύμφωνα με τους Thomas και Znaniecki, οι ιστορίες ζωής δεν χρησιμεύουν απλώς στην κοινωνιολογία, αλλά είναι «ο τέλειος τύπος κοινωνιολογικού υλικού» (Πλάμμερ:2000:118). Αντιλαμβανόμαστε τη σημερινή πραγματικότητα του εργαζομένου, σε αλληλεξάρτηση με τους παράγοντες που επέδρασαν στην πορεία του διαχρονικά, μέσα στα πλαίσια της αφήγησης. Στην ανάλυση μας, εστίασαμε σε βασικά κομμάτια που αφορούν το επάγγελμα στην περίοδο της κρίσης και τις σχέσεις του εργατικού δυναμικού.

Μέσα από τις ιστορίες ζωής, προσπαθήσαμε να συλλέξουμε όσο το δυνατόν πληρέστερες υποκειμενικές θεωρήσεις των ατόμων (Πλάμμερ:2000:38), για ζητήματα που αφορούν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν μέσα στην οικονομική κρίση, το ιστορικό του επαγγέλματος πριν και κατά τη διάρκειά της, καθώς και τις σχέσεις εντός της εργασίας. Τα ιστορικά ζωής μπορούν να αποδειχθούν σε κεντρικά εργαλεία για την αποσαφήνιση της θεωρίας, μιας και παρέχουν πλούσιες λεπτομέρειες, ενώ μέσα από αυτές τις ιστορίες, αναδεικνύονται και πολύτιμες προσωπικές μαρτυρίες γύρω από διάφορα θέματα.

Με σκοπό την αναζήτηση μιας πληρέστερης καταγραφής όλων των θεωρητικών μας αναζητήσεων και για να έχουμε καλύτερη εικόνα για την κατανόηση των ενδο-επαγγελματικών μεταβολών και τη διαμόρφωση των νέων κοινωνικών

⁶³ Οι ιστορίες ζωής (*life-histories*), αποτελούν μια μέθοδο έρευνας που χρησιμοποιείται για την αποκάλυψη των επιπτώσεων εξωτερικών γεγονότων (όπως για παράδειγμα η κρίση), στην εσωτερική εμπειρία του ατόμου (Schwartz and Jacobs:1979:68).

στρωματώσεων, συλλέξαμε μια σειρά από πληροφορίες που θα τις χρησιμοποιήσουμε στα πλαίσια της έρευνας. Πρόκειται για προσωπικά στοιχεία των ατόμων, που αφορούν πτυχές της μεταναστευτικής διαδικασίας, την πορεία τους στα πλαίσια της εργασίας, τις τυχόν μεταβολές στην κοινωνική και επαγγελματική κλίμακα στην πορεία των ετών, καθώς και τα χαρακτηριστικά της εργασίας.

Για αυτό προσπαθήσαμε να τις αναδειξουμε, μέσα από την εξέταση των ίδιων των υποκειμένων που γίνονται θύματα την περίοδο της κρίσης, υπογραμμίζοντας τις δικές τους οπτικές και δυσκολίες μέσα από το επάγγελμά τους. Η μελέτη περίπτωσης περιλαμβάνει την σε βάθος μελέτη ενός συγκεκριμένου παραδείγματος που ένας κοινωνικός επιστήμονας επιθυμεί να ερευνήσει (McNeill:1990:87).

Η συγκεκριμένη μέθοδος μας επιτρέπει σε μεγάλο βαθμό να αναγνωρίσουμε τους νέους διαχωρισμούς που δημιουργούνται κάτω από τις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί. Πιο συγκεκριμένα, οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή της μεθόδου αυτής για τη μελέτη της κοινωνικής στρωμάτωσης των μεταναστών και γηγενών εργατών και των ενδο-επαγγελματικών μεταβολών στην εργασία τους, είναι οι εξής:

(α) Μέσα από τις συνεντεύξεις, συλλέξαμε περισσότερες λεπτομέρειες που αποτελούν απαραίτητο συστατικό για μια μικρο-κοινωνιολογική εξέταση της εργασίας. Ο Zweig, στη μελέτη του για την εργασία, τη φτώχεια, τη ζωή και τις συνθήκες της εργατικής τάξης στην Αγγλία, αναφέρει πως πρέπει να παρατηρήσεις και να μελετήσεις τους ανθρώπους πριν αρχίσεις να τους παίρνεις μια συνέντευξη (Zweig:1948:4).

(β) Η ποιοτική έρευνα επιτρέπει την ανάδειξη της υποκειμενικής διάστασης των εργατών και ο καταλληλότερος τρόπος κατανόησης είναι οι ερμηνείες που προσδίδουν οι ίδιοι στα θέματα της εργασίας τους. Με την πληροφορία από πρώτο χέρι βλέπουμε πώς πραγματοποιούν τα άτομα τον “προσδιορισμό των καταστάσεων” και έτσι ερμηνεύουμε τις στάσεις τους (Thomas and Znaniecki:1996). Έτσι εστιάζουμε όχι μόνο στις συμπεριφορές, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα τις νοηματοδοτούν.⁶⁴

(γ) Βοηθά στην ανάδειξη των πολιτισμικών, οικονομικών, θεσμικών και άλλων παραγόντων που επηρεάζουν τη διάθεση, τις αποφάσεις, τις νοοτροπίες και τις

⁶⁴ Για να κατανοήσει τα κοινωνικά φαινόμενα, ο ερευνητής πρέπει να ανακαλύψει πως τα άτομα αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν την πραγματικότητα και πως αυτά σχετίζονται με τη συμπεριφορά τους (Schwartz and Jacobs:1979:7).

πρακτικές των ανθρώπων (Denzin:1989). Ο ερευνητής πρέπει να συμμετέχει ενεργά στην κοινωνία που μελετά (για να κατανοήσει τις ερμηνείες που κινητοποιούν τα άτομα), δίνοντας προτεραιότητα στις απόψεις τους (Thomas and Znaniecki:1996).

(δ) Για την καλύτερη διερεύνηση των παραπάνω και παίρνοντας υπ' όψιν το επάγγελμα, θα ήταν πολύ σοβαρό λάθος να μετρήσουμε μεταβολές σε εθνικό επίπεδο χωρίς να επικεντρωθούμε στις τοπικές αγορές. Επαγγέλματα όπως του οικοδόμου, του ανθρακωρύχου, της οικιακής εργασίας έχουν πολύ μεγαλύτερες διασυνδέσεις με έναν τόπο και κυρίως επαγγέλματα στον κατασκευαστικό κλάδο, όπου η εργασία εξαρτάται όχι μόνο από τον τόπο, αλλά και από σκληρούς κοινωνικούς δεσμούς και ανεπίσημα δίκτυα εύρεσης εργασίας (Thiel:2010:443). Η φύση του επαγγέλματος της οικοδομής και ο τύπος απασχόλησης συνδέονται άμεσα με τις συνθήκες που επικρατούν σε ένα συγκεκριμένο τόπο και η απασχόληση είναι ταυτισμένη με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης περιοχής και των κοινωνικών δικτύων που αναπτύσσονται σε αυτή (Ψημμένος:2017:3).

(ε) Το πιο ουσιαστικό θέμα σύνδεσης του επαγγέλματος με έναν τόπο, είναι αυτό της κρίσης στην αγορά εργασίας. Για να μπορέσει κανείς να διαπιστώσει ραγδαίες μεταβολές, είναι απαραίτητο να μελετήσει μια συγκεκριμένη αγορά σε έναν τόπο (Ψημμένος:2017:3). Αυτό διότι μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούμε συγκριτικά σε σχέση με πριν την κρίση, να δούμε τι προκαλεί η ύφεση όσον αφορά την εργασία και την απασχόληση, αφήνοντας αρκετό χώρο στις διαρθρωτικές αλλαγές στην παραγωγή και στο εργατικό δυναμικό μιας περιοχής (Mess:1928).

Για την καταγραφή των συνεντευξιαζόμενων, (μη στατιστικού δείγματος) χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της χιονοστιβάδας (snowball sampling).⁶⁵ Πραγματοποιήθηκαν 40 συνεντεύξεις συνολικά σε Έλληνες και Αλβανούς οικοδόμους που διαμένουν στο νομό Αττικής (από 20 για κάθε εθνοτική ομάδα). Η μέθοδος της χιονοστιβάδας προκρίνεται και επιλέγεται όταν οι υπό μελέτη ομάδες είναι αποκλεισμένες, στιγματισμένες, ως επί το πλείστον «κρυφές» και είναι δύσκολο να εντοπιστούν (Κυριαζή:1999:119). Μια τέτοια περίπτωση είναι και αυτή των Αλβανών μεταναστών οι οποίοι εργάζονται στην Ελλάδα σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα και υπηρεσίες.

⁶⁵ Βλέπε επίσης McNeil (1990:39) για την ανάλυση της μεθόδου της «χιονοστιβάδας».

Σε γενικές γραμμές, η συγκεκριμένη μέθοδος επιλογής του δείγματος υπαγορεύει τα ακόλουθα: αρχικά επιλέγονται κάποια άτομα, οι λεγόμενοι «άνθρωποι κλειδιά» (Λυδάκη:2010). Πρόκειται για άτομα που βρίσκονται σε συχνή επαφή με την κοινωνική ομάδα που μελετάται ή αποτελούν μέλη της και επομένως χαίρουν εμπιστοσύνης και εκτίμησης και με αυτό τον τρόπο είναι σε θέση να συστήσουν στον ερευνητή άλλους ανθρώπους με χαρακτηριστικά σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας (Berg:1988, Πετράκη:2002:47-48).⁶⁶

Ένας λόγος για τον οποίο είναι απαραίτητη η σύσταση του ερευνητή στο συνεντευξιζόμενο από ένα άλλο μέλος της ίδιας κοινωνικής ομάδας, έχει να κάνει με την ποιότητα των πληροφοριών. Αρκετά από τα ζητήματα που προκύπτουν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με αποκλεισμένες και περιθωριοποιημένες ομάδες συχνά είναι ιδιαιτέρως ευαίσθητα (Griffiths et. al.:1993).⁶⁷

Έτσι, αυτή η διαδικασία απαιτεί την ύπαρξη μιας σχετικής εμπιστοσύνης προς τον ερευνητή, η οποία εξασφαλίζεται μόνο μέσα από τη διαμεσολάβηση ενός τρίτου ατόμου που ο συνεντευξιζόμενος γνωρίζει προσωπικά και ο οποίος «εγγυάται» για τη «σωστή» διαχείριση και χρήση της συνέντευξης. Επομένως, το ζήτημα της πρόσβασης έχει εξαιρετική σημασία. Στην πορεία της έρευνας οι «άνθρωποι κλειδιά» συνεργάζονται και βοηθούν τον ερευνητή και συχνά μπορεί ο ίδιος άνθρωπος να είναι αυτός που εξασφαλίζει την πρόσβαση σε μια συγκεκριμένη ομάδα ατόμων (McNeill:1990:79).⁶⁸

Στο επόμενο στάδιο αυτοί που περιλαμβάνονται στην έρευνα συστήνουν κάποιους άλλους και ούτω καθ' εξής. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκαν κατάλογοι με εργαζόμενους στον κατασκευαστικό κλάδο, από τους οποίους επιλέχθηκε ο κατάλληλος πληθυσμός για τη διερεύνηση των κοινωνικών μηχανισμών που οδηγούν

⁶⁶ Οι άνθρωποι κλειδιά ήταν περισσότεροι του ενός, για να αποφευχθούν πιθανά προβλήματα όπως: το άγγιγμα του σημείου κορεσμού νωρίτερα από ότι θα έπρεπε λόγω ομοιομορφίας των χαρακτηριστικών της ομάδας ή η διαστρέβλωση των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων λόγω επιρροής του διαμεσολαβητή.

⁶⁷ Βλέπε την έρευνα του Κούζα (2017:258-259) για την επαγγελματική ομάδα των ρακοσυλλεκτών στην Αθήνα, όπου διαπιστώνει διαφορετικές στρατηγικές και τακτικές επιβίωσης που χρησιμοποιούν οι διάφορες εθνοτικές ομάδες μέσα στο επάγγελμα.

⁶⁸ Από τις πιο διάσημες τέτοιες φιγούρες στην κοινωνική έρευνα, είναι ο Tally και ο Doc, δυο άνθρωποι κλειδιά, που βοήθησαν τον Liebow (2003) στην έρευνα του “*Tally’s Corner*”, και όχι απλά έπαιξαν το ρόλο του πληροφορητή- κλειδί για τον ερευνητή, αλλά έγιναν σχεδόν συνεργάτες του.

στην αναπαραγωγή του μεταναστευτικού και ντόπιου εργατικού δυναμικού εντός του συγκεκριμένου επαγγέλματος (Cornelius:1982). Για τον λόγο αυτό, στα πλαίσια της προ-ερευνητικής διαδικασίας, πραγματοποιήθηκαν αρχικές επαφές με γηγενείς και μετανάστες που εργάζονται στο επάγγελμα της οικοδομής.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, πάντοτε ο αριθμός των συνεντεύξεων είναι ανάλογος με το πότε θα φτάσει ο ερευνητής στο σημείο κορεσμού, δηλαδή σε εκείνο το σημείο πέραν του οποίου οι συνεντεύξεις δεν προσφέρουν νέα στοιχεία για τη διερεύνηση του θέματος (Bertaux:1981). Έτσι φαίνεται ότι για κάθε ομάδα υπό διερεύνηση, με ομοειδή χαρακτηριστικά, ένας ικανοποιητικός αριθμός των συνεντεύξεων για την επαλήθευση ή την απόρριψη των βασικών υποθέσεων εργασίας κυμαίνεται ανάμεσα σε 20 και 40 συνεντεύξεις (Oakley:1977, Κασιμάτη και Μουσούρου:2007).

Η διεξαγωγή συνεντεύξεων σε βάθος είναι το μέσον που συμβάλλει στην καλύτερη εξέλιξη της διαδικασίας κατά την οποία οι εργαζόμενοι αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τα δεδομένα, τις καταστάσεις και τις πρακτικές των ατόμων που αφορούν την εργασία τους και τις σχέσεις που δημιουργούνται σε αυτά τα πλαίσια (Κασιμάτη και Μουσούρου:2007, Ψημμένος και Σκαμνάκης:2008). Οι συνεντεύξεις σε βάθος στηρίζονται σε κάποιες γενικές ερωτήσεις και θέματα που έχουν προσδιοριστεί εκ των προτέρων από τον ερευνητή (Grawtz et al.:2000). Πάντα ο κοινωνιολογικός προβληματισμός αναφορικά με την εργασία ήταν και παραμένει το κοινωνικό περιεχόμενό της. Η κατανόηση αυτού του περιεχομένου δεν μπορεί να έρθει αν δεν επικεντρωθεί η έρευνα στις αξίες και αντιλήψεις του εργατικού δυναμικού (Beynon and Blackburn:1972, Kvale:1996).

Ακόμα, απαραίτητη για να εκμαιευθούν τα δεδομένα είναι μια διαδραστική σχέση με τους ανθρώπους που εμπλέκονται στην έρευνα, μιλώντας, ακούγοντας και εν τέλει αποκτώντας πρόσβαση σε αυτά που έχουν να αφηγηθούν ή να διατυπώσουν. Μέσα από αυτή τη μέθοδο, ο Zweig μπόρεσε να γνωρίσει τις συμπεριφορές και τις συνήθειες της εργατικής τάξης. Να γνωρίσει τον τρόπο ζωής τους, τις δυσκολίες τους και τον αγώνα τους να τις αντιμετωπίσουν (Zweig:1948:2).

Η μέθοδος του Zweig, ήταν η συλλογή των δεδομένων μέσω της παρατήρησης, της ανεπίσημης και φιλικής συζήτησης και της συμμετοχής στην καθημερινότητα και τον τρόπο ζωής αυτών των ανθρώπων (1948:1). Η επίσκεψη του

σε χώρους δουλειάς, στους δρόμους, σε παμπ, του έδωσε την ευκαιρία να γίνει ένα με τους συνεντευξιαζόμενους και να αποσπάσει πολύτιμες πληροφορίες που δεν θα μπορούσε να τις πάρει μέσα από μια πιο επίσημη μορφή ερωτήσεων και απαντήσεων.⁶⁹ Με αυτή τη μέθοδο, όπως αναφέρει ο λόρδος Beveridge, στον πρόλογο του έργου του Zweig, μπόρεσε να συλλέξει τα πορτρέτα αυτών των ανθρώπων, βλέποντάς τους όχι ως δυσδιάκριτες μονάδες μέσα στην κοινωνία, αλλά ως άτομα (Zweig:1948:vi).

Στην έρευνά μας, οι συνεντεύξεις έγιναν σε διάφορα μέρη, είτε αυτά ήταν χώροι εργασίας των οικοδόμων, είτε ήταν εξωτερικοί χώροι όπως καφετέριες, και άλλα μέρη στα οποία σύχναζαν οι εργαζόμενοι (συνδικάτα, πάρκα, μαγαζιά, κ.ά.). Πολλές από τις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε χώρους όπου οι οικοδόμοι συχνάζουν και δραστηριοποιούνται και πολιτικά, μέσα από τη συνδικαλιστική τους δράση. Για παράδειγμα, το συνδικάτο οικοδόμων Αθήνας, η ομοσπονδία οικοδόμων Ελλάδος, το παράρτημα οικοδόμων Ιλίου και το παράρτημα της Νέας Ιωνίας.

Στις επισκέψεις στα εργοτάξια και στα παραρτήματα των συνδικάτων, διεξήχθησαν και πολλές ανεπίσημες συζητήσεις, σε πιο χαλαρή μορφή και χωρίς ερωτηματολόγιο. Από τις συγκεκριμένες συζητήσεις, συγκεντρώθηκαν πολλές πολύτιμες πληροφορίες για το επάγγελμα και την έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, υπήρχαν οικοδόμοι, οι οποίοι απάντησαν σε μέρος των ερωτήσεων, αλλά δεν θέλησαν το κομμάτι αυτό να ηχογραφηθεί, ενώ άλλοι αρνήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις για τις συνθήκες και τις σχέσεις εργασίας τους, φοβούμενοι προφανώς ότι οι απαντήσεις τους θα γνωστοποιηθούν σε κάποιον από τους εργοδότες ή θα διαρρεύσουν δημόσια.

⁶⁹ Πολλές έρευνες της σχολής του Σικάγο, που είναι πολύ σημαντικές εθνογραφικές μελέτες, βασίστηκαν σε έρευνες πεδίου και συμμετοχικές παρατηρήσεις, που διεξήχθησαν σε πληθυσμούς μη προνομιούχους, σε επισφαλή επαγγέλματα, σε γειτονιές, σε εφήμερο και πλανόδιο εργατικό δυναμικό (Savage και Warde:2005). Για παράδειγμα: Thraser (1927): “*The Gang*”, Andersen (1923): “*The Hobo*”, Cressey (1932): “*The Taxi-Hall Dancers*”.

4.3 Η επιλογή του πληθυσμού στην έρευνα

Για την έρευνα επιλέχθηκαν Έλληνες και Αλβανοί οικοδόμοι, οι οποίοι εργάζονται στον κατασκευαστικό κλάδο. Στόχος μας είναι να μπορέσουμε να πάρουμε τα κατάλληλα ερευνητικά δεδομένα, για τις ενδο-επαγγελματικές μεταβολές που τυχόν έχουν υποστεί αυτοί οι πληθυσμοί κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Παράλληλα, σκοπός είναι να προβούμε και σε μια συγκριτική μελέτη που θα αφορά την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορέσουμε να ερευνήσουμε εάν υπάρχουν μεταβολές και διαφοροποιήσεις στην κοινωνική στρωμάτωση των υπό εξέταση πληθυσμών.

Οι συνεντευξιαζόμενοι, διαμένουν όλοι στο νομό Αττικής. Αστική περιοχή δηλαδή, που μπορεί να μας προσφέρει μια καλύτερη εικόνα σε μια κρίσιμη περίοδο οικονομικής κρίσης, κατά την οποία οι αστικοί πληθυσμοί βιώνουν και πιο έντονα, αλλά και πιο γρήγορα τις αλλαγές σε εργασιακό και κοινωνικό επίπεδο. Ιδιαίτερα σε μεγάλες πόλεις όπως η Αθήνα, όπου η κοινωνική ζωή είναι πιο έντονη, οι διαδικασίες παράγουν νέα και απρόσμενα αποτελέσματα και τα προβλήματα που προκύπτουν είναι πιο έντονα και πιεστικά (Anderson:1923:xxiii-xxiv).

Το κέντρο της Αθήνας κυρίως, αλλά και τα Μεσόγεια Αττικής και τα Ιωάννινα είναι περιοχές της Ελλάδας στις οποίες ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 συναντάμε μεγάλη συγκέντρωση των αλβανικών πληθυσμών (Ψημμένος:1994:123). Αναλυτικότερα όπως παρατηρούμε και μέσα από την βιβλιογραφία, οι Αλβανοί μετανάστες επιλέγονται για το υπό εξέταση θέμα, γιατί αποτελούσαν το μεγαλύτερο μεταναστευτικό πληθυσμό στη δεκαετία του '90 (περίπου 500.000) (Ψημμένος:1994:123).

Για αυτούς τους λόγους επιλέχθηκαν Έλληνες και Αλβανοί εργαζόμενοι οι οποίοι βρίσκονται για πολλά χρόνια στο επάγγελμα του οικοδόμου. Αυτή η επιλογή μας εξασφαλίζει πως οι συνεντευξιαζόμενοι θα μπορούν να μας δώσουν μια πλήρη εικόνα για τον κλάδο στις δυο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Οι οικοδόμοι που εργάζονται στο επάγγελμα αυτό για πολλά χρόνια, έχουν ζήσει όλη την περίοδο της δεκαετίας του '90 με την αθρόα είσοδο μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στον κλάδο, καθώς και τη μεγάλη ανάπτυξη που ήρθε με τα έργα για τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004.

Συνεπώς, μπορούν πιο εύκολα να μας δώσουν την εικόνα πριν το 2008 και είναι πιο ολοκληρωμένη η καταγραφή και το βίωμα της περιόδου ανάπτυξης και ευημερίας. Επίσης, μπορούν να μας μεταφέρουν το πορτρέτο της περιόδου της κρίσης, καθώς και οι ίδιοι βίωσαν για πρώτη φορά μια οικονομική και κοινωνική κρίση σε τέτοιο βαθμό. Για τους μετανάστες οικοδόμους συγκεκριμένα, η κρίση έρχεται πάνω σε μια περίοδο στην οποία έχουν ήδη αποκτήσει τις δεξιότητες για την άσκηση του επαγγέλματος. Παράλληλα, έχουν ήδη συμπληρώσει πολλά χρόνια παραμονής στην Ελλάδα και έχουν δομήσει τις κοινωνικές τους σχέσεις, έχουν κάνει οικογένειες και μένουν πλέον μόνιμα στη χώρα.

Η καταγραφή των δεδομένων μπορεί να είναι πιο λεπτομερής και πιο σφαιρική, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις μαρτυρίες και τις προσωπικές ιστορίες ζωής των δυο πολυπληθέστερων επαγγελματικών ομάδων εντός της οικοδομής. Από την περίοδο του '90 και μέχρι και σήμερα, οι Έλληνες και οι Αλβανοί οικοδόμοι αποτελούν τις δυο μεγαλύτερες πληθυσμιακά ομάδες εργαζομένων στον κατασκευαστικό κλάδο.⁷⁰

Η επαγγελματική εξέλιξη και η απόκτηση δεξιοτήτων είναι κάτι δεδομένο στον κλάδο της οικοδομής. Το μεγάλο διάστημα παραμονής στο επάγγελμα των Ελλήνων και Αλβανών οικοδόμων, μας εξασφαλίζει πως μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τις συγκεκριμένες αλλαγές, καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις. Οι νέες μεταναστευτικές ομάδες που εισέρχονται στον κατασκευαστικό κλάδο (Αιγύπτιοι, Πακιστανοί, Σύριοι, Μπαγκλαντεσιανοί κ.ά.), μπορούν φυσικά να εξελιχθούν και να ειδικευθούν στο επάγγελμα, αλλά δεν έχουν τόσο μεγάλο διάστημα παραμονής σε αυτό και συνεπώς δεν μπορούν να δώσουν μια καλύτερη εικόνα για την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης.

⁷⁰ Βλέπε τα στοιχεία του Πίνακα 2 (σελ. 113).

4.3.1 Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Το σύνολο του πληθυσμού της έρευνάς μας (40 συνεντευξιαζόμενοι), ήταν οικοδόμοι και πριν την κρίση και εξασκούν το επάγγελμα αυτό και μέσα στην κρίση. Εξαιρέση αποτελεί μόνο μια περίπτωση Έλληνα οικοδόμου, που ασκούσε το επάγγελμα πριν την κρίση, αλλά κατά τη διάρκειά της το εγκατέλειψε για να ασχοληθεί επαγγελματικά με κάτι διαφορετικό. Ηλικιακά οι συνεντευξιαζόμενοι Έλληνες οικοδόμοι είναι μεταξύ των 32 και των 68 χρόνων. Αντίστοιχα, οι Αλβανοί οικοδόμοι είναι μεταξύ των 31 και των 62 χρόνων. Οι περισσότεροι βρίσκονται στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 35-44 ετών, δηλαδή στην πιο παραγωγική εργασιακά ηλικία. Το σύνολο του δείγματος, διαμένει σε διάφορες περιοχές του νομού Αττικής. Παρακάτω δίνονται οι πίνακες δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών για τις δυο επιλεγμένες ομάδες.

Πίνακας 3. Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων οικοδόμων του δείγματος⁷¹

Όνομα Εργάτη	Ηλικία	Τόπος καταγωγής	Οικογενειακή Κατάσταση	Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Άλλη Εργασία πριν την οικοδομή
Μανώλης Μ.	44	Αθήνα	Άγαμος	Απόφοιτος Γυμνασίου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός χτίστη
Βασίλης Π.	50	Αθήνα	Διαζευγμένος	Επαγγελματική Σχολή Τ.Ε.Σ.- Ηλεκτρολόγος	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός ηλεκτρολόγου
Στέλιος Α.	63	Άγιοι Ανάργυροι	Έγγαμος /2 παιδιά	Απόφοιτος Λυκείου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός ξυλουργού
Λάμπρος Ζ.	37	Καλλιθέα	Άγαμος	Α.Ε.Ι.-Σχολή Καλών Τεχνών	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός καλουπατζής
Σταύρος Σ.	64	Ικαρία	Έγγαμος/2 παιδιά	Τ.Ε.Ι.- Τεχνολόγος Μηχανικός Δομικών έργων	Σερβιτόρος Βοηθός σοβατζής
Γιώργος Μ.	55	Περιστέρι	Άγαμος	Νυχτερινό Λύκειο	Τυπογράφος Λιθογράφος

⁷¹ Για την προστασία της ανωνυμίας των συνεντευξιαζόμενων τα ονόματα και τα αρχικά των επωνύμων τους έχουν αλλάξει.

Νίκος Σ.	44	Αθήνα	Άγαμος	Τεχνική Σχολή-Ψυκτικός	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός μπογιατζής Αρτεργάτης Αποθηκάριος
Θοδωρής Β.	44	Αθήνα	Έγγαμος	Τεχνικό Λύκειο	Φανοποιείο Λαστιχάς Διανομέας
Αλέξης Χ.	50	Πετράλωνα	Έγγαμος/ 1 παιδί	Απόφοιτος Λυκείου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός μπογιατζής
Γιάννης Γ.	32	Αθήνα	Έγγαμος	Απόφοιτος Ι.Ε.Κ.- Αυτοματισμοί/Ψυκτικός	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός μπογιατζής
Άρης Λ.	38	Κύμη	Έγγαμος / 2 παιδιά	Τεχνικό Λύκειο/ Ψυκτικός	Σερβιτόρος Υπάλληλος σε καφετέρια
Κώστας Π.	36	Αγία Παρασκευή	Έγγαμος	Τ.Ε.Ι.- Ηλεκτρολόγος Μηχανικός	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός ηλεκτρολόγου
Μιχάλης Σ.	41	Νέα Ιωνία	Άγαμος	Απόφοιτος Λυκείου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός μπογιατζής
Δημήτρης Δ.	38	Νέα Ιωνία	Έγγαμος / 2 παιδιά	Απόφοιτος Λυκείου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός μπογιατζής
Βαγγέλης Κ.	56	Πρέβεζα	Άγαμος/ 1 παιδί	Απόφοιτος Λυκείου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός καλουπατζής
Περικλής Ν.	46	Αθήνα	Έγγαμος / 2 παιδιά	Απόφοιτος Λυκείου	Λιθογράφος
Θανάσης Α.	39	Αθήνα	Έγγαμος / 2 παιδιά	Απόφοιτος Γυμνασίου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Βοηθός μπογιατζής
Σοφοκλής Ζ.	68	Κοζάνη	Έγγαμος / 2 παιδιά	Απόφοιτος Δημοτικού	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Εργάτης γενικών καθηκόντων
Αντώνης Ρ.	59	Καλλιθέα	Έγγαμος	Απόφοιτος Λυκείου	Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Εργάτης

Κυριάκος Κ.	38	Άγιοι Ανάργυροι	Έγγαμος / 1 παιδί	Απόφοιτος Λυκείου	γενικών καθηκόντων Αμιγώς οικοδομικές εργασίες-Εργάτης γενικών καθηκόντων
--------------------	----	--------------------	----------------------	----------------------	---

Από τον πίνακα δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των Ελλήνων οικοδόμων, μπορούμε να δούμε πως αρκετοί από αυτούς βρίσκονται ήδη σε μεγάλη ηλικία και όπως θα δούμε και στην ανάλυσή, το συγκεκριμένο μοτίβο οφείλεται στην αδυναμία εύρεσης ασφάλισης για πολλά χρόνια μέσα στην κρίση. Επίσης παρατηρούμε στην τελευταία στήλη, πως οι περισσότεροι Έλληνες οικοδόμοι, ξεκίνησαν από αμιγώς οικοδομικές εργασίες, είτε ως μαθητευόμενοι στο πλευρό κάποιου συγγενή τους, είτε κατευθείαν ως εργάτες την περίοδο που υπήρχε ακόμα αρκετή δουλειά στον κλάδο.

Εξετάζοντας την απογραφή του 2011, παρατηρούμε ότι οι Αλβανοί συνεχίζουν να αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα στην επικράτεια, πάνω και από τους μετανάστες από τις ασιατικές χώρες. Βλέπουμε επίσης, ότι στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών, το 30% απασχολείται στον κλάδο των κατασκευών.⁷² Όπως προαναφέραμε, οι Αλβανοί ως μεταναστευτική ομάδα, έχουν σημαντική παρουσία στον ελλαδικό χώρο μιας και η μετανάστευσή τους έχει ξεκινήσει ήδη από τη δεκαετία του '90. Πολλά χρόνια μετά όμως, φαίνεται πως οι άνθρωποι αυτοί παραμένουν στις χώρες υποδοχής και συνεχίζουν να εργάζονται εάν όχι στα ίδια ακριβώς επαγγέλματα, σίγουρα σε παρεμφερείς εργασίες που ανήκουν στις υπηρεσίες χαμηλού κύρους (Sandu et. al.:2004).

Η μεγάλη διάρκεια παραμονής τους, μας εξασφαλίζει ότι η έρευνα είναι σε θέση να μας οδηγήσει σε συμπεράσματα που δεν βασίζονται σε παροδικές ελλείψεις και προβλήματα των υποκειμένων αλλά σε σταθερά και εδραιωμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά και αντιλήψεις που έχουν αναπτύξει για την εργασία τους και τις κοινωνικές τους σχέσεις στην χώρα υποδοχής. Η μακρά έκθεση στους κανόνες του

⁷² Τα στοιχεία αντλήθηκαν από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (Απογραφή 2011): Χώρα προέλευσης Αλβανία. Σύνολο μεταναστών: 184.633. Κλάδος απασχόλησης Κατασκευές: 52.080, Γεωργία-αλιεία: 37.333, Νοικοκυριά: 12.600.

επαγγέλματος και στα χαρακτηριστικά του, όπως τονίζεται στη βιβλιογραφία της κοινωνιολογίας της εργασίας, αφήνει έντονα τα συγκεκριμένα ίχνη στις αξίες και τις αντιλήψεις των εργατών (Hughes:1958).

Πίνακας 4. Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των Αλβανών οικοδόμων του δείγματος⁷³

Όνομα Εργάτη	Ηλικία	Τόπος καταγωγής	Οικογενειακή Κατάσταση	Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Άλλη Εργασία πριν την οικοδομή	Διάστημα Παραμονής στην Ελλάδα
Μπεκίμ Ρ.	55	Μπεράτι	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Τεχνική Σχολή για αγροτικά μηχανήματα	Αγρότης	28 χρόνια
Ενέα Μ.	50	Κορυτσά	Έγγαμος	Τεχνική Σχολή-Γεωπόνος	Αγρότης Κηπουρός	32 χρόνια
Αρινάλντο Ρ.	48	Καβάι	Άγαμος	Τεχνική Σχολή-Θερμοϋδραυλικός	Αγρότης	31 χρόνια
Πάουλο Μ.	54	Ελμπασάν	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Επιστάτης στα χωράφια Αγρότης Αγρότης	26 χρόνια
Άντι Μ.	55	Ελμπασάν	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Τεχνική Σχολή-Γεωπόνος	Εργάτης σε βιοτεχνία Εργάτης σε τυπογραφείο	31 χρόνια
Τζουλιάνο Σ.	62	Αυλώνα	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Αγρότης Γεωπόνος	30 χρόνια
Εντιόν Σ.	55	Μαλίκι	Έγγαμος/ 3 παιδιά	Τεχνικό Λύκειο-Χτίστης/Σοβατζής	Οδοποιία	31 χρόνια
Ιλιόν Β.	57	Άγιοι Σαράντα	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Α.Ε.Ι.- Αρχαιολόγος	Εργοστάσιο Ξυλείας Εργάτης σε στάβλο	25 χρόνια
Αρντίτ Π.	45	Δυρράχιο	Έγγαμος/ 3 παιδιά	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Αγρότης	17 χρόνια
Εράλντο Χ.	41	Τεπελένι	Έγγαμος/ 1 παιδί	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Αγρότης	24 χρόνια
Φλοριάν Γ.	50	Κορυτσά	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Τεχνική Σχολή-Γεωπόνος	Αγρότης	25 χρόνια
Γκαλίπ Α.	47	Άγιοι Σαράντα	Έγγαμος/ 1 παιδί	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Εργάτης σε βιομηχανία χάρτου Εργοστάσιο ξυλείας	33 χρόνια
Μπρούνο Μ.	58	Τίρανα	Έγγαμος/ 1 παιδί	Α.Ε.Ι.- Μηχανολόγος	Οδηγός/σοφέρ	29 χρόνια

⁷³ Για την προστασία της ανωνυμίας των συνεντευξιζόμενων τα ονόματα και τα αρχικά των επωνύμων τους έχουν αλλάξει.

Τέντι Π.	31	Ελμπασάν	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Μαρμαράς Πλακάς Αγρότης	16 χρόνια
Σαφέρ Χ.	62	Χειμάρρα	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Απόφοιτος Λυκείου	Υπάλληλος σε βενζινάδικο	31 χρόνια
Γκεζίμ Μ.	52	Αργυρόκαστρο	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Απόφοιτος Λυκείου	Ανθρακωρύχος	27 χρόνια
Έργκις Γ.	46	Μαλίκι	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Απόφοιτος Λυκείου	Αγρότης Εργάτης σε ραφτάδικο	26 χρόνια
Άλντι Ρ.	42	Γιούστια	Έγγαμος/ 3 παιδιά	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Υπάλληλος σε λαϊκή αγορά	28 χρόνια
Τόμας Κ.	49	Πούκα	Έγγαμος/ 3 παιδιά	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Ηλεκτρολόγος Μαραγκός	26 χρόνια
Κλέβις Ρ.	43	Κορυτσά	Έγγαμος/ 2 παιδιά	Υποχρεωτική Εκπαίδευση	Αγρότης Κηπουρός	27 χρόνια

Παρατηρώντας τον πίνακα δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των Αλβανών οικοδόμων, αρχικά μπορούμε να δούμε πως σχεδόν στο σύνολό τους, πρόκειται για μετανάστες που έχουν έρθει στην Ελλάδα από τη δεκαετία του '90 και άρα μπορούν να μας δώσουν την εικόνα και τα βιώματά τους και για την περίοδο πριν την κρίση. Ακόμα, οι περισσότεροι είχαν εργαστεί αρχικά σε αγροτικές εργασίες, ενώ εμφανής είναι και η διαφορά σε σχέση με τους ντόπιους εργάτες σε ότι έχει να κάνει με την είσοδο στο επάγγελμα του οικοδόμου. Πολύ σπάνια βλέπουμε περιπτώσεις Αλβανών οικοδόμων που ξεκίνησαν αμιγώς με οικοδομικές εργασίες.

Για την επιλογή του πληθυσμού της έρευνας, δεν εστίασαμε σε ένα μόνο επάγγελμα της οικοδομής, αλλά επιλέξαμε να πάρουμε συνεντεύξεις από οικοδόμους όσο πιο πολλών ειδικοτήτων μπορούσαμε. Η επιλογή αυτή έγινε συνειδητά, γιατί η γνωριμία με ανθρώπους που εργάζονται σε όλα τα πόστα της οικοδομής, θα μπορούσε να μας δώσει μια πληρέστερη εικόνα για την έρευνά μας. Αυτό έγινε γιατί μέσα και από τις πιλοτικές συνεντεύξεις, είδαμε πως η κρίση επηρέασε ανομοιόμορφα και διαφορετικά τις δεκάδες ειδικότητες που υπάρχουν στον κλάδο. Για παράδειγμα, ειδικότητες που έχουν να κάνουν με τα βαριά επαγγέλματα της οικοδομής (όπως είναι χτίστες, καλουπατζήδες και σιδεράδες), ήταν από τους πρώτους που επλήγησαν από την κρίση, λόγω της παύσης ανέγερσης νέων οικοδομών.

Επίσης, ειδικότητες που ασχολούνται με τη συντήρηση και την επισκευή, όπως είναι για παράδειγμα οι μπογιατζήδες, μπόρεσαν να συντηρηθούν λίγο καλύτερα στην περίοδο της κρίσης. Τέλος, η κρίση έφερε και την ανάδειξη και καθιέρωση νέων ειδικοτήτων στο επάγγελμα, όπως αυτό των γυψοσανιδάδων. Η απόφαση λοιπόν να περιληφθούν όσο το δυνατόν περισσότερες ειδικότητες στους υπό έρευνα πληθυσμούς, θα μας έδινε μια πληρέστερη και πιο σφαιρική εικόνα του επαγγέλματος των οικοδόμων και των μεταβολών που προκύπτουν μέσα στο επάγγελμα. Στον Πίνακα 5 παρουσιάζεται η διασπορά ειδικοτήτων των 20 Ελλήνων συνεντευξιαζόμενων της έρευνάς μας.⁷⁴

Πίνακας 5. Ειδικότητες Ελλήνων του δείγματος πριν την κρίση

Ειδικότητες	Αριθμός Ειδικοτήτων
Ηλεκτρολόγοι	2
Μπετατζήδες/ Καλουπατζήδες	4
Μπογιατζήδες	6
Ξυλουργοί	1
Πλακάδες	2
Σοβατζήδες	1
Υδραυλικοί	1
Χτίστες	3

Στον Πίνακα 5, με τις ειδικότητες των Ελλήνων οικοδόμων, παρατηρούμε πως δεν υπάρχει κάποιος εργάτης γενικών καθηκόντων, καθώς όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν αποκτήσει τις δεξιότητες και είχαν κάποια συγκεκριμένη ειδικότητα. Στην πορεία της ανάλυσης και στην εξέταση της περιόδου της κρίσης, θα εξετάσουμε αν αυτό το μοτίβο διαφοροποιείται και με ποιον τρόπο.

Συνεπώς, οι συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, περιλαμβάνουν οικοδόμους από όλες σχεδόν τις επί μέρους ειδικότητες του επαγγέλματος (σιδεράδες, μπετατζήδες, καλουπατζήδες, χτίστες, υδραυλικοί, ξυλουργοί, ηλεκτρολόγοι, σοβατζήδες, μπογιατζήδες κ.ά.). Στον Πίνακα 6 παρουσιάζεται η διασπορά ειδικοτήτων των 20 Αλβανών συνεντευξιαζόμενων της έρευνάς μας.

⁷⁴ Για τις ανάγκες των Πινάκων 5 και 6 ελήφθη υπ' όψιν η πρώτη και βασική ειδικότητα του κάθε εργαζόμενου.

Πίνακας 6. Ειδικότητες Αλβανών του δείγματος πριν την κρίση

Ειδικότητες	Αριθμός Ειδικοτήτων
Εργάτες Γενικών Καθηκόντων	2
Μπετατζήδες/ Καλουπατζήδες	3
Μπογιατζήδες	1
Ξυλουργοί	1
Πλακάδες	3
Σοβατζήδες	3
Υδραυλικοί	2
Χτίστες	5

Ο τρόπος και το μέσο που επιλέχθηκε στη συγκεκριμένη έρευνα ήταν ένας συνδυασμός των στοιχείων και των χαρακτηριστικών που συναποτελούν τον κλάδο της οικοδομής την περίοδο της κρίσης. Δηλαδή, οι συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν ήταν και σε εργαζόμενους σε κατασκευαστικές εταιρίες, που απασχολούνται ως μισθωτοί στον κλάδο, αλλά και σε εργαζόμενους οι οποίοι ασκούν το επάγγελμα, αναλαμβάνοντας δικές τους δουλειές γύρω από τον κλάδο και συνεργαζόμενοι πολλές φορές όχι μόνο με συγκεκριμένες εταιρίες, αλλά και με ιδιώτες.

Το μοτίβο αυτό αναδείχθηκε και επικράτησε κυρίως μέσα στην περίοδο της κρίσης, όταν πολλές κατασκευαστικές εταιρίες έκλεισαν ή συγχωνεύθηκαν και όταν μεγάλο μέρος των εργολαβικών εταιριών δέχθηκε το πλήγμα της κρίσης και αναγκάστηκε να απολύσει μεγάλο μέρος του εργαζόμενου προσωπικού ή ακόμα και να κλείσει. Ως συνέπεια, πολλοί οικοδόμοι εξασκούσαν το επάγγελμα κάνοντας μικρο-δουλειές και μικρο-επισκευές για να συντηρηθούν στον κλάδο. Παράλληλα, οικοδόμοι κάποιων συγκεκριμένων ειδικοτήτων, των λεγόμενων και στεγασμένων επαγγελμάτων της οικοδομής (ηλεκτρολόγοι, ξυλουργοί, υδραυλικοί), εργάζονται κυρίως ως ελεύθεροι επαγγελματίες, χωρίς αυτό να αποκλείει τη συνεργασία τους ή τη σχέση εργασίας τους με εταιρίες.

4.4 Ερευνητικές Φάσεις

Η ερευνητική διαδικασία χωρίστηκε σε τρία στάδια.

Το πρώτο ήταν το *προ-ερευνητικό* στάδιο. Κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της ερευνητικής διαδικασίας, πραγματοποιήθηκε η αναζήτηση του υπό εξέταση δείγματος του πληθυσμού καθώς και οι αρχικές επαφές, για να μπορέσουμε να χτίσουμε τις βάσεις πάνω στις οποίες θα προχωρήσουμε, καθώς και να δούμε τους ρυθμούς με τους οποίους θα συνεχίσουμε στα επόμενα στάδια. Πραγματοποιήθηκε η γνωριμία με τους χώρους εργασίας των οικοδόμων με τις επισκέψεις σε εργοτάξια οικοδομών. Επίσης έγινε γνωριμία με πολλούς εργαζομένους και μέσα από τις πρώτες κατατοπιστικές ερωτήσεις, πήραμε πολύτιμες πληροφορίες για τις συνήθειες, την ιεραρχία και τη σύνθεση του κατασκευαστικού κλάδου.

Στη συγκεκριμένη φάση βρέθηκαν οι «άνθρωποι κλειδιά» που βοήθησαν πάρα πολύ στην εύρεση περισσότερων ατόμων και στον καταρτισμό καταλόγων με οικοδόμους και από τις δυο εθνοτικές ομάδες της έρευνας. Επόμενο βήμα, ήταν ο σχεδιασμός του οδηγού συνέντευξης, παράλληλα πάντα με τα όσα θεωρητικά ζητήματα προέκυπταν από τη βιβλιογραφική μας έρευνα. Επιπλέον, έγιναν συζητήσεις με τα άτομα που έχουμε επιλέξει, ώστε να αναλυθεί ο σκοπός της έρευνας, ο τρόπος με τον οποίο θα υλοποιηθεί, αλλά και για να καθοριστούν διαδικαστικά θέματα, χωρίς να πραγματοποιηθούν ακόμη συνεντεύξεις.

Το δεύτερο στάδιο ήταν η *πilotική* έρευνα. Σε αυτό το στάδιο πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις, με τους υπό έρευνα πληθυσμούς με σκοπό να εντοπίσουμε πιθανές πρακτικές δυσκολίες που πρέπει να αντιμετωπίσουμε στην κύρια εμπειρική έρευνα. Επίσης, μέσα από την pilotική έρευνα, βγάλαμε συμπεράσματα για τον οδηγό συνέντευξης που είχαμε αρχικά φτιάξει. Σε αυτό το στάδιο πραγματοποιήθηκαν τρεις pilotικές συνεντεύξεις. Από τα αποτελέσματα της pilotικής έρευνας, διαπιστώθηκαν προβλήματα σε μερικές ερωτήσεις και έγιναν διορθώσεις για να φτάσουμε στον καταρτισμό του τελικού οδηγού ο οποίος χρησιμοποιήθηκε, επιχειρώντας να τον εμπλουτίσουμε και να καλύψουμε πιθανές αδυναμίες που εμφανίστηκαν στις πρώτες δοκιμαστικές συνεντεύξεις.⁷⁵

⁷⁵ Στο Παράρτημα παρουσιάζονται οι τελικοί οδηγοί συνέντευξης για Έλληνες και Αλβανούς οικοδόμους, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν στις συνεντεύξεις.

Η τρίτη φάση ήταν αυτή της κύριας έρευνας. Σε αυτή τη φάση πραγματοποιήθηκε το σύνολο των συνεντεύξεων και έγινε η απομαγνητοφώνησή τους. Έπειτα έγινε η ανάλυση των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν, με την ενσωμάτωση των δεδομένων στο κυρίως μέρος της εργασίας. Η κύρια έρευνα πραγματοποιήθηκε με συνεντεύξεις σε χώρους εργασίας, σε υπό ανέγερση οικοδομές, σε συνδικάτα και σωματεία οικοδόμων, αλλά και σε άλλους εξωτερικούς χώρους (πάρκα, καφετέριες, χώρους εστίασης). Η διεξαγωγή της κύριας έρευνας πραγματοποιήθηκε σταδιακά, λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού στη διετία 2020-2021.

Επίσης, έγινε φωτογράφιση χώρων εργασίας-εργοταξίων σε υπό ανέγερση πολυκατοικίες στην Καλλιθέα και των εργαζόμενων σε αυτά. Με αυτόν τον τρόπο, προσπαθήσαμε να πάρουμε μια εικόνα για τις πραγματικές συνθήκες εργασίας των οικοδόμων, να φωτογραφήσουμε εργοτάξια για να δούμε κατά πόσο τηρούνται τα απαραίτητα μέτρα ασφαλείας σε αυτά. Τέλος, το φωτογραφικό υλικό που συλλέχθηκε σε διαφορετικές χρονικές περιόδους μπορούσε να δείξει την εξέλιξη ενός έργου, καθώς και τις διαφορετικές επαγγελματικές ομάδες που απασχολούνταν σε αυτό κάθε φορά.

4.4.1 Μέτρα ηθικής και δεοντολογίας

Πριν από κάθε συνέντευξη αναγνώστηκε προς κάθε συμμετέχοντα στην έρευνα το παρακάτω κείμενο, μέσα από το οποίο οι συνεντευξιαζόμενοι πήραν πληροφορίες για την έρευνα, προκειμένου να μπορέσουν ενημερωμένα να αποφασίσουν για το αν θα συμμετέχουν ή όχι σε αυτή.

Οι πληροφορίες που θα δώσετε μέσω της συνέντευξης θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς. Θα τηρηθούν οι όροι της ερευνητικής δεοντολογίας (προστασία των προσωπικών δεδομένων, τήρηση της ανωνυμίας των πληροφορητών, εχεμύθεια) και όσα μας πείτε δεν θα χρησιμοποιηθούν κατά τρόπο που θα επέτρεπε την αποκάλυψη της ταυτότητάς σας.

Ειδικότερα, το υλικό των συνεντεύξεων θα καταγραφεί σε αρχεία ήχου, τα οποία μετά την επεξεργασία των δεδομένων θα διαγραφούν. Το περιεχόμενο αυτών των συνεντεύξεων θα καταγραφεί και θα ανωνυμοποιηθεί. Θα ληφθούν δηλαδή μέτρα ώστε τρίτοι να μην μπορούν να σας αναγνωρίσουν μέσα από τις απαντήσεις σας στη συνέντευξη. Αντίστοιχη μέριμνα να μην αποκαλυφθεί η ταυτότητά σας θα ληφθεί και στην περίπτωση που θα αξιοποιηθούν αποσπάσματα της συνέντευξης σε μελλοντικές ανακοινώσεις σε συνέδρια ή σε επιστημονικές δημοσιεύσεις, και εν γένει σε πιθανές δημοσιεύσεις, παρουσιάσεις και επιστημονικές αναφορές που θα προκύψουν από τη συγκεκριμένη μελέτη.

Ελευθερία Συναίνεσης

Είναι επίσης σημαντικό να γνωρίζετε ότι η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι απολύτως εθελοντική: δεν πρέπει να συμμετάσχετε σε αυτήν αν έχετε οποιουσδήποτε ενδοιασμούς και είστε ελεύθερος να αποσύρετε οποιαδήποτε στιγμή εσείς επιθυμείτε τη συγκατάθεση συμμετοχής σας στην έρευνα. Τα προσωπικά σας δεδομένα μπορούν να διαγραφούν ανά πάσα στιγμή. Στην περίπτωση που επιθυμείτε να έχετε πρόσβαση ή να διαγραφεί το αρχείο ήχου και εν γένει τα προσωπικά σας δεδομένα ή οι πληροφορίες που παρείχατε κατά την έρευνα μπορείτε αρχικά να επικοινωνήσετε με τον κ. Γεώργιο Κούρα.

4.5 Οι οδηγοί συνέντευξης

Ο σχεδιασμός του οδηγού συνέντευξης, είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι του ερευνητικού μας σταδίου.⁷⁶ Μέσα από την κατάλληλη επιλογή των θεματικών ενοτήτων και τις καίριες ερωτήσεις ενός οδηγού συνέντευξης θα μπορέσουμε να εξάγουμε καλύτερα συμπεράσματα, να εμπλουτίσουμε τα όσα έχουμε βρει στο θεωρητικό κομμάτι, αλλά και να συλλέξουμε όλες εκείνες τις υποκειμενικές μαρτυρίες που μας χρειάζονται για να προβούμε στην απαραίτητη ανάλυση στην πορεία της διατριβής. Για αυτό το λόγο, οι οδηγοί συνέντευξης ήταν προσαρμοσμένοι κατάλληλα στους υπό εξέταση πληθυσμούς, αλλά και στο επάγγελμα το οποίο θα εξετάσουμε. Αναλυτικότερα:

(α) Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των ομάδων

Στην πρώτη ενότητα ερωτήσεων των οδηγών συνέντευξης, βρίσκονται τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των υπό εξέταση ομάδων. Μέσα από αυτές τις ερωτήσεις, συγκεντρώνουμε πολύτιμα στοιχεία που αφορούν τον τόπο κατοικίας, την οικογενειακή κατάσταση των εργαζομένων, την εκπαίδευση, τα όνειρα και τις προσδοκίες τους. Επίσης, όσον αφορά τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, μαθαίνουμε το διάστημα παραμονής τους στη χώρα, καθώς και το ιστορικό απασχόλησης στη χώρα τους.

Στόχος επίσης μέσα από αυτήν την ενότητα, είναι να πάρουμε κάποιες πρώτες πληροφορίες από τους συνεντευξιζόμενους, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να κατευθύνουμε τη συζήτηση. Επιπρόσθετα, μέσα από τις πρώτες ερωτήσεις στόχος ήταν να επιτευχθεί μια οικειότητα με τους εργαζόμενους. Η εξέταση αυτή γίνεται πάντα υπό το πρίσμα της συλλογικότητας, της σφαιρικής εξέτασης των κοινωνικών ομάδων και της διάδρασής τους, παρατηρώντας πάντα τις ομάδες αυτές όταν δρουν μέσα σε οργανισμούς όπως η εργασία ή κοινωνία και όχι σαν ξεχωριστές μονάδες (Eldridge:1972:14).

Στα πλαίσια της εξέτασης των δυο διαφορετικών εθνοτικών ομάδων στο ίδιο επάγγελμα, παρατηρούμε το πως διαμορφώνονται η οργάνωση και η αναπαραγωγή της εργασίας για κάθε ομάδα ξεχωριστά. Πιο συγκεκριμένα, μας ενδιαφέρει η μελέτη

⁷⁶ Στο Παράρτημα, παρατίθενται οι δυο οδηγοί συνέντευξης όπως διαμορφώθηκαν μετά την πιλοτική έρευνα (Έλληνες και Αλβανοί οικοδόμοι).

του επαγγέλματος σε διαφορετικές περιόδους. Θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις παραμέτρους στην εργασία, πριν αλλά και κατά την οικονομική κρίση. Επίσης, από τον τύπο της απασχόλησης θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε πτυχές της κοινωνικής ζωής των εργαζομένων, καθώς και των επιπτώσεων που έχει η κρίση στη θέση και την ιεραρχία τους, εντός του επαγγέλματος.

(β) Το ιστορικό της μετανάστευσης και της εργασίας

Η υποκειμενική διάσταση της νοηματοδότησης της εργασίας αποτελεί εξαιρετικά σημαντικό κομμάτι της διδακτορικής διατριβής, γιατί μέσα από αυτό θα μπορέσουμε να αναδείξουμε και να αναλύσουμε και τις ενδο-επαγγελματικές μεταβολές, αλλά και την διαμόρφωση των νέων κοινωνικών στρωματώσεων. Για να αναδείξουμε αυτή τη διάσταση, θα πρέπει να επικεντρώσουμε την έρευνά μας στον τρόπο με τον οποίο ο εργαζόμενος κατανοεί τα καθήκοντα του και στο πώς ο τρόπος οργάνωσης και παραγωγής της εργασίας επηρεάζει τις αντιλήψεις των εργαζομένων εντός και εκτός εργασιακού χώρου.

Σκοπός μας μέσα από αυτή την ενότητα, είναι να πάρουμε πληροφορίες όσον αφορά τις μεταβολές που συμβαίνουν μέσα στο επάγγελμα στην πορεία του εργασιακού βίου των συνεντευξιζόμενων. Κύρια επιδίωξη μας εδώ, είναι να συλλέξουμε πληροφορίες για την επαγγελματική κινητικότητα των ατόμων στην πορεία των ετών, αλλά και να δούμε ποια είναι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εργάτες ως προς αυτές τις μεταβολές. Επίσης, μέσα από τις ερωτήσεις μας θα προσπαθήσουμε να εκμαιεύσουμε από τους ερωτώμενους, τους λόγους για τους οποίους πιστεύουν οι ίδιοι ότι συμβαίνουν ή όχι οι μεταβολές αυτές και παράλληλα ποια νέα χαρακτηριστικά παίρνει η εργασία τους και ποιες είναι οι επιδιώξεις τους.

Όσον αφορά τους μετανάστες, σε αυτήν την ενότητα προσθέτουμε ερωτήσεις για το ιστορικό της μετανάστευσης. Για ποιους λόγους και με ποιον τρόπο έγινε η μετανάστευση και πως πραγματοποιήθηκε το ταξίδι προς τη χώρα υποδοχής. Οι διαδρομές των ατόμων προς τη χώρα μας είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι το οποίο αναδεικνύει στοιχεία και διαδικασίες που επηρεάζουν την μετέπειτα πορεία τους στο επάγγελμα.

Συνολικά σε αυτήν την ενότητα, καταγράφουμε τα διάφορα επαγγέλματα από τα οποία πέρασαν οι οικοδόμοι για να καταλήξουν σε αυτό το επάγγελμα ή και τις

διάφορες ειδικότητες που άλλαξαν μέσα στον κατασκευαστικό κλάδο. Το ιστορικό της απασχόλησης, είναι πολύ σημαντικό για τη σύγκριση που θέλουμε να πραγματοποιήσουμε για την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Οι διαδρομές Ελλήνων και Αλβανών οικοδόμων στο επάγγελμα θα φωτίσουν την προσπάθεια της εξέτασης των ενδο-επαγγελματικών μεταβολών και των διαφοροποιήσεων στην κοινωνική στρωμάτωση.

(γ) Εργασία και καθημερινότητα

Οι διαφορετικές εξειδικεύσεις, οι χώροι εργασίας, οι δεξιότητες που αποκτήθηκαν, το εισόδημα, οι συνθήκες στους χώρους δουλειάς, οι σχέσεις με εργοδότες και συναδέλφους είναι βασικά κομμάτια που απασχολούν τη συγκεκριμένη ενότητα ερωτήσεων. Μέσα από αυτές τις ερωτήσεις θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το πλαίσιο εργασίας των οικοδόμων, καθώς και τις συνήθειες και την καθημερινότητά τους στους χώρους δουλειάς. Επίσης, καταγράφουμε απαντήσεις και από αξιολογικές ερωτήσεις που αφορούν την εργασία των οικοδόμων, όπως τα πλεονεκτήματα, τα προβλήματα και οι συνθήκες ασφάλειας μέσα στην εργασία.

Στη συγκεκριμένη ενότητα εστιάζουμε και στην καθημερινότητα των εργατών. Ποιες είναι οι συνήθειες τους, που συχνάζουν, ποια είναι τα χόμπι τους, πόσα χρήματα παίρνουν, που ξοδεύουν τα χρήματά τους και τον ελεύθερο χρόνο τους. Μαθαίνουμε για τη ζωή τους και για να την κατανοήσουμε καλύτερα, θα πρέπει να γνωρίσουμε την καθημερινότητά τους πολύπλευρα. Να μάθουμε για τη στέγαση, τη διασκέδαση, τις νοοτροπίες τους.

Το εισόδημα φαίνεται να συνδέεται άμεσα με την παραμονή ενός εργαζομένου σε ένα συγκεκριμένο επάγγελμα. Το εάν και κατά πόσο στην πορεία του χρόνου, ένας εργαζόμενος είναι σε θέση να βελτιώσει το επίπεδο των απολαβών του, αποτελεί σημαντικό παράγοντα παραμονής των εργαζομένων στο συγκεκριμένο επάγγελμα. Επίσης, καταγράφουμε ποιες είναι οι σχέσεις τους σε χώρους εργασίας και στις γειτονιές που ζούνε. Όλες αυτές οι πληροφορίες, θα αναδείξουν το προφίλ

αυτών των ανθρώπων και θα μπορέσουν να μας φέρουν πιο κοντά στις πραγματικές συνθήκες και συνήθειες ενός επαγγέλματος.⁷⁷

(δ) Εργασία και κρίση

Η απώλεια της εργασίας, η κατάρρευση των εργασιακών σχέσεων, η μείωση των μισθών, η εντατικοποίηση της εργασίας είναι μερικά από τα θέματα που απασχόλησαν αυτήν την ενότητα ερωτήσεων. Πιο συγκεκριμένα, καταγράψαμε το ιστορικό της απασχόλησης ή της ανεργίας στην περίοδο της κρίσης. Επίσης, τις αλλαγές στα επαγγέλματα, τις εξειδικεύσεις και τις τακτικές παραμονής στο επάγγελμα. Η προσωπική καταγραφή του κάθε εργαζόμενου για τη συγκεκριμένη περίοδο για την πορεία του, τις δυσκολίες, τις προσωπικές του εμπειρίες, αποτέλεσαν στοιχεία πολύτιμα για την έρευνά μας.⁷⁸

Οι Lazarescu and Κούζας (2017), ισχυρίζονται πως το διττό μοντέλο ανάμεσα σε αντικειμενικούς (εργασία, συνθήκες ζωής) και υποκειμενικούς παράγοντες (κοινωνικές σχέσεις και τα νοήματα που τους αποδίδονται), επηρεάζουν τα πρότυπα σταδιοδρομίας σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους και χάνουν την ισχύ τους σε περιόδους κρίσης. Έτσι, φαίνεται πως η κρίση επηρέασε αρνητικά τις νοηματοδοτήσεις της εργασίας, εκμηδενίζοντας τις επιτυχίες τους και τις εργασιακές τους προσδοκίες, ωθώντας τους στο να επιστρέψουν σε αρχικές μορφές απασχόλησης. Η επιστροφή σε αρχικές μορφές απασχόλησης λόγω της κρίσης, είναι κάτι που θα απασχολήσει και την έρευνά μας.

Στη συγκεκριμένη ενότητα, σημαντικό κομμάτι αποτελεί και η καταγραφή των προσωπικών σχέσεων στην περίοδο της κρίσης. Ιδιαίτερα τα κοινωνικά δίκτυα που ανέπτυξαν οι οικοδόμοι, οι εναλλακτικές λύσεις που τυχόν βρήκαν, καθώς και οι σχέσεις με άλλους οικοδόμους, με εργολάβους και κατασκευαστικές εταιρίες. Συγκεκριμένα, η έρευνα επικεντρώθηκε στο πώς αυτές οι μεταβολές, επηρεάζουν την

⁷⁷ Παρόμοια καταγραφή της προσωπικής ζωής και καθημερινότητας των ατόμων σε κοινωνικές έρευνες έγινε από τους Mayhew (1840)(2008), Booth (1902)(2012), Du Bois (1899)(1996), Cressey (1932)(2008), Anderson (1923)(2014), Zweig (1948), Liebow (2003), Jahoda et. al. (2020) κ.ά.

⁷⁸ Όπως αναλύει ο Nisbet (1966)(1993), η εξέταση της κρίσης σπρώχνει στην έρευνα της διαδικασίας μέσα από την οποία επιτυγχάνεται η προσαρμογή του ατόμου ή της ομάδας στο νέο περιβάλλον και η αλλαγή των τρόπων και αξιών ζωής (Ψημμένος:2017:7).

κοινωνική στρωμάτωση του εργατικού δυναμικού και ποιοι νέοι συσχετισμοί δημιουργούνται μέσα σε αυτό.

Τέλος, σημαντικό κομμάτι αυτής της ενότητας, αφορά όχι μόνο τις πιθανές λύσεις και τις τακτικές επιβίωσης που βρέθηκαν μέσα στο επάγγελμα, αλλά και τις δυσκολίες, τα προβλήματα, τις εντάσεις και γενικότερα το βίωμα της ανεργίας. Οι συγκεκριμένες ερωτήσεις αφορούν παράλληλα και την προσωπική, αλλά και την εργασιακή ζωή του εργαζομένου, καθώς είναι πολύ σημαντικό να σκιαγραφήσουμε το πώς διαμορφώθηκε η στρωμάτωση εντός της οικοδομής σε συνθήκες κρίσης.

(ε) Οι σχέσεις γηγενών και μεταναστών εργατών

Στην περίπτωση των μεταναστών μια παράμετρος που πρέπει να λαμβάνει κανείς υπ' όψιν, σχετικά με την διαμόρφωση των αντιλήψεων για την εργασία και το πώς αυτή επηρεάζει τη ζωή του εργαζόμενου εντός και εκτός εργασιακού χώρου, είναι η σταθεροποίηση της παραμονής στη χώρα υποδοχής.⁷⁹ Στα πλαίσια της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας, η εργασία του μετανάστη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την χορήγηση της άδειας παραμονής. Η απόκτηση της τελευταίας μετατρέπεται σε βασικό σταθμό της πορείας εξέλιξης του μετανάστη στη χώρα υποδοχής. Πιο πολύ όχι μόνο η ύπαρξη της άδειας παραμονής, αλλά και η μορφή της και η διάρκεια για την οποία εκδίδεται, δύναται να επηρεάσουν την κοινωνική στρωμάτωση των μεταναστευτικών πληθυσμών μέσα στα επαγγέλματα.

Εξάλλου, στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, τα όρια είναι πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν τα στεγανά που ορίζουν αυτό το κομμάτι της κοινωνίας. Η εξέταση λοιπόν αυτής της περίπτωσης, θα μπορέσει να αποτελέσει σημείο αναφοράς και για την υπόλοιπη κοινωνική δομή.⁸⁰ Αν οι μεταβολές επέλθουν σε αυτούς τους πληθυσμούς, τότε είναι πιο πιθανό να συμβούν και στο υπόλοιπο κομμάτι της κοινωνίας. Μέσα από την εξέταση γηγενών και μεταναστών, θα μπορέσουμε να εξετάσουμε στοιχεία της εργασίας, της κοινωνικής δομής και του τρόπου οργάνωσης της κοινωνικής ζωής και τη δομή οργάνωσης πέρα από τον χώρο εργασίας.⁸¹

⁷⁹ Σχετική με τη συγκεκριμένη αντίληψη είναι η έρευνα του Cohen (1988).

⁸⁰ Goldthorpe et. al. (1969:32).

⁸¹ Ο. π., pp. 31.

Η έννοια της αναπαραγωγής της εργασίας που αναπτύσσουν οι Αλβανοί μετανάστες εξαρτάται τόσο από το πώς γινόταν κατανοητή η έννοια αυτή στη χώρα προέλευσης όσο και από το ιστορικό απασχόλησης. Υπάρχουν αλλαγές και συνέχειες, στον τρόπο με τον οποίο μετανάστες οι οποίοι απασχολούνται σε αυτά τα επαγγέλματα, αντιλαμβάνονται την έννοια της αναπαραγωγής. Η θεώρηση ότι η έννοια της αναπαραγωγής της εργασίας που αναπτύσσουν οι μετανάστες, είναι αποκλειστικά και μόνο προϊόν της γενικότερης μεταναστευτικής εμπειρίας ίσως να μην αναδεικνύει την ιστορική διάσταση του ζητήματος.

Το πώς ένας μετανάστης αντιλαμβάνεται την πορεία του μέσα σε ένα επάγγελμα δεν μπορεί να μην σχετίζεται, έως ένα βαθμό, με τις αντιλήψεις που είχε στη χώρα προέλευσης σχετικά με την ένταξή του σε αυτό. Η πλειονότητα των Αλβανών μεταναστών που εργάζονται στην Ελλάδα σε αυτά τα επαγγέλματα, προτού μεταναστεύσουν είχαν εργαστεί σε ένα διαφορετικό εργασιακό περιβάλλον που έχει τις βάσεις του στο σοσιαλιστικό σύστημα με όποιες διαφορές συνεπάγεται αυτό το γεγονός.

Μέσα από τις ερωτήσεις του οδηγού συνέντευξης, προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τη συγκεκριμένη διάσταση. Οι διαφορετικές πορείες μεταναστών και γηγενών στο επάγγελμα, είναι ένα καίριο ζήτημα που απασχολεί την διατριβή. Ο τρόπος και οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι μετανάστες οδηγήθηκαν στην εργασία στον κατασκευαστικό κλάδο, καθώς και η σύγκριση με τους Έλληνες οικοδόμους, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ενδο-επαγγελματικής στρωμάτωσης και των δυο εθνοτικών ομάδων στην περίοδο της κρίσης.

(στ) Αξιολογικές ερωτήσεις

Στην τελευταία ενότητα ερωτήσεων, περιλαμβάνονται ερωτήσεις που αφορούν απόψεις και οπτικές των συνεντευξιαζόμενων για το επάγγελμα. Οι συγκεκριμένες ερωτήσεις δεν έχουν να κάνουν μόνο με το παρελθόν ή τη σύγκριση του οικοδόμου με άλλα επαγγέλματα, αλλά και το πως οι ίδιοι οι εργάτες βλέπουν την προοπτική εργασίας τους για το μέλλον και πως πιστεύουν ότι θα εξελιχθεί η εργασία τους κάτω από τις παρούσες συνθήκες.

4.6 Αντικειμενικές δυσκολίες της έρευνας

Το κύριο κομμάτι της ερευνητικής διαδικασίας και η διεξαγωγή των περισσότερων συνεντεύξεων, πραγματοποιήθηκε μεταξύ του 2020 και 2021. Σε αυτήν την περίοδο ξέσπασε παγκοσμίως η πανδημία του κορωνοϊού, με συνέπεια οι συνεντεύξεις με τους επιλεγμένους πληθυσμούς να διεξάγονται αποσπασματικά και όχι σε συνεχόμενα διαστήματα. Στο διάστημα της επιβολής του γενικού lockdown, δηλαδή την περίοδο μεταξύ Μαρτίου και Μαΐου του 2020, τα εργοτάξια παρέμειναν κλειστά και ήταν η μόνη περίοδος στην οποία οι οικοδόμοι δεν εργάστηκαν καθόλου, λόγω των μέτρων που επιβλήθηκαν για την πανδημία.

Λόγω της επιβολής των μέτρων προστασίας για την πανδημία του κορωνοϊού, ήταν αδύνατη η συνέχιση των συνεντεύξεων με τους επιλεγμένους πληθυσμούς, μέχρι και τη λήξη τους. Η απαγόρευση των μετακινήσεων από δήμο σε δήμο δυσκόλεψε την έρευνα σε μεγάλο βαθμό και καθυστέρησε τις επαφές και συνεντεύξεις με τους εργαζομένους. Σε αυτήν την περίοδο, πραγματοποιήθηκε μέρος των συνεντεύξεων σε εργοτάξια του Δήμου Καλλιθέας, καθώς εκεί βρίσκεται και ο τόπος διαμονής μου, επειδή δεν μπορούσα να μετακινηθώ σε άλλο δήμο. Η κύρια ερευνητική διαδικασία συνεχίστηκε και πάλι με δυσκολία, όταν έληξαν τα μέτρα.

Παρ' όλο που το lockdown έληξε και τα μέτρα χαλάρωσης επέτρεψαν την διεξαγωγή κάποιων συνεντεύξεων, παρέμειναν οι δυσκολίες ως προς την εύρεση και τη διεξαγωγή επιπλέον συνεντεύξεων με τους επιλεγμένους πληθυσμούς. Η έρευνα συνεχίστηκε με πολλές δυσκολίες, καθώς οι οικοδόμοι μετακινούνται συνεχώς από έργο σε έργο και έτσι έπρεπε να γίνονται ξανά από την αρχή νέες επαφές και προσέγγιση στους εργαζομένους.

Όπως αναφέρει ο Germidis (1974), το ποσοστό των οικοδόμων που δουλεύει μόνιμα σε συγκεκριμένες κατασκευαστικές εταιρίες, είναι πολύ μικρό και παράλληλα αυτές οι εταιρίες έχουν βραχύβιο χρόνο ζωής, που ίσως διαρκεί όσο και η κατασκευή ενός συγκεκριμένου έργου. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, είναι εξαιρετικά δύσκολο να πραγματοποιηθεί μια έρευνα στους ίδιους εργάτες και στις ίδιες επιχειρήσεις με συγκεκριμένη χρονολογική σειρά (Germidis:1974:25).

Ενώ είχαν ήδη κανονιστεί πολλά ραντεβού για συνεντεύξεις και είχαν γίνει επαφές και τηλεφωνικά, αλλά και από κοντά στους χώρους δουλειάς με πολλούς

εργάτες, η έλευση της πανδημίας και των μέτρων ανέτρεψε αυτά τα σχέδια. Πολλοί από αυτούς τους οικοδόμους όταν πλέον είχαν λήξει τα μέτρα, είχαν αλλάξει περιοχή εργασίας, ενώ κάποιοι είχαν μεταναστεύσει και στο εξωτερικό. Άλλοι αρνήθηκαν να συνεργαστούν και να δώσουν συνέντευξη, ενώ πολλά ραντεβού ακυρώθηκαν επανειλημμένα, καθώς είχε χαθεί πλέον η καθημερινή επαφή στο χώρο δουλειάς και στο εργοτάξιο.

Στη συνέχεια, και μέσα από τις επισκέψεις σε συνδικάτα οικοδόμων και εργοτάξια πραγματοποιήθηκε η κύρια έρευνα. Συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις στο παράρτημα οικοδόμων Νέας Ιωνίας, στο παράρτημα Ιλίου, στο συνδικάτο οικοδόμων Αθήνας, καθώς και στην Ομοσπονδία Οικοδόμων Ελλάδος. Στις συγκεκριμένες επισκέψεις, πραγματοποιήθηκε μέρος των συνεντεύξεων και διεξήχθησαν πολύτιμες ανεπίσημες συζητήσεις και με άλλους οικοδόμους που δεν είναι πλέον ενεργοί στο επάγγελμα.

4.7 Συμπερασματικά

Βάσει των παραπάνω, η ανάλυση επικεντρώθηκε στην ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας που έχουν αποκτήσει οι επιλεγόμενοι πληθυσμοί, αλλά κυρίως στην ερμηνεία που δίνουν οι εργαζόμενοι στην έννοια της αναπαραγωγής της εργασίας που διαμορφώνεται μέσα από τις δουλειές τους και στα γεγονότα που έχουν ζήσει στο πλαίσιο της εργασίας τους. Με άλλα λόγια, στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι οι εργάτες εξηγούν τις δραστηριότητες τους και τις καταστάσεις που αντιμετωπίζουν στο πλαίσιο της εργασίας, καθώς και οι αντιλήψεις οι οποίες πηγάζουν από την εξάσκηση αυτής.

Επομένως, η τεχνική που επιλέγεται για την διερεύνηση των ενδο-επαγγελματικών μεταβολών στην κοινωνική στρωμάτωση, είναι εκείνη των συνεντεύξεων με ημι-δομημένες ερωτήσεις δηλαδή βάσει ενός θεματικού οδηγού. Οι ερωτήσεις χωρίστηκαν σε έξι θεματικές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα έγιναν ερωτήσεις που αφορούν τα δημογραφικά και κοινωνικά στοιχεία του εργαζομένου. Η δεύτερη ενότητα επικεντρώθηκε στο ιστορικό της απασχόλησης στη χώρα προέλευσης, με έμφαση στις συνθήκες εργασίας, την οργάνωση της εργασίας και στον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο συνεντευξιζόμενος αντιλαμβάνεται την πορεία του μέσα στο επάγγελμά του στη χώρα καταγωγής.

Η τρίτη ενότητα του οδηγού συνέντευξης, αφορά το ιστορικό της μετακίνησης για τους μετανάστες εργάτες, με ερωτήσεις για την επιλογή της χώρας μετανάστευσης, τον αρχικό τόπο διαμονής και την επιλογή επαγγέλματος στη χώρα αυτή. Πώς δηλαδή έφτασε ο μετανάστης στην απόφαση να αφήσει τη χώρα του και πώς έλαβε χώρα η ίδια η μετακίνηση. Σκοπός είναι η ανάδειξη εκείνων των παραγόντων που δύναται να επηρεάσουν την εισαγωγή των εργαζομένων στο συγκεκριμένο επάγγελμα.

Η τέταρτη ενότητα εστιάζει στην απασχόληση στη χώρα υποδοχής. Το ιστορικό της απασχόλησης, οι συνθήκες εργασίας, οι σχέσεις με τους εργοδότες και με τους γηγενείς εργάτες, η δομή του επαγγέλματος και οι τρόποι με τους οποίους ο ίδιος ο συνεντευξιζόμενος αντιλαμβάνεται την πορεία του μέσα στο επάγγελμα. Επικεντρωθήκαμε στην πορεία των εργασιών του ατόμου, αλλά κυριότερα στην σημερινή του απασχόληση και στους όρους με τους οποίους αυτή υλοποιείται, εστιάζοντας στις μεταβολές εντός του επαγγέλματος και διαμορφώνοντας τις

ερωτήσεις αντίστοιχα με την κάθε περίπτωση που να αφορούν τη στέγαση, τη μετακίνηση από το χώρο διαμονής στο χώρο δουλειάς, όπως επίσης ερωτήσεις που αφορούν την ίδια την εργασία, τις συνθήκες και τον τρόπο διεξαγωγής της.

Στην πέμπτη ενότητα έγιναν ερωτήσεις που έχουν να κάνουν με τις συνθήκες εργασίας σε περιόδους κρίσης. Πληροφορίες για την εργασία, περιόδους ανεργίας, προβλήματα και διεξόδους μέσα σε αυτές τις συνθήκες. Επίσης, εστίασαμε στο ποιες αλλαγές επήλθαν σε περιόδους κρίσης και εντός του επαγγέλματος και εντός συνολικά του κατασκευαστικού κλάδου, αλλά και πως η κρίση επηρέασε τις σχέσεις γηγενών και μεταναστών.

Η έκτη ενότητα συμπεριλαμβάνει κάποιες ερωτήσεις που αφορούν τα αξιολογικά στοιχεία. Σκοπός μας είναι να εκμαιεύσουμε το πως η μέχρι τώρα εργασία τους έχει επηρεάσει τα σχέδια ζωής τους, αλλά και εάν υπάρχουν σχέδια για το μέλλον. Τέλος, πως οι ίδιοι οι εργαζόμενοι βλέπουν το επάγγελμα τους σε σχέση με παλιότερα και συγκριτικά με άλλα επαγγέλματα.

5ο Κεφάλαιο

5. Ανάλυση της έρευνας πριν την περίοδο της κρίσης

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο εστιάζει στην ανάλυση των συνεντεύξεων και τη σύνδεσή τους με τα θεωρητικά ερωτήματα της διατριβής. Οι μαρτυρίες των οικοδόμων και οι ιστορίες ζωής τους, αποτελούν ένα πολύ σημαντικό κομμάτι για την έρευνα, το οποίο θα αναδείξει όλη την πορεία και τη διαδρομή τους στο επάγγελμα από τη δεκαετία του '90 και την είσοδο των μεταναστών στον κατασκευαστικό κλάδο, μέχρι και την περίοδο της κρίσης που διανύουμε.

Οι μετακινήσεις στο επάγγελμα, οι αλλαγές στην εξειδίκευση, οι εργασιακές σχέσεις και τα κοινωνικά δίκτυα, αποτελούν μεταβλητές του επαγγέλματος που συνεχώς αλλάζουν. Για την κατανόηση της στρωμάτωσης εντός του επαγγέλματος, απαραίτητο είναι το εργαλείο της σύγκρισης. Η πορεία των οικοδόμων στο επάγγελμα, έχει ξεχωριστή σημασία για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε πως και γιατί επηρεάζεται η θέση και η ιεραρχία των δυο επαγγελματικών ομάδων και με ποιον τρόπο και αν αυτά διαφοροποιούνται.

Για αυτόν το λόγο, μέσα στην ανάλυση παρατίθενται αποσπάσματα από συνεντεύξεις και από τους δυο επιλεγμένους πληθυσμούς. Η ανάλυση του 5^{ου} Κεφαλαίου χωρίζεται σε μικρότερες υποενότητες. Κάθε μια από τις οποίες αναδεικνύει και ξεχωρίζει ένα σημαντικό ζήτημα για την ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση των οικοδόμων στην εκάστοτε περίοδο.

5.1 Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση του οικοδόμου πριν την περίοδο της κρίσης

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, θα αναλυθούν οι μεταβολές εντός της κοινωνικής στρωμάτωσης του οικοδόμου πριν την περίοδο της κρίσης. Στη συγκεκριμένη περίοδο η θέση και η ιεραρχία των δυο επιλεγμένων πληθυσμών, είχε αρκετές και σημαντικές διαφορές. Η συγκεκριμένη διαφοροποίηση, έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο για την κατανομή και αναπαραγωγή ενός νέου και ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού που εισήλθε στον κατασκευαστικό κλάδο στις αρχές τις δεκαετίας του '90.

Η πορεία και η διαδρομή των μεταναστών εκείνη την περίοδο στην οικοδομή, παίζει σημαίνοντα ρόλο στην κατανόηση του τοπίου που διαμορφώθηκε αργότερα στα χρόνια της κρίσης. Οι διαφορετικές συνθήκες ένταξης και εργασίας μέσα στο επάγγελμα και η σύγκριση με το ντόπιο εργατικό δυναμικό, είναι στοιχεία απαραίτητα για την εξέταση της ενδο-επαγγελματικής κοινωνικής στρωμάτωσης.

Μέσα από την κατανόηση αυτών των διαφορετικών συνθηκών, μπορούμε πιο εύκολα να περάσουμε στην ανάλυση μιας πρωτόγνωρης περιόδου που ήρθε στις ζωές και στην εργασία αυτών των ατόμων την περίοδο της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης. Όλα αυτά θα γίνουν κατανοητά μέσα από το βίωμα των ίδιων των εργατών.

Στην ανάλυση του συγκεκριμένου κεφαλαίου, θα εστιάσουμε σε πέντε ξεχωριστές υποενότητες. Η πρώτη εστιάζει στο πως οι μετανάστες εργάτες αποτέλεσαν ρεζέρβα ενός φθηνού εργατικού δυναμικού με την εισροή τους στον κλάδο. Στη δεύτερη υποενότητα αναλύουμε ποια ήταν η επαγγελματική στρωμάτωση στην οικοδομή και ποιες ήταν οι διαδρομές στην εργασία και εκτός του κλάδου, ενώ στην τρίτη επικεντρωνόμαστε στον εφήμερο και πλανόδιο χαρακτήρα του επαγγέλματος.

Στην τέταρτη υποενότητα, αναλύονται οι ευκαιρίες εργασίας και τα διαφορετικά κοινωνικά δίκτυα για κάθε εθνοτική ομάδα ξεχωριστά, ενώ τέλος στην πέμπτη υποενότητα εστιάζουμε στη θέση και την ιεραρχία εντός του επαγγέλματος της οικοδομής.

5.1.1 Οι μετανάστες ως ρεζέρβα φθηνού εργατικού δυναμικού

Η εισροή ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών στον κλάδο της οικοδομής στις αρχές της δεκαετίας του '90, έφερε μια σειρά από αλλαγές και ανακατατάξεις εντός του επαγγέλματος. Υπήρξε η αφορμή για να μειωθούν τα μεροκάματα από τη μεριά των εργοδοτών, καθώς πλέον δημιουργήθηκε ένα νέο, ευέλικτο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για κάθε είδους εργασία, όχι μόνο στον τομέα των κατασκευών, αλλά και στον αγροτικό και βιομηχανικό κλάδο.

Κατέβασε τα μεροκάματα των Ελλήνων και αυτό βέβαια με τη συνδρομή του κράτους που δεν τους έδωσε πράσινη κάρτα να έχουνε και περισσότερα δικαιώματα αυτοί και μεγαλύτερο μεροκάματο και ασφάλιση και όλα αυτά. Ακριβώς ήτανε μια τακτική του κράτους για να σπάσει το μεροκάματο ας το πούμε (Στέλιος Α.- 63 ετών).

Έπεσε το μεροκάματο, έπεσε το μεροκάματο. Βέβαια. Βεβαίως. Πριν το '90 ήταν το ίδιο μεροκάματο; Όχι. Πριν το '90 ζητούσανε εργαζόμενους και δεν βρίσκανε. Κατάλαβες; Από 'κει και μετά πλάκωσε όλος ο πλανήτης στην Ελλάδα, έπεφτε και το μεροκάματο, άρχισε και η εκμετάλλευση, όταν έχει πολλούς μετανάστες υπάρχει και πολλή εκμετάλλευση. Οι Έλληνες εργαζόμενοι τώρα, να σου πω την αλήθεια, οι περισσότεροι χάσανε. Βέβαια, βεβαίως γιατί ένας εργαζόμενος έπαιρνε 23-24 (ένσημα) άνετα. Με τον ερχομό των μεταναστών έπεσε. Του λέει τώρα έχω τον Ρώσο, έχω τον Αλβανό. Αν θέλεις κάτσε με 15 ένσημα, με 13 ένσημα, με 16 ένσημα γιατί αν δεν θέλεις φύγε (Σαφέρ Χ.- 62 ετών).

Η μαζική μετανάστευση των Αλβανών, έγινε αιτία να αλλάξουν οι συσχετισμοί στον κατασκευαστικό κλάδο. Η εισροή ενός ευέλικτου εργατικού δυναμικού, αποτέλεσε την αφορμή για να γίνουν πολλές μεταβολές στην ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση του οικοδόμου, όχι μόνο όσον αφορά τους μισθούς και τη σύνθεση των συνεργείων, αλλά και όσον αφορά την ασφάλιση, τις εργασιακές σχέσεις, τη θέση και την ιεραρχία των εργαζομένων.

Δεν υπάρχει αυτό που υπήρχε όταν πρωτοξεκίνησε η μετανάστευση, με αυτό που υπάρχει τώρα και αυτός ο διαχωρισμός γινότανε όχι από τους εργάτες, αλλά από τα αφεντικά, τους ίδιους. Ότι αυτόν τον θέλω για πιο φθηνά, τον θέλω για βοηθό. Για να γλυτώσει τα μεροκάματα, ξέρεις, τα κουβαλήματα, αυτά. Να μην τα χρεώσει εκεί πέρα, να τα χρεώσει τελείως διαφορετικά (Θοδωρής Β.- 44 ετών).

Ε, πιστεύω και δεν ξέρω αν έχω δίκιο σε αυτό, ότι προ της ολυμπιάδας, θέλαμε εργατικά χέρια, με φθηνά ημερομίσθια, με πιο μικρή ασφάλιση και τους φέρνανε εδώ

πέρα. Στα χρόνια τα καλά. Να ετοιμάσουμε την Ολυμπιάδα και όλα αυτά. Ε, πιστεύω ότι μερικοί τους εκμεταλλεύτηκαν. Μερικοί δεν τους πληρώσανε αυτά που δούλεψανε και όσο καιρό δεν είχανε χαρτιά, ήτανε και αυτοί εν μέρει αδικημένοι. Γιατί δεν μπορούσανε να πάνε να βρουνε το δίκιο τους κάπου. Ήτανε χωρίς χαρτιά και δεν μπορούσανε να διεκδικήσουνε τίποτα (Σταύρος Σ.- 64 ετών).

Το σύνολο των ερωτηθέντων στην έρευνα, επιβεβαίωσε πως με την έλευση τους οι μετανάστες, χρησιμοποιήθηκαν ως ρεζέρβα φθηνού εργατικού δυναμικού από τους εργοδότες στην πορεία των ετών. Πιο συγκεκριμένα, οι Αλβανοί μετανάστες έμπαιναν στην Ελλάδα ερχόμενοι κυρίως με τα πόδια από τα σύνορα και κατά ομάδες και διασκορπίστηκαν σχεδόν σε ολόκληρη τη χώρα, ενώ για την επιβίωσή τους κάνανε κάθε είδους ανειδίκευτη εργασία, μεταξύ των οποίων ήταν φυσικά και δουλειές στον κατασκευαστικό κλάδο.

Σταδιακά με τα χρόνια από το '90 και μετά με την ανοικοδόμηση που έγινε πριν τους Ολυμπιακούς κι όλα αυτά ξέρω εγώ. Και με τους μετανάστες πολύ που ήρθε κόσμος προκειμένου να επιβιώσουν οι άνθρωποι πραγματικά κάνανε τα πάντα δηλαδή και χωρίς να ξέρουνε και τίποτα κάνανε τα πάντα (Περικλής Ν.- 46 ετών).

Αποτέλεσαν την εφεδρεία σαν εργατικό δυναμικό μετά τη μείωση των εργαζομένων στον κλάδο της οικοδομής. Ήταν η αιτία για τη μείωση των μεροκάματων και επειδή έχουν εξελιχθεί στη δουλειά, είναι αυτοί που αποτελούν και την πλειοψηφία στον κλάδο κυρίως στις βαριές ειδικότητες (μπετατζήδες, σιδεράδες, χτίστες και σοβατζήδες)... (Σοφοκλής Ζ.- 68 ετών).

Οι Αλβανοί οικοδόμοι, δεν ήταν οι μόνοι μετανάστες που είχαν μπει μαζικά στο επάγγελμα της οικοδομής στις δεκαετίες του '90 και του '00.⁸² Υπήρχαν επίσης εργάτες από την Πολωνία⁸³, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, τη Γεωργία, Πόντιοι από τις

⁸² Βλέπε τη μελέτη των Psimmenos και Kassimati, στο Düvell (2006:138-167) για τους Πολωνούς και Αλβανούς οικοδόμους, όπου αναλύονται τα μονοπάτια μετανάστευσης, οι διαφορετικές θέσεις εργασίας σε σχέση με το ντόπιο εργατικό δυναμικό, η εκμετάλλευση στη δουλειά, οι συνθήκες εύρεσης εργασίας, καθώς και οι τακτικές επιβίωσης στο επάγγελμα.

⁸³ Ακόμα για τους Πολωνούς μετανάστες και τη μετανάστευσή τους σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, όπως και στην Ελλάδα, στο: Triandafyllidou (2006).

χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.⁸⁴, αλλά και αργότερα εργάτες από την Αίγυπτο, το Πακιστάν, το Αφγανιστάν, το Μπαγκλαντές, τη Νιγηρία⁸⁵ κ.ά.. Στις αρχές της δεκαετίας του '90 συναντούμε κυρίως μετανάστες από τις βαλκανικές χώρες,⁸⁶ ενώ αργότερα και μετά το 2000, από χώρες της Αφρικής και της Ασίας.

Έχει βέβαια. Και από Μπαγκλαντές έχει και Πακιστανούς έχει. Και Ρουμάνους και Πολωνούς έχει. Έχει όλες τις φυλές του Ισραήλ (Στέλιος Α.- 63 ετών).

Εντάξει το δικό μας συνεργείο δεν έχει. Αλλά σε άλλα συνεργεία έχει. Είχαμε και Σύριους, έχει και Μπαγκλαντεσιανούς, Πακιστανούς, Ρουμάνους, Μολδαβούς (Γιάννης Γ.- 32 ετών).

Είχε βέβαια. Ρώσους, είχε Πολωνούς και λίγους από το Πακιστάν, Αίγυπτο (Σαφέρ Χ.- 62 ετών).

Στα πρώτα χρόνια που είχα ξεκινήσει σοβάδες, υπήρχανε και Τούρκοι. Είχαμε δουλέψει δηλαδή σε μια εταιρία που ήμασταν 7 άτομα, οι 3 ήτανε Τούρκοι, σοβατζήδες. Οι πιο πολλοί έχουνε φύγει. Δεν ξέρω τι έγινε. Ρουμάνοι υπήρχανε παλιά. Πάρα πολλοί παλιά. Τώρα δεν... Βούλγαροι, υπάρχουν. Αλλά τώρα και αυτοί έχουνε φύγει. Όταν μπήκανε στην Ευρώπη και μετά, έφυγαν. Από ότι έχω ακούσει έχουνε φύγει σε άλλες χώρες. Αυτό έχω ακούσει (Τόμας Κ.- 49 ετών).

Και οι μετανάστες, αλλά και οι γηγενείς εργάτες, ανέδειξαν ότι η οικοδομή συγκεντρώνει μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού πληθυσμού, οι οποίοι ξεκινούσαν πάντα από τις απλές ανειδίκευτες εργασίες. Στη συνέχεια της ανάλυσής μας, θα δούμε πως οι μετανάστες απέκτησαν τις δεξιότητες που απαιτούνταν για να εξελιχθούν και να παραμείνουν στον κλάδο των κατασκευών.

Στη δουλειά πάνω θα είσαι με τον κοινό στόλο. Θα κουβαλήσεις ντενεκέ με λάσπη ή τούβλα και θα μάθεις πως χιτίζει ο μάστορας. Θα μάθεις πως σοβατίζει, θα μάθεις πως βάζει τα πλακάκια, τα μάρμαρα, τα πάντα. Η οικοδομή σου ανοίγει τα

⁸⁴ Στη μελέτη της Κασιμάτη για τους Πόντιους μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση (1992), η συγγραφέας μιλάει για τη θέση, την κατανομή, τις προσδοκίες και την επαγγελματική κινητικότητα του συγκεκριμένου εργατικού δυναμικού, μεγάλο κομμάτι του οποίου ήταν και οι οικοδόμοι.

⁸⁵ Βλέπε Fouskas (2014), για τους Νιγηριανούς μετανάστες και τα χαμηλού κύρους και περιστασιακά επαγγέλματα τους στην Ελλάδα.

⁸⁶ Βλέπε Ψημμένος (1994) για τη χωροταξική ανάλυση των σχέσεων των Αλβανών μεταναστών με την αθηναϊκή κοινωνία, που επικεντρώνεται στα θέματα της συλλογικής διαμονής και εργασίας.

μάτια, ξεκάθαρα. Κάτι θα μάθεις, δεν βγαίνεις έτσι άδειος. Κατάλαβες; (Σαφέρ Χ.- 62 ετών).

Αυτοί οι οποίοι είχανε μπει στη δουλειά με την Ολυμπιάδα που έγινε το μεγάλο μπαμ και άνοιξε πάρα πολύ ο κλάδος, που ήταν τα μεγάλα έργα τεχνικά, ήτανε κυρίως Αλβανοί, κυρίως, μετανάστες, εργάτες (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Το κομμάτι της ειδικότητας και της εξειδίκευσης πάνω σε μια συγκεκριμένη τέχνη στο επάγγελμα του οικοδόμου, είναι πολύ σημαντικό για να κατανοήσουμε την πορεία και την εξέλιξη των μεταναστών οικοδόμων, αλλά παράλληλα να εξετάσουμε πως αυτό το κομμάτι επηρέασε και την επαγγελματική στρωμάτωση των Ελλήνων οικοδόμων. Το νέο εργατικό δυναμικό διαμόρφωσε νέες συνθήκες στην διαδικασία παραγωγής και αξιοποιήθηκε από τους εργοδότες για την ικανοποίηση των αυξημένων αναγκών τους σε εργατικά χέρια. Ακόμα, αποτέλεσε ένα εργαλείο για τη μείωση των μισθών και παράλληλα εισήγαγε νέους διαχωρισμούς και έφερε τον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας μέσα στον κλάδο της οικοδομής.

5.1.2 Οικοδομή και ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση

Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της ανάλυσης, είναι η ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση πριν την περίοδο της κρίσης. Η διαδρομή Ελλήνων και Αλβανών εργατών στο επάγγελμα του οικοδόμου, δεν ξεκινάει από την ίδια αφετηρία, καθώς αλλαγές και διαφοροποιήσεις αποτυπώνονται ξεκάθαρα ακόμα και εντός όχι μόνο του επαγγέλματος, αλλά εντός και μιας εθνοτικής ομάδας, ή ακόμα και μέσα σε μια συγκεκριμένη ειδίκευση. Στη συγκεκριμένη ενότητα αναδεικνύεται επίσης, πως και με ποιον τρόπο έγινε η επιλογή δουλειάς στον κατασκευαστικό κλάδο και οι προσδοκίες που την συνόδευαν.

Η πορεία των εργατών στην οικοδομή, πολλές φορές συνδέεται με άλλες χειρωνακτικές εργασίες, ξεκινάει από ανειδίκευτα πόστα και βοηθητικές εργασίες. Επίσης, αν και σχεδόν στο σύνολο τους οι συνεντευξιαζόμενοι ξεκίνησαν ως βοηθοί και εργάτες γενικών καθηκόντων, η διαδρομή τους στο επάγγελμα μας δείχνει πως η εξέλιξή τους επηρεάστηκε και η στρωμάτωσή τους διαφοροποιήθηκε από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως είναι η εθνικότητα, η εξειδίκευση, τα κοινωνικά δίκτυα και οι συγγενικοί δεσμοί.

Οι μετανάστες εργάτες που συμμετείχαν στην έρευνα, έκαναν διάφορες δουλειές για να επιβιώσουν με την έλευση τους στην Ελλάδα (οι περισσότεροι εκ των οποίων, ήρθαν στη χώρα τη δεκαετία του '90).⁸⁷ Μέσα από τις μαρτυρίες τους, καταγράφουμε διάφορα επαγγέλματα τα οποία έκαναν στα πρώτα χρόνια παραμονής τους στη χώρα.

Δεν έκανα πρώτα οικοδομή εγώ. Εγώ πριν έρθω εδώ, δούλευα σε ένα εργοστάσιο στην Αθήνα. Όχι εργοστάσιο, μπορείς να το πεις βιοτεχνία, επιχείρηση. Ε αυτό για τα λεωφορεία, για τα τρένα, όλα αυτά τα δίκτυα προστασίας που βάζεις πάνω στα κεφάλια. Στα καθίσματα πίσω (Αντι Μ.- 55 ετών).

Πρώτη φορά ήταν λαϊκή, ξεφορτώναμε. Μαρούσι, Καλογρέζα, Χαλάνδρι φτάναμε. Ε, λαϊκή πήγαινα ένα μήνα, μετά πήγαινα οικοδομή, ξανά πάλι λαϊκή, ζέρεις... (Αλντι Ρ.- 42 ετών).

⁸⁷ Αναλυτικά στον Πίνακα 8 (σελ. 208), αναφέρεται το διάστημα παραμονής στην Ελλάδα, για κάθε συνεντευξιαζόμενο ξεχωριστά.

Εγώ εδώ τον πρώτο χρόνο δούλευα σε εργοστάσιο. Εγώ δούλευα σε εταιρία, στην αρχή δούλευα στη «Σόφτεξ» στο εργοστάσιο που είναι στο Αιγάλεω κάτω, μετά κάηκε το εργοστάσιο και δεν είχε δουλειά. Εκεί πακετάρισμα (Γκαλίπ Α.- 47 ετών).

Όσον αφορά το επάγγελμα του οικοδόμου, επειδή ακριβώς δεν είχαν κάποια συγκεκριμένη εξειδίκευση και δεν είχαν αποκτήσει ακόμη τις δεξιότητες για να γίνουν τεχνίτες, διασκορπίστηκαν σε όλα τα επαγγέλματα της οικοδομής. Η επιλογή μιας συγκεκριμένης ειδίκευσης συνήθως ήταν θέμα ανάγκης και όχι απαραίτητα της επιθυμίας του ίδιου του εργαζόμενου. Η ανάγκη για άμεση εργασία, ή οι γνωριμίες με ένα συγκεκριμένο πρόσωπο που άνοιγε το δρόμο για αυτή τη δουλειά, ήταν συνήθως η αιτία επιλογής μιας ειδικότητας.

Αυτή ήτανε μια χειρωνακτική δουλειά. Δεν ήτανε κάτι. Φτυάρι, τα υπόλοιπα που κάνεις και στην αυλή σου. Τα υπόλοιπα τα είχαμε δουλέψει και στο χωριό και δεν είχαμε πρόβλημα. Ήμασταν και νέοι τότε (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Έμαθα εκεί. Όταν δουλεύεις πλακάκια, μαθαίνεις και τα υδραυλικά, γιατί είναι μέσα. Όταν μαθαίνεις τα υδραυλικά και κάνα ρεύμα. Όταν μαθαίνεις και το ρεύμα μετά και να σοβατίζεις ταυτόχρονα και να βάψεις το ταβάνι και να βάψεις κάνα τέτοιο (Μπρούνο Μ.- 58 ετών).

Έχουνε διάφορα και σπασίματα και σίδερα και τα πάντα. Ασχολούμαι με όλες τις δουλειές, δεν είναι που θα πας εκεί και θα κάνεις μια δουλειά ή εδώ και θα κάνεις μια δουλειά, εκεί θα πας θα κάνεις πολλά πράγματα. Μου λέει ο άλλος θα πας με ένα παιδί να σιδερώσεις μια κολώνα λέω ναι, τώρα θα σταματήσεις και θα πας να σκάμετε αυτό, την κολώνα θα ρίξετε, τώρα θα κάνετε αυτά τα μερεμέτια ή θα κάνετε σοβάδες. Δεν θα κάνεις μια δουλειά, όλες τις δουλειές. Σε μια εταιρία που πας δεν θα κάνεις μια δουλειά (Γκαλίπ Α.- 47 ετών).

Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι μετανάστες ήταν αναγκασμένοι για την εύρεση μιας εργασίας, να αποδεχτούν μια δουλειά, χωρίς να έχουν τα απαραίτητα προσόντα για να την υποστηρίξουν. Με αυτόν τον τρόπο, σιγά- σιγά εξελίχθηκαν μέσα στο επάγγελμα, έμαθαν τη γλώσσα, διασκορπίστηκαν σε όλες τις ειδικότητες της οικοδομής και εν τέλει εξειδικεύτηκαν σε συγκεκριμένες τεχνικές και επαγγέλματα όλου του κατασκευαστικού κλάδου. Στη συνέχεια της έρευνάς μας, θα αναλύσουμε το πως οι συγκεκριμένες τακτικές επιβίωσης εντός του επαγγέλματος, κάνουν την εμφάνισή τους και στο ντόπιο εργατικό δυναμικό στην περίοδο της κρίσης.

Όταν ήρθα πηγαίναμε ας πούμε –ήμουν με έναν φίλο- και τότε δεν είχαμε γνωριμίες και πηγαίναμε από οικοδομή σε οικοδομή που ψάχναμε για δουλειά και έλεγε ο μάστορας «τι ξέρεις;» και έλεγα ότι εγώ ξέρω χτίστης και ο ένας μας δοκίμασε και με έβαλε να χτίσω (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Οικοδομή, ό, τι έβρισκα, να σκάβουμε να φτιάζουμε σε κανένα κήπο, να κάνουμε οικοδομή στις λάσπες τέτοια, αυτά. Εντάξει, αυτοί (οι φίλοι του), αυτοί με πήραν στη δουλειά και μου λέει εμείς αυτή τη δουλειά κάνουμε. Εσύ; Και εγώ του λέω το ίδιο με σας... (Γκεζίμ Μ.- 52 ετών).

Από τις συνεντεύξεις παρατηρούμε πως το επάγγελμα του οικοδόμου, δεν ήταν η μοναδική λύση για τους Αλβανούς εργαζομένους και πολλές φορές βλέπουμε ότι οι συνεντευξιαζόμενοι ασκούσαν παράλληλα και άλλες εργασίες. Πολλές μαρτυρίες μας αναφέρουν πως η πρώτη τους δουλειά στην Ελλάδα ήταν αγροτικές δουλειές, καθώς στο παρελθόν, είχαν ήδη εργαστεί σε αυτόν τον τομέα στην πατρίδα τους. Πολλές φορές ασκούσαν παράλληλα αυτές τις εργασίες, λόγω της εποχικότητας των συγκεκριμένων επαγγελμάτων.⁸⁸

Ε τότε πιο πολύ σε αγροτικές δουλειές, μέχρι να έρθω. Στα χωράφια. Και οικοδομή, αλλά εντάξει. Μπερδεμένα ρε παιδί μου. Πώς αλλιώς θα γίνει... Δεν είχες σταθερά συνέχεια οικοδομή ας πούμε. Όταν έβγαινε δουλειά... (Εράλντο Χ.- 41 ετών).

Γεννήθηκα το '68 και ήρθα στην Αθήνα το '90. Ήρθα για δουλειά αφού χάλασε εκεί το σύστημα. Στην αρχή πήγαμε κάτω, είχαμε τα ξαδέρφια μας στην Κρύα Βρύση στην Πέλλα. Και μετά από το '93- '95 ήρθα Αθήνα. Οικοδομή από τότε. Μόλις ήρθαμε Αθήνα, οικοδομή. Στην Κρύα Βρύση, απ' όλα ξέρεις, καπνά, σπαράγγια, ροδάκινα, χωράφια (Πάουλο Μ.- 54 ετών).

Ναι, κάποιοι λέγανε στα χωράφια, κάποιοι λέγανε στα εργοστάσια. Εμείς έτσι κι αλλιώς και σπουδές είχαμε κάνει για τα χωράφια και αυτά και γνωρίζαμε καλά και από χωριό βέβαια ήμουν και γνωρίζαμε. Απλά το σχολείο που εγώ τελείωσα, ήτανε ως γεωπόνος. Σπούδασα δηλαδή και ήτανε και για τα χωράφια και για τα ζώα. Μόνο για αυτόν τον τομέα δηλαδή. Όχι για κάτι άλλο (Φλοριάν Γ.- 50 ετών).

Αρκετοί από τους συνεντευξιαζόμενους προέρχονταν από μικρά χωριά και επαρχιακές πόλεις της Αλβανίας και η καταγωγή τους ήταν από αγροτικές και

⁸⁸ Στους πίνακες 3 και 4 με τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά στις σελίδες 130 και 133, αναφέρονται αναλυτικά οι πρώτες εργασίες που είχαν κάνει οι συνεντευξιαζόμενοι πριν ασχοληθούν με το επάγγελμα του οικοδόμου.

φτωχικές οικογένειες, όπου βοηθούσαν τους γονείς τους στις δουλειές του σπιτιού και στα χωράφια. Η πορεία τους προς την πόλη και η εξέλιξη τους στο επάγγελμα της οικοδομής, θυμίζει σε ένα βαθμό την εσωτερική μετανάστευση των Ελλήνων από τις αγροτικές περιοχές στην Αθήνα στη διάρκεια της μεγάλης οικοδομικής δραστηριότητας στις δεκαετίες του '50 και του '60.⁸⁹

Στο χωριό. Στο χωριό με τον πατέρα μου έκανα δουλειές στα χωράφια. Μαζί με τον πατέρα μου, που έχουμε λίγα χωράφια (Αρντίτ Π.- 45 ετών).

Πηγαίναμε και μαζεύαμε ας πούμε τριφύλλια με την τσουγκράνα, ή σιτάρι, τα στάχυα από τα σιτάρια που τα μαζεύαμε και σε πλήρωνε το κατιτίς σου (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Ε, επειδή βαστάμε ζώα, γιατί δεν βγαίνει αλλιώς, οικονομικά και αυτά δεν βγαίνει αλλιώς, τριφύλλια, σάρι λίγα πράγματα και ζαρζαβατικά. Είναι λιγοστά τα χωράφια (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Εξετάζοντας την πορεία και τις διαδρομές των οικοδόμων προς το επάγγελμα της οικοδομής, παρατηρούμε πως και γιατί οδηγήθηκαν στη συγκεκριμένη επιλογή. Πιο συγκεκριμένα, Έλληνες και Αλβανοί διάλεξαν το επάγγελμα αυτό τη δεκαετία του '90 γιατί ήτανε μια εργασία που τους πρόσφερε πολύ καλύτερο μεροκάματο από άλλες δουλειές και έτσι μπορούσαν να καλύψουν τις άμεσες ανάγκες τους πιο εύκολα. Το μεροκάματο στον κατασκευαστικό κλάδο ήταν μεγαλύτερο συγκριτικά με μια ημέρα δουλειάς σε αγροτικές εργασίες ή σε ένα εργοστάσιο ή μια βιοτεχνία.

Λέγανε ότι είναι πιο καλά το μεροκάματο. Και βέβαια. Ήταν πιο καλά. Ήταν πιο καλά. Ε, το μεροκάματο ήταν πιο ακριβά εδώ (οικοδομή). Εκεί ας πούμε (στα χωράφια) παίρναμε τότε 30 ευρώ. Και εδώ ήταν 40 και 50 ευρώ (Τόμας Κ.- 49 ετών).

Αυτό ήτανε το '87. Που μπήκα στην οικοδομή ως εντελώς- εντελώς ανειδίκευτος. Ανειδίκευτος δηλαδή με μια μέρα εργασίας. Και με μεροκάματο τότε 2.500 δραχμές το οποίο ήτανε..., 2.500 δραχμές τότε ήτανε τρομερά λεφτά. Εεε, και τηρουμένων και των συνθηκών που υπήρχαν και αντικειμενικά και υποκειμενικά, φαντάσου ένας άνθρωπος τώρα εκεί γύρω στα 22 και στα 23, ξαφνικά με 2.500 δραχμές τη μέρα! Ποιος τα μπιπ και Τ.Ε.Ι. ας πούμε... Οπότε... (Αντώνης Ρ.- 59 ετών).

⁸⁹ Βλέπε: Λαμπροπούλου (2009), για την πορεία των Ελλήνων οικοδόμων από την επαρχία στην Αθήνα.

Ένας άλλος πολύ σημαντικός λόγος για τον οποίο οι οικοδόμοι πήγαιναν προς τη συγκεκριμένη εργασία, παρόλο που ήταν μια βαριά και δύσκολη δουλειά, ήταν ότι μπορούσαν να ξεκινήσουν ως εντελώς ανειδίκευτοι και χωρίς να ξέρουν κάποια τέχνη. Πράγμα που φυσικά θα τους έπαιρνε χρόνο, αλλά στη συνέχεια μπορούσαν να εξελιχθούν και να γίνουν και οι ίδιοι τεχνίτες. Με την εξέλιξη ενός εργάτη σε τεχνίτη, άλλαζε και το μεροκάματο, ενώ ένας μάστορας μπορούσε να έχει ένα δικό του συνεργείο και να παίρνει δικές του δουλειές. Στην αγροτική παραγωγή ή σε ένα εργοστάσιο η συγκεκριμένη δυνατότητα δεν υπήρχε, οπότε η πιθανότητα της εξέλιξης έκανε αρκετούς εργαζόμενους να επιλέξουν αυτό το επάγγελμα.

Είχα φίλους οικοδόμους και λόγω και πολιτικής δράσης. Είχα και επαφές και συνδικαλιστικά με τους οικοδόμους. Είχα δηλαδή καλή εικόνα για τον κλάδο. Απλά στη δουλειά ήμουν ασχέτος και ανειδίκευτος. Ό, τι ήξερα ήταν τα γύρω- γύρω. Το κουβάλημα της αλεπούς. Αντώνη τρέξε εδώ. Αντώνη τρέξε εκεί. Γιατί αυτή είναι και... Γιατί ήταν και ξεκάθαρη η συμφωνία ας πούμε. Ότι έρχεσαι για αυτό. Όλοι έτσι μπαίνανε, αυτή τη δουλειά κάνανε (Αντώνης Ρ.- 59 ετών).

Εγώ έχω δουλέψει εκεί πριν, αλλά εγώ είμαι σοβατζής. Δεν μου αρέσει να ασχολούμαι με τα χωράφια. Απλά επειδή έβλεπα τον πατέρα μου να κάνει αυτό και τον βοήθησα. Μόνος του ο άνθρωπος μαθαίνει άμα θέλει. Αν δεν θέλεις, όσα και να βάζεις, δεν θα μάθεις. Εγώ μόνος μου, έβλεπα εκεί, πάει από εκεί, 1-2-3 και μάθαινα. Σήμερα από λίγο, αύριο από λίγο ακόμα, μεθαύριο λίγο ακόμα. Αν θέλει ο άνθρωπος μαθαίνει, αν δεν θέλει και τον βάζεις με το ζόρι εκεί, δεν θα μάθει. Άμα δεν θέλει ο άνθρωπος να δουλέψει, δεν θα δουλέψει (Αρντίτ Π.- 45 ετών).

Η δουλειά της οικοδομής ήταν ένα επάγγελμα, στο οποίο οι εργαζόμενοι μπορούσαν να ξεκινήσουν να δουλεύουν όχι μόνο χωρίς να έχουν κάποια ειδικευση, αλλά και χωρίς να γνωρίζουν τη γλώσσα. Μπορούσαν επομένως να εργαστούν και να αποκτήσουν ένα μεροκάματο ως ανειδίκευτοι εργάτες και με καλύτερες απολαβές από άλλες χειρωνακτικές και ανειδίκευτες εργασίες, όπου υπήρχαν ευκαιρίες δουλειάς.

Μόνο στη γλώσσα στην αρχή, μέχρι να την μάθω. Γιατί μου έλεγε φέρε αυτό το ξύλο, εγώ δεν ήξερα τι πάει να πει τάβλα, πλακάκι και τέτοια πως το λέγανε. Ή δεν ήξερα να πω τα νούμερα στο μέτρο, δεν ήξερα να πω τα νούμερα ελληνικά. Είχα το

μέτρο εγώ αλλά... Τι να σου πω; Μετά σιγά- σιγά τα 'μαθα. Εντάξει, τότε ήμουν παιδάκι, έμαθα εύκολα, δεν ζορίστηκα. Ο μεγάλος έχει πρόβλημα (Άλντι Ρ.- 42 ετών).

Ναι βέβαια, επειδή εγώ δεν μιλούσα, δεν ήξερα τη γλώσσα να μιλήσω ελληνικά, δεν ήξερα τη δουλειά, απλώς βοηθός. Βοήθαγα σε όλα εκεί μέσα δηλαδή, ό, τι χρειαζότανε. Δηλαδή σου λέγανε θα κάνεις αυτό... Και το έκανες ας πούμε (Τέντι Π.- 31 ετών).

Η οικοδομή λόγω της φύσης της συγκεκριμένης εργασίας, δεν ήταν κάτι δεδομένο, οπότε οι περισσότεροι εργάτες που εργόταν δεν είχαν αποκλειστικά στο μυαλό τους την απασχόληση σε αυτήν. Υπήρχε όμως σαν προοπτική και λόγω της ευκολίας με την οποία κάποιος μπορούσε να μπει στην αρχή ως ανειδίκευτος εργάτης και χωρίς να ξέρει τη γλώσσα, αλλά και γιατί οι οικοδομικές εργασίες είχαν καλύτερο μεροκάματο.

Εκεί, υπήρχαν και αγροτικές, αλλά και οικοδομικές δουλειές. Και οικοδομή. Αγροτικές δουλειές, σε οικοδομικές δουλειές βοηθός. Γιατί πώς να σου το πω, δεν είχαμε ειδικεύσεις σε κάτι συγκεκριμένο. Και σε διάφορες οικοδομικές δουλειές. Κοντά σε ηλεκτρολόγους, καλουπατζής, χτίστης, σοβατζής. Και γενικώς όπως ανέφερα πριν, ό, τι δουλειά βρísκαμε για να μην χάσουμε το μεροκάματο (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Δεν έχει διαφορά το μεροκάματο του οικοδόμου τώρα με ένα μαγαζί. Ενώ εγώ παλιά που είχα ξεκινήσει οικοδομή έπαιρνα 5.000 δραχμές. Ένας φίλος μου που πήγε σε μαγαζί έπαιρνε 1.000 δραχμές. Σε εργοστάσιο... Είχε διαφορά. Όχι, δεν είχα ακούσει, κοίταγα το χρήμα. Είχα πάει μια εποχή με έπιπλα, αυτός μου έδινε 3.000. Όταν πήγα σε εργολάβο οικοδομή έπαιρνα 7.000 (Άλντι Ρ.- 42 ετών).

Όλα αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σκιαγραφούν το επάγγελμα του οικοδόμου και τις επιλογές που έκαναν οι εργαζόμενοι γύρω από τη συγκεκριμένη εργασία. Επίσης, υπήρχε έντονα το φαινόμενο της «μαύρης» εργασίας στον κατασκευαστικό κλάδο και ένα κομμάτι του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού που δεν είχε τα απαραίτητα έγγραφα ή άδεια παραμονής στη χώρα, μέσα από εκεί μπορούσε να βρει μια προσωρινή δουλειά για τα προς το ζην.

Είμαι πολλά χρόνια εδώ και δεν έχω καταφέρει ακόμα να φτιάξω τα χαρτιά. Περιμένω τον Σεπτέμβριο, 16 Σεπτεμβρίου έχω... Έχω κάνει αίτηση για τον Σεπτέμβριο. Οι πιο πολλοί έχουνε πρόβλημα, αλλά άμα το αφεντικό βλέπει ότι είσαι

δουλενταράς, είσαι σωστός, σε κρατάει, παρά τις δυσκολίες που έχει ας πούμε, αλλά σε κρατάει επειδή του κάνεις τη δουλειά. Σε παίρνει και όποιος θέλει, όποιος θέλει δουλειά, δουλεύει και βρίσκει δουλειά, σε παίρνουνε. Εδώ στην Ελλάδα δηλαδή σε παίρνουνε. Αλλά άμα δεν σε ξέρει κάποιος δηλαδή σου ζητάει τα χαρτιά, αλλά άμα πας μέσω γνωστού σε κρατάνε οι πιο πολλοί. Σε κάποιον ήρθε με έπιασε η εφορία μέσα. Σιδεράς ήτανε και αυτός αλλά έφαγε το πρόστιμο. Ε, υπολογίζω όταν αναλαμβάνω δικιά μου δουλειά να μου βγει καθαρό 80 με 90 ευρώ το μεροκάματο. Χωρίς ένσημο, χωρίς τίποτα να. Χωρίς αποδείξεις (Φαμπιάν Α- 31 ετών).

Ο ένας έχει μπλοκάρει τη διαδικασία του για να βγάλει χαρτιά, ε δεν φαίνεται πουθενά, σε κανένα μητρώο, ούτε στην Αλβανία. Δεν φαίνεται ούτε στην Αλβανία. Δεν μπορεί να φέρει κάτι που να πιστοποιεί την ύπαρξή του. Και τώρα μαζεύει λεφτά, να πάει να λαδώσει εκεί, 4.000 που του ζητήσανε να λαδώσει, για να του πιστοποιήσουν το ότι υπάρχει. Το ότι έχει γεννηθεί, το ότι είναι κανονικός άνθρωπος. Μιλάμε έτσι... Και τώρα αυτός ο άνθρωπος τι να σου πω... Κινείται δηλαδή... Ο ένας από τους δυο, η διασκέδασή του είναι ότι Σαββατοκύριακο αν δεν δουλέψει, με την κοπελιά του ας πούμε, γιατί έχει χωρίσει, έχει ένα αυτοκίνητο και πάνε στη θάλασσα και ψαρεύει, δεν κάνει τίποτα άλλο. Δεν βγαίνει από το σπίτι, γιατί φοβάται να κυκλοφορήσει (Αντώνης Ρ.- 59 ετών).

Πέρα όμως από τους λόγους για τους οποίους κάποιος μπορεί να διάλεγε το επάγγελμα της οικοδομής, ή εξηγώντας τις διαδρομές μέσα από τις οποίες οι εργάτες κατέληξαν εκεί, μέσα από την έρευνά μας, συναντάμε και περιπτώσεις εργατών που δούλευαν και σε διαφορετικές εργασίες εκτός του αγροτικού τομέα στην πατρίδα τους. Για παράδειγμα, ο Ιλιόν Β. είχε σπουδάσει δυο χρόνια ως αρχαιολόγος:

Στην Αλβανία δούλευα στα αρχαία. Όπως κάνουν και εδώ. Ό, τι κάνουν και εδώ. Σπούδασα δυο χρόνια για να μάθω. Όπως μαθαίνεις εσύ τώρα. Για να μάθω πως χτίζεται, πως κάνει. Από εκεί άρχισα (Ιλιόν Β.- 57 ετών).

Παρατηρούμε μέσα από την έρευνά μας, διαφοροποιήσεις στην κοινωνική στρωμάτωση των συνεντευξιαζόμενων, που συνδέονται με κοινωνικά και ταξικά χαρακτηριστικά από την περίοδο του προηγούμενου πολιτικού καθεστώτος στην Αλβανία. Ο Γκεζίμ Μ., ήταν ανθρακωρύχος στο Τεπελένι, ενώ ο Μπρούνο Μ. είχε μια πολύ καλή θέση ως οδηγός στο παλιό καθεστώς της Αλβανίας, η οποία του εξασφάλιζε έναν πολύ καλό μισθό.

Εκεί στην Αλβανία δούλευα κάτω απ' τη γη... 350 μέτρα, κάτω από το τέτοιο, στα ορυχεία. Με το φως εδώ πάνω στο κεφάλι και με ένα κασμά, με φτυάρια, με τέτοια σκάβουμε (Γκεζίμ Μ.- 52 ετών).

Κοίτα, εγώ δούλευα... για να σου πω, μετά δούλευα με τον Υπουργό Οικονομίας. Εγώ δούλευα οδηγός με την κόρη του Χότζα, του δικτάτορα. Ήμασταν πλούσιοι. Και εγώ ήμουν οδηγός με ένα 7αθέσιο αυτοκίνητο, σαν τα σχολικά ας πούμε, πιο μικρό λιγάκι και τους πήγαινα από μουσείο σε μουσείο. Πολύ καλή θέση εκεί (Μπρούνο Μ.- 58 ετών).

Παρατηρούμε και από τους πίνακες των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών (σελίδες 130 και 133), πολλά από αυτά τα επαγγέλματα τα οποία έκαναν οι εργαζόμενοι πριν την ενασχόληση τους με την οικοδομή. Για τους Αλβανούς εργάτες είναι πολύ συχνό το μοτίβο της αρχικής ενασχόλησης με τις αγροτικές εργασίες και στη συνέχεια με την οικοδομή (Πίνακας 4 στη σελίδα 133). Πολλοί από αυτούς είχαν σπουδάσει ως γεωπόντοι, είχαν βγάλει τεχνικές ή άλλες σχολές. Ωστόσο, με τη μετανάστευση σε μια νέα χώρα και την ενασχόληση τους με ένα νέο επάγγελμα, διακρίνουμε πως ήταν αναγκασμένοι να αποδεχτούν ανειδίκευτα πόστα, να είναι υπό την επίβλεψη Ελλήνων μηχανικών και μαστόρων και φυσικά να αρχίσουν την εκμάθηση μιας τέχνης από την αρχή.

Για τους Έλληνες οικοδόμους, όπως βλέπουμε στον Πίνακα 3 (σελ. 130), είναι πιο συχνό το φαινόμενο της απευθείας ενασχόλησής τους στον κλάδο των κατασκευών ως βοηθοί αρχικά και αποκτώντας τα εφόδια για να γίνουν μάστορες πιο γρήγορα και μέσα από τις γνωριμίες, αλλά και υπό την επίβλεψη ενός συγγενικού τους προσώπου. Σπανιότερα συναντάμε Αλβανούς οι οποίοι είχαν ήδη κάνει το επάγγελμα αυτό από την πατρίδα τους. Και πάλι όμως, ξεκινούσαν από μηδενική βάση με την έλευσή τους στην Ελλάδα. Μερικοί από τους συνεντευξιζόμενους φυσικά, δεν είχαν προλάβει να εργαστούν στη χώρα τους, καθώς είχαν έρθει σε πολύ μικρή ηλικία στην Ελλάδα και πολλοί από αυτούς είχαν φύγει από την Αλβανία ενώ ήταν ακόμα ανήλικοι μαθητές.

Δεν έχω δουλέψει ποτέ. Αφού ήρθα μικρός εγώ. Εκεί πηγαίναμε μόνο για διακοπές. Έκανα εφτά χρόνια δημοτικό στην Αλβανία. Ήρθα στα 14... (Άλντι Ρ.- 42 ετών).

Όχι. Ήμουν μικρός για δουλειά. Ήρθα μικρός εδώ. Κατευθείαν εδώ ήρθα, δεν πρόλαβα να δουλέψω (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Μέσα από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε, συναντήσαμε και περιπτώσεις εργατών, οι οποίοι είχαν ήδη αποκτήσει κάποια εμπειρία στην οικοδομή. Για παράδειγμα ο Μπρούνο Μ., είχε μεταναστεύσει νωρίτερα στην Ιταλία και είχε εργαστεί ως οικοδόμος εκεί, πριν έρθει στην Ελλάδα.

Α, εγώ έχω τελειώσει Πολυτεχνείο. Στην Αλβανία. Είναι στον άνθρωπο. Δηλαδή πώς να σου πω; Σήμερα είναι εύκολα τα πράγματα, μόνο άμα είσαι τεμπέλης. Δηλαδή, πάει αλυσίδα. Άμα φτιάχνεις... ήμουν δύο χρόνια στην Ιταλία, δούλευα εκεί. Στην Ιταλία δούλευα πλακάκια. Έμαθα εκεί (Μπρούνο Μ.- 58 ετών).

Αντίστοιχα, ο Εντιόν Σ., μας ανέφερε πως είχε ήδη εργασιακή εμπειρία στη χώρα του και είχε σπουδάσει το επάγγελμα, σε τεχνικό Λύκειο.

Πήγα 12 χρόνια σχολείο και 4 χρόνια το τεχνικό όπου πήρα δίπλωμα χτίστης-σοβατζής. Από εκεί έχω πάρει, ξέρω και ήξερα τη δουλειά, από μικρός είχα ασχοληθεί, μου άρεσε η οικοδομή. Όχι, εντάξει τελειώσα και επειδή πήγα σε εταιρία που ήτανε κατασκευαστική εταιρία για έργα, οικοδομή, δούλευα σε εταιρία που φτιάχναμε δρόμους και γέφυρες. Είχα δουλέψει με γέφυρες περισσότερο εγώ προσωπικά. Από εκεί πήγαινα και σχολείο (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Είχε αρχίσει μάλιστα μέσα από την εργασία του, ως βοηθός στο πλευρό ενός τεχνίτη συμπατριώτη του. Πέρασε δηλαδή το στάδιο της μαθητείας στην πατρίδα του.

Εμείς ήμασταν και 7 παιδιά και χρειαζόταν εργατικά χέρια στο σπίτι, να πάει ας πούμε οικονομική βοήθεια. Εγώ με την δουλειά έμαθα πολλά, δηλαδή είχα πολύ καλό μάστορα που δούλευα. Αυτός Αλβανός ήταν. Ξεκίναγε από 2^η κατηγορία μέχρι 7^η σαν μάστορας, όταν πήγαινες 7^η κατηγορία ήσουν άψογος, αυτός ήταν άψογος μάστορας. Έκανε τα πάντα, ούτε πολιτικός μηχανικός, ούτε αρχιτέκτονας δεν έβγαζε τα σχέδια της γέφυρας, τα έβγαζε αυτός. Εγώ δούλευα μαζί με αυτόν που έμαθα πολλά (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, που όπως ανέφεραν οι δυο Αλβανοί οικοδόμοι είχαν ήδη εργαστεί ως χτίστες ή σοβατζήδες ή πλακάδες, η είσοδος τους στο επάγγελμα στην Ελλάδα δεν τους εξασφάλιζε κάποια καλύτερη θέση. Θα έπρεπε να περάσουν εκ νέου από το στάδιο της μαθητείας και να ξεκινήσουν από απλές και ανειδίκευτες εργασίες.

Οι Έλληνες συνεντευξιαζόμενοι μας περιέγραψαν τις δικές τους διαδρομές μέσα στο επάγγελμα της οικοδομής. Ορισμένοι από αυτούς εργαζόταν σε εργοστάσια ή σε άλλους τομείς της βιομηχανίας και στη συνέχεια μεταπήδησαν προς τον

κατασκευαστικό κλάδο. Για παράδειγμα ο Γιώργος Μ., εργαζόταν επί πολλά χρόνια σε λιθογραφεία- τυπογραφεία, τα οποία δέχτηκαν και αυτά πλήγμα στην περίοδο της κρίσης και έτσι ο εργάτης αναγκάστηκε να επιστρέψει στην οικοδομή και στην τέχνη που είχε μάθει παλιότερα.

Σε λιθογραφείο, τυπογραφείο, ήμουν πολλά χρόνια τυπογράφος, λιθογράφος. Πάντα στην Αθήνα μιλάμε σε εργοστάσια δούλευα καμιά 20αριά χρόνια σχεδόν. Και μετά λόγω της κρίσης, τον τίναξε αυτόν τον κλάδο, τον ζετίναξε στην κυριολεξία. Δηλαδή πολύ χειρότερα από την οικοδομή που έκανε μια ανάσα πάλι. Αυτό δεν ξανακάνει ποτέ ανάσα, χάθηκε από το διαδίκτυο και το ίντερνετ κατάλαβες; Δηλαδή ισοπεδώθηκε (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Ο Θεodorής Β., εργάστηκε για πολλά χρόνια ως αρτεργάτης σε εργοστάσια παρασκευής ψωμιού, ενώ έκανε και διάφορες άλλες χειρωνακτικές εργασίες πριν μεταπηδήσει στην οικοδομή.

Ε, οι δουλειές που έχω κάνει μέχρι σήμερα, είναι σε εργοστάσιο, αρτεργάτης. Που είναι μεγάλα εργοστάσια. Βενέτης και Καραμολέγκος. Ο Βενέτης, το εργοστάσιο του είναι στη Λυκόβρυση. Ο Καραμολέγκος το εργοστάσιο του είναι στο Κορωπί. Λοιπόν, έχω δουλέψει σε κούριερ, έχω δουλέψει σε φανοποιείο, σε συνεργείο αυτοκινήτων. Έχω δουλέψει σε λαστιχάδικο, σε βουλκανιζατέρ δηλαδή. Έχω δουλέψει σε αρκετές δουλειές του χειρός που λέμε, χειρωνακτικές δηλαδή. Οικοδομή, ξεκίνησα από το 2005 και μετά και δουλεύω μέχρι σήμερα. Πλακάκια στην ειδικότητα. Ασταμάτητα από τότε μέχρι σήμερα οικοδομή (Θεodorής Β.- 44 ετών).

Μέσα από τη μαρτυρία του Θεodorή Β., αντλούμε όλα εκείνα τα στοιχεία που περιγράψαμε παραπάνω για τη διαδικασία ένταξης μέσα στο επάγγελμα της οικοδομής. Οι γνωριμίες και οι συγγενικοί δεσμοί έπαιξαν το ρόλο τους για την μετακίνηση του στον κατασκευαστικό κλάδο αρχικά, αλλά και την εκμάθηση της τέχνης στη συνέχεια.

Ο συγγενής μου. Ο νονός μου. Αυτός που με έβαλε για πρώτη φορά στο επάγγελμα. Και μου είπε, έλα εδώ πέρα να σε μάθω, να γίνεις και εσύ μάστορας, να βγάλεις λεφτά. Αυτός έζησε σε άλλη εποχή. Σε άλλες συνθήκες δηλαδή εργασίας στην οικοδομή. Πιο μεγάλος από εμένα, με τελείως διαφορετικά μεροκάματα. Γιατί πάντοτε παλιότερα, ο οικοδόμος και ανάλογα με το τέτοιο, το μεροκάματο ήταν καλό. Μετά υπήρχανε και τα καλά μεροκάματα. Υπήρχανε δηλαδή, σου λέγανε παλιότερα, ότι άμα γίνεις καλός μάστορας, θα έχεις και καλό μεροκάματο. Η ανάλογα το τι δουλειά κάνεις.

Πληρωνόντουσαν οι οικοδόμοι. Και επειδή ήτανε δουλειά που ήτανε εργάτη, ήτανε της ημέρας, συνήθως σου λέω, κάθε Παρασκευή παίρνανε το μεροκάματο. Που σημαίνει ότι οι ανάγκες της οικογένειας σε έφερναν πιο κοντά, από το να περιμένεις το μήνα, που πληρώνανε σε κάποια άλλα εργοστάσια, σε κάποιες φάμπρικες. Ήτανε πολύ πιο κοντά το μεροκάματο, για να αντιμετωπίσεις τις δυσκολίες. Κατάλαβες τι θέλω να σου πω; Και υπήρχε και ένα πολύ καλύτερο μεροκάματο σε σχέση με άλλους εργάτες (Θοδωρής Β.- 44ετών).

Η επιλογή της οικοδομής για τον συγκεκριμένο εργαζόμενο δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση. Παρ' όλο που είχε εργαστεί παλιότερα σε βαριές και χειρωνακτικές εργασίες, ο Θοδωρής μας περιγράφει πως βίωσε την αλλαγή στο επάγγελμά του και τις νέες συνθήκες εργασίας που αντιμετώπισε.

Δηλαδή και στην αρτοποιηχανία μέσα, τα σακιά από τα αλεύρια είναι 50 κιλά. Και στην οικοδομή, 50 κιλά είναι και το σακί το τσιμέντο. Εγώ έτσι το σκέφτηκα. Ότι ξέρεις κάτι; Από την μια κουβαλάω στο ένα, από τη μια κουβαλάω και στο άλλο. Δεν ήτανε όμως το ίδιο. Δηλαδή σαν κούραση ήτανε πολύ παραπάνω. Άλλο τώρα να κουβαλάς μέσα σε ένα χώρο εργοστασίου, να κάνεις 10 βήματα, ένα σακί, να το παίρνεις από εδώ πέρα που είναι η ντάνα και να το πηγαίνεις μέχρι τη λεκάνη για να ζυμωθεί. Που έκανες στην ουσία 3-4 μέτρα. Άλλο αυτό, τα 50 κιλά να σηκώνεις και άλλο τώρα τα 50 κιλά να σηκώνεις από το ισόγειο μέχρι τον 4^ο-5^ο όροφο, που δεν υπήρχε ασανσέρ. Που δεν είχαν βάλει κάποιο αναβατόριο (Θοδωρής Β.- 44 ετών).

Η περίοδος των Ολυμπιακών αγώνων ήταν και η τελευταία περίοδος εισροής ενός ντόπιου εργατικού δυναμικού στον κατασκευαστικό κλάδο. Η ύπαρξη αρκετών έργων, δρόμων και κατοικιών εξασφάλιζε μια σίγουρη εργασία, για αυτό και πολλοί διάλεγαν να μούνε στην οικοδομή. Υπήρχαν φυσικά και περιπτώσεις οικοδόμων, που ξεκίνησαν κατευθείαν την εργασία τους από τον κλάδο των κατασκευών, ως ανειδίκευτοι εργάτες αρχικά ή ως βοηθοί κάποιου μάστορα.

Από τα 15 μέχρι τα 17 μου. Δούλευα τότε σε οικοδομές, κάνοντας διάφορες μικρο- δουλειές. Κάνοντας το χαμάλη και δίνοντας σαν βοηθός τα εργαλεία στους μαστόρους. Αυτά που κάνουν οι πρωτάρηδες στη δουλειά. Καθαριότητα και τα σχετικά (Σοφοκλής Ζ.- 68 ετών).

Ήταν η εποχή του '80 που είχε πολλά λεφτά η οικοδομή και βρήκα ένα επάγγελμα που πηγαίνει πολύς κόσμος, απορροφούσε πολύ εργατικό δυναμικό με καλό μεροκάματο. Είχα φίλους. Παντού χιτίζανε οικοδομές, παντού χιτίζανε, δηλαδή προχωρούσες στους δρόμους και είχε παντού οικοδομές. Έπαιρνες ας πούμε, εγώ

πρώτο μεροκάματο πήρα τρεις φορές πιο πολλά από τον πατέρα μου, που ήταν στο εργοστάσιο 20 χρόνια. Ήταν πολύ καλά τα λεφτά. Σαν να πάρεις σήμερα 150 ευρώ, στο εφτάωρο φαντάσου. Γιατί έδινα με ενάμισι μεροκάματο ενοίκιο στις γκαρσονιέρες που έμενα. Αν κάνει 200 ευρώ μια γκαρσονιέρα τότε... καταλαβαίνεις τι θέλω να σου πω. Ήταν πολύ καλά τα λεφτά. Υπήρχε ανάπτυξη και πληρώνανε οι εργολάβοι. Κι αυτό με κράτησε εκεί (Βαγγέλης Κ.- 56 ετών).

Το επάγγελμα του οικοδόμου ήταν το κατ' εξοχήν επάγγελμα στο οποίο εύρισκαν καταφύγιο οι κοινωνικά κατατρεγμένοι, οι πολιτικά απελευθερωμένοι και οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί. Ο διαφορετικός τρόπος εκτέλεσης της εργασίας, ο ξεχωριστός τρόπος οργάνωσης και ελέγχου μέσα στο εργοτάξιο, αλλά και οι σχέσεις και οι αντιλήψεις που είχαν αναπτύξει οι οικοδόμοι μέσα στην πορεία των ετών, εξασφάλιζαν ένα διαφορετικό κλίμα για όλες αυτές τις κοινωνικές ομάδες.

Στην οικοδομή δεν υπήρχαν αυτά. Στην οικοδομή υπήρχε αυτό που βλέπουμε πολλές φορές στις ελληνικές ταινίες, που τελειώνει, πώς το λέμε, ο Παπαμιχαήλ τη δουλειά και πάει εκεί πέρα και πληρώνεται. Και του λέει πώς σε λένε; Τάδε. Ορίστε, πάρε το μεροκάματο, φεύγεις. Δηλαδή πληρωνόντουσαν και με τη μέρα, δεν ζητάγανε κάποια άλλα στοιχεία. Οπότε ήταν πολύ πιο εύκολο, να δουλεύεις εκεί. Ένα καταφύγιο για αγωνιστές και για να μπορέσουνε να βγάλουνε το μεροκάματο, χωρίς να τους ψάχνει πολύ καλά η αστυνομία (Θοδωής Β.- 44 ετών).

Μέσα από αυτό το πλαίσιο εργασίας, οι οικοδόμοι ανέπτυξαν τη δική τους κουλτούρα. Μια πολιτισμική κουλτούρα διαφορετική από άλλους εργάτες, συνδεδεμένη με την πολιτισμική πλευρά της εργασίας. Η κουλτούρα του οικοδόμου και οι συνθήκες εργασίας που διαμορφώνονταν μέσα στην οικοδομή, δημιούργησαν ένα κλίμα περισσότερο προσιτό για όλες αυτές τις κοινωνικές ομάδες.

Πάντοτε υπήρχε μια συμφωνία, πάντοτε υπέγραφες ένα χαρτί για τη δουλειά. Ότι δεν πρόκειται δηλαδή να σε κλέψει ο άλλος. Αλλά δεν ήτανε αυτό. Ήτανε και η συμφωνία που έκανες στο μιλητό. Δεν χρειαζότανε δηλαδή να πεις. Ακόμα δηλαδή και από το ξεκίνημα των οικοδόμων, από τα μπουλούκια που λέμε, που ξεκίνησαν από τα Γιάννενα, οι πρώτοι χτιστάδες και αυτά, πάντοτε υπήρχε συμφωνία στο χαρτί. Αλλά αυτό, πάντοτε που επικύρωνε το τέτοιο, άσχετα με το χαρτί, ήτανε το ότι έδινες το χέρι ρε παιδί μου. Ότι δεν πρόκειται να κοροϊδέψεις τον άλλον (Θοδωής Β.- 44 ετών).

Α ναι, είχαμε μπει γιατί δεν υπήρχε δήλωση μετανοίας, δηλαδή πρέπει για να πας σε εργοστάσιο σε φάμπρικα να έχεις χαρτιά. Δεν είχανε, ερχόντουσαν από τα χωριά

όλοι διωγμένοι κυνηγημένοι και είχαν μπει οι πάντες λαοθάλασσες, όλοι. Η δουλειά ήταν υπερβολικά βαριά, είναι δηλαδή όπως είναι σήμερα κάποιοι μετανάστες που τους βάζουν σε κάτι υπόγεια και δουλεύουνε, τότε τ' ανέβαζαν με την πλάτη, ανέβαινες πάνω στον 6^ο όροφο στην πλάτη. Μισέρευες πως να το στο πω. Κακό στην υγεία σου έκανες και στον εαυτό σου. Όλα με τα χέρια τα κάνανε ήταν υπερβολικά βαριά δουλειά, πως να στο πω, και με άθλιες συνθήκες. Βέβαια μετά με τους αγώνες όλων αυτών των ανθρώπων τα πράγματα καλυτερέψανε, ήρθαν και γίνανε αρκετά ανθρώπινα δηλαδή. Καταφέρανε να υπάρξει σύνταξη στα 58, με αγώνες επί αγώνων, να υπάρξει αυτό το χειμερινό επίδομα που παίρνανε, που παίρνουνε ακόμα δηλαδή (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Αρκετοί οικοδόμοι μας ανέφεραν πως στην οικοδομή επικρατούσε ένα αίσθημα αλληλεγγύης, διαφορετικό από άλλες δουλειές. Μέσα από τις συλλογικές τους διεκδικήσεις όλα τα προηγούμενα χρόνια, οι οικοδόμοι είχαν καταφέρει να έχουν κάποιες συγκεκριμένες κατακτήσεις και η συσπείρωση και η ενότητα τους εξασφάλιζε τη διατήρηση αυτών των κατακτήσεων. Στη συνέχεια βέβαια, ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας και η οικονομική και κοινωνική κρίση, έφεραν τη διάρρηξη αυτών των σχέσεων και οδήγησαν στην απώλεια πολλών δικαιωμάτων που για χρόνια πάλευαν οι εργαζόμενοι.⁹⁰

Αυτοί βρεθήκανε στην οικοδομή. Εγώ πρόλαβα ας πούμε τα συνεργεία, που ήτανε 80% Έλληνες και 20% ξένοι, οι οποίοι τα παιδιά ας πούμε διαπαιδαγωγούνταν κοντά σε εμάς και βγαίνανε και γινόντουσαν εργάτες με συνείδηση, όχι... Τώρα πια δεν φταίνε αυτοί... (Αντώνης Ρ.- 59 ετών).

Κοίταξε. Άκου να δεις. Είναι ανάλογα και τι χαρακτήρας είσαι. Επάνω στη δουλειά, γιατί ίσως σε εκείνη την ηλικία μπορεί να παρεξηγιέσαι, αλλά όταν σιγά-σιγά μεγαλώνεις και αρχινάς και καταλαβαίνεις παραπάνω, επάνω στη δουλειά μπορεί να υπάρχουνε και παρεξηγήσεις και τα λοιπά. Αλλά δεν ήτανε αυτό... γιατί ο καθένας μπορεί να εκνευρίζεται, να κάνει πάνω στη δουλειά και τα λοιπά, υπάρχουν αυτά. Όμως, γιατί μέναμε όλοι μαζί σε ξενοδοχείο. Και εκεί τρώγαμε όλοι μαζί, εκεί ήταν πολύ διαφορετικά τα πράγματα, ανθρώπινα, δεν υπήρχε καμία διαφορά ας πούμε και ούτε με έκαναν ποτέ πέρα επειδή ήμουνα αλλοδαπός, πώς το λένε. Όχι, όχι (Εργκίς Γ.- 46 ετών).

⁹⁰ Βλέπε Σταβέρης (2003), για τα προβλήματα, τους αγώνες και τις διεκδικήσεις των οικοδόμων μεταξύ 1960-1967.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες οι μετανάστες οικοδόμοι, πέρασαν από τη διαδικασία της μαθητείας και έμαθαν τις τεχνικές που απαιτούνταν για να εξελιχθούν στο επάγγελμα.

Βεβαίως, από μόνος μου και έβλεπα το μάστορα που είχα και σιγά-σιγά, στην αρχή μπήκα ας πούμε, φόρτωνα τη μηχανή που ρίχνει τους σοβάδες. Δεν είχα πιάσει μυστρί ακόμα με το χέρι. Πέρασαμε ενάμισι χρόνο και μετά πέρασα να μπορέσω να σοβατίσω. Έτσι σταδιακά. Σταδιακά. Όλοι Έλληνες ήταν. Όχι, δεν είχα, στην αρχή δεν είχα κανέναν (συμπατριώτη). Εντάξει, ήταν και δύσκολα τα κρητικά. Α! Και βαριά. Ήταν... μερικοί από Ηράκλειο αλλά από χωριό και δεν τους καταλάβαινες και καθόλου αλλά εντάξει, τα βρήκαμε, δεν είχαμε πρόβλημα (Εργκίς Γ.- 46 ετών).

Πολλοί από τους συνεντευξιζόμενους, πήραν βοήθεια από τους Έλληνες μαστόρους και έγιναν και αυτοί στη συνέχεια τεχνίτες από βοηθοί. Χωρίς αυτό να σημαίνει φυσικά, πως δεν συνάντησαν δυσκολίες, ρατσιστικές συμπεριφορές ή διαχωρισμούς, κομμάτια τα οποία αναλύονται στη συνέχεια.

Κοίταξε. Το πρώτο στάδιο για να μάθει, είναι όπως μπαίνουν και οι Έλληνες. Όπως μπαίνει ένας Έλληνας ας πούμε, το ίδιο είναι και αυτός. Δεν ξέρω τώρα αν έχει δυσκολίες στη γλώσσα, ή οτιδήποτε άλλο. Αλλά η διαδικασία είναι η ίδια, δεν αλλάζει. Δηλαδή τη συγκεκριμένη δουλειά, είτε την κάνει Έλληνας, είτε την κάνει αλλοδαπός, θα κάνει την ίδια δουλειά. Την ίδια διαδικασία θα περάσει δηλαδή για να εξελιχθεί μέσα στο επάγγελμα (Σταύρος Σ.- 64 ετών).

Ένας φίλος μου πρότεινε εμένα για να πάω εκεί. Για δυο ημέρες ήταν η δουλειά εκεί. Μετά, έψαχνα στους δρόμους και βρήκα έναν καλουπατζή και με πήρε αυτός και είχα δουλέψει με αυτόν γύρω στους 6 μήνες. Δεν ήξερα ελληνικά και μου εξηγούσε. Με την πρόκα μου έδειχνε, μου έλεγε πάρε αυτό είναι τάβλα, αυτό είναι το σκεπάρνι, πάρτα και εκεί ξεκίνησα. Μετά από έξι μήνες τέλειωσα τη δουλειά εκεί και ξεκίνησα σε άλλη δουλειά. Που πήγα και αναγκάστηκα να βγάλω μετά από τρεις μήνες, έβγαλα τον αριθμό του βιβλιαρίου στο I.K.A. που λέμε (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Από τα ευρήματα της έρευνας και τις ξεχωριστές μαρτυρίες των εργατών, αντιλαμβανόμαστε πως η διαδικασία απόκτησης των απαραίτητων γνώσεων και τεχνικών μέσα στο επάγγελμα, δεν ξεκινούσε από την ίδια βάση και για τις δυο εθνοτικές ομάδες. Ιδιαίτερα οι Αλβανοί οικοδόμοι, είχαν περισσότερες δυσκολίες και εμπόδια σε σχέση με τους γηγενείς εργάτες και αναγκάζονταν να υπομένουν

πολλές φορές χειρότερες συνθήκες εργασίας, σίγουρα με χαμηλότερα μεροκάματα, ενώ ήταν σχεδόν πάντα αυτοί που έμεναν για περισσότερο καιρό σε ανειδίκευτα πόστα, κάνοντας κάθε είδους χειρωνακτικές δουλειές. Καλύτερα κοινωνικά δίκτυα, προσωπικές γνωριμίες και συγγενικοί δεσμοί, παρείχαν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα στους γηγενείς πληθυσμούς για την εύρεση εργασίας. Στην πορεία φυσικά της ανάλυσης, θα δούμε πως επήλθαν οι νέες διαφοροποιήσεις εντός των δυο επιλεγμένων ομάδων και πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης.

5.1.3 Πλανόδιο εργατικό δυναμικό

Η οικοδομή ως επάγγελμα χαρακτηρίζεται από εφήμερες εργασιακές σχέσεις και από επισφαλείς συνθήκες εύρεσης και παραμονής στην εργασία. Ο εφήμερος χαρακτήρας της συγκεκριμένης δουλειάς, δεν έχει να κάνει μόνο με τον τόπο δουλειάς, που αναγκαστικά κάθε φορά είναι και διαφορετικός, αλλά και με τις συνεχείς αλλαγές που γίνονται σε εργοδότες και επαγγέλματα. Οι συγκεκριμένες σχέσεις στην εργασία, δεν έχουν να κάνουν μόνο με τη γνώση μιας τέχνης, αλλά και τις διαπροσωπικές στόμα με στόμα επαφές που μπορεί να εξασφαλίσουν μια δουλειά στον εργαζόμενο.

Στη συνέχεια, επειδή ο πατέρας μου είχε σταματήσει την οικοδομή και ήταν πιο πολύ σε μερεμέτια, φρεσκαρίσματα κτλ., αναζήτησα εργολάβο για να μπω στην οικοδομή. Να την μάθω τη δουλειά από την αρχή της ας πούμε. Πάλι μέσω του πατέρα μου βρήκα έναν γνωστό εργολάβο και δούλεψα κάποια χρόνια εκεί. Ε και μετά μόλις έμαθα λιγάκι τη δουλειά στην αναζήτηση ας πούμε, από εργολάβο σε εργολάβο και τα σχετικά (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Ε, μετά άρχισα να ψάχνω, να πάω στη δουλειά, να βάλω τα ένσημά μου, ξέρεις να γίνω... Και ξέρεις για να μάθεις τη δουλειά για να είμαστε και τίμιοι πρέπει να πας έξω, να την κλέψεις τη δουλειά που λέμε, δεν πρόκειται να στη δείξει κανένας. Κι έτσι μετά πήγα σε συνεργεία, έχω δουλέψει σε διάφορους εργοδότες, εντάξει μικρούς εργολάβους βεβαίως... Τέλη δεκαετίας του '90 με αρχές του 2000 που υπήρχε ο μικρός εργολάβος με τα 5-6 άτομα, 4-5-6 ανάλογα που έπαιρνε βέβαια και πιο μεγάλες δουλίτσες και πιο καλές δουλίτσες (Θανάσης Α.- 39 ετών).

Πολλοί εργάτες περιπλανήθηκαν από δουλειά σε δουλειά και από επάγγελμα σε επάγγελμα μέχρι να καταλήξουν να κάνουν μια συγκεκριμένη ειδικότητα. Σε αυτή την πορεία, άλλαξε όχι μόνο ο τόπος εργασίας τους, αλλά παράλληλα οι εργοδότες και η ίδια η ειδικότητα στην οποία έπρεπε να ειδικευθούν.

Δεν είχα ακούσει τίποτα, απλώς τα συνάντησα όλα εδώ. Ξεκίνησα για την Ελλάδα χωρίς να ξέρω τι θέλω και τι θα κάνω. Ήρθα εδώ, ξεκίνησα στην οικοδομή δηλαδή για πρώτη φορά σαν πλακάς, μου άρεσε, μετά από πλακάς πήγα σαν μπετατζής, μετά πήγα σε μαρμαρά, δούλεψα εκεί τέσσερα χρόνια και τώρα είμαι στο σιδεράδικο, σαν ηλεκτροσυγκολλητής. Η αλήθεια είναι ότι μου άρεσε, δεν είχα δουλέψει καμιά φορά, αλλά όταν πήγα μου ανοίξαν τα χέρια όλοι και με βοηθούσανε και έτσι μου άρεσε αυτή η παρέα, η δουλειά που γινότανε, που μάθαινες κάθε μέρα όλο και κάτι

μάθαινες. Δηλαδή οι φίλοι, οι γνωστοί, οι μαστόροι με θέλανε κοντά τους (Τέντι Π.- 31 ετών).

Ναι, εκεί πάλι προσπαθούσα. Και τότε ας πούμε θυμάμαι είχα κάνει οικοδομή πάλι. Αλλά επειδή η ειδικότητά μου θα ήτανε καλουπατζής από την αρχή και σιδεράς στην αρχή. Και σιδεράς. Τότε θυμάμαι στην αρχή είχα δουλέψει και σε έναν χτίστη. Λάσπη κουβάλαγα σε σοβατζήδες, σε διάφορα. Οτιδήποτε άλλο εκτός από την τέχνη μου, για να κρατηθώ και στον κλάδο, αλλά και στη δουλειά, έπρεπε να ζήσω ας πούμε (Αντώνης Ρ.- 59 ετών).

Η φύση της συγκεκριμένης εργασίας, διαφέρει από τη βιομηχανική εργασία, γιατί ο οικοδόμος εργάζεται πάνω σε ένα συγκεκριμένο τόπο για μικρό μόνο διάστημα και μέχρι την ολοκλήρωση του έργου. Στη συνέχεια, πρέπει να αναζητήσει δουλειά σε άλλο τόπο και σε καινούργιο έργο, πολύ πιθανόν και με άλλο εργοδότη. Οι συνεντευξιαζόμενοι μας έδωσαν τη διάσταση αυτή, μέσα από τις δικές τους ιστορίες ζωής, όπου πήγαν σε όλη την Αττική, στην περιφέρεια ή ακόμα και σε νησιά για λίγες ημέρες για την αποπεράτωση μιας εργασίας.

Ναι. Πήγα για τον δρόμο τον καινούργιο εκεί που έγινε στα Γιάννενα, δεν ξέρω αν τον ξέρεις. Ιονία οδός. Εκεί δούλεψα 2 χρόνια (Ιλιόν Β.- 57 ετών).

Και εκεί κάτω (στα νησιά) παίρνουμε δουλειές ναι. Έχουμε πάει σε διάφορες περιοχές. Και στην Πελοπόννησο και Στερεά Ελλάδα και στο νησί (Σέριφος)... (Στέλιος Α.- 63 ετών).

Έχω πάει και εκτός Αθηνών, έχω πάει και Χαλκίδες, έχω πάει... εντάξει τώρα, Ωρωπό έχω πάει, έχω πάει Λαγονήσι, Πικέρμι, Σαλαμίνα έχω πάει, εκτός Αθηνών είναι, δηλαδή δεν είσαι στη βάση σου ρε παιδί μου (Άρης Λ.- 38 ετών).

Σε όλη την Αττική και σε όλη την Ελλάδα πηγαίναμε σε έργα. Έκανα και έξω εγώ. Έκανα και στην Τρίπολη και στη Θεσσαλονίκη πηγαίναμε και Βόλο και Λάρισα είχαμε πάει (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Για την μετακίνηση στις συγκεκριμένες εργασίες, σπάνια οι εργολάβοι ή οι κατασκευαστές εξασφαλίζουν τα έξοδα μετακίνησης ή διαμονής. Τις περισσότερες φορές αν η διαμονή είναι εντός Αττικής, οι εργάτες μετακινούνται με δικά τους έξοδα, ενώ σε μετακινήσεις εκτός Αττικής, όπου χρειάζεται και διαμονή, οι εργοδότες φροντίζουν αυτό να γίνεται με το μικρότερο δυνατό κόστος.

Εγώ έχασα 300 ευρώ. Γιατί πήγα Αλιβέρι για δουλειά και μου είπε αυτός ότι θα είστε 2 άτομα σε ξενοδοχείο. Και όταν πήγα εκεί, ήμασταν 14 άτομα σε μια μονοκατοικία χωρίς air condition, με 47 βαθμούς έξω, δουλέψαμε μέχρι τις 7 η ώρα το απόγευμα και πήγαμε να κάνουμε μπάνιο και περιμέναμε σειρά μέχρι τις 10 η ώρα το βράδυ. Για να κάνει μπάνιο ο ένας μετά τον άλλον. 14 άτομα σε μια ντουζιέρα, που ακούστηκε; Τι θα γίνει; Και όταν μου έφερε ένα κρεβάτι για να κοιμηθώ, από αυτά που ανοίγουνε, με σούστα, χωρίς στρώμα και μου λέει ξάπλωσε εκεί. Ευτυχώς η γυναίκα μου, μου είχε βάλει σεντόνια και ένα μαξιλάρι στην τσάντα μου, στο αμάξι και έβαλα αυτά. Άσε που δεν με πήρε ο ύπνος γιατί τσατίστηκα πάρα πολύ και έφυγα την άλλη μέρα και τους έβριζα και όλους (Ενέα Μ. 50 ετών).

Μόνιμα! Με ένα άγχος είσαι. Είτε έχεις για να τους προλάβεις και να είσαι κομμάτια. Είτε δεν έχεις, αμάν τι θα γίνω. Δεύτερον είχε έξοδα γιατί έπρεπε να πάω να πάρω κάποια ελάχιστα αλλά έπρεπε να πάρω μέσα παραγωγή, αγόρασα κομπρεσέρ, αγόρασα σκάλες, μη φανταστείς ότι αγόρασα τον ουρανό με τ' άστρα όπως ένας τοπογράφος ένας μηχανικός έχει 30 χιλιάδες εργαλεία για να πάει να μετράει τα υψόμετρα κτλ. Εγώ είχα δώσει 2-3 χιλιάδικα, από τα μεροκάματά μου πάλι έτσι, δηλαδή θέλω να σου πω είχα έξοδα, βενζίνες. Ατελείωτες. Όλη την ώρα με ένα τιμόνι στο χέρι ήσουνα να πας να δεις τις δουλειές, να κάτσεις μετά να σπάσεις το κεφάλι σου να τους βγάλεις προσφορά για να σου πούνε έλα. Μέσα στην τρέλα (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Όλες αυτές οι περιπτώσεις αναδεικνύουν τα χαρακτηριστικά ενός πλανόδιου εργατικού δυναμικού, που για να επιβιώσει έκανε οποιαδήποτε ανειδίκευτη εργασία. Αυτά τα χαρακτηριστικά της εφήμερης εργασίας συναντώνται και στις οικοδομικές δουλειές, οι οποίες απορρόφησαν μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.

Η πρώτη δουλειά σε οικοδομή ήτανε όταν πήγα και καθάρισα κάτι μπάζα. Στην Κηπούπολη. Και χάθηκα στο δρόμο στο γυρισμό από Κολωνό στην Κηπούπολη. Και με ψάχνανε και το αφεντικό και οι φίλοι μου και οι συγγενείς... Από το Α13, το θυμάμαι σαν τώρα, πήρα το Α13 και μου λέει πάρτο και στο τέρμα θα κατέβεις. Αλλά όταν γύριζα όμως, δεν ήξερα που θα κατέβω. Γιατί είχα βάλει σημάδι ας πούμε αυτά τα διαφημιστικά που υπήρχαν. Έλα όμως που είχανε αλλάξει τα διαφημιστικά και ήταν άλλο. Γελάω τώρα. Βέβαια τώρα μπορώ να σε πάω σε όλη την Αθήνα, άνετα και χωρίς

τίποτα. Μένω τόσα χρόνια. Αλλά και οι δουλειές ήτανε. Μια θα πηγαίνεις εδώ, μια θα πηγαίνεις εκεί. Μια θα πηγαίνεις στη Βούλα, στη Γλυφάδα, Κηφισιά, Εκάλη, παντού σε όλη την Αθήνα (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Ο Μπεκίμ Ρ., ο οποίος πέρασε αρκετές φορές παράνομα τα σύνορα για να έρθει να δουλέψει στην Ελλάδα, μας έδωσε το στίγμα του για τον εφήμερο χαρακτήρα που είχε η εργασία του. Χωρίς να γνωρίζει κάποιον και με μόνη υπόσχεση ότι θα βρει δουλειά, έφτασε στη Σκόπελο για ένα μεροκάματο, όπου συνελήφθη και απελάθηκε ξανά στη χώρα του. Επιχείρησε πολλές φορές να περάσει τα σύνορα, μερικές από τις οποίες συνελήφθη και βασανίστηκε από τους άντρες της Ελληνικής Αστυνομίας. Στη συνέχεια, για να βρίσκεται κοντά στη δουλειά του, κοιμόταν στα χωράφια το καλοκαίρι ή σε οικοδομές που ο ίδιος έχτιζε, μέχρι να βρει κάποια χρήματα για να νοικιάσει σπίτι με άλλους ομοεθνείς του.

Στην Αθήνα, είχα έρθει το 1996. Είχα πάει στα Σπάτα. Έξω κοιμόμουν στα χωράφια. Σε εγκαταλελειμμένα κτίρια παλιά, ή σε χωράφια έξω. Ειδικά το καλοκαίρι, έξω στα χωράφια. Στην Ελλάδα είμαι 26 χρόνια (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Αντίστοιχα με αυτήν την περίπτωση, υπήρχαν άλλοι οικοδόμοι που βρήκαν βοήθεια και καταφύγιο σε εγκαταλελειμμένα κτίρια ή παλιά εργοστάσια, ενώ άλλοι δέχτηκαν τη βοήθεια από τους ντόπιους, είτε στην Αθήνα, είτε στο μεταναστευτικό τους ταξίδι προς την Αθήνα.

Ακριβώς εδώ από κάτω (Πετρούπολη) ήταν ένα εργοστάσιο, που έχουν τώρα 4-5 χρόνια και κάνουν ανακαίνιση, εργοστάσιο γκαζιού λεγόταν αυτό και ήταν εγκαταλελειμμένο, είχαμε βρει ένα δωματάκι και μέναμε εκεί με τον φίλο. Είχαν έρθει γείτονες εκεί και μας είδαν και μας έκαναν παρατήρηση, αλλά μετά είπαν εντάξει να μείνουμε απλά να προσέχουμε. Συμπεριφορά καλή που παρότι δεν μας ήξερε ο κόσμος και φοβόντουσαν τι κάναμε μας έδωσαν κάποια παλιά πράγματα. Εμένα μου είχε δώσει ο μάστορας, ο καλουπατζής που σου είπα ο πρώτος, μου είχε δώσει 2 σάκους μεγάλους ρούχα για τη δουλειά. Αυτός είχε δύο γιους και μου είπε ότι έχει ρούχα από τους γιους του και αν τα θέλω και μου τα έφερε. Μάλλον κάποιος μας είδε με αυτόν και ήρθαν να δουν τι μας έφερε και τι έχουν μέσα οι σακούλες (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Πέντε χρόνια ναι. Και δεν μέναμε μόνιμα εκεί πέρα. Μέναμε 4-5 μήνες το καλοκαίρι. Ε, σε ένα σπίτι εκεί πέρα. Μας είχε δώσει ένα δωμάτιο το αφεντικό εκεί και

με έναν φίλο μου, μέναμε σε αυτό το δωμάτιο. Έξω από το σπίτι, δίπλα (Φλοριάν Γ.- 50 ετών).

Το συγκεκριμένο μοτίβο, με τον τόπο διαμονής σε εγκαταλελειμμένα κτίρια ή σε υπό ανέγερση οικοδομές, εμφανίζεται πολύ συχνά σε όλη τη δεκαετία του '90, διάστημα στο οποίο ήρθε το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα από την Αλβανία στην Ελλάδα. Επίσης, στα πρώτα χρόνια παραμονής τους στην Αθήνα, οι εργαζόμενοι διέμεναν πολλοί μαζί σε μικρά σπίτια, στο κέντρο της Αθήνας κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες.⁹¹ Αυτό είναι κάτι που επιβεβαιώνεται και από Αλβανούς συνεντευξιαζόμενους, αλλά και από Έλληνες που εργάστηκαν μαζί τους.

Με το που απολύομαι και ξαναμπαίνω στη δουλειά, συναντάω Πολωνούς και βέβαια στην πορεία και μετά από το '92, κάργα με τους Αλβανούς. Υπήρχε τότε, φαντάσου δηλαδή ότι έχω τύχει να δουλέψω σε οικοδομή που τα παιδιά τότε ήταν νεοί. Νέα ήταν τα παιδιά, στην ηλικία μου και αυτά, που είχαν έρθει με τα πόδια, η γνωστή διαδρομή, κοιμόντουσαν κιόλας και μέσα στην οικοδομή. Στο υπόγειο και είχαν φτιάξει κάτι. Ήταν τότε και καλοκαιράκι και είχαν φτιάξει ένα αυτό και μένανε εκεί και κοιμόντουσαν εκεί, γιατί δεν είχαν άλλη επιλογή (Αντώνης Ρ.- 59 ετών).

Όταν ήρθα στην Αθήνα, έμενα στον Κολωνό. Μονοκατοικία ήτανε, απλώς μέναμε 8 παιδιά μαζί. Όλοι μαζί. Μετανάστες από την Αλβανία. Από το ίδιο χωριό κιόλας. Και το νοικιάζαμε όλοι μαζί. Είχαμε ένα τηλέφωνο στη γειτόνισσα και τηλεφωνιόμασταν με την Αλβανία. Τότε δεν είχε ούτε κινητά, ούτε τίποτα. Τα πρώτα που βγήκαν ήταν ένα Sony Erricson τεράστιο, το θυμάμαι που πήρε ένας και δούλευε και έκανε καλύτερες δουλειές από εμάς, ο συγχωρεμένος. Παλιό σπίτι, έκαστα γύρω στα 5-6 χρόνια εκεί (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι για την κατανόηση της διαδικασίας μέσα από την οποία πέρασαν οι οικοδόμοι για να ζήσουν και να εργαστούν στην Ελλάδα, έρχεται μέσα από το ταξίδι και τη διαδρομή τους. Ο χαρακτηρισμός πλανόδιος, δεν αποδίδεται λοιπόν μόνο στην εργασία και στις εφήμερες σχέσεις που χτίζονται γύρω από τον κλάδο, αλλά και από την περιπλάνηση, τις απογοητεύσεις, τις απελάσεις και τις συνεχείς προσπάθειες που έκαναν οι εργαζόμενοι για να εγκατασταθούν στην Ελλάδα και να έχουν μια εργασία.

⁹¹ Βλέπε Ψημμένος (1994) για τη δημιουργία του περιφρακτικού χώρου στο κέντρο της Αθήνας και τη διαμονή των Αλβανών μεταναστών.

Οι περισσότεροι μετανάστες συνεντευξιαζόμενοι μας περιέγραψαν περιστατικά, κατά τα οποία συνελήφθησαν, απελάθηκαν και ξαναγύρισαν στην Ελλάδα. Πολλές φορές αυτό έγινε με ειρηνικό τρόπο, ενώ άλλες φορές υπέστησαν κακουχίες, ταλαιπωρία και βιαιοπραγίες. Παρ' όλο όμως που συνέβαιναν όλα αυτά, οι μετανάστες ξαναγυρνούσαν πίσω, γιατί είχαν ήδη αρχίσει να βρίσκουν κάποιες δουλειές και αποκτούσαν σιγά-σιγά και τις δεξιότητες, αλλά και τα κοινωνικά δίκτυα που απαιτούνταν για να συνεχίσουν μια δουλειά.

Και το 2009 όμως με έπιασε η αστυνομία. Δούλευα στα μάρμαρα στα Μέγαρα, όπως γύρναγα... Ναι, όπως γύρναγα από τη δουλειά ήμουνα με την φόρμα της δουλειάς και με σταματάνε, με παίρνουνε μέσα, επειδή δεν είχα άδεια παραμονής. Όταν πρώτο παντρεύτηκα... Με κρατήσανε εννιά μέρες μέσα. Με στείλανε πίσω και όπως με πάνε... Πίσω Αλβανία. Όπως με πάνε ας πούμε, ξαναέρχομαι. Το 2015 μόλις παντρεύτηκα... (Τέντι Π.- 31 χρονών).

Τα πέντε χρόνια ήτανε παράνομα. Ερχόμαστε με τα πόδια, πηγαίναμε με λεωφορείο, με Κ.Τ.Ε.Λ.. Δύο φορές μας έχουν γυρίσει (οι αστυνομικοί), αλλά άλλες φορές πήγαινα μόνος μου (Άλντι Ρ.- 42 ετών).

Ναι, ναι ήρθα τρεις-τέσσερις φορές, με είχαν γυρίσει πίσω, δεν είχα χαρτιά, δεν είχα τίποτα... (Γκεζίμ Μ.- 52 ετών).

Ναι, με διώζανε επειδή δεν είχα χαρτιά. Έτσι που λες, με πιάσανε και μετά ξαναήρθα με τα πόδια. Ε, εντάξει, τι βίωσα... Θα ξαναέρθω έλεγα. Θα ξαναερχόμουνα. Στενοχωρήθηκα που με πιάσανε έτσι, γιατί ήτανε δύσκολο να ξαναέρθεις μετά πάλι. Την πρώτη φορά όχι (δεν τον χτυπήσανε). Μετά άλλες φορές που με είχαν πιάσει με τα πόδια, στα σύνορα, με χτυπήσανε. Ναι μας χτυπήσανε. Ήμουνα με τον ξάδερφό μου. Αυτός εντάξει, μια σφαλιάρα έφαγε. Εγώ έφαγα πολλές... (Εράλντο Χ.- 41 ετών).

Όταν ρωτήσαμε τους Αλβανούς μετανάστες για ποιους λόγους επέλεξαν την Ελλάδα και όχι κάποια άλλη χώρα για να μεταναστεύσουν (π.χ. Ιταλία), όπου πήγαιναν πολλοί ομοεθνείς τους, οι απαντήσεις που πήραμε είχαν να κάνουν κυρίως με θέματα πρόσβασης στη χώρα, αλλά και γνωριμιών.

Κοίταξε, δεν πήγα Ιταλία γιατί ρε φίλε δεν ήμουνα κοντά. Δεν ήμουν πίσω, να πάω στην Ιταλία είμαι μακριά, εγώ την Ελλάδα από το χωριό μου την έχω 5 λεπτά. Πώς θα πηγαίναμε εκεί; Μετά δεν ξέραμε και εμείς στην αρχή τι ήτανε και μπήκαμε εδώ πέρα και δόξα τω Θεώ καλά μπήκαμε (Γκαλίπ Α.- 47 ετών).

Πήγαινα σχολείο στην Αλβανία και όπως κανονίσαμε με τους φίλους, νομίζαμε ότι θα βρίσκουμε τα λεφτά στους δρόμους εδώ και έτσι πήραμε το δρόμο για μία καλύτερη ζωή. Τελικά ήρθαμε εδώ, δεν είδαμε αυτά που πιστεύαμε. Ξεκίνησα δουλειά με τα ξαδέρφια μου ξεφορτώναμε, φορτώναμε κοντέινερ στην αρχή (Τέντι Π.- 31 ετών).

Στη συνέχεια της ανάλυσης, όπου θα αναπτύξουμε το κομμάτι της περιόδου της οικονομικής κρίσης, το θέμα του πλανόδιου εργατικού δυναμικού επανέρχεται. Η ανάλυση της συγκεκριμένης ενότητας, είναι πολύ σημαντική για να κατανοήσουμε πως και με ποιον τρόπο επανέρχονται στην κρίση συγκεκριμένα μοτίβα και εξαρτήσεις που κάνουν εκ νέου την εμφάνιση τους σε αυτή την περίοδο. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο λόγω της φύσης της ίδιας της εργασίας, αλλά λόγω των συνθηκών που επέβαλλε η κρίση και δημιούργησε ένα νέο τοπίο αλλαγών εντός του κλάδου. Πλέον οι οικοδόμοι είναι αναγκασμένοι να αλλάζουν ειδικότητες και επαγγέλματα, είτε και να μεταναστεύουν για την εξασφάλιση μιας εργασίας.

5.1.4 Ευκαιρίες εργασίας και κοινωνικά δίκτυα

Πριν την περίοδο της οικονομικής κρίσης, οι διασυνδέσεις που είχαν οι εργάτες έπαιζαν σημαίνοντα ρόλο για την εύρεση εργασίας. Παράλληλα, δημιουργούνταν συγκεκριμένα συνεργεία από υπεργολάβους, τα οποία αναλάμβαναν τμηματικά την υλοποίηση ενός έργου σε συνεργασία με τους κατασκευαστές. Η «καλή» γνωριμία με έναν υπεργολάβο, ή έναν μάστορα, εξασφάλιζε και μια θέση στα συγκεκριμένα συνεργεία για τους εργαζόμενους. Η συγκεκριμένη διαδικασία συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια της κρίσης, αλλά αρκετά διαφοροποιημένη όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα.

Μου λέει εμένα η εταιρία αν ξέρω κανένα παιδί εργάτη να τους φέρω και εγώ ψάχνω και φέρνω. Η μάστορας. Έτσι πάει, μεταξύ μας. Στο περιβάλλον μου από φίλους. Με φίλους. Ναι, για παράδειγμα, παίρνω εγώ τηλέφωνο εδώ τον βοηθό. Έχει δουλειά, θα 'ρθεις μαζί μου; Και αυτός λέει σε κανέναν γνωστό του. Έτσι είναι. Τώρα έχει τηλέφωνο, δεν έχει πλατείες, μπορεί να έχει αλλά δεν είναι όπως παλιότερα, δεν έχει. Εγώ μέχρι το '95 ξέρω ότι είχε πολύ. Μιλάμε για τότε που δεν είχε τηλέφωνο (Τζουλιάνο Σ.- 62 ετών).

Κοίτα. Θα σου πω εγώ πως ξεκίνησα. Με τον κύκλο μου. Είχα έναν καλό κύκλο από φίλους και γνωστούς, συγγενείς και συμμαθητές και τέτοια. Ξεκινώντας και μέσα από τη σχολή και είχα και του πατέρα μου το άνοιγμα, οπότε βρήκα διέξοδο. Τώρα άμα δεν έχεις και προηγούμενα πατήματα, ή μια βάση να ξεκινήσεις, θα ξεκινήσεις με τις αγγελίες πρώτα και κύρια. Δεν γίνεται αλλιώς. Χτυπάς πόρτα- πόρτα, χτυπάς οικοδομές- οικοδομές, χτυπάς εργολάβους- εργολάβους. Δεν γίνεται αλλιώς. Αλλά οι καλύτερες δουλειές γίνονται μέσω γνωριμιών (Γιάννης Γ.- 32 ετών).

Ένα ακόμα κομμάτι των ευκαιριών εργασίας και των διασυνδέσεων για την εύρεση μιας δουλειάς, ήταν και οι μεγάλες τεχνικές και κατασκευαστικές εταιρίες. Από την έρευνα και τις συνεντεύξεις, διαπιστώσαμε πως αυτές οι εταιρίες έχουν έναν διαφορετικό τρόπο λειτουργίας, ο οποίος πολλές φορές λειτουργεί μέσα σε έναν πολύ κλειστό κύκλο γνωριμιών, καθώς οι μεγάλοι εργολάβοι και κατασκευαστές, τμηματοποιούν όσο πιο πολύ μπορούν ένα έργο και μοιράζουν τα συγκεκριμένα κομμάτια σε υπεργολάβους ανά ειδικότητα.

Οι εταιρίες που στήνονται που λες έχω το ένσημο μου και είμαι μισθωτός και αυτά, είναι ελάχιστες. Και πλέον δεν μιλάμε όπως για παράδειγμα ήταν μια μεγάλη εταιρία που πριν 30 χρόνια προσλάμβανε και δούλευε με εργάτες δικούς του.

Προσλαμβάνει 3 εργάτες, 4, 5, 10 και έχεις ένα έργο τεράστιο όπως το Φαληρικό Δέλτα και μπορεί να είναι 10 εργαζόμενοι δικόι του και να είναι 2.000 από εργολάβους. Τους συμφέρει δηλαδή τώρα πλέον να παίρνουνε υπεργολάβους. Δεν αναλαμβάνω εγώ τα μπετά. Δίνω τη δουλειά σε έναν με τα μισά λεφτά. Ο άλλος βέβαια για να βγάλει τα λεφτά του, θα κλέψει το ένσημο του ανθρώπου, το μεροκάματο του ανθρώπου και απαλλάσσεται και η μεγάλη εταιρία από τις υποχρεώσεις της. Εμένα μου στοιχίζει λιγότερο και βγάζω περισσότερα (Δημήτρης Δ.- 42 ετών).

Όμως πλέον εδώ και χρόνια, αλλά και τώρα πια έχει γίνει κατά κόρον έχουν σταματήσει αυτές οι εταιρίες να προσλαμβάνουν εδώ και πολλά χρόνια. Και τι κάνουνε, παίρνουν υπεργολάβο για το κάθε τι. Υπεργολάβο για τα μπετά, υπεργολάβο για τα βαψίματα, υπεργολάβο για τις γυψοσανίδες. Το βάρος των υπαλλήλων τους οποίους έρχονται το έχει αυτός. Να τους κολλάει ένσημα το μισθό τους κτλ. Δηλαδή έχουνε διπλό, τριπλό κέρδος από αυτό πλέον το στυλ δουλειάς. Το οποίο είναι ακόμη πιο διασπαστικό αν θες σε ότι αφορά τον τρόπο εργασίας (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Αυτό σημαίνει, πως ένας εργαζόμενος ο οποίος δεν δουλεύει σε μια συγκεκριμένη εταιρία, αλλά πηγαίνει από δουλειά σε δουλειά, αντιμετωπίζει μεγάλο πρόβλημα στην εύρεση μιας πιο σταθερής εργασίας και βρίσκει κλειστές πόρτες αν δεν έχει κάποια γνωριμία που θα του εξασφαλίσει την εργασία του εκεί. Στις μεγάλες εργολαβικές και τεχνικές εταιρίες, μπορεί οι εργάτες να εξασφαλίζουν πιο εύκολα το ένσημο ή τη συνέχεια στη δουλειά, αλλά έχουν χαμηλότερο μεροκάματο, αυστηρότερο εργοδοτικό έλεγχο και πιο εντατικοποιημένες συνθήκες εργασίας.

Εντάξει, στα μεγάλα τα έργα ίσως να είναι λίγο πιο τυπικά, με την έννοια ότι εντάξει, είναι στρατηγικής σημασίας χώροι ας πούμε. Πιο επαγγελματικοί και τα λοιπά. Για αυτό βλέπεις και ότι τα συνεργεία είναι πάνω κάτω τα ίδια. Ξέρεις ότι είτε πας στον Άκτορα και έχει τον Κανέλλο ας πούμε εργολάβο, θα συναντήσεις ίδιες μούρες. Άντε να αλλάξεις δυο-τρεις. Ή αν δεις τον Ψαρό, οι ίδιοι ας πούμε. Εντάξει, έχουνε ένα κόσμο δικό τους ας πούμε (Λάμπρος Ζ.- 37 ετών).

Ήταν ένας και δούλευε εκεί στο Νιάρχος. Αλλά εντάξει. Δεν είναι καλό το μεροκάματο. Όπως παίρνω εγώ ας πούμε 50, αυτός έπαιρνε 40 εκεί πέρα. Αλλά ήξερε ότι εκεί δεν μένεις εύκολα από δουλειά στις εταιρίες. Γιατί οι εταιρίες, έχουνε πιο πολλή δουλειά από τους εργολάβους. Όχι, δεν είναι ότι δεν ξεμένουνε. Αλλά είσαι πιο σίγουρος εκεί. Έχει πιο πολλή δουλειά. Άμα πιάσεις ένα έργο εκεί θα πάρει 2 χρόνια

εκεί και λες ότι για 2 χρόνια θα έχεις δουλειά μόνιμα. Οπότε εδώ που είμαι εγώ δεν είναι σίγουρο. Μπορεί εκεί να πιάσουνε μια δουλειά και θα την έχουνε για 2 χρόνια. Εμείς πάμε εδώ για 2 μήνες και μετά μπορεί να μείνουμε από δουλειά από 2 μήνες. Γιατί είναι μικρές δουλειές, ζέρεις. Πάμε 2 μήνες εκεί, 10 μέρες αλλού, 10 μέρες εδώ (Εράλντο Χ.- 41 ετών).

Στην οικοδομή ποτέ η εργασία δεν είναι σίγουρη και οι σχέσεις εργασίας είναι εφήμερες. Μπορεί να υπάρξουν και περίοδοι στις οποίες ένας εργάτης δεν θα βρει τόσο εύκολα δουλειά, αλλά όχι στο βαθμό που αυτό συνέβη στην κρίση, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω. Και οι Έλληνες αλλά και οι Αλβανοί οικοδόμοι, μπορούσαν να βρουν δουλειά στην οικοδομή, αρχικά ως βοηθοί και ανειδίκευτοι εργάτες με στόχο στη συνέχεια να εξελιχθούν.

2005-2010 είχαμε πολλή δουλειά. Τι λες τώρα; Εμείς καθόμασταν μέχρι τις 21.00 το βράδυ... (Αρντίτ Π.- 45 ετών).

Εδώ εντός Αττικής, Κυψέλη, ένας εργολάβος ήτανε που δούλευε ένας γνωστός ε και είχα πάει 4-5 χρόνια και δούλευα. Είχε συνέχεια οικοδομές που πηγαίναμε και τις τρίβαμε τις σπατουλάραμε, τις βάφαμε, δουλειά κάναμε. Εγώ ήμουνα βοηθός στην αρχή (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Πέρα όμως από αυτό το γεγονός, οι οικοδόμοι είχαν περισσότερες ευκαιρίες για δουλειά πριν την περίοδο της κρίσης, απασχολούμενοι και σε μικρότερες εταιρίες και παράλληλα υπήρχαν πολλά δημόσια έργα λόγω και των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Η Αθήνα ήταν μια πόλη που συγκέντρωσε ένα μεγάλο μέρος των έργων εκείνη την περίοδο και άρα απορρόφησε και ένα πολύ μεγάλο κομμάτι αυτού του εργατικού δυναμικού.

Ήταν μια δεκαετία ραστώνης θα έλεγα, μέχρι και το 2004-2005 που πήγαινε πολύ αναπτυξιακά η Ελλάδα, με πολλά οικοδομικά έργα, με δρόμους, Ολυμπιακά έργα, με αεροδρόμια είχε μεγάλη άνθηση το πράγμα και δώσανε και οι Αλβανοί ουσιαστικά γίνανε Έλληνες (Μιχάλης Σ.- 41 ετών).

Τότε είχε πολλή δουλειά. Όχι απλώς δουλειά. Πολλή δουλειά... (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Σε πολλές περιπτώσεις, οι μετανάστες ξεκινούσαν από τις περιοχές τους χωρίς να έχουν κάποιο γνωστό ή φίλο στην Ελλάδα ο οποίος θα τους βοηθούσε ή θα τους έδινε κάποιες πληροφορίες που θα τους διευκόλυναν τη διαμονή ή την εργασία τους.

Απλά και μόνο στην προοπτική της καλύτερης ζωής, ή επειδή είχαν ακούσει ότι κάποιοι είχαν βγάλει χρήματα από δουλειές στην Ελλάδα, ξεκινούσαν το ταξίδι τους.

Ναι. Δυο χρόνια κάτσαμε και μετά ανοίξαν τα σύνορα και φύγαμε. Ε φύγαμε, όπως φύγανε όλοι. Φύγαμε και εμείς. Για δουλειά (Αντι Μ.- 55 ετών).

Κοίταξε, στην αρχή είχε γίνει... γιατί ξέρεις στην Αλβανία ήταν σε ένα καθεστώς πολύ δύσκολο ρε παιδί μου, κλειστό... Στην αρχή πήγανε μερικά παιδιά πιο μεγαλύτεροι από εμάς, είχανε φέρει ρούχα το ένα, το άλλο, κατάλαβες τέτοια πράγματα. Για μας ήταν κάτι πολυτέλεια αυτό. Και που έδινε κι ο κόσμος και έτσι. Και έτσι ξεκινήσαμε και εμείς, για δουλειά βασικά (Εργκίς Γ.- 46 ετών).

Υπήρχαν όμως και πολλές περιπτώσεις που οι μετανάστες ερχόταν να ενωθούν με κάποιο συγγενικό ή φιλικό τους πρόσωπο, το οποίο είτε είχε ήδη εξασφαλίσει κάποιο χώρο διαμονής, είτε είχε ακούσει για κάποια εργασία.

Ναι, για δουλειά. Όπως και στα άλλα μέρη. Αλλά εδώ είχαν έρθει κάποιοι συγχωριανοί μου και λέγανε ότι είναι καλύτερα. Και καλά ότι στα Σπάτα έχει καλύτερα μεροκάματα (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Με άτομα που δεν τα ήξερα. Απλώς με είχε συστήσει εμένα, ένας παππούς τότε, έχει πεθάνει τώρα βέβαια αυτός. Που εκεί πέρα στην Ακράτα ήτανε ο γιός του, θα πηγαίνανε μετά κάτι ανίψια του και κάτι συγγενείς του και ήμασταν όλοι μαζί με αυτούς. Κατευθείαν ας πούμε από εκεί, πήγα κατευθείαν στην Ακράτα. Έμεινα εκεί 4 χρόνια. Έμεινα κατά διαστήματα. Γιατί μας μαζεύανε. Δεν είχα χαρτιά. Δεν είχα άδεια παραμονής. Μας πηγαίνανε πίσω, ξαναερχόμουνα πάλι. Μας ξαναπηγαίνανε πίσω, μετά ξαναερχόμουνα πάλι. Έχω πάει πολλές φορές (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Παλιότερα υπήρχε η αντίληψη πως ο Έλληνας εργάτης, δεν θα πάει να δουλέψει στην οικοδομή, γιατί θεωρούνταν δουλειά δύσκολη και επικίνδυνη. Οι Έλληνες εργαζόμενοι με τις καλύτερες συνθήκες που επικρατούσαν στην αγορά εργασίας, αλλά και τα καλύτερα κοινωνικά δίκτυα που είχαν, στρεφόταν σε εργασίες με καλύτερες μισθολογικές και εργασιακές συνθήκες. Η τάση αυτή δεν έπαψε να υπάρχει, καθώς ο πληθυσμός μέσα στον κλάδο της οικοδομής δεν ανανεώνονταν, με αποτέλεσμα όλο και λιγότεροι ντόπιοι εργάτες να ακολουθούν το επάγγελμα αυτό και να παραμένουν όσοι είχαν ήδη μια μεγάλη σταδιοδρομία και στόχευαν πλέον στη σύνταξη.

Γιατί αυτοί οι άνθρωποι ήρθαν εδώ πέρα για να δουλέψουν και κάνανε κι άλλες δουλειές ερχόντουσαν και στην οικοδομή και πήγαιναν και έκαναν και άλλες δουλειές. Οι δικοί μας εδώ περιμένανε μια εύκολη δουλειά (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Αλλά μετά φύγανε (οι Έλληνες). Τώρα λόγω μεροκάματων; Βρήκαν αλλού; Ή το είδαν καλύτερα ας πούμε, «να έχω μια δουλειά πιο άνετη, παρά να ασχοληθώ με την οικοδομή» (Πάουλο Μ.- 54 ετών).

Γιατί τώρα τα έχοννε καλομαθημένα. Δεν είναι σαν εμάς. Προτιμάει να κάτσει. Θα του δώσει ο πατέρας του 10 ευρώ και θα περάσει. Σου λέει γιατί να πάω στην οικοδομή να κουβαλάω τενεκέ και να πιάσει η μέση μου; (Βασίλης Π.- 50 ετών).

Γιατί ο Έλληνας έχει φύγει, έχει πάει Καναδά, Γερμανία, Αμερική, λίγοι έμειναν. Οι άλλοι μετά είναι... δουλεύουν στα γραφεία, τέτοια (Γκεζίμ Μ.- 52 ετών).

Οι περισσότεροι από τους μετανάστες οικοδόμους, που ζούνε με τα παιδιά τους στην Ελλάδα, μας επιβεβαίωσαν πως πολύ σπάνια βλέπεις πλέον ένα νέο παιδί να πάει στην οικοδομή. Τα παιδιά των μεταναστών δηλαδή ακολουθούν και αυτά μια διαφορετική πορεία, όπως και τα παιδιά των Ελλήνων οικοδόμων και δεν συνεχίζουν στο επάγγελμα της οικοδομής, όπως οι γονείς τους. Πλέον η οικοδομή δεν έχει το μεροκάματο που είχε παλιά, το οποίο παρά τη δυσκολία της δουλειάς, ήταν πολύ καλύτερο από άλλες δουλειές στο βιομηχανικό κλάδο για παράδειγμα και αυτός ήταν και ένας λόγος που την προτιμούσαν οι εργαζόμενοι.

Ε δύσκολα βρίσκεις παιδιά που να θέλουν οικοδομή. Από τους Αλβανούς αυτοί που πήρανε ελληνική υπηκοότητα πάνε έξω τώρα. Φεύγουν έξω οι παραπάνω, Γερμανία και Αγγλία τα παιδιά (Φλοριάν Γ.- 50 ετών).

Σπάνια. Να εδώ βλέπεις, όλοι Αλβανοί είμαστε. Και στις οικοδομές τώρα πλέον και εμάς τα παιδιά μας δεν πάνε. Και τα δικά μας τα παιδιά δεν πάνε (Τζουλιάνο Σ.- 62 ετών).

Εξαιρέση σε αυτόν τον κανόνα μπορεί να αποτελέσουν εργαζόμενοι στις ειδικότητες των στεγασμένων επαγγελμάτων της οικοδομής, όπως είναι οι υδραυλικοί, οι ξυλουργοί ή οι ηλεκτρολόγοι. Οι συγκεκριμένοι εργάζονται πιο πολύ ως ελεύθεροι επαγγελματίες και είτε οι γονείς τους έχουν ήδη ένα πελατολόγιο το οποίο τα νέα παιδιά συνεχίζουν, είτε έχουν ένα μαγαζί το οποίο και κληρονομούν, μαθαίνοντας παράλληλα την τέχνη, χωρίς βέβαια αυτό να ισχύει πάντοτε σε απόλυτο βαθμό.

Εντάξει, είναι δικαίωμά του, βεβαίως. Αλλά όσο να 'ναι ας ξέρει και κάτι παραπάνω να το κρατήσει, αργότερα... Ενώ ο μικρός βλέπω κατευθύνεται κατά τη δουλειά (Εργκίς Γ.- 46 ετών).

Και έβλεπα ότι πήγαινα στον πάγκο του πατέρα μου και ψιλοσκάλιζα με εργαλεία, με κατσαβίδια. Τέτοια..., μοτεράκια διάφορα που έφερνε ο πατέρας μου κι αυτά και έβλεπα πως ήτανε προς τα 'κει η τάση μου, οπότε το προωθήσανε λογικά και οι γονείς μου με τον τρόπο τους (Κώστας Π.- 36 ετών).

Στην αντίστοιχη περίοδο, έχουμε και την τελευταία μεγάλη είσοδο γηγενών εργατών στον κλάδο των κατασκευών. Λόγω της ανοικοδόμησης και των έργων για τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004, ο κλάδος απορρόφησε και ένα μέρος των γηγενών εργατών, που είναι και η τελευταία μεγάλη εισροή πριν από την περίοδο της κρίσης.

Η πρώτη μου δουλειά ήταν το 2006 στο επάγγελμα που είμαι ακόμα τώρα. Η πρώτη μου επαφή. Στο καλούπι δηλαδή. Στο καλούπι σκυροδέματος. Και ήτανε τον Μάιο του 2006 και στο λέω εξακριβωμένα, γιατί είδα πρόσφατα τα στοιχεία μου στον ΕΦΚΑ και φαίνονται οι μέρες ασφάλισης. Δηλαδή πότε ασφαλίστηκα πρώτη φορά. Εντάξει, τον πρώτο μήνα ήταν πολύ δύσκολα. Ε, η πρώτη μου δουλειά ήτανε στο Νέο Ηράκλειο, στην Αθήνα. Ήτανε ό, τι είχε απομείνει μετά σαν ιδιωτική κατασκευή γύρω από τα ολυμπιακά έργα, δηλαδή γύρω από το Ο.Α.Κ.Α. κλπ.. Δηλαδή είχε τελειώσει η Ολυμπιάδα και παίρνανε υποτίθεται μέσα σε εισαγωγικά, αναβαθμιζόντουσαν όλα εκείνα τα κτίρια, οι περιοχές και εκεί ήτανε οι τελευταίες συμβατικές οικοδομές, δηλαδή στην περιοχή εκείνη (Λάμπρος Ζ.- 37 ετών).

Αρκετοί Έλληνες οικοδόμοι, έμαθαν κάποια τέχνη κοντά σε κάποιο συγγενή τους και ξεκίνησαν τα πρώτα τους βήματα στην οικοδομή ακολουθώντας την ειδικότητα του πατέρα ή του παππού τους. Ο Μανώλης Μ. και ο Στέλιος Α. πέρασαν αυτό το στάδιο της μαθητείας, υπό την επίβλεψη των μαστόρων πατεράδων τους.

Η πρώτη μου δουλειά, ήταν το 1994-1995, στην οικοδομή που δούλευε ο πατέρας μου. Ήτανε μάστορας και με πήρε πρώτα ως βοηθό. Έκατσα 4-5 χρόνια ως βοηθός (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Χρειαζότανε κάποια βοήθεια και πήγαινα και τον βοηθούσα ας το πούμε. Έστω και το σφυρί να του δώσεις που είναι πάνω στη σκάλα ή το πώς το λένε, μια τανάλια ας το πούμε, βοήθεια είναι και αυτό. Ε, βέβαια την τέχνη από εκεί την πήραμε. Πάει σόι το

βασιλείο. Ο παππούς, ο μπαμπάς και εγώ. Και σε εμένα τελειώνει (Στέλιος Α.- 63 ετών).

Ο συγκεκριμένος δρόμος για κάποιους Έλληνες οικοδόμους, τους εξασφάλιζε όχι μόνο εργασία, αλλά και ότι θα έχουν μια πιο εύκολη και γρήγορη εξέλιξη κοντά στο συγγενικό τους πρόσωπο, συγκριτικά με άλλους εργάτες που δεν είχανε αυτή τη δυνατότητα. Επίσης, με την πάροδο των χρόνων μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τα κοινωνικά δίκτυα και τις γνωριμίες που είχανε ήδη αναπτύξει για πολλά χρόνια μέσα στο επάγγελμα οι συγγενείς τους.

Και μετά μου μπήκε το μικρόβιο... Εντάξει, από μικρό παιδί δούλευα καλοκαίρια, Πάσχα, Χριστούγεννα με τους θείους μου που ήταν στο οικοδομικό κομμάτι. Ναι, είχα μια σχέση ουσιαστικά μ' αυτά, αλλά εντάξει, πιο πολύ μετά δηλαδή ρε παιδί μου σαν πρώτη δουλειά, δούλεψα σου λέω σε ταβέρνες. Μετά εντάξει πήγαινα μεροκάματα με θείους μου και 'κει μου μπήκε λίγο το μικρόβιο με τον ελαιοχρωματισμό και όταν απολύθηκα από το στρατό το 2006, ασχολήθηκα μετά καθ' εαυτού ουσιαστικά με το βάψιμο (Άρης Λ.- 38 ετών).

Ο πατέρας μου ήτανε τσαγκάρης και οικοδόμος, αλλά τα τελευταία 20 χρόνια της ζωής του... όχι 15 χρόνια της ζωής του ήτανε φύλακας στο Πολυτεχνείο. Είχε αλλάξει κλάδο, μπήκε στο Δημόσιο. Ναι, ναι εκεί άρχισα ουσιαστικά να κάνω τα πρώτα μου βήματα στη δουλειά, στα βαψίματα και αργότερα συνεργάστηκα, πήγα ως βοηθός σε κάτι φίλους του, γνωστούς του μπογιατζήδες, μαθήτευσα εκεί (Μιχάλης Σ.- 41 ετών).

5.1.5 Η θέση και η ιεραρχία στο επάγγελμα

Η μεταβολή στη θέση και την ιεραρχία στο επάγγελμα του οικοδόμου, είναι ένα θέμα το οποίο είχε προκύψει όπως θα δούμε ήδη πριν από την περίοδο της κρίσης. Αλλαγές και διαφοροποιήσεις στη στρωμάτωση του επαγγέλματος είχαν ήδη αρχίσει να φαίνονται και δεν αφορούσαν μόνο τους αρχικούς διαχωρισμούς, όπως σε μισθούς, κοινωνικά δίκτυα, συνθήκες εργασίας κ.ά., αλλά και πιο σημαντικά κομμάτια της εργασίας όπως η εξειδίκευση, η ειδικότητα, οι εργολαβίες κλπ.

Το επάγγελμα του οικοδόμου είναι ένα χειρωνακτικό επάγγελμα, μέσα στο οποίο ο εργαζόμενος μπορεί να ανελιχθεί σταδιακά. Από αυτό το στάδιο της μαθητείας στο παρελθόν, περνούσαν όλοι οι νέοι Έλληνες εργάτες που ερχόντουσαν να εργαστούν στην Αθήνα ως εσωτερικοί μετανάστες, αλλά και στη συνέχεια όλοι οι Αλβανοί μετανάστες, που μπήκαν σταδιακά στον κλάδο.

Έτσι ξεκίνησα (ως ανειδίκευτος). 20 Σεπτέμβρη του '99. Πρώτη μέρα. Ήταν καθαρά θέμα επιβίωσης, τίποτα παραπάνω. Επειδή η οικογένειά μου δεν είχε, η διαστρωμάτωσή της δεν ήταν διαφορετική, έπρεπε αναγκαστικά και εγώ να συνεισφέρω, να έχω κάποιο εισόδημα και για εμένα αλλά και για την οικογένεια (Νίκος Σ.- 44 ετών).

Ναι, βοηθός ήμουν. Και από το ένα αφεντικό έφαγα και σφαλιάρα να σου δώσω να καταλάβεις. Χαστούκι, πώς να στο πω (Βασίλης Π.- 50 ετών).

Ε, στην αρχή έκανα τον βοηθό του υδραυλικού. Μέχρι να μάθω τη δουλειά. Και μετά σιγά-σιγά έμαθα τη δουλειά και δούλενα (Φλοριάν Γ.- 50 ετών).

Οι νέοι οικοδόμοι, περνούσαν από το στάδιο της μαθητείας, υπό την επίβλεψη και την καθοδήγηση του μάστορα ή τεχνίτη, μέχρι να αποκτήσουν τα εφόδια να γίνουν και αυτοί μάστορες στο μέλλον. Εκτελούσαν βοηθητικές εργασίες αρχικά (καθαριότητα, λάσπη, κουβάλημα, σκαλωσιές), μέχρι σιγά-σιγά να μάθουν την εργασία και να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες.

Εργάτης, ξεκίνησα εργάτης. Κουβάλαγα τούβλα, λάσπη. Μετά από δυο χρόνια ήρθε το μυστρί, έμαθα τέχνη, έγινα χτίστης και σοβατζής (Τζουλιάνο Σ.- 62 ετών).

Απάνω στη δουλειά. Με το μυαλό και με το μάτι που λέμε. Κλέβεις την τέχνη από τους άλλους. Ξεκίνησα από εργάτης και έγινα μάστορας. Νομίζω ότι είμαι και ένας καλός μάστορας (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Κοίταξε εντάξει είχε μετανάστες δουλεύανε βοηθοί αυτοί ας πούμε εργάτες. Βοηθοί δουλεύανε. Αργότερα και αυτοί εξελίχθηκαν, έγιναν τεχνίτες (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Εντός του επαγγέλματος της οικοδομής, οι Αλβανοί εργάτες μη γνωρίζοντας τη γλώσσα και χωρίς να έχουν τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες γύρω από το επάγγελμα, έμεναν για αρκετά χρόνια σε ανειδίκευτες εργασίες, μέχρι να μάθουν κάποια τέχνη και να προσπαθήσουν να γίνουν και οι ίδιοι μάστορες στη συνέχεια.

Ε, στην αρχή η πρώτη μου δουλειά... Ναι ο αδερφός μου το είχε βρει, καθάριζα οικοδομή όπως είχαν γίνει με τα τούβλα... Απλός εργάτης, ναι (Εργκίς Γ.- 46 ετών).

Μου αρέσανε οι οικοδομές, για να μάθω πράγματα, να μάθω να χτίζω, να μάθω να σοβατίζω, να μάθω να βάφω, να μάθω πολλά πράγματα. Και αυτό έκανα (Σαφέρ Χ.- 62 ετών).

Οι διαφορές με το ντόπιο εργατικό δυναμικό αποτυπώνονταν και μισθολογικά και μέσα από τη θέση στο επάγγελμα. Ανάλογα με τις δεξιότητες που είχε κάποιος μέσα στην οικοδομή, μπορούσε να κατέχει και την ανάλογη θέση. Οι μετανάστες σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό έμπαιναν στο επάγγελμα ως ανειδίκευτοι εργάτες, εκτελώντας βοηθητικές εργασίες, ενώ οι τεχνίτες, οι μάστορες και οι βοηθοί τους, όπως φυσικά και οι μηχανικοί και οι εργολάβοι ήτανε όλοι Έλληνες.

Δεν δουλεύανε καθόλου, πήγαιναν στο καφενείο και δεν δουλεύαν καθόλου. Κάνανε κουμάντο μόνο. Παίρναν πέντε Αλβανούς ας πούμε τότε, που ήταν οι Αλβανοί πολλοί, ανειδίκευτοι και είχαν έναν μάστορα, αυτοί κουβαλάγανε, κάνανε τις βαριές δουλειές και ο εργολάβος έκλεινε τις δουλειές, έτρεχε στο γραφείο (Βαγγέλης Κ.- 50 ετών).

Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι Αλβανοί εργάτες δεν διαχωρίζονταν με βάση την ειδικότητα τους, όπως έγινε στη συνέχεια. Αργότερα, άρχισαν να αποκτούν και αυτοί τις δεξιότητες και να μαθαίνουν συγκεκριμένες τεχνικές και να γίνονται μάστορες κυρίως στο πλευρό ενός Έλληνα τεχνίτη. Η εκμάθηση μιας τέχνης και η απόκτηση μιας ειδικότητας, τους εξασφάλιζε όχι μόνο έναν καλύτερο μισθό, αλλά και τη δυνατότητα να έχουν επαγγελματική ανέλιξη, να παίρνουν μόνοι τους δουλειές, αλλά

και να αποκτήσουν γνωριμίες που θα τους έφερναν περισσότερες ευκαιρίες στην εργασία τους.

Τώρα μιλάμε το '90 που μπήκα στην οικοδομή το '93 που να θυμάμαι. Αλλά θυμάμαι στις αρχές από το '94 μέχρι το 2000 είχα έναν εργολάβο που τον λέγανε Γιάννης Βίλλας, Έλληνας, αυτός με έμαθε. Αυτός με κράτησε 7-8 χρόνια (Τζουλιάνο Σ.- 62 ετών).

Ε, στην αρχή έκανα τον βοηθό του υδραυλικού. Μέχρι να μάθω τη δουλειά. Και μετά σιγά- σιγά έμαθα τη δουλειά και δούλευα. Ναι, πάντα βοηθούσανε πάρα πολύ τα αφεντικά (Φλοριάν Γ.- 50 ετών).

Η πορεία τους όμως προς την απόκτηση αυτών των δεξιοτήτων, ήταν γεμάτη κακουχίες και δυσκολίες, που είχαν να κάνουν τόσο με την εθνική τους καταγωγή, όσο και με τη θέση τους στο επάγγελμα. Σε αυτά τα πρώτα χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα, οι Αλβανοί οικοδόμοι έγιναν δέκτες ακραίας εργασιακής εκμετάλλευσης, ρατσισμού και αποτέλεσαν ένα φθηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό που επιτελούσε σε μικρότερο κόστος κάθε είδους ανειδίκευτη, ανασφάλιστη και κακοπληρωμένη εργασία.

Οι πρώτοι Αλβανοί που ήρθαν δούλευαν ας πούμε για 3 και 4 χιλιάρικα και υπήρχαν πάρα πολλές περιπτώσεις που ο εργολάβος εξαφανιζόταν, απειλούσε ότι θα πάρει την αστυνομία τηλέφωνο δηλαδή τέτοια πράγματα τα φάγανε στη μάπα οι Αλβανοί τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια μέχρι να ισορροπήσει κάπως η κατάσταση και να καταφέρουν τουλάχιστον να παίρνουν τα λεφτά τους. Πέρασαν κάποια χρόνια δηλαδή για να φτάσουν εδώ που είναι (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Κοίτα, άκου, άκου. Τώρα έχουν αλλάξει σε πολλά τα πράγματα. Πέρασαν πολλά χρόνια. Κάποτε δεν τολμούσαμε να μιλάμε και Αλβανικά. Γιατί... Για να μην... Θυμάμαι, η αστυνομία ανέβαινε στα κτίρια που δουλεύανε οι Αλβανοί να τους πιάσουν (Μπρούνο Μ.- 58 ετών).

Σε εκείνη την περίοδο, οι διαφορές μεταξύ ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού αποτυπώνονταν ξεκάθαρα και μισθολογικά και από την ασφάλιση, αλλά και από τις συνθήκες εργασίας, που δεν ήτανε ίδιες και για τους Έλληνες και για τους Αλβανούς οικοδόμους.

Ε, εντάξει. Όταν πρωτοπήγα εγώ εκεί τότε στην Ακράτα, στους ντόπιους ξέρω εγώ τους Έλληνες, δίνανε 8.000 δραχμές. Σε εμάς ένα τάλιρο μας δίνανε μεροκάματο.

Ανασφάλιστοι και τέτοια, εντάξει. Χέστα τα τέτοια ας πούμε εκεί που πηγαίναμε ξέρω εγώ, στις ελιές και τέτοια το χειμώνα. Πάλι ίδια φάση γινότανε. Δεν μας δίνανε το ίδιο μεροκάματο. Ασφάλεια ξέρεις, δεν παίζει. Με εξαίρεση κάποιες σπάνιες περιπτώσεις βέβαια (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Ο μετανάστης είναι διπλά εκμεταλλεόμενος. Και το θυμάμαι δηλαδή και πάντα. Και όταν ήμουνα μικρός. Το πως συμπεριφερόντουσαν σε έναν Αλβανό. Αλλά ο εργάτης είναι εργάτης. Δεν αλλάζει αυτό (Λάμπρος Ζ.- 37 ετών).

Με την απόκτηση ολοένα και περισσότερων δεξιοτήτων, αντιλαμβανόμαστε πόσο μεγάλο ρόλο παίζει το κοινωνικό κύρος. Δεξιότητες, οι οποίες απαίτησαν χρόνο και κόπο για να αποκτηθούν και είναι πάρα πολύ σημαντικές, όχι μόνο για την απόκτηση κοινωνικού κύρους, αλλά και για την επαγγελματική και οικονομική ανέλιξη. Στη συνέχεια τις ανάλυσής μας, θα επικεντρωθούμε στο πώς η κρίση επηρέασε αυτές τις διαδικασίες ανέλιξης.

Τι χρειαζότανε; Να έχεις θέληση, να μιλάει (ο εργάτης) πολύ στο αφεντικό, να ακούει και αν έβρισκε κάποιον να του μάθει πέντε πράγματα, τότε καλώς. Αλλιώς, να του κλέψει την τέχνη (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Εμείς κοιτούσαμε να κρατήσουμε κάποιες ισορροπίες και για το δικό μας καλό και για των άλλων, αλλά άμα βλέπαμε ότι γινόταν και κουραστική η φάση ας πούμε, τον σχολάγαμε τον άλλον. Ε ναι, άμα ο άλλος γινόταν κουραστικός και σου έλεγε μάθε με εμένα και μην μαθαίνεις τον άλλον. Γιατί και εμείς θέλαμε να ξεκινήσουμε από κάποια αρχή δηλαδή. Δηλαδή να ξεκινήσει ο άλλος σαν βοηθός, κι άμα ο άνθρωπος είχε την ικανότητα, όπως πέρασα εγώ προσωπικά ας πούμε τη διαδικασία αυτή, να την περάσουμε όλοι. Δεν μπορεί να γίνεις από τη μία μέρα στην άλλη μάστορας (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Το επάγγελμα του οικοδόμου, δίνει τη δυνατότητα για επαγγελματική ανέλιξη στην πορεία των ετών. Όσοι μετανάστες λοιπόν μπόρεσαν στις αρχές της δεκαετίας του '90 στον κλάδο ως ανειδίκευτοι εργάτες, στην πορεία των ετών έμαθαν μια ή και περισσότερες τέχνες, ειδικεύτηκαν σε αυτές και έγιναν και οι ίδιοι εργολάβοι πριν ακόμα από την κρίση σε μικρότερα ή μεγαλύτερα συνεργεία. Μέσα από τις συνεντεύξεις μας, βλέπουμε αυτή τη διάσταση, η οποία επιβεβαιώνεται και από τους Έλληνες και από τους Αλβανούς οικοδόμους.

Ναι, και έχουν γίνει και εργολάβοι. Οι περισσότεροι έγιναν εργολάβοι οι Αλβανοί (Βασίλης Π.- 50 ετών).

Οι οποίοι επειδή ήταν τότε και ερχόντουσαν όπως και να το κάνεις με πιο χαμηλά φτερά απ' ότι ο Έλληνας που απαιτούσε, όλες οι εταιρίες, όλοι οι εργολάβοι, μάλιστα στην επόμενη φάση όλοι οι εργολάβοι είναι Αλβανοί πλέον. Δηλαδή ζήτημα να δεις εργολάβο Έλληνα (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Είχα... (συνεργείο). Τώρα πλέον δεν έχω. Τώρα πλέον δουλεύω μόνος μου, με ένα βοηθό. Πριν την κρίση είχα συνεργείο (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Ε σου λέω. Οι περισσότεροι δουλεύανε, αλλά δουλεύανε μακριά. Και κάποιοι έχουνε πάει στον Άκτορα. Ή άλλος έχει πάει στην ΕΥΔΑΠ, ή άλλος έχει πάρει τα δημόσια έργα, ή τη Δ.Ε.Η.. Δηλαδή αυτοί που έχουνε καλές γνωριμίες έχουν φτιαχτεί εκεί. Ε ναι, ναι (είναι Αλβανοί). Ας πούμε να, τα πεζοδρόμια που τα φτιάχνουνε εδώ, ο εργολάβος Αλβανός είναι. Ναι, μέσα στο Δήμο. Βρήκε τη γνωριμία (Τόμας Κ.- 49 ετών).

Το επάγγελμα δεν απέκλειε την ανοδική κοινωνική κινητικότητα εντός του, αλλά αυτό έφερε ανταγωνισμούς και συγκρούσεις μεταξύ του ντόπιου και του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, αλλά πολλές φορές και μεταξύ της ίδιας εθνοτικής ομάδας. Παράλληλα κυριαρχούσε και μια αίσθηση ανωτερότητας των εργατών που γνώριζαν την τέχνη σε σύγκριση με τους νέους και ανειδίκευτους αρχικά εργάτες.

Μεταξύ Αλβανών. Οι Αλβανοί μεταξύ τους τσακωνόντουσαν πολύ. Έπαιζε πολύ συναγωνισμός στο να γίνει ο άλλος μάστορας και ποιος θα αναδειχθεί πιο γρήγορα. Μεταξύ τους δηλαδή γινότανε, ότι γίνονταν. Οι Αλβανοί είχαν κάποιες κόντρες, δηλαδή ήθελαν να μάθουνε οπωσδήποτε τη δουλειά πιο γρήγορα, για να πάρουν στο μέλλον πιο πολλά λεφτά (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Έλληνες ήτανε στην αρχή. Στο δικό μας το συνεργείο, πήραμε Αλβανούς μετά από 7-8 χρόνια που ήρθανε οι Αλβανοί στην Ελλάδα. Και αυτό γιατί τα πρώτα χρόνια δεν μπορούσαμε να έχουμε στη δουλειά μας μόνο ανειδίκευτους εργάτες. Έπρεπε να έχουν και γνώσεις πάνω στα υδραυλικά και αυτό ήθελε καιρό (Σοφοκλής Ζ.- 68 ετών).

Μάλιστα, σε επόμενο στάδιο, βλέπουμε πως οι ανταγωνισμοί δεν είχαν να κάνουν μόνο με το κριτήριο της εξειδίκευσης, καθώς μεγάλο μέρος των μεταναστών

οικοδόμων είχαν ήδη ειδικευθεί σε κάποια τέχνη, αλλά σε θέμα πρόσβασης στη δουλειά και σύνθεσης των εργολαβικών και υπεργολαβικών συνεργείων.

Αυτό δεν είναι κάτι που συνέβαινε μόνο στην κρίση. Αυτό ήτανε κανόνας πολλών εργολάβων. Το να ψάχνουν να βρούνε ανθρώπους που είναι στα οικονομικά πρόθυρα, ανθρώπους να εκμεταλλευτούνε, ξεκάθαρα. Τώρα είναι όποιος βρούνε. Μπορεί να βρεις και Έλληνες να δουλεύουνε πιο φθηνά. Εντάξει, δεν έχει πλέον τέτοια διάκριση. Έχει ξεφύγει από αυτό ρε παιδί μου. Και ιδιαίτερα ότι οι Αλβανοί είχανε και ένα άλλο ζήτημα, ότι ήρθανε πολλοί μαζί και δημιουργήσανε τη δικιά τους κλίκα. Και επηρέαζαν πράγματα από μέσα αυτοί. Δηλαδή μπορεί να έβαζες ένα συνεργείο Αλβανών να κάνει μια δουλειά και να σου έπαιρνε όλη την οικοδομή, να σου έπαιρνε όλη τη δουλειά (Γιάννης Γ.- 32 ετών).

Ο Γιάννης Γ., περιγράφει πως ήδη πριν από την περίοδο της κρίσης, οι Αλβανοί οικοδόμοι είχαν ειδικευθεί μέσα στη δουλειά, είχαν δημιουργήσει τα δικά τους συνεργεία και στη συνέχεια μας δίνει την εικόνα για το πώς τα κοινωνικά δίκτυα και οι γνωριμίες έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην εύρεση μιας εργασίας.

Είμαι εγώ εργολάβος. Βρίσκω εσένα να μου κάνεις την οικοδομή αυτή. Ωραία; Θα μου κάνεις τα πλακάκια. Έπαιρνε ο πρώτος μάστορας, αυτός που επέλεξε ο εργολάβος, εσύ σαν εργολάβος ας πούμε, έπιανε τον μηχανικό και του έλεγε θα σου κάνω εγώ την άλλη δουλειά πιο καλά και πιο φθηνά. Υπήρχανε και τέτοια ζητήματα. Δηλαδή κάποιον που ευνόησες να σε ρίξει, να σε φάει. Υπήρχαν και υπάρχουν ακόμα τέτοια ζητήματα. Από άλλες εθνικότητες, επειδή δεν έχουνε τέτοιο αυτοματισμό και δεν έχουνε την πληθώρα των ατόμων να μιλήσουνε. Έχει να κάνει και η γλώσσα και η μόρφωσή τους. Δηλαδή μαθαίνανε πιο εύκολα ελληνικά και μπαίνανε πιο γρήγορα σε μια τέτοια διαδικασία (οι Αλβανοί οικοδόμοι)... (Γιάννης Γ.- 32 ετών).

Στα χρόνια που προηγήθηκαν της κρίσης, οι Αλβανοί οικοδόμοι είχαν ήδη αποκτήσει τις τεχνικές και την εξειδίκευση που απαιτούνταν για να κάνουν δικά τους συνεργεία και να πάρουν δικές τους δουλειές και εργολαβίες. Ανέπτυξαν πολύ καλές γνωριμίες μέσα στο επάγγελμα και δημιούργησαν έτσι και δικές τους εταιρίες, αποτελώντας ένα αρκετά μεγάλο μέρος του κατασκευαστικού κλάδου. Η συγκεκριμένη εξέλιξη πάνω στη δουλειά, είναι κάτι που επιβεβαιώνεται και από τις δυο ομάδες στην έρευνά μας.

Ναι. Πολλοί δικοί μας έχουν εταιρίες. Εγώ είμαι με 5 φίλους, ο άλλος είναι μπογιατζής, ο άλλος είναι πατωματζής, ο άλλος είναι αλλιώς, δίνουν άλλες δουλειές σε εμένα. Αυτός μου δίνει γυψοσανίδες, μερεμέτια, σοβατίσματα και τέτοια. Στην οικοδομή περισσότερες δουλειές παίρνουν οι Αλβανοί. Έχει Ρουμάνους, Πολωνούς λίγους, οι Αιγύπτιοι είναι που δουλεύουνε είναι μαστόροι. Γεωργιανούς έχει αλλά λίγο. Δεν έχει πολλούς στην οικοδομή τέτοιους, οι περισσότεροι είναι Αλβανοί στην οικοδομή, ο ένας με τον άλλον μαζεύονται γίνονται ομάδες και δουλεύουνε (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Αρκετοί Αλβανοί της οικοδομής γίνονται αυτοί υπεργολάβοι πλέον δηλαδή ενσωματώθηκε, αφομοιώθηκε και αναπαράχθηκε αυτό. Εντάξει τη μερίδα του λέοντος στην εργολαβία την έχει ο Έλληνας προφανέστατα και στις εταιρίες κλπ. Αλλά έχει αρχίσει και ένα κομμάτι, ιδίως τα τελευταία χρόνια, μεταναστών κυρίως Αλβανών ή Πολωνών - που είναι σε συγκεκριμένες ειδικότητες δηλαδή είναι ελαιοχρωματιστές, γυψοσανιδάδες και τέτοια – Ρουμάνων κλπ. οι οποίοι συγκροτούν δικά τους συνεργεία και αντιγράφουν ακριβώς αυτή την ιεραρχία, τις πρακτικές που βιώσανε ακριβώς (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Γνωρίζοντας τη θέση και την ιεραρχία του ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού πριν την περίοδο της κρίσης, δεν μαθαίνουμε μόνο το πώς είχε διαμορφωθεί η κοινωνική στρωμάτωση και οι διαφοροποιήσεις εντός του επαγγέλματος σε εκείνη την περίοδο. Η ανάλυση αυτή, μας δίνει τα εφόδια για να κατανοήσουμε πώς και με ποιο τρόπο διαμορφώθηκε το τοπίο στα χρόνια της κρίσης.

6° Κεφάλαιο

6. Ανάλυση της έρευνας κατά τη διάρκεια της κρίσης

Τα όρια της κοινωνικής στρωμάτωσης, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, μεταβάλλονται. Όπως παρατηρούμε τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας, η κρίση έχει οδηγήσει στην όξυνση των ταξικών διαφορών και διαχωρισμών μεταξύ του πληθυσμού, ενώ ο ανταγωνισμός για μια θέση εργασίας είναι σκληρός και άνισος. Εύλογα λοιπόν, γεννιέται το ερώτημα: Ποια είναι η θέση των εργαζομένων εντός του επαγγέλματος, κάτω από αυτές τις συνθήκες;

Τα νέα δεδομένα που δημιουργήθηκαν, έφεραν τη διάρρηξη όλων αυτών των συνηθειών. Πολλοί από τους εργαζομένους, στράφηκαν σε άλλες δουλειές, έχασαν τη μόνιμη και σταθερή εργασία ή έπαψαν να πληρώνονται το ίδιο καλά. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, αναλύουμε τις μεταβολές στη θέση και την ιεραρχία των δυο επιλεγμένων επαγγελματικών ομάδων σε περιόδους κρίσης.

Η κρίση έφερε την όξυνση των αντιθέσεων και των ανταγωνισμών μέσα στο επάγγελμα. Μέσα από τις μαρτυρίες, μας δίνονται οι αλλαγές στις διαδικασίες της εργασίας και της αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού στην περίοδο της οικονομικής κρίσης.

6.1 Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση του οικοδόμου την περίοδο της κρίσης

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αναλυθούν οι μεταβολές εντός της κοινωνικής στρωμάτωσης του οικοδόμου κατά την περίοδο της κρίσης. Το τοπίο στον κατασκευαστικό κλάδο άλλαξε κυρίως μετά την παύση των μαζικών έργων για τους Ολυμπιακούς αγώνες. Ήδη από το 2004 και έπειτα, είχε αρχίσει να υπάρχει μείωση στους αριθμούς των απασχολούμενων στα οικοδομητεχνικά έργα.⁹² Η κατάσταση έγινε ακόμα χειρότερη με το πέρασμα των χρόνων, με αποτελέσματα που επηρέασαν άμεσα και ραγδαία τη ζωή και την εργασία των οικοδόμων.

Η μαζική ανεργία, το κλείσιμο μικρών και μεγάλων κατασκευαστικών και τεχνικών εταιριών, η μείωση των μισθών, η αβεβαιότητα και αδυναμία εύρεσης εργασίας, είναι μόνο μερικά από τα χαρακτηριστικά που έφερε η οικονομική και κοινωνική κρίση και θα αναλύσουμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, μέσα από τις μαρτυρίες των ίδιων των συνεντευξιαζόμενων. Όλα αυτά τα στοιχεία, έπαιξαν σημαίνοντα ρόλο για τη διαμόρφωση ενός νέου τοπίου στο επάγγελμα της οικοδομής, το οποίο χαρακτηρίζεται πλέον από την εντατικοποίηση της εργασίας, από διάφορες τακτικές επιβίωσης, ενώ γύρισε τους εργαζόμενους σε παλιές εξαρτήσεις, όπως η ανειδίκευτη εργασία, η περιπλάνηση από δουλειά σε δουλειά ή ακόμα και η μετανάστευση.

Στην ανάλυση του 6^{ου} Κεφαλαίου, θα εστιάσουμε σε πέντε ξεχωριστές υποενότητες. Η πρώτη εστιάζει στην περίοδο της κρίσης και την ανεργία που βίωσαν οι οικοδόμοι. Στη δεύτερη υποενότητα αναλύουμε το πώς διαμορφώνεται η επαγγελματική στρωμάτωση στην οικοδομή σε αυτή την περίοδο και πως η κρίση επηρέασε την ειδίκευσή τους. Στην τρίτη εστιάζουμε στις τακτικές επιβίωσης που χρησιμοποίησαν οι εργαζόμενοι για να επιβιώσουν στον κλάδο.

Στην τέταρτη υποενότητα, έρχονται στο προσκήνιο παλιές εξαρτήσεις του επαγγέλματος, που επαναφέρουν την έννοια του πλανόδιου εργατικού δυναμικού, ενώ τέλος στην πέμπτη υποενότητα εστιάζουμε στις ευκαιρίες εργασίας και τα κοινωνικά δίκτυα εύρεσης εργασίας κατά τη διάρκεια της κρίσης.

⁹² Βλέπε Πίνακα 2 (σελ. 113).

6.1.1 Περίοδος κρίσης και ανεργία

Από το 2006 και μετά, παρατηρήθηκε μια εντυπωσιακή συρρίκνωση του κλάδου, η οποία συμπαρέσυρε όλες τις ειδικότητες της οικοδομής και έφερε σημαντικές ανακατατάξεις στο επάγγελμα. Στην έρευνά μας, αποτυπώνονται ξεκάθαρα πολλές από αυτές τις ενδο-επαγγελματικές μεταβολές και μέσα από τις μαρτυρίες και ερμηνείες των ίδιων των οικοδόμων, περιγράφονται οι τρόποι και οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες αυτές συνέβησαν.

Οι συγκεκριμένες μεταβολές, δεν αφορούν μόνο τη φύση και τη θέση του επαγγέλματος στην οικονομία και στην κοινωνία. Έχουν να κάνουν και με τους ρόλους, την ιεράρχηση και τις ταξινομήσεις μεταξύ των διαφορετικών ειδικοτήτων της οικοδομής. Επίσης, στην ενότητα αυτή θα αναλύσουμε τις νέες πρακτικές που έφερε η κρίση στον κλάδο και στους εργαζόμενους σε αυτόν, καθώς και τις τακτικές που υιοθέτησαν οι οικοδόμοι για να παραμείνουν στο επάγγελμα σε αυτή την περίοδο.

Η πρώτη και βασικότερη μεταβολή, ήταν η ραγδαία μείωση στους απόλυτους αριθμούς των ασφαλισμένων στα οικοδομοτεχνικά έργα, καθώς και η μείωση των ίδιων των έργων. Πολλοί οικοδόμοι έχασαν τη δουλειά τους, η ανέγερση νέων οικοδομών σταμάτησε, τα μεγάλα έργα μειώθηκαν και γενικότερα ο κατασκευαστικός κλάδος ήταν από τους πρώτους στους οποίους έγινε εμφανής η οικονομική κρίση.

Δεν χτίζουνε, γιατί το αφήσαμε πίσω. Ένα διάστημα τώρα, υπήρχαν μόνο ανακαινίσεις. Σταματήσανε τα μεγάλα έργα. Γιατί αυτά είχανε ημερομηνία λήξης. Όπως τα ανέφερα πριν. Αφού ρίζανε την αξία, με τις οικοδομές οι κατασκευαστές, δεν πουλάγανε, σταματήσανε και αυτά, οι άνθρωποι που θέλανε σπίτια, που μένανε με ενοίκιο, γιατί άλλαξε και έκανε τούμπα η ζωή τους (Μπεκίμ Ρ.-53 ετών).

Δηλαδή, αν πεις ότι έχτιζαν πολλές πολυκατοικίες παλιά, χτίζαμε 5-6 πολυκατοικίες το χρόνο, τώρα δεν βλέπεις να γίνεται αυτό. Τώρα πιο πολύ βλέπεις μερεμέτια, διορθωτικές δουλειές όχι τόσο να σηκώνουν πολυκατοικίες (Μανώλης Μ.-44 ετών).

Σχεδόν το σύνολο των συνεντευξιζόμενων, Ελλήνων και Αλβανών οικοδόμων, υπήρξε για ένα διάστημα άνεργο, είτε για μικρό, είτε για μεγάλο διάστημα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι οικοδόμοι δεν απασχολούνταν κάπου σταθερά και έψαχναν διαρκώς μια πιο μόνιμη δουλειά, χωρίς αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές. Συνήθως, οι περισσότεροι, έμεναν άνεργοι για συνεχόμενα διαστήματα που κρατούσαν μέρες ή και μήνες, ενώ παρατηρούμε και περιπτώσεις όπου η ανεργία ήταν παρατεταμένη και για διάστημα 1-2 χρόνων ή και περισσότερο.⁹³

Πολύ καιρό. Μπορώ να πω 7 χρόνια που δούλευα ας πούμε 1 μήνα σχεδόν σε όλο το χρόνο. Ανεργία είναι αυτή, δεν είναι δουλειά. Ένα μήνα και 2 εβδομάδες που έκανα 2 μεροκάματα το μήνα, μαύρα, χωρίς ασφάλεια, χωρίς τίποτα (Ενέα Μ.- 50 ετών).

1,5 χρόνο. Το πιο πολύ. Δούλευα σε 4 γραφεία κατασκευαστικά και κλείσανε και οι 4 (Βασίλης Π.- 50 ετών).

Το μεγαλύτερο συνεχόμενο που έμεινα, είναι μόλις απολύθηκα από φαντάρος το 2013, μέχρι τότε έφυγα για Καλαμάτα. Σεπτέμβρη 2013 απολύθηκα και έμεινα μέχρι τον Ιούλιο του 2014. Περίπου ένα χρόνο δηλαδή (Λάμπρος Ζ.- 37 ετών).

Δύομισι χρόνια φυτοζωούσα ναι... (Γιάννης Γ.- 32 ετών).

Η κρίση, εκτός από δύσκολη ήταν και πρωτόγνωρη για τους εργαζόμενους, οι οποίοι για πρώτη φορά ήρθαν αντιμέτωποι με παρατεταμένες περιόδους ανεργίας, με χρέη, με τρέχοντα ενοίκια και υποχρεώσεις. Παράλληλα βρέθηκαν μπροστά στην εντατικοποίηση της εργασίας, στη μείωση των μισθών, στην ελαστικοποίηση του ωραρίου, στην αβεβαιότητα και την απώλεια των ενσήμων. Στοιχεία φυσικά που χαρακτήριζαν γενικότερα την αγορά εργασίας εκείνη την περίοδο και επηρέασαν άμεσα και τον κλάδο των κατασκευών. Οι εργαζόμενοι δείχνουν να είναι επηρεασμένοι σε μεγάλο βαθμό από τις παρούσες συνθήκες και πλέον δεν αντιλαμβάνονται την εργασία τους ως κάτι που είναι ικανοί να κάνουν, αλλά ως το μοναδικό τρόπο μέσα από τον οποίο θα επιβιώσουν.

⁹³ Στους Πίνακες 7 και 8 (σελ. 205 και 208 αντίστοιχα), αναφέρεται το μεγαλύτερο συνεχόμενο διάστημα ανεργίας για κάθε συνεντευξιζόμενο ξεχωριστά.

Γιατί τόσα χρόνια στην οικοδομή και μέσα στην κρίση, δεν μπορέσαμε να ανταπεξέλθουμε, να έχουμε και για τα έξοδα του ενοικίου, της Δ.Ε.Η. (Θοδωρής Β.- 44 ετών).

Επηρέασε πάρα πολύ. Ε, πως, καταρχάς μέχρι και στη διατροφή μου, με έχει πειράζει. Γιατί τα οικονομικά πάντα δεν βγαίνουνε. Πρώτον δεν υπάρχουνε σταθερά μεροκάματα και τα έξοδα τρέχουνε. Το ενοίκιο κάθε μήνα πρέπει να πληρωθεί. Το ρεύμα πρέπει να πληρωθεί (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Έχω δουλέψει σίγουρα και 10 και 12 ώρες και με πολλή κούραση και χωρίς να έχω προλάβει να φάω και όλα αυτά. Αυτά είναι μες στο πρόγραμμα (Κώστας Π.- 36 ετών).

Έχει κατέβει ο κάθε ένας από αυτούς που βγαίνει στην τηλεόραση να κατέβει να βγει έξω να δει πως δουλεύω εγώ, τι κάνω; Γιατί εγώ δουλεύω 10 ώρες (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Στις συνεντεύξεις και με Έλληνες και με Αλβανούς οικοδόμους, ξεχωρίζουμε πως η απώλεια της εργασίας, η εντυπωσιακή συρρίκνωση του κλάδου και η αλλαγή στις συνθήκες δουλειάς και διαβίωσης, επηρέασε εξίσου και τους δυο επιλεγμένους πληθυσμούς. Στην περίοδο αυτή, πολλοί οικοδόμοι, έμειναν για πολύ καιρό άνεργοι, αναζητώντας εργασία με κάθε τρόπο, ή ευρισκόμενοι σε ένα πλαίσιο περιστασιακών σχέσεων εργασίας, το οποίο επιδρούσε πάρα πολύ αρνητικά και στην ψυχολογία τους και στην κοινωνική και οικογενειακή τους ζωή.

Και σκέψου και έναν άνθρωπο νέο, που να θέλει να κάνει πράγματα, το σιδήποτε ας πούμε και να μην μπορεί. Δεν είχες ούτε τσιγάρα να πάρεις. Δεν είχες για να βγεις έξω να πιείς μια μπύρα με ένα φίλο. Ήσουν σαν ταύρος σε υαλοπωλείο (Λάμπρος Ζ.- 37 ετών).

Δεν μου φτάνουν. Τσίμα- τσίμα, δεν μπορώ να βγάλω γούστα δηλαδή. Να κάνω το κάτι παραπάνω, να πάω ένα ταξίδι να κάνω κάτι. Και η δική μου ψυχολογία. Εντάξει δε στο κρύβω, δεν είμαι όπως ήμουν παλιά (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Οι δυσκολίες που επέφερε η κρίση στους οικοδόμους, είχαν να κάνουν όχι μόνο με την απώλεια εργασίας και την αδυναμία εύρεσης μιας πιο σταθερής και μόνιμης δουλειάς, αλλά και με προσωπικά και οικογενειακά προβλήματα που

προέκυψαν σε αυτή την περίοδο. Οι εργαζόμενοι έχασαν τη σταθερότητα στη δουλειά και στη ζωή τους και αυτό έφερε πολλά προβλήματα στο σπίτι, την οικογένεια και την προσωπική τους ζωή.

Ε, ναι. Έχασα τη δουλειά μου που έκλεισε η εταιρία, δεν είχα δουλειά, έτσι είναι. Άμα δεν έχει ο ένας, δεν έχει ο άλλος τι κάνεις; (Γκεζίμ Μ.- 52 ετών).

Δύσκολα, πολύ δύσκολα. Ένιωθα ανασφάλεια, άγχος, δεν μπορείς να κάνεις και τα απαραίτητα δηλαδή να πάρεις και το ψωμί σου, να καλύψεις και το ρεύμα σου, να φέρεις φαγητό στο σπίτι. Και όταν είσαι σε μια περιοχή που είναι αναγκαίο το αυτοκίνητο, ούτε αυτό μπορείς να καλύψεις δηλαδή να βάλεις βενζίνη για να μετακινηθείς, γιατί στις περιοχές τις δικές μας δεν υπάρχει δημόσια αστική συγκοινωνία, υπάρχει ιδιωτική το Κ.Τ.Ε.Α. και αυτό είναι και πανάκριβο. Δηλαδή το κοστολόγιο για να κατέβεις στην Αθήνα είναι 4,50€ συν άλλα τόσα για να γυρίσεις. Και όταν είσαι άνεργος και δεν έχεις ας πούμε 2€ ούτε 1€ για να πάρεις ένα καφέ, πόσο περισσότερο για να μετακινηθείς (Νίκος Σ.- 44 ετών).

Στην πορεία την ανάλυσης για την περίοδο της κρίσης, θα διαπιστώσουμε πως η ανεργία και τα προβλήματα επιβίωσης των εργατών, έφεραν στο προσκήνιο νέες συνήθειες στον κλάδο των κατασκευών. Οι αλλαγές αυτές, αποτυπώνονται όχι μόνο στο επίπεδο της αγοράς εργασίας ή του επαγγέλματος, αλλά και τη ζωή των οικοδόμων. Βλέπουμε πως και οι δυο επιλεγμένες ομάδες, επηρεάστηκαν από την κρίση και οδηγήθηκαν στην αλλαγή ειδικότητας, σε απλές ανειδίκευτες εργασίες στον κλάδο, σε άλλα επαγγέλματα, ή ακόμα και στη μετανάστευση.

6.1.2 Οικοδομή και ενδο-επαγγελματική στρωμάτωση

Όπως είχαμε δει στην προηγούμενη ενότητα, η επιλογή του επαγγέλματος για τους οικοδόμους, είχε κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Μεταξύ αυτών ήταν η δυνατότητα για ένα καλύτερο μεροκάματο από άλλες χειρωνακτικές εργασίες, η μερική αυτονομία στη δουλειά, ο μειωμένος εργοδοτικός έλεγχος, καθώς και η δυνατότητα ανέλιξης και απόκτησης συγκεκριμένων δεξιοτήτων που θα έφερναν στο μέλλον μια καλύτερα αμειβόμενη εργασία.

Η κρίση που έκανε την εμφάνιση της στον κατασκευαστικό κλάδο πολύ νωρίτερα από άλλα επαγγέλματα, έφερε τη διάρρηξη όλων αυτών των συνηθειών, την απώλεια της εξειδίκευσης των εργαζομένων και τον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας. Το κοινωνικό και οικονομικό κύρος δεν έχει τα χαρακτηριστικά που είχε σε προηγούμενες περιόδους και το επάγγελμα αποτελεί το μέσο για την επιβίωση των ανθρώπων και όχι για την απόκτηση κοινωνικού κύρους μέσα από αυτό. Ο Μανώλης Μ., δεν ασκεί πλέον το επάγγελμα του οικοδόμου, αλλά αυτό του επαγγελματία οδηγού ταξί, γιατί όπως ανέφερε, το επάγγελμα του οικοδόμου δεν του πρόσφερε σταθερή και καθημερινή εργασία και αδυνατούσε να ικανοποιήσει βασικές του ανάγκες. Σε αυτές τις συνθήκες, ήταν αδύνατον να βρει εργασία για να εξασκήσει τις ειδικότητες του και να εξασφαλίσει τα προς το ζην.

Εντάξει έπαιρνε δάνεια ο κόσμος, αγόραζε σπίτια εμείς τα φτιάχνουμε, αυτό. Η δουλειά μας ήταν αυτή, δεν κάναμε κάτι άλλο. Σαν οικοδόμος ήμουνα στη μικρομεσαία τάξη πιστεύω. Τώρα ανήκουμε στη τάξη της επιβίωσης (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Η απότομη άνοδος στον κλάδο της οικοδομής μετά το 2000 και η πραγματοποίηση των έργων για τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004, ακολουθήθηκε από την απότομη πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας και τη σχεδόν απόλυτη παύση των νέων κατασκευών. Κατά τη διάρκεια των ραγδαίων και βίαιων αλλαγών που έφερε η οικονομική κρίση, ο κλάδος της οικοδομής ήταν από τους πρώτους που επηρεάστηκε, καθώς υπήρξε παύση των μεγάλων έργων και μείωση της έκδοσης των οικοδομικών αδειών. Κατά συνέπεια, μεγάλο κομμάτι του κλάδου, είτε έμεινε χωρίς εργασία για μεγάλο διάστημα, είτε αναγκάστηκε να κάνει άλλες εργασίες για την επιβίωσή του.

Τώρα με την κρίση είχα πάει και στο φυσικό αέριο δυο χρόνια. Και δούλευα στην ΕΥΔΑΠ. Γιατί δεν είχα οικοδομή και πήγα κάνα δυο χρόνια εκεί. Φτιάχναμε σωλήνες, σκάβαμε εκεί το δρόμο. Και με το φυσικό αέριο σκάβαμε ξέρω εγώ το δρόμο. Βάζαμε τις παροχές εκεί (Εράλντο Χ.- 41 ετών).

Σαν σεκιουριτάς έτσι, πήγαινα τους έβλεπα δουλεύανε, φτιάχνανε το σταθμό του μετρό. Λίγα τα λεφτά. Αυτό ήτανε πριν κάνω το στρατιωτικό μου. Πιο μετά, πάνω στις σπουδές μου, έκανα λίγο λάντζα σε καφετέριες, σε μπαρ, δεν μπόρεσα να το συνεχίσω, δεν ήθελα. Όχι ότι ήταν σκληρή δουλειά, αλλά και πάλι λίγα τα λεφτά και ξενύχτι (Μιχάλης Σ.- 41 ετών).

Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες στην έρευνά μας, έμειναν άνεργοι για μεγάλα χρονικά διαστήματα, ενώ άλλοι αναγκάστηκαν να κάνουν παράλληλα και άλλες δουλειές ή να επιστρέψουν σε εργασίες ανειδίκευτες επάνω στην οικοδομή, καθώς δεν υπήρχε σίγουρη δουλειά στην τέχνη και στην ειδικότητα που ήδη ήξεραν. Η επιστροφή σε ανειδίκευτες εργασίες, ή σε νέες ειδικότητες είναι φαινόμενο το οποίο παρατηρούμε εξίσου και σε Έλληνες και σε Αλβανούς οικοδόμους.

Πλέον είμαι μάστορας στο χαμαλίκι. Πλέον είμαι μαστρο- χαμαλίκης. Φέρε μου να σου κουβαλήσω ό, τι θες. Να σου σκάψω και αυτά... (Δημήτρης Δ.- 42 ετών).

Ε και μετά έγινε αυτό με την κρίση και λόγω και της μεγάλης δραστηριότητας συνδικαλιστικής, πολιτικής που είχα, γιατί μικρός κλάδος δεν μπορούσα μετά ξέρεις έπρεπε κάτι να κάνω, και βρήκα δουλειά από έναν κουμπάρο μου ρε παιδί μου δηλαδή είναι πλακάς στην οικοδομή, ζανάρχισα στην αρχή ως χαμάλης (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Τα τζάκια τα ζέραμε από πριν. Στην κρίση ασχολήθηκα μόνο με το σοβά, με τα μερεμέτια. Αυτά δεν μου τα έδειξε κάποιος. Μόνος μου τα έμαθα, από το να δω. Μου πιάνουν τα χέρια που λένε (Πάουλο Μ.- 54 ετών).

Μάστορας είμαι για τους σοβάδες. Βάζω και πλακάκια, αλλά δεν μπορώ να πάω γρήγορα. Τα βάζω καλά, αλλά δεν μπορώ να πάω γρήγορα σαν τον μάστορα, τον πλακατζή. Και για βαψίματα είμαι καλός (Εράλντο Χ.- 41 ετών).

Επίσης, πολλοί οικοδόμοι από τα πρώτα χρόνια κιάλας της κρίσης, αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν, είτε ψάχνοντας για δουλειά σε παρεμφερείς κλάδους της οικοδομής, είτε αλλάζοντας εντελώς επάγγελμα. Η προοπτική της μετανάστευσης πέρασε σαν σκέψη από το μυαλό σχεδόν όλων των συνεντευξιζόμενων, ελάχιστοι όμως την υλοποίησαν. Ένας από αυτούς ήταν ο

Βαγγέλης Κ., ο οποίος εργάστηκε για ένα χρόνο στη Γαλλία ως γυψοσανιδάς στο εσωτερικό μεγάλων κρουαζιερόπλοιων, μαζί με περίπου 7.000 ακόμα εργαζόμενους από όλες τις χώρες.

Δούλενα στο Γράψα, είχα πάει και στη Γαλλία, στα ναυπηγεία, σ' ένα κρουαζιερόπλοιο, κάναμε εκεί μια κινητοποίηση, κάναμε μια απεργία. Σε καράβια. Ναι, μέσα στην κρίση (Βαγγέλης Κ.- 56 ετών).

Εγώ δούλεψα για ένα 4άμηνο μόνο στην Τουρκία. Στην Τουρκία στην Κωνσταντινούπολη. Και πήγαινα τρία χρόνια στην Τουρκία ας πούμε. Τρία χρόνια, όταν λέω τρία χρόνια, καθόμουν δυο βδομάδες και ερχόμουν πίσω. Αλλά το '12 έκατσα εκεί τέσσερις μήνες και έβαψα κάποια κλιμακοστάσια, κάποια σπίτια, συνεργαζόμενος με κάτι μεσίτες και μου έβρισκαν αυτοί κάποιες δουλίτσες έτσι, μικρές. Μόνος μου... όχι δεν υπήρχε κανένα ένσημο. Μαύρα όλα και πήγαινα για δουλειά στη ζούλα εγώ ουσιαστικά (Μιχάλης Σ.- 41 ετών).

Για τους Αλβανούς οικοδόμους, η προοπτική της μετανάστευσης δεν ήταν κάτι καινούργιο. Όπως μαθαίνουμε από τις μαρτυρίες τους, μεγάλο ποσοστό των συμπατριωτών τους, επέστρεψε στον τόπο καταγωγής του, ή μετανάστευσε εκ νέου σε χώρες όπως η Μ. Βρετανία, η Ελβετία, η Γερμανία, η Γαλλία, ο Καναδάς, η Ιταλία, για δουλειές κυρίως γύρω από την οικοδομή. Αρκετοί ήταν και οι συνεντευξιαζόμενοι που μετανάστευσαν για ένα χρονικό διάστημα για δουλειά στην οικοδομή, αλλά στη συνέχεια γύρισαν πίσω στην Ελλάδα.

Πήγα και εγώ για δυο χρόνια εκεί και γύρισα. Στη Λειψία. Το '17 μέχρι το '19. Εκεί είναι με την ώρα. Ξεκινάς από 9 μέχρι 14-15 ευρώ την ώρα. Ναι, ναι είναι καλό μεροκάματο και δουλειά έχουν πολύ (Τζουλιάνο Σ.- 62 ετών).

Όταν σκέφτηκα να φύγω ήτανε πριν. Όταν είχε πιάσει η κρίση. Εντάξει, εγώ έφυγα το 2013 και πήγα στη Γαλλία. Είχα κάτσει τρεις μέρες και λέω εδώ τι να κάνω; Γύρισα πίσω... (Αρντίτ Π.- 45 ετών).

Στο σύνολο του δείγματος της έρευνάς μας, δεν υπήρχε ούτε ένας συνεντευξιαζόμενος, που να μην μας επιβεβαίωσε πως πολλοί οικοδόμοι, είτε Έλληνες, είτε Αλβανοί αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν την περίοδο της κρίσης. Στο πλαίσιο της μετανάστευσης, μαθαίνουμε από κάποιους οικοδόμους, κάποιες νέες πρακτικές που υιοθέτησαν οι εργοδότες και γενικότερα περιστατικά που συνέβησαν στον κλάδο και είναι άξια αναφοράς. Για παράδειγμα ο Δημήτρης Δ., ανέφερε πως

μέσα στην κρίση είχε ανθήσει μια πρακτική που θυμίζει δουλεμπόριο και φυσικά μας γυρνάει πολλά χρόνια πίσω.

Δουλεμπορικά. Έλεγαν στον κόσμο φέρε μου τα χαρτιά σου. Να σε στείλω στη Νορβηγία και στην Αυστραλία για μεροκάματο. Είχαν ανοίξει εκεί κάτι δουλειές (Δημήτρης Δ.- 42 ετών).

Υπήρχαν άνθρωποι δηλαδή στο χώρο της οικοδομής, με διασυνδέσεις με εργολάβους, που έπαιζαν το ρόλο του μεσάζοντα και εξασφάλιζαν φθηνό εργατικό δυναμικό, το οποίο πήγαινε ως μεταφερόμενο σε εκτός έδρας μετακινήσεις μόνο για την υλοποίηση του έργου, με πολύ σκληρές συνθήκες εργασίας.

Δηλαδή δώσε μου 2 κατοστάρικα να σου φτιάξω τα χαρτιά και τα τέτοια. Αλλά υπήρχανε και τα πραγματικά. Που μεσολαβούσε ξέρω εγώ στην Αυστραλία που είχανε ανάγκη από εργατικά χέρια, ότι θέλω 100. Στείλε μου μια καζανιά. Και λέγανε, ποιος θέλει να πάει; Τόσο είναι το μεροκάματο, φέρε εδώ να σου φτιάξω τα χαρτιά, να σε στείλω εκεί, να σου κρατήσω λεφτά. Τα κλασικά δηλαδή. Είχαμε γυρίσει στη δεκαετία του 60' για την Ελλάδα, στην τωρινή για τις άλλες χώρες, που στέλνουνε έτσι κόσμο (Δημήτρης Δ.- 42 ετών).

Μια άλλη πρακτική, ήταν η χρησιμοποίηση φθηνού και παράνομου εργατικού δυναμικού, από ορισμένες εταιρίες και εργολάβους στην Αθήνα. Πολλοί εργολάβοι λοιπόν, εκμεταλλευόμενοι την κατάσταση με το προσφυγικό στην περίοδο της κρίσης, έπαιρναν ανήλικους πρόσφυγες από τη Συρία και το Αφγανιστάν από τους προσφυγικούς καταυλισμούς. Τα ανήλικα παιδιά χρησιμοποιούνταν ως εργαζόμενοι, χωρίς φυσικά να τους δηλώνουν πουθενά και χωρίς τα δικαιώματα και τις αμοιβές που έχουν οι υπόλοιποι οικοδόμοι.

Θα σου πω το εξής. Το 2017, ανακαινιζόταν το Motel ⁹⁴, το ξενοδοχείο. Και ήτανε όλο πρόσφυγες και μετανάστες φίλε. Είχανε κάνει εκεί οι εταιρίες, κάποιοι κατασκευαστές συμφωνητικό με Hotspot εκεί και τα λοιπά, μονάδες φιλοξενίας. Τους φέρνανε με τη δικαιολογία ότι δικαιολογούσαν τα χαρτιά παραμονής στην Ελλάδα, στους αιτούντες άσυλο και τα λοιπά. Που δεν ξέρουμε με τι όρους δουλεύανε. Εγώ πήγα μέσα με την επιθεώρηση εργασίας και είδα παιδιά 13 χρονών, που δεν ξέρουνε ούτε

⁹⁴ Το συγκεκριμένο δεν είναι το πραγματικό όνομα του ξενοδοχείου, αλλά έχει αλλαχτεί για λόγους διασφάλισης των προσωπικών δεδομένων.

γεια σου να λένε. Ήτανε Αφγανοί και Σύριοι. Αφγανοί μάλλον και Σύριοι, που είναι ξέρεις κομμάτι τέτοιο, που έχει να κάνει με το νέο κομμάτι των προσφύγων (Λάμπρος Ζ.- 37 ετών).

Στη συνέχεια της μαρτυρίας του Λάμπρου Ζ., ο εργαζόμενος μας αναφέρει και τι συνέβη όταν μετά από καταγγελία του συνδικάτου οικοδόμων Αθήνας, πήγε στο συγκεκριμένο χώρο η επιθεώρηση εργασίας:

Και με το που πήγαμε, τους φουγαδούσαν από τα παράθυρα και από τις ταράτσες. Τους κρύβανε, γιατί είναι μαύρη εργασία. Το ίδιο και στο Hotel ⁹⁵. Πάλι με την επιθεώρηση εργασίας. Που τότε θυμάμαι ούρλιαζα στην επιθεώρηση εργασίας, γιατί δεν τους σταματούσε. Γιατί τους αφήνανε και φεύγανε. Έλα εδώ ρε εσύ, αφού τους βλέπεις. Γιατί όλοι αυτοί, ήτανε άνθρωποι χωρίς χαρτιά, ανασφάλιστοι, μαύρη εργασία, κατάλαβες; (Λάμπρος Ζ.- 37 ετών).

Μια ακόμα πρακτική εκμετάλλευσης στην περίοδο της κρίσης, έρχεται μέσα από την μαρτυρία του Βαγγέλη Κ., ο οποίος εργαζόταν σε εργολάβο αλβανικής καταγωγής και μας μεταφέρει πως ο συγκεκριμένος, εκμεταλλευόταν νεαρούς μετανάστες ομοεθνείς του. Ο σκοπός του ήταν να φέρει ένα νέο ανειδίκευτο και φθηνό εργατικό δυναμικό, το οποίο θα έχει κάποιες σχέσεις με τους εργαζόμενους που είχε ήδη στο συνεργείο του, θα γνώριζε τη γλώσσα και έτσι θα μπορούσε να μπει πιο γρήγορα και εύκολα στη δουλειά και κατά συνέπεια ο έλεγχος της εργασίας από τους εργοδότες θα ασκούνταν πιο εύκολα.

Κατ' αρχήν βρίσκουν Αλβανούς τώρα που φεύγουν από Αλβανία παιδιά, νέα παιδιά, όχι παλιούς που είναι εδώ και ξέρουν τα κόλπα, νέους από τα χωριά κι αυτά, δεν έχουν χαρτιά, έχουν άκρη, έχουν κύκλωμα. Τους κάνουν πολιτικό άσυλο, τους βγάζουν πολιτικό άσυλο με χρήμα, 1.200 ή 2.000 και τους έχουνε στη δουλειά. Το αφεντικό. Και τους τα κρατάει μετά (Βαγγέλης Κ.- 56 ετών).

Οι συγκεκριμένες πρακτικές, αναδεικνύουν το ρόλο που έπαιξε η οικονομική κρίση στην εμφάνιση τέτοιων φαινομένων. Οι συνθήκες χειροτέρεψαν πολύ για τους εργαζομένους και παρατηρούμε πως οι εργοδότες βρήκαν νέες ευκαιρίες και νέο πεδίο για να μειώσουν το δικό τους κόστος, να μειώσουν τους μισθούς και τα δικαιώματα των εργαζομένων και να κάνουν πιο ευέλικτη την αγορά, προσαρμόζοντάς την φυσικά στα δικά τους δεδομένα.

⁹⁵ Βλέπε την προηγούμενη υποσημείωση για την αλλαγή ονόματος.

Ένας άνθρωπος που δουλεύει και εξελίσσεται, γιατί κάθε μέρα μαθαίνεις και εξελίσσεσαι και γίνεσαι καλύτερος επάνω στη δουλειά, έπρεπε να πληρώνεσαι και καλύτερα. Δυστυχώς, εδώ και 7 χρόνια, πάει το αντίθετο. Δουλεύεις καλύτερα, αλλά πληρώνεσαι πολύ λιγότερο (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Εδώ υπήρχανε περίοδοι, ακόμα και στην περίοδο της κρίσης, που αυξήσανε τα κέρδη τους. Ειδικά την πρώτη περίοδο, το 2008 μέχρι το 2012, σαν στατιστικά στοιχεία και αυτά που βγάζανε έξω και στους ισολογισμούς που βγάζανε έξω στο δημόσιο. Μιλάμε τώρα για τα επίσημα. Δεν λέμε τώρα για τα από πίσω και τέτοια. Είχανε αύξηση. Όσον αφορά τους εργάτες, είδανε πολύ μείωση των απαιτήσεων, των μεροκάματων, των ενσήμων και αυτά. Πάρα πολύ. Υπήρχανε πάρα πολλοί οικοδόμοι οι οποίοι αλλάζανε επάγγελμα (Θοδωρής Β.- 44 ετών).

Από τις πρώτες ειδικότητες που επηρεάστηκαν από την κρίση στον κλάδο των κατασκευών ήταν οι καλουπατζήδες, οι σιδεράδες, οι μπετατζήδες και οι χτίστες. Ειδικότητες δηλαδή που ξεκινάνε το χτίσιμο μιας κατασκευής και είναι οι πρώτοι εργαζόμενοι που θα μπούνε σε ένα έργο. Με τη ραγδαία μείωση των νέων έργων, οι ειδικότητες αυτές ήταν από τις πρώτες που ήρθαν αντιμέτωπες με απολύσεις, από εταιρίες που πλέον δεν έπαιρναν τον όγκο των έργων που είχαν παλιότερα, καθώς και με παρατεταμένες περιόδους ανεργίας.

Το '08 έγινε η τούμπα, έτσι το λέγαμε εμείς στη δουλειά. Εγώ έχασα ας πούμε τα καλούπια και βρέθηκα στις γυψοσανίδες, αυτός που δουλεύω τώρα, είναι γυψοσανιδάς που σου λέω. Εγώ έμεινα χωρίς δουλειά και έψαχνα δουλειά της πείνας, πέρασα μια κόλαση το '13-'15 και ζανα-ειδικεύτηκα σε άλλο αντικείμενο που είχε μέλλον, στις γυψοσανίδες από τα καλούπια (Βαγγέλης Κ.- 56 ετών).

Αλλά οι μόνοι που μας πείραζε πάρα πολύ, ήτανε τους καλουπατζήδες και τους σιδεράδες. Που ήτανε η χειρότερη κρίση για εμάς. Μας έπιασε και πιο νωρίς και πιο πολλά χρόνια. Συνεχίζει ακόμα. Και λένε τώρα, ότι αν θα ξεκινήσουν τα μετά, θα ξεκινήσουμε εμείς πρώτοι. Αλλά δεν έχουνε ξεκινήσει. Ξεκινάνε κάτι μεγάλα έργα, τα οποία είναι με τους εργάτες και τους μαστόρους που είχανε χρόνια αυτοί. Δεν παίρνουν άλλο προσωπικό (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Την περίοδο της κρίσης δηλαδή, ειδικά στην κατασκευή, όσον αφορά θέματα, μετά- καλούπια, σίδερα, σοβατζήδες, χτίστες, που δεν είχανε να δουλέψουνε τόσο πολύ

σε ανακαίνιση, όπως οι ειδικότητες των πλακάδων και των μπογιατζήδων, αυτοί εξαφανιστήκανε από την οικοδομή... Πολλοί συνάδελφοι πήγανε, είτε δουλέψανε σε κούριερ, είτε δουλέψανε ντελίβερι. Γιατί υπήρχανε και μειωμένες μαθησιακές γνώσεις. Γιατί όταν ο άλλος πήγαινε να δουλέψει σε οικοδομή, δεν ήτανε αυτός ο οποίος πήγε και βγήκε από το Πανεπιστήμιο και να πεις ότι είχε κάποιο πτυχίο από πίσω ή έβγαλε το σχολείο και αυτά. Και ήτανε σε κάποια ηλικία πλέον, που δεν μπορούσε να κάνει κάποια άλλη δουλειά. Και έπρεπε να κάνει κάποια άλλη δουλειά του ποδαριού (Θοδωρής Β.- 44 ετών).

Η αλλαγή ειδικότητας στην περίοδο της κρίσης, είναι μια συνηθισμένη πρακτική που συναντάμε μέσα από τις συνεντεύξεις με τους επιλεγμένους πληθυσμούς και αφορά τόσο τους Έλληνες, όσο και τους Αλβανούς οικοδόμους. Αναλυτικά, στους πίνακες παρακάτω (Πίνακες 7 και 8), αποτυπώνονται αυτές οι ενδο-επαγγελματικές μεταβολές για κάθε εθνοτική ομάδα ξεχωριστά. Οι οικοδόμοι δηλαδή που μέχρι το 2008 είχαν ειδικευτεί σε μια συγκεκριμένη ειδικότητα και πολλοί από αυτούς είχαν γίνει τεχνίτες μέσα από την εργασιακή τους εμπειρία, αναγκάστηκαν λόγω της κρίσης, να μάθουν μια άλλη τέχνη, να εξασκήσουν μια άλλη ειδικότητα για να μπορέσουν να παραμείνουν στο επάγγελμα.

Βέβαια μετά όταν ήρθε η κρίση, κάναμε τα πάντα όλα. Κάναμε αυτά που λέγαμε και κοροϊδεύαμε τους Αλβανούς. Μιλάμε ελεύθερα έτσι; Δεν το λέω τώρα ρατσιστικά και τέτοια. Που λέγανε όταν είχαν έρθει οι άνθρωποι για ένα ψωμί και τους ρώταγες ξέρεις να το κάνεις; Ξέρω λέγανε για να μη χάσουνε το μεροκάματο. Τέτοια αναγκαστήκαμε και κάναμε και εμείς μετά. Λέγαμε δηλαδή όπου βρίσκαμε το μεροκάματο, λέγαμε ότι ξέρω. Όχι εγώ προσωπικά, αλλά πήγαινες όπου έβρισκες μεροκάματο. Μπετά; Μπετά. Καλούπια; Καλούπια. Σοβάδες; Σοβάδες. Παντού όπου έβρισκες μεροκάματο. Χαμαλίκι; Χαμαλίκι (Δημήτρης Δ.- 42 ετών).

Και μετά την κρίση αρχίσαμε και παίρναμε και βαψίματα και πλακάκια. Ασχολιόμουνα και με αυτά λόγω κρίσης. Επειδή δεν είχε μόνο σοβάδες και έπαιρνε αυτός και βαψίματα και πλακάκια κάναμε και αυτά. Αλλά πιο πολύ ο σοβάς είναι που ξέρω (Εράλντο Χ.-41 ετών).

Ναι, έχω πάει. Έχει τύχει, αρκετές φορές. Ε, από τη στιγμή που δεν βρίσκεις μεροκάματο στην ειδικότητά σου, σε αυτό που ξέρεις και υπάρχει ανάγκη, κάνεις και κάτι άλλο. Οπότε αναγκαστικά το μαθαίνεις. Στα πάντα όσον αφορά τα οικοδομικά,

δηλαδή μπετά, σίδερα, ξυσίματα, σοβατίσματα, πλακάκια, βαψίματα (Θοδωρής Β.- 44 ετών).

Απλώς δούλεψα με τον αδερφό μου, που είχε εργολαβία στα χτισίματα. Τα μερεμέτια και αυτά είναι στο ίδιο το συνεργείο. Απλώς μάθαμε και την άλλη τέχνη, τα μερεμέτια, τα σοβατίσματα κλπ. Εγώ βοηθός είμαι (Άντι Μ.- 55 ετών).

Στους Πίνακες 7 και 8 παρακάτω, παρατηρούμε τα στοιχεία των συνεντευξιζόμενων, την ειδικότητα που είχαν πριν την κρίση στον κλάδο της οικοδομής και την ειδικότητα ή τις ειδικότητες που εξάσκησαν κατά την περίοδο της κρίσης. Επίσης, βλέπουμε μια ξεχωριστή στήλη με την αλλαγή επαγγέλματος στην ίδια περίοδο και στην τελευταία στήλη το μεγαλύτερο διάστημα ανεργίας από το 2008 μέχρι και σήμερα. Στον Πίνακα 8 προστίθεται και μια τελευταία στήλη, με το διάστημα παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα.

Η απόκτηση μιας νέας ειδικότητας κατά τη διάρκεια της κρίσης, δεν σημαίνει ότι οι οικοδόμοι έπαψαν να ασκούν την παλιά τους ειδικότητα. Πολλές φορές συναντούμε οικοδόμους που εξασκούν παράλληλα διάφορες ειδικότητες. Δηλαδή ασκούσαν παράλληλα όποια ειδικότητα ήταν αναγκαία για να επιβιώσουν μέσα στο επάγγελμα. Επίσης, μπορεί η απόκτηση των νέων δεξιοτήτων να τους εξασφάλιζε καλύτερες ευκαιρίες εργασίας, με αποτέλεσμα να αφήσουν πίσω την αρχική τους ιδιότητα.

Τεχνίτης είμαι, εντάξει στην κατασκευαστική εκεί πέρα δεν έχουμε συγκεκριμένη ειδικότητα εκεί είναι ότι να 'ναι. Από τον εργάτη, από ανειδίκευτο-ανειδίκευτο μέχρι ό, τι ξέρεις αν τους χρειαστεί και αυτό, δείχνεις τι κάνεις, ό, τι να 'ναι (Περικλής Ν.- 46 ετών).

Πίνακας 7. Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές Ελλήνων οικοδόμων του δείγματος

Όνομα Εργάτη	Ηλικία	Ειδικότητα ΠΡΙΝ την κρίση	Ειδικότητα ΜΕΤΑ την κρίση	Αλλαγή επαγγέλματος στην κρίση	Μεγαλύτερο συνεχόμενο διάστημα ανεργίας
Μανώλης Μ.	44	Χτίστης	-	Ταξιτζής	-
Κων/νος Τ.	50	Χτίστης	Μπογιατζής Ηλεκτρολόγος	Περιπτεράς	1,5 χρόνο

Στέλιος Α.	63	Ξυλουργός	Φατουρατζής ⁹⁶ Ξυλουργός	-	1-2 χρόνια
Λάμπρος Ζ.	37	Μπετατζής Καλουπατζής	Μπετατζής Καλουπατζής	Σερβιτόρος Μπάρμαν	2,5-3 χρόνια
Σταύρος Σ.	64	Μπετατζής Καλουπατζής	Μπετατζής Καλουπατζής Σιδεράς	-	2-3 μήνες το έτος επί 9 χρόνια
Γιώργος Μ.	55	Σοβατζής Μπογιατζής	Εργάτης γενικών καθηκόντων Φατουρατζής	Λιθογράφος	2 χρόνια
Νίκος Σ.	44	Μπογιατζής	Μπογιατζής Φατουρατζής	-	9 μήνες
Θοδωρής Β.	44	Πλακάς	Πλακάς Μπογιατζής Χτίστης	Αρτεργάτης	6 μήνες
Αλέξης Χ.	50	Μπογιατζής	Φατουρατζής Μπογιατζής Δημιουργία Συνεταιρισμού	-	-
Δημήτρης Δ.	42	Μπογιατζής	Εργάτης γενικών καθηκόντων	-	5 μήνες
Γιάννης Γ.	32	Ηλεκτρολόγος	Ηλεκτρολόγος	Φωτοβολταϊκά	2,5 χρόνια
Άρης Λ.	38	Μπογιατζής	Μπογιατζής	Αποθηκάριος Μεταφορέας Σερβιτόρος	4 μήνες
Κώστας Π.	36	Ηλεκτρολόγος	Ηλεκτρολόγος	-	-
Μιχάλης Σ.	41	Μπογιατζής	Θέρμανση Μονώσεις Θερμοπροσόψεις	Φύλακας Λαντζιέρης Δωλιστήρια	3-4 μήνες επί μερικά χρόνια
Βαγγέλης Κ.	56	Μπετατζής Καλουπατζής	Γυψοσανιδάς Εργάτης γενικών καθηκόντων	-	5 μήνες
Περικλής Ν.	46	Πλακάς Θερμομονώσεις Τζακάς	Εργάτης γενικών καθηκόντων	-	2 μήνες
Θανάσης Α.	39	Μπογιατζής	Γυψοσανιδάς Μονώσεις	-	1,5 μήνας
Αντώνης Ρ.	59	Μπετατζής Καλουπατζής	Μπετατζής Καλουπατζής	-	14 μήνες
Σοφοκλής Ζ.	68	Υδραυλικός Εργολάβος οικοδομών	Υδραυλικός	Έμπορος	-
Κυριάκος Κ.	38	Χτίστης	Χτίστης Ηλεκτρολόγος	Συντηρητής Ανελκυστήρων	2 χρόνια

⁹⁶ Ο φατουρατζής είναι ο οικοδόμος που αναλαμβάνει μικρο-δουλειές, μικρο-επισκευές και μερεμέτια εκτός της συμβατικής οικοδομής (συνήθως σε ιδιώτες). Παραθέτοντας αυτούσια από το λεξικό όρων και εκφράσεων της οικοδομής της Τριανταφύλλου (2014) “Η μαστορική ορολογία της οικοδομής”, Φατούρα: τρόπος αμοιβής για οικοδομική εργασία, χωρίς να περιλαμβάνεται η αξία των υλικών.

Από τα στοιχεία του πίνακα όσον αφορά το μεγαλύτερο διάστημα ανεργίας, δεν μπορούν να καταγραφούν και άλλα μικρότερα διαστήματα ανεργίας ή συνεχόμενοι μήνες στους οποίους οι εργαζόμενοι απλά έκαναν λίγα μεροκάματα. Μέσα από τις συνεντεύξεις όμως βλέπουμε πως στην πραγματικότητα, ο χρόνος ανεργίας είναι πολύ μεγαλύτερος. Για παράδειγμα, ο Νίκος Σ. μπορεί να είχε ως μεγαλύτερο διάστημα συνεχόμενης ανεργίας τους 9 μήνες, αλλά υπήρχαν και άλλα μεγάλα διαστήματα στα οποία έμεινε χωρίς εργασία και αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες.

Υπάρχουν και τα μερεμέτια που είναι σε μια τέτοια διαδικασία. Πέρσι χειμώνα ήμουν τέσσερις μήνες άνεργος, που αυτό λόγω των συνθηκών του δικού μας κλάδου, επειδή δε δουλεύουμε σε μόνιμο εργοδότη δε μπορούμε να μπούμε και σε ταμείο ανεργίας. Είναι ένα μεγάλο θέμα που αυτή τη στιγμή απασχολεί, χωρίς υπερβολή και δεν είναι στατιστικό, αλλά από τη δική μου εικόνα το 80% των συναδέλφων δε μπορούν να μπούνε στο ταμείο ανεργίας. Γιατί δεν έχουν μόνιμο εργοδότη και αυτό κάποιος που δεν πηγαίνει σε μια συμβατική δύσκολα το δίνει. Και αυτό είναι η συζήτηση που υπάρχει με τους περισσότερους συναδέλφους, ότι όταν μένουν από εργασία δε μπορούν να μπούνε και αυτό περιέχει και ότι είναι και ανασφάλιστοι, ότι δεν έχουν έστω αυτό το ελάχιστο εισόδημα, που εμείς λένε ότι θα πρέπει να αυξηθεί, γιατί τα 340€ δε φτάνουν σε τίποτα, ούτε να καλύψει τις βασικές ανάγκες και για το φαγητό της οικογένειάς σου και για το ρεύμα και οτιδήποτε και όλα αυτά (Νίκος Σ.- 44 ετών).

Οι οικοδόμοι έπαψαν πια να χαρακτηρίζονται με βάση την ειδικότητά τους. Για παράδειγμα, ένας εργάτης ο οποίος έπαιρνε δουλειές στις οικοδομές ως χτίστης, στα χρόνια της κρίσης, έχασε επί της ουσίας την ειδίκευση του, γιατί δεν υπήρχε δουλειά για να εξασκεί αποκλειστικά αυτή την ειδικότητα. Έτσι λοιπόν, αναγκάστηκε να μάθει και να κάνει και άλλες εργασίες για να επιβιώσει στον κλάδο. Στους Πίνακες 7 και 8 μπορούμε να δούμε αυτές τις μεταβολές για κάθε συνεντευξιζόμενο ξεχωριστά. Για τους Αλβανούς οικοδόμους, η αλλαγή ειδικότητας και επαγγέλματος είναι πιο συχνό φαινόμενο σε σχέση με τους Έλληνες οικοδόμους και αυτό αποτυπώνεται μέσα και από τα στοιχεία των πινάκων.

Αν με ρωτήσει τι ειδικότητα έχεις, θα του πω είμαι μπετατζής, αλλά κάνω και αυτό και το ένα και το άλλο. Αν ακούσεις κάτι με προτείνεις και εμένα. Έτσι έχω βρει πολλές φορές και ένα μερεμέτι ή κάτι άλλο (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Εγώ πάνω στην οικοδομή έχω δίπλωμα χτίστη/σοβατζή. Τώρα με γνωρίζουν για τζακά, ο Εντιόν ο τζακάς, φτιάχνω τζάκια, ψησταριές, επενδύσεις (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Πίνακας 8. Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές Αλβανών οικοδόμων του δείγματος

Όνομα Εργάτη	Ηλικία	Ειδικότητα ΠΡΙΝ την κρίση	Ειδικότητα ΜΕΤΑ την κρίση	Αλλαγή επαγγέλματος στην κρίση	Μεγαλύτερο συνεχόμενο διάστημα ανεργίας	Διάστημα παραμονής στην Ελλάδα
Μπεκίμ Ρ.	53	Σοβατζής Χτίστης	Πλακάς Μπογιατζής Φατουρατζής	Κηπουρός	2-3 μήνες επί 7 χρόνια	28 χρόνια
Ενέα Μ.	50	Μπετατζής Καλουπατζής	Εργάτης γενικών καθηκόντων Γυψοσανιδάς Φατουρατζής	Κηπουρός	11 μήνες επί 7 χρόνια	32 χρόνια
Αρινάλντο Ρ.	48	Πλακάς Μπογιατζής	Φατουρατζής Υδραυλικός	Σερβιτόρος Λαντζιέρης Βοηθός Μάγειρας	6 μήνες	31 χρόνια
Πάουλο Μ.	54	Χτίστης Τζακάς	Χτίστης Σοβατζής	-	2-3 μήνες	26 χρόνια
Αντι Μ.	55	Κεραμιδάς Χτίστης	Μπογιατζής Σοβατζής	Κλαδέματα Κηπουρός	2-3 μήνες	31 χρόνια
Τζουλιάνο Σ.	62	Κεραμιδάς Σοβατζής	Μπογιατζής Φατουρατζής	-	4 μήνες	30 χρόνια
Εντιόν Σ.	55	Χτίστης Σοβατζής	Φατουρατζής	Μεταφορέας	5-6 μήνες	31 χρόνια
Ιλιόν Β.	57	Χτίστης Τζακάς	Μπογιατζής Φατουρατζής	Οδοποιία	1 χρόνος	25 χρόνια
Τεοντορ Λ.	45	Μπετατζής Καλουπατζής	Χτίστης Σοβατζής	Αγρότης	2 χρόνια	17 χρόνια
Αλμπερτ Τ.	41	Σοβατζής	Τζακάς Πλακάς Μπογιατζής Σοβατζής	ΕΥΔΑΠ-Φυσικό αέριο Οδοποιία	8 μήνες	24 χρόνια
Φλοριάν Γ.	50	Υδραυλικός	Υδραυλικός	Υδρευση-Αποχέτευση	5 μήνες	25 χρόνια
Γκαλίπ Α.	47	Ευλουργός Σοβατζής Μπογιατζής	Εργάτης γενικών καθηκόντων	-	1 χρόνος	33 χρόνια
Μπρούνο Μ.	58	Πλακάς Μπογιατζής	Εργάτης γενικών καθηκόντων	Ναυτικός Συντηρητής	-	29 χρόνια
Τέντι Π.	31	Πλακάς	Σιδεράς Ηλεκτροσυγκολλητής	-	-	16 χρόνια
Σαφέρ Χ.	62	Μαρμαράς Χτίστης Μπογιατζής Σοβατζής	-	Εταιρία καθαρισμού Μετρό	11 χρόνια	31 χρόνια
Γκεζίμ Μ.	52	Εργάτης γενικών καθηκόντων	Εργάτης γενικών καθηκόντων	Φύλακας Κηπουρός	1 χρόνια	27 χρόνια
Έργκις Γ.	46	Υδραυλικός Σοβατζής	Υδραυλικός Εργάτης γενικών καθηκόντων	Μεταφορέας Φύλακας	-	26 χρόνια

Άλντι Ρ.	42	Μπετατζής Καλουπατζής	Μπετατζής Καλουπατζής Μπογιατζής	Διανομέας	-	28 χρόνια
Τόμας Κ.	49	Μπογιατζής Σοβατζής Εργάτης	Εργάτης γενικών καθηκόντων	Διανομέας	2 χρόνια	26 χρόνια
Κλέβις Ρ.	43	γενικών καθηκόντων	Μαρμαράς Πλακάς	Κηπουρός Αγρότης	1-2 μήνες επί 5 χρόνια	27 χρόνια

Όπως είχαμε δει στην ανάλυση της περιόδου πριν την κρίση, η ειδικότητα ήταν ένα χαρακτηριστικό των εργαζομένων στον κατασκευαστικό κλάδο και ένα μέσο για την απόκτηση και επιπλέον κύρους, αλλά και καλύτερου μεροκάματου. Άλλωστε στόχος πολλών μεταναστών στις αρχές της έλευσής τους στην Ελλάδα, ήταν να γίνουν τεχνίτες, μέσα από την εμπειρία και τις γνώσεις που θα αποκτούσαν σε μια συγκεκριμένη ειδικότητα. Η ανεργία και η αβεβαιότητα που έφερε η κρίση, ανάγκασε πολλούς οικοδόμους να στραφούν και σε άλλες ειδικότητες για να επιβιώσουν και πλέον και οι Έλληνες οικοδόμοι κατέληξαν σε αυτό που παλιότερα ήταν αποκλειστικά πρακτική των μεταναστών μέσα στον κλάδο.

Σαν ειδικότητα και τέτοιο; Εγώ είμαι πλακάς. Σαν πλακάς ξεκίνησα να δουλεύω και σαν πλακάς συνεχίζω και δουλεύω. Αυτό το έχω δηλαδή σαν ειδικότητα. Ε, συνήθως στην οικοδομή, μαθαίνεις τα πάντα να κάνεις, γιατί χρειάζεται μια το ένα και μια το άλλο. Γιατί μπορεί να μην βρήκες τώρα μεροκάματο σαν πλακάς και να σου λέει ο άλλος, ξέρεις φίλε θέλουμε να κάνουμε ένα χτίσιμο. Έλα και εσύ εδώ πέρα λιγάκι να βοηθήσεις και γίνεσαι και χτίστης (Θοδωρής Β.- 44 ετών).

Ε από λίγο ξέρω να κάνω διάφορα άλλα, αλλά ως εκεί. Πλακάκια ναι, βάζω. Αλλά είναι μια δουλειά που έχω θέμα με τη μέση. Που δεν θέλω να την κάνω. Δεν μπορώ να σκύβω (Τόμας Κ.- 49 ετών).

Η μεγάλη μεταβολή όμως, δεν αποτυπώνεται μόνο μέσα από την αλλαγή ειδικότητας, αλλά και μέσα από την ολική αλλαγή επαγγέλματος. Πολλοί οικοδόμοι, που δεν βρήκανε κάποια λύση εντός του κατασκευαστικού κλάδου, ή έμειναν για μεγάλα διαστήματα άνεργοι, επιχείρησαν να αλλάξουν τελείως επάγγελμα. Οικοδόμοι και από τις δυο επιλεγμένες ομάδες του πληθυσμού της έρευνάς μας, αναγκάστηκαν να αναζητήσουν αλλού εργασία, με όρους τελείως διαφορετικούς από αυτούς που είχαν μάθει τα προηγούμενα χρόνια. Έγιναν οδηγοί ταξί, υπάλληλοι security, εργαζόμενοι σε delivery, υπάλληλοι στην εστίαση, οδηγοί φορτηγών και

πολλά άλλα επαγγέλματα, που αποτυπώνονται πιο αναλυτικά και στους Πίνακες 3 και 4.

Στην κρίση δούλεψα σε μεζεδωπωλείο. Με έμαθε ας πούμε ο άλλος να φτιάχνω μεζέδες και τέτοια. Όπως είναι αυτό εδώ που καθόμαστε τώρα. Καθόμουνα ας πούμε μέσα στην κουζίνα και έφτιαχνα μεζέδες και αυτά. Έχω κάνει και σέρβις. Κάνω τα πάντα. Εγώ δεν ντρέπομαι να δουλέψω (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Ε μετά, τσούκου- τσούκου, λίγο-λίγο, άρχισα και πήρα και ένα περίπτερο. Μπας και κάνω τίποτα. Αλλά δεν το συνέχισα. Γιατί ήταν πολλές οι ώρες (Βασίλης Π.- 50 ετών).

Μόνο στην κρίση πάνω πήγα με έναν μεταφορέα και κάναμε μεταφορά φωτοτυπικά. Τα παίρναμε από το Κορωπί και τα μοιράζαμε εδώ Αθήνα (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Ναι, τώρα δουλεύω ταξί. Γιατί ήθελα να κάνω κάτι άλλο μετά, γιατί άρχιζε και έπεφτε η δουλειά. Έπεφτε στην οικοδομή η δουλειά και είπα να δοκιμάσω κάτι διαφορετικό (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Εννοείται ότι μπορούσα να... στο διάστημα αυτό αφού δεν υπήρχε το οικοδομικό κομμάτι, έκανα αλλά, δηλαδή πήγαινα σε ένα φίλο μου π.χ. να κάνω άλλες δουλειές. Π.χ. αυτός ήταν οδηγός σε πρώτες ύλες ζαχαροπλαστικής- αρτοποιίας, πήγαινα σαν εργάτης, να κουβαλάω δέματα ή σε αποθήκες. Ναι, είχα μπει σε μια διαδικασία να κάνω κάτι άλλο ρε παιδί μου ή να πάω και σε μία βοήθεια οπουδήποτε αλλού και σε μία ταβέρνα να μου 'λεγε ένας... Μου 'χανε πει έλα να βοηθήσεις ένα Σάββατο σε ένα γάμο π.χ. στα χωριά (Άρης Λ.- 38 ετών).

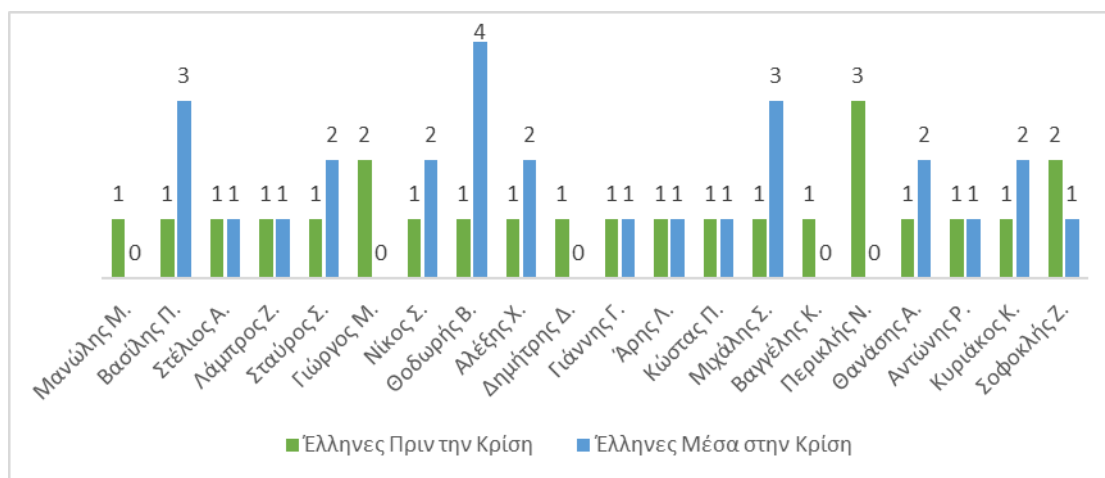
Ελάχιστοι είναι οι εργαζόμενοι οι οποίοι δεν άλλαξαν καθόλου ειδικότητα ή επάγγελμα γενικά και δεν αναγκάστηκαν να μάθουν μια καινούργια τέχνη ή να επιστρέψουν σε άλλες ανειδίκευτες εργασίες. Αυτοί είναι όσοι κατά κανόνα είναι σε μεγάλη ηλικία και εκ των πραγμάτων δεν ήθελαν και δεν μπορούσαν να αλλάξουν ειδικότητα, για να μπορέσουν να συμπληρώσουν τα ένσημα που τους χρειαζόταν για τη σύνταξη τους. Επίσης, όσοι ασκούσαν επαγγέλματα όπως του ηλεκτρολόγου, του ξυλουργού και του υδραυλικού, που ναι μεν έμπαιναν και σε οικοδομές, αλλά ασκούσαν το επάγγελμα κατά κύριο λόγο ως ελεύθεροι επαγγελματίες και όχι ως μισθωτοί.

Εγώ τώρα τι να πήγαινα να βρω στα 50-55 να κάνω άλλη δουλειά; Τι να γίνω; Ντελιβεράς να γίνω; Πέρα του ότι δεν ήθελα να κολλήσω άλλα ένσημα εκτός από οικοδομικά. Γιατί αν το έκανα, θα ανέβαινε το όριο της ηλικίας για να πάρω τη σύνταξη. Οπότε τη σύνταξη την πήρα μόνο από οικοδομικά ένσημα. Κατάλαβες τι γίνεται; (Σταύρος Σ.- 62 ετών).

Όχι, όχι (δεν άλλαξε επάγγελμα). Μα δεν είχε τίποτα. Λίγο πολύ και οι άλλοι συνάδελφοι στην ίδια μοίρα ήτανε... (Στέλιος Α.- 63 ετών).

Κοίταζε. Το θέμα είναι, που είμαστε λίγο μεγάλοι, εμείς που έχουμε περάσει τα 50, το θέμα είναι να βρίσκεις δουλειά με ένσημο. Αυτό είναι το θέμα. Γιατί άμα είσαι πιο μικρός, σαν το παιδί (συνάδελφος εργάτης), ή σαν εσένα, μπορείς να πας και να δουλεύεις και 10 μέρες και χωρίς ένσημα. Εμείς, τα θέλουμε και για να πάρουμε τη σύνταξη. Τα κνηγάμε (Ιλιόν Β.- 57 ετών).

Διάγραμμα 1. Διαφοροποίηση αριθμού ειδικεύσεων Ελλήνων πριν & μέσα στην κρίση

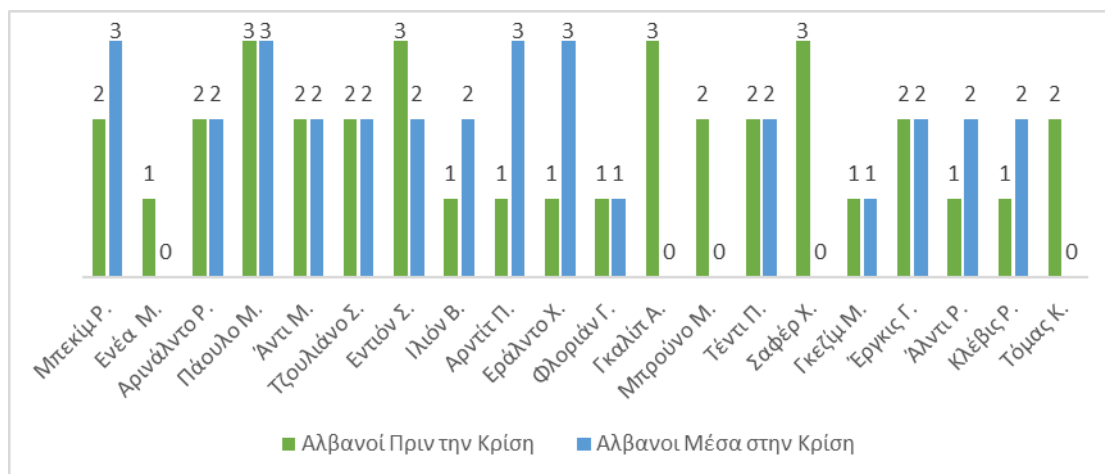
Στο παραπάνω διάγραμμα βλέπουμε αναλυτικά τις διαφοροποιήσεις στις ειδικεύσεις των Ελλήνων οικοδόμων πριν και μετά την κρίση. Αφού είδαμε τον περιγραφικό πίνακα με την ανάλυση των ειδικεύσεων ανά περίοδο και την αλλαγή των επαγγελμάτων, μέσα από αυτόν τον πίνακα, παρατηρούμε σημαντικά στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνά μας.

Το πρώτο και πολύ σημαντικό στοιχείο είναι η ολική απώλεια της ειδικευσης που καταγράφεται σε πολλούς από τους συνεντευξιαζόμενους, οι οποίοι είτε άλλαξαν οριστικά επάγγελμα, είτε είναι πλέον ανειδίκευτοι εργάτες γενικών καθηκόντων.

Επίσης, παρατηρούμε πως ναι μεν στον περιγραφικό πίνακα υπάρχουν εργάτες που άλλαξαν ειδικευση στην προσπάθεια τους να παραμείνουν στο επάγγελμα, μαθαίνοντας μια καινούργια τέχνη, αλλά παρ' όλα αυτά παραμένουν σε ανειδίκευτο πόστο και στην ουσία κάνουν εργασίες γενικών καθηκόντων.

Στο συγκεκριμένο διάγραμμα παρατηρείται και μια ακόμα τάση που αναδείχτηκε μέσα στην περίοδο της κρίσης. Αυτή είναι η αντίστροφη τάση της αύξησης και εκμάθησης πολλών ειδικοτήτων ταυτόχρονα. Πολλοί από τους οικοδόμους προκειμένου να παραμείνουν στο επάγγελμα, έμαθαν νέες ειδικότητες τις οποίες εξασκούσαν παράλληλα κάνοντας μικρο- επισκευές και μικρο- εργασίες που στον περιγραφικό πίνακα (Πίνακας 8- σελ.208), περιγράφονται ως φατουρατζήδες. Τέλος υπάρχει όπως προαναφέραμε και ένα κομμάτι των οικοδόμων που δεν άλλαξαν ειδικότητα και αυτοί είναι κατά κανόνα όσοι είναι σε μεγάλη ηλικία, είτε εργάζονται στα στεγαζόμενα επαγγέλματα της οικοδομής (υδραυλικοί, ηλεκτρολόγοι και ξυλουργοί).

Διάγραμμα 2. Διαφοροποίηση αριθμού ειδικεύσεων Αλβανών πριν & μέσα στην κρίση

Μέσα από τα στοιχεία του Διαγράμματος 2, παρατηρούμε τις διαφοροποιήσεις και τις αλλαγές ειδικοτήτων πριν και μετά την κρίση για την εθνοτική ομάδα των Αλβανών οικοδόμων. Αυτό που παρατηρούμε ως τάση είναι η ολική απώλεια ειδικότητας, όπως συμβαίνει αντίστοιχα και με τους Έλληνες οικοδόμους. Επίσης, το μοτίβο της εκμάθησης νέων ειδικοτήτων παρατηρείται εξίσου και για τους Αλβανούς οικοδόμους. Τέλος, αυτό που γίνεται πιο εμφανές μέσα από τα

στοιχεία του περιγραφικού πίνακα, είναι πως μπορεί ο αριθμός ειδικοτήτων για κάποιους Αλβανούς οικοδόμους να παρέμεινε ο ίδιος, ωστόσο βλέπουμε πως υπάρχει ολική αλλαγή στην κατεύθυνση και στην επιλογή νέων ειδικοτήτων.

Να σημειώσουμε πως και για τις δυο εθνοτικές ομάδες, λαμβάνουμε υπ' όψιν τις ειδικότητες που είχαν ήδη αποκτήσει οι εργαζόμενοι εντός του επαγγέλματος πριν την περίοδο της οικονομικής κρίσης και όχι τις ειδικότητες που είχαν στην αρχή της εισόδου τους στο επάγγελμα του οικοδόμου (που συνήθως ήταν ανειδίκευτοι εργάτες).

6.1.3 Τακτικές επιβίωσης στην κρίση και «μαύρη» εργασία

Μέσα στην περίοδο της κρίσης, αναδείχθηκε και ένα άλλο πολύ μεγάλο και σημαντικό θέμα για τον κλάδο της οικοδομής.⁹⁷ Παρ' όλη τη μείωση των ασφαλισμένων και των οικοδομοτεχνικών έργων σε απόλυτους αριθμούς, αυτό που δεν αποτυπώνεται στατιστικά, είναι η άνοδος της «μαύρης» εργασίας στην οικοδομή.⁹⁸ Πολλοί οικοδόμοι, για να ανταπεξέλθουν στην κρίση, άρχισαν να παίρνουν μόνοι τους δουλειές, μεμονωμένα σε ιδιώτες, κυρίως στο κομμάτι των ανακαινίσεων και των μικρο-επισκευών, τα λεγόμενα μερεμέτια.

Δηλαδή εγώ έχω δουλέψει ως πούμε παράνομα, που έχω πιάσει τις δουλειές μου, αλλά δεν έχω μείνει ποτέ, έχω βάλει σπίτια, έχω στρώσει πλακάκια, έχω κάνει ανακαινίσεις. Εγώ έχω κάνει πολλές δουλειές (Τέντι Π.- 31 ετών).

Δουλεύεις μαύρα, το καταλαβαίνεις αυτό, ένα ένσημο να βάλουμε σωστό έχουμε από το '08, πως να το πω, να βάλουμε... δηλαδή με σταθερότητα (Θανάσης Α.- 39 ετών).

Το μεγαλύτερο διάστημα. Πολλά χρόνια. Απλά ήμουν με μαύρα μεροκάματα, ξέρεις, πολλές φορές σε βάζουν να σκεφτείς μήπως είσαι και κατηγορούμενος που δουλεύεις έτσι μαύρα. Επειδή ο άλλος δεν σου βάζει το ένσημο. Επιβιώνεις μόνο έτσι. Γιατί δεν υπάρχουν ένσημα. Δεν σου βάζουν οι εργοδότες. Ευκαιρία είναι για αυτούς. Επειδή παίρνουν τις δουλειές με χαμηλές τιμές. Δεν είναι μόνο αυτό. Για να τα βγάλουν πέρα οι εργολάβοι, κάποιος θα τα πληρώσει αυτά (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Μετά ξανάπιασα το επάγγελμα που έκανα, δηλαδή μπογιατζής παλιά που είχα δουλέψει πριν που σου έλεγα, ε και κάποια χρόνια ταλαιπωρήθηκα έτσι στα ανασφάλιστα γιατί στην ουσία αυτό το διάστημα δεν υπήρχανε δουλειές. Είδες, πήγαινες από σπίτι σε σπίτι να βάλεις, να κάνεις, αυτά ήταν μαύρα καταλαβαίνεις τι θέλω να σου πω... Μαύρα της πλάκας, μη φανταστείς που λένε ότι τα παίρνεις μαύρα για να κονομάς. Το αντίθετο... (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

⁹⁷ Βλέπε τη μελέτη Psimmenos (ed.). [2017] *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis*, όπου μελετώνται ο διαχωρισμός ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού σε θέματα πρόσβασης και ο έμφυλος και εθνικός διαχωρισμός στα αντικείμενα της εργασίας, σε τρία διαφορετικά επαγγέλματα (οικιακή εργασία, οικοδομή και πορνεία).

⁹⁸ Βλέπε επίσης τη μελέτη του Ψημμένου (2017), για τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στο μεταναστευτικό πληθυσμό και την εξέταση νοικοκυριών όπου οι άντρες είναι εργαζόμενοι στον κατασκευαστικό κλάδο και οι γυναίκες στην οικιακή εργασία.

Όλο αυτό το κομμάτι, που συντήρησε όλα αυτά τα χρόνια ένα μεγάλο μέρος του κλάδου, δεν ήταν ξεχωριστό από την υπόλοιπη διαδικασία της παραγωγής της οικοδομής. Μάλιστα, πολλές φορές συνέβαινε ταυτόχρονα ένας οικοδόμος να είναι εργαζόμενος σε μια εταιρία και παράλληλα να κάνει και τα απογεύματα μερεμέτια για να συμπληρώνει το εισόδημά του.

Ξέρω κάποιιοι που το συνέχισαν αλλά δεν έχουν κάθε μέρα δουλειά. Δηλαδή δουλεύουνε 10-15 μέρες το μήνα και μετά σαν μεροκάματο δηλαδή πάνε κάπου, κάνανε μερεμέτια και τέτοια ξέρω 'γώ (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Δεν υπήρχαν πολλές δουλειές. Ξέρεις πόσοι τέτοιοι είναι τεχνίτες που βάφουνε και μόνοι τους και... και...; Χιλιάδες, χιλιάδες. Οι περισσότεροι από το 2010 παίρνανε δουλειές μόνοι τους (Σαφέρ Χ.- 62 ετών).

Εγώ δεν το έπαθα γιατί ήμουνα τυχερός ότι το '08 ας πούμε που χτύπησε η μεγάλη κρίση, εγώ ήμουνα ήδη μάστορας, δηλαδή ήδη δούλευα σε μια... Σ' έναν εργολάβο, εντάζει μεγάλο, μεσαίο ας πούμε, είχε 10-15 άτομα, που έκανε οικοδομές, έπαιρνα και τις δικές μου δουλίτσες, ξέρεις είναι κι αυτό το μεσοβέζικο που λέμε εμείς (Θανάσης Α.- 39 ετών).

Βαψίματα κάνω, μ' αρέσει που παίρνω δικές μου δουλειές. Ναι, κάνω που και που και κάνα φρεσκάρισμα, κάνα βάψιμο. Πάντα το έκανα αυτό. Όταν δεν βιάζεται ο άλλος. Άμα βιάζεται ο άλλος δεν το παίρνω γιατί δουλεύω πρωί και δεν προλαβαίνω... Ναι, αν ο άλλος δεν βιάζεται, του εξηγώ ότι θα το βάψω εγώ θα το τελειώσω σε τρεις μέρες, το απόγευμα δηλαδή ή Σαββατοκύριακα (Άλντι Ρ.- 42 ετών).

Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις, πολλοί οικοδόμοι ακολούθησαν εξ' ολοκλήρου αυτό το μονοπάτι, χάνοντας τη δυνατότητα όμως για το ένσημο και την ασφάλιση.

Απλά, όταν δουλεύεις μόνος σου στο ελεύθερο επάγγελμα, μπορείς να πάρεις κάτι παραπάνω στα λεφτά, αλλά μπορεί να μην έχεις τόσα πολλά ένσημα μετά ρε παιδί μου. Είναι μία η άλλη... (Άρης Λ.- 38 ετών).

Είχα και πολύ καιρό να βάλω ένσημα ούτε για δείγμα, κοντά κάνα εννιάρι χρόνια δεν είχε τίποτα... (Περικλής Ν.- 46 ετών).

Σε πολλές περιπτώσεις μέσα από τις συνεντεύξεις μας και με Έλληνες και με Αλβανούς οικοδόμους, αποτυπώνονται πάρα πολλές αυθαιρεσίες από τη μεριά της

εργοδοσίας. Σχεδόν σε κανένα έργο, είτε αφορά μεγάλη εταιρία, είτε μικρή, οι εργατές δεν παίρνουν όλα τα ένσημα από την περίοδο που εργάζονται σε αυτό. Μέσα στην περίοδο της κρίσης εντάθηκε δηλαδή το λεγόμενο «παζάρι» για το ένσημο, κατάσταση που προϋπήρχε φυσικά, αλλά έγινε πολύ χειρότερη μέσα σε αυτά τα χρόνια.

Και για την ασφάλεια σου λέει, έλα ρε σιγά μην θες και εσύ κάθε μέρα και ένσημο. Δεν γίνεται. Έχουνε πέσει οι δουλειές. Ξέρεις πόσοι περιμένουν χωρίς δουλειά; Θα πάρω έναν άλλον, που δεν μου ζητάει ένσημο (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Ναι, τα τρώνε (τα ένσημα), τα πουλάνε ξέρω 'γω τι κάνουν; (Άλντι Ρ.- 42 ετών).

Το απόλυτο των συνεντευξιαζόμενων, επιβεβαίωσε την πρακτική αυτή, είτε σε μεγαλύτερο, είτε σε μικρότερο βαθμό. Ο Ιλιόν Β., οικοδόμος από την Αλβανία, μας αναφέρει πως ο ίδιος αναγκάστηκε μέσα στην κρίση να δεχτεί εργασία χωρίς ένσημα και απαντάει στο γιατί πήγε στη δουλειά αυτή, παρ' όλο που ήξερε ότι δεν θα έχει εξασφαλισμένο το ένσημο στην εργασία του.

Όχι, το ήξερα. Το ήξερα ότι δεν θα μου τα έβαζε. Ε, για να δουλέψω, τι να κάνεις; Όταν είπε αυτός δεν μπορώ να σου βάλω ένσημα, τι να του πεις; (Ιλιόν Β.- 57 ετών).

Έτσι κάνουν. Ζήτημα δηλαδή αν κάποτε κοίταγαν να σου κόψουν το 20%-30%, τώρα σου κολλάνε το 20%-30%. Μαζικά. Καταλαβαίνεις... (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Η οικονομική κρίση έφερε νέες συνήθειες στην εργασία στον κλάδο της οικοδομής. Η εντατικοποίηση, η κατοπληρωμένη και ανασφάλιστη εργασία, καθώς και η επισφαλής εργασία, ήταν φαινόμενα που ναι μεν υπήρχαν και παλιότερα, αλλά έγιναν πιο έντονα και πιο συχνά. Μέσα από τις μαρτυρίες των οικοδόμων, συναντούμε πολλές περιπτώσεις στις οποίες αναφέρονται όλες αυτές οι αλλαγές, είτε αφορούν μεγάλες εταιρίες, είτε κάποιο μικρότερο έργο, όπου και πάλι παρατηρούμε τις ίδιες πρακτικές.

Μια μεγάλη εταιρία πάει να βαρέσει κανόνι. Έχει ζητήσει μειώσεις μισθού στο μόνιμο προσωπικό του, είναι σίγουρο ότι θα παίζει και με τέτοια, θα κλέβει ένσημα, είναι de facto, που είναι και μεγάλη εταιρία. Και στις μεγάλες υπάρχουνε προβλήματα, δηλαδή πρέπει να δώσεις μάχη (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Δεν μπορείς να τους πεις κάτι. Πες τους ό, τι θες. Κάναμε και καταγγελίες και δεν κερδίζαμε τίποτα. Έχουμε κάνει παλιά καταγγελίες παλιότερα στο Ι.Κ.Α. και δεν κερδίσαμε το δίκιο μας. Όταν βρω κάπου που να μην τα βάζουνε, φεύγω (Τζουλιάνο Σ.- 62 ετών).

Τίποτα δεν μπορείς να κάνεις. Σου λέει ο κατασκευαστής ή ο εργολάβος από ένσημα ότι θα τα πάρεις όλα ότι έχει, αλλά δεν σου λέει πόσο είναι. Πάνω στη δουλειά που έκανα εγώ ας πούμε στα πλακάκια, ρωτούσα για κάνα ένσημο πόσο θα έχει και μου έλεγαν ότι θα τα πάρω όλα και όταν ρώταγα πόσο είναι έλεγαν πάλι ότι θα τα πάρω όλα, αλλά δεν μου έλεγε πόσο είναι, πόσα ένσημα έχουν τα πλακάκια ή πόσα έχουν τα ένσημα στα χτισίματα, στο χτίσιμο (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, οι οικοδόμοι προσπάθησαν να βρουν λύσεις για τα αδιέξοδα που προέκυπταν και στην εργασία και στην προσωπική τους ζωή. Ο Αλέξης Χ., μας περιγράφει μια πρωτότυπη πρακτική που ακολούθησαν ο ίδιος και κάποιοι συνάδελφοι του, μέσα από τη δημιουργία ενός οικοδομικού συνεταιρισμού, ο οποίος περιελάμβανε οικοδόμους από όλες τις ειδικότητες και επιχείρησε να παίρνει κάποιες δουλειές στον κλάδο.

Τα τελευταία χρόνια πήραμε μια μεγάλη απόφαση, επειδή είχαμε πλέον τεράστια εμπειρία στην οικοδομή και ως ελαιοχρωματιστές αλλά συναντηθήκαμε και με άλλα συνεργεία της οικοδομής, άλλων ειδικοτήτων, πήραμε μια απόφαση να συγκροτήσουμε έναν συνεταιρισμό. Συνεργεία τα οποία είχαμε δουλέψει σε αυτή τη φάση, αλλά ήρθαμε σε επαφή και με άλλες ειδικότητες και με άλλα συνεργεία τα οποία δεν είχαν αντίστοιχη εμπειρία. Κάναμε κάποιες συζητήσεις, το δοκιμάσαμε και στην πράξη, είδαμε ότι μπορεί να προχωρήσει – με αρκετές δυσκολίες βεβαίως- και συγκροτήσαμε συνεταιρισμό (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Η προσπάθεια αυτή δεν είναι κάτι συνηθισμένο στον κλάδο της οικοδομής και ούτε λύνει φυσικά όλα τα προβλήματα, σύμφωνα και με τη μαρτυρία του συνεντευξιζόμενου. Αποτελεί όμως μια πρακτική επιβίωσης μέσα στις ανταγωνιστικές συνθήκες που επικράτησαν στην περίοδο της κρίσης.

Αυτό ήταν ένα μεγάλο βήμα. Ήμασταν οι πρώτοι που το κάναμε. Άτυπα το έχουμε την τελευταία δεκαετία. Επίσημα, τυπικά και με τη βούλα είναι τα τελευταία τέσσερα χρόνια. Ακριβώς μέσα στην κρίση. Ξέραμε ότι υπήρχαν άλλοι 2-3

συνεταιρισμοί σε όλη την Ελλάδα, δεν γνωρίζουμε αν συνεχίζουν να υπάρχουν όλοι αυτοί γιατί είναι δύσκολο βήμα (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Όπως εξηγεί ο συνεντευξιαζόμενος, ο συνεταιρισμός αυτός υπήρξε μια τακτική και για να συντηρήσει τους ίδιους τους οικοδόμους μέσα στην περίοδο της κρίσης όπου η δουλειά είχε μειωθεί πάρα πολύ. Επίσης, ήταν μια προσπάθεια συνεργασίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των οικοδόμων, χωρίς να υπάρχει το εργολαβικό κέρδος.

Το κάναμε για δύο λόγους. Πρώτον για να εξασφαλίσουμε το εισόδημά μας και να μπορούμε να παλεύουμε σε ένα ακραία ανταγωνιστικό περιβάλλον απέναντι σε εργολάβους, εταιρίες κτλ. Να μπορούμε να προωθήσουμε μια καλύτερη δουλειά, γιατί μας ενδιαφέρει πάρα πολύ η ποιότητα της δουλειάς και η επαφή μας με αυτό που λέμε πελάτης να είναι μια άλλου τύπου επαφή. Και να αποδείξουμε και στην πράξη ότι μπορούμε να κάνουμε κάποια πράγματα χωρίς εργολάβο πάνω από το κεφάλι μας και χωρίς την εργολαβική σχέση μέσα στην εργασία που είναι ένα άλλο δύσκολο κομμάτι συζήτησης (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Πρακτικές σαν τη συγκεκριμένη, όπως επίσης και η διεξοδος της αυτο-απασχόλησης, δεν ήταν οι μοναδικές πρακτικές επιβίωσης και σίγουρα δεν έλυναν το μεγάλο πρόβλημα που δημιουργήθηκε στα χρόνια της κρίσης. Αντίθετα, η εμφάνισή τους, καταδεικνύει και το μέγεθος του προβλήματος στον κατασκευαστικό κλάδο, καθώς παλιότερα οι οικοδόμοι δεν είχαν την ανάγκη να καταφεύγουν σε τέτοιες διεξόδους, έχοντας καλύτερες ευκαιρίες εργασίας και ένα καλύτερο μεροκάματο.

6.1.4 Οι πιάτσες στην περίοδο της κρίσης

Ένα σημαντικό εύρημα της έρευνάς μας, είναι η ανάδειξη και η αναβίωση της πιάτσας των οικοδόμων, ως τόπος αγοραπωλησίας του εργατικού δυναμικού. Οι πιάτσες, ήταν τόποι στους οποίους οι οικοδόμοι συγκεντρώνονταν από την περίοδο του μεσοπολέμου ακόμα⁹⁹, στο κέντρο της Αθήνας και όχι μόνο, για την εύρεση εργασίας, τις γνωριμίες και την εξασφάλιση έστω και ενός μεροκάματου. Η πρακτική αυτή συνεχίστηκε για πολλά χρόνια και κυρίως στις δεκαετίες του '50, του '60, του '70,¹⁰⁰ και ατόνησε τα επόμενα χρόνια, ώσπου έπαψε να υπάρχει σαν πρακτική στις δεκαετίες του '90 και '00.

Μέσα από τις μαρτυρίες των οικοδόμων, παρατηρούμε πως η οικονομική και κοινωνική κρίση, έφερε ξανά στο προσκήνιο διάφορα μέρη, που αποτέλεσαν τις σύγχρονες πιάτσες στην πόλη της Αθήνας, είχαν όμως τα ίδια χαρακτηριστικά με παλιότερες περιόδους και πρόσφεραν ένα καταφύγιο για εργαζομένους που δεν μπορούσαν να βρουν δουλειά σε περιόδους μεγάλης ανεργίας και κρίσης. Τα μέρη αυτά, δεν ήταν πλέον καφενεία, όπως παλιότερα στην πλατεία Ομονοίας, αλλά πλέον είναι έξω από χρωματοπωλεία ή μάντρες οικοδομικών υλικών και άλλες τοποθεσίες (όπως δρόμοι, πλατείες, στάσεις λεωφορείων), διασκορπισμένες σε ολόκληρη την Αττική.

Κοίταξε να δεις τώρα, εγώ τι παρατήρησα προχθές κιόλας συγκεκριμένα. Πήγα σε ένα χρωματοπωλείο στην Αχαρνών να πάρω κάτι υλικά και σταμάτησα και ήτανε... Συνήθως είναι ξένοι. Είναι ένα χρωματοπωλείο που μαζεύονται διάφοροι άνθρωποι που οι περισσότεροι είναι και ξένοι κιόλας, όχι... εντάξει Αλβανοί, Πακιστανοί, ξέρω 'γω. Και μου λένε μάλιστα θέλεις δουλειά, δηλαδή εννοείς με... Περιμένανε, ναι. Είναι ένα εδώ στην Αχαρνών, εδώ πού ξεκινάει η Αχαρνών στο τέρμα της, στη Νέα Χαλκηδόνα προς... Αχαρνών τέλος πάντων. Και έβλεπες σου λέω μιλιούνια ο κόσμος. Ναι σοβαρά, γύρω στα 15 άτομα. Ναι περιμένανε. Και έρχεται ένας στο τζάμι και μου λέει, φίλο μου λέει θες... Του λέω φίλε να 'σαι καλά του λέω κι αυτά. Ναι ρε, κι αυτό... Ναι, πάνε οι μαστόροι, πάνε παίρνουν υλικά ρε παιδί μου και πάνε εκεί το πρωί και ζητάνε μεροκάματο από τον καθένα ξέρεις. Υπάρχει, υπάρχει, υπάρχει. Και εγώ

⁹⁹ Για τις πιάτσες στην οδό Αθηνάς και το κέντρο της Αθήνας την περίοδο του μεσοπολέμου, βλέπε Γκίκας (2013).

¹⁰⁰ Βλέπε Λαμπροπούλου (2009) για τις πιάτσες και τα καφενεία της πλατείας Ομονοίας τις δεκαετίες του '50, '60 και '70.

πιστεύω ότι υπάρχει και σε άλλες περιοχές της Αθήνας, σε άλλα χρωματοπωλεία. Εγώ απλά σου λέω ένα που πήγα εδώ στη γειτονιά μου, ψωνίζω από Αγίους εδώ, αλλά έτυχε να πάω να πάρω κάτι υλικά που δεν τα είχε ο άνθρωπος ο δικός μου και το είδα και το κάνουν και... έχω ρωτήσει και αυτά... και είναι μία πιάτσα που είναι από παλιά λένε. Δηλαδή λέει παλιά λέει Κωστή, μαζευόντουσαν εδώ πέρα, χαμός από κόσμο, ξέρεις (Αρης Λ.- 38 ετών).

Τώρα εμείς βρίσκουμε δουλειά ο ένας μέσα από τον άλλον. Αλλά υπάρχουν ακόμα πιάτσες εδώ στην Αθήνα. Υπάρχει στο Αιγάλεω, υπάρχει... Υπάρχει μια πιάτσα που είναι στο Αιγάλεω, που παλιά εκεί πέρα βγαίνανε οι Ιρανοί, Ιρακινοί και τέτοια. Και αυτοί δεν βγαίνουνε πια. Τώρα βγαίνουνε κάποιοι Αλβανοί. Τα τελευταία χρόνια τώρα με την κρίση βγήκανε οι Αλβανοί. Στο δρόμο στη Θηβών απάνω κάθονται, ναι. Διάφοροι μαστόροι περνάνε και άλλοι τέτοιοι που θέλουν να κάνουνε δουλειές. Υπάρχει στη Θηβών, στο Ίλιον εκεί μπροστά από τον Λακιώτη. Πρέπει να υπάρχει μια πιάτσα κάπου στην Ηλιούπολη, κάπου εκεί είναι μια πιάτσα. Υπάρχει και κάποια άλλη που είναι στο Γέρακα, εκεί στον Σταυρό που λένε. Υπάρχει πιάτσα στον Ασπρόπυργο. Πού αλλού; Αυτές ξέρω εγώ (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Πολλοί συνεντευξιαζόμενοι μας έδωσαν πληροφορίες για τις νέες πιάτσες που δημιουργήθηκαν στην περίοδο της κρίσης και μας ανέφεραν πως εκεί καταφεύγει ένα μέρος του εργατικού δυναμικού που είναι ακόμα ανειδίκευτο ή είναι σε πολύ κακή οικονομική κατάσταση και δεν έχει δουλέψει στην οικοδομή για αρκετό καιρό. Επίσης, στις πιάτσες συγκεντρώνονται πλέον κυρίως νέες μεταναστευτικές και εθνοτικές ομάδες που έχουν μπει στο χώρο της οικοδομής τα τελευταία χρόνια.

Πρώτα απ' όλα όταν θα πάρεις κάποιον άλλον σε μια τέτοια δουλειά, εμείς που δεν είμαστε εργολάβοι συνειδησιακά, πώς να στο πω, γιατί μπορείς να πας και στο χρωματοπωλείο απ' έξω για να πάρεις Πακιστανούς, τα παιδιά που κάθονται έξω απ' το χρωματοπωλείο και περιμένουνε μεροκάματο, γιατί έχει... Δεν έχει πια την πιάτσα στην Ελλάδα όπως είχαμε παλιά στις πλατείες, αλλά μικρές πιάτσες έξω από τα χρωματοπωλεία ή έξω από τις τέτοιες υπάρχουνε, πως να στο πω. Α, στο χρωματοπωλείο εδώ στον Χαριζάνου υπάρχει στη Νέα Ιωνία. Υπάρχουν, υπάρχουν δηλαδή άμα πας σε μεγάλα χρωματοπωλεία κεντρικά θα βρεις ανθρώπους το πρωί-πρωί να περιμένουν για δουλειά. Κυρίως μετανάστες είναι Πακιστανοί (Θανάσης Α.- 39 ετών).

Εγώ δεν έχω βγει ποτέ σε πιάτσα. Ξέρω κόσμο που να πήγαινε. Ε τώρα υπάρχουνε στο «Λακιώτη», αν πας το πρωί στο «Λακιώτη» θα δεις Αφγανούς, Πακιστανούς και ένα άλλο είδος δεν το θυμάμαι καλά... Μπαγκλαντές (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Στις συνεντεύξεις επίσης, συναντάμε και μαρτυρίες από εργαζόμενους που αναγκάστηκαν οι ίδιοι να καταφύγουν σε κάποια πιάτσα για δουλειά ή και άλλους που αναζήτησαν εργατικό δυναμικό μέσα από τις πιάτσες, ως βοηθό τους.

Έχω πάει. Να βγω για να κάτσω εκεί, όχι. Αλλά να πάρω άτομα, έχω πάει να πάρω άτομα από εκεί. Έχω πάρει άτομα από εκεί να. Έχω πάρει για δουλειά. Του συζητάω. Του λέω, ξέρεις αυτή είναι η δουλειά. Μπορεί ο άλλος ας πούμε, να μην μπορεί να το κάνει στην οικοδομή. Λες θέλω να κάνουμε αυτό και αυτό. Μπορείς να το κάνεις; Του λες. Ε, κοίτα. Δεν μπορεί να με κοροϊδέψει. Γιατί, ξέρεις κάτι, αν είναι μια δουλειά ας πούμε 10 μέρες, θα τον πάρω την πρώτη μέρα και δεν θα τον ξαναπάρω μετά άλλη μέρα, άμα δω ότι δεν μου κάνει. Του το ξεκαθαρίζω. Πάει εκεί. Πάντα εκεί. Δεν έχει, που να πάει... Άμα πεινάει ο άνθρωπος τι να κάνει; Θα πάει εκεί. Εκεί στο Αιγάλεω, τώρα τελευταία πάνε μόνο οι Αλβανοί (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Ναι, ναι στις πλατείες. Είχα πάει στην αρχή. 3-4 φορές που είχα μείνει από δουλειά. Μετά δεν υπήρχε κάτι. Ε περιμένεις εκεί, αλλά αισθάνεσαι πολύ άσχημα εκεί πέρα να περιμένεις για δουλειά. Αισθανόμουνα πολύ άσχημα εγώ εκεί. Να περιμένεις δηλαδή για δουλειά για να περάσει κάποιος και να τρέχουνε όλοι για το ποιος θα προλάβει πρώτος. Και εγώ δεν μπορώ έτσι να πάω. Άστο, γάμησε το... Και είχα ακούσει ότι είχανε μαχαιρωθεί και για δουλειές στις πλατείες. Για το ποιος θα την πάρει. Γιατί πήγες εσύ; Όχι έπρεπε να πάω εγώ και τέτοια (Εράλντο Χ.- 41 ετών).

Η κρίση όμως, έφερε στις πιάτσες και εργαζόμενους οι οποίοι ήταν μάστορες παλιότερα και πλέον δεν μπορούν να βρουνε εργασία ούτε ως ανειδίκευτοι εργάτες. Για παράδειγμα, ο Τόμας Κ. μας αναφέρει την εμπειρία του, όπου καθημερινά αναγκαζόταν να πάει σε πιάτσα για την εύρεση μιας δουλειάς, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Ναι, ναι. Παλιά πήγαινα. Το '12-'13. Δεν έβρισκα. Ε μπορεί να καθόσουνα και 10 ώρες. Πήγαινες από το πρωί μέχρι τη 1 και δεν ερχόταν κανένας. Ε ο άλλος θα θέλει να καθαρίσει το οικόπεδο, ο άλλος θα θέλει για οικοδομή. Αλλά δεν... Πάνε πολλοί και

βγαίνουν πολλοί και δεν μπορείς να βρεις. Και 30 και 40 άτομα. Ε, από τα 40 άτομα, θα πήγαιναν 10 (Τόμας Κ.- 49 ετών).

Μέσα από τη μαρτυρία του Τόμας Κ., αντιλαμβανόμαστε το πόσο δύσκολο είναι για έναν οικοδόμο ο οποίος έχει ήδη περάσει στο παρελθόν από αυτή τη διαδικασία αναζήτησης εργασίας, να φτάνει σε σημείο να οδηγείται και πάλι σε μια τέτοια εξάρτηση για την εύρεση μιας δουλειάς. Το ψυχολογικό και το οικονομικό κομμάτι όμως, δεν είναι οι μοναδικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν εκεί οι οικοδόμοι. Ακόμα και εκεί, σημαντικό ρόλο παίζουν οι προσωπικές σχέσεις και οι γνωριμίες ή και η τοποθεσία την οποία επιλέγει για καιρό κάποιος οικοδόμος για να περιμένει έναν εργολάβο ή έναν γνωστό για να τον πάρει στη δουλειά.

Οι πιο πολλοί τους ξέρανε δηλαδή. Που έχουν βγει παλιά. Γιατί μερικοί βγαίνανε χρόνια και τους ξέρανε. Και τους λέγανε έλα εσύ και θέλω άλλον έναν, ή θέλω άλλους δυο και έπαιρνε τους δικούς του. Κατάλαβες; Εγώ τότε βγήκα με την κρίση. Ε εγώ είχα βγει σχεδόν είκοσι μέρες, κάθε μέρα. Και τίποτα. Ούτε ένα μεροκάματο (Τόμας Κ.- 49 ετών).

Μια καλή γνωριμία μπορεί να εξασφαλίσει και μια καλύτερη δουλειά, ή για περισσότερο καιρό. Ανάλογα με το τι θα αναζητήσει κάθε φορά κάποιος εργολάβος και τι δουλειά θα του προσφέρει ο εργαζόμενος.

Ε αν σε πάρει του λες θέλω αυτό και θέλω και το ένσημο. Αυτός σου λέει θέλω μόνο μια μέρα. Εσύ άμα θέλεις πας, εσύ αν δεν θέλεις κάθεται. Και άμα μπορεί να πας και να σου λέει άμα είσαι καλός και έχει και δουλειά, έλα για 3 μήνες. Αναλόγως. Εγώ ξέρω και κάποια παιδιά που έχουνε βρει εκεί και χρόνια μπορώ να σου πω. Μπορεί να περνάει ένας αλουμινάς και να θέλει δυο άτομα. Και να τους έχει στο μαγαζί. Και εγώ ξέρω πολλούς, ξέρω δυο άτομα, που έναν τον έχει 4 χρόνια. Ασφαλισμένος και τα πάντα. Δηλαδή ταιριάζουν εκεί και σε αυτούς τους αρέσει η δουλειά. Αναλόγως βέβαια. Ο άλλος μπορεί να είναι σιδεράς, αλλά να έχει μείνει χωρίς δουλειά και να πάει εκεί και να ψάχνει. Και να τυχαίνει να περνάει ο άλλος που ψάχνει για σιδεράδες. Και όταν κολλάει και αυτά, γιατί να μην τον κρατήσει; Είναι βασικό αυτό (Τόμας Κ.- 49 ετών).

Η αναβίωση αυτής της μορφής αναζήτησης εργασίας είναι σίγουρα ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που έφερε η κρίση. Δεν αντικατοπτρίζει τον κλάδο σε μεγάλο βαθμό και ούτε αποτέλεσε τη λύση για τους περισσότερους εργαζόμενους. Η ύπαρξη όμως τέτοιων σημείων αγοραπωλησίας της εργατικής δύναμης, ο τρόπος με τον οποίο ήρθαν στην επιφάνεια και τα άτομα που φτάνουν να αναζητούν εργασία

εκεί, είναι ένα πολύ σημαντικό εύρημα της έρευνας που αναδεικνύει τις αλλαγές και τις ανακατατάξεις που έφερε η περίοδος της οικονομικής κρίσης.

Επίσης, οι πιάτσες και ο τρόπος με τον οποίο ακόμα και σήμερα υπάρχουν και «λειτουργούν» φέρνουν στο προσκήνιο όχι μόνο το χαρακτήρα ενός πλανόδιου εργατικού δυναμικού, όπως είναι οι οικοδόμοι, αλλά και το πώς επήλθε ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας. Ακόμα, αναδεικνύουν όλα τα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής και οικονομικής κρίσης, που οδηγεί τα άτομα σε παλιές εξαρτήσεις της εργασίας, σε αναζήτηση νέων τακτικών για την επιβίωση τους, που όμως έχουν τις ρίζες τους και συνδέονται με πολύ παλιές εποχές, όπου και πάλι η κρίση ήταν στο επίκεντρο.

6.1.5 Ευκαιρίες εργασίας και κοινωνικά δίκτυα

Η μείωση του όγκου των εργασιών, οδήγησε στο κλείσιμο πολλών μικρών κατασκευαστικών και τεχνικών εταιριών, προς όφελος των μεγαλύτερων, οι οποίες μετατράπηκαν σε μεγάλους κατασκευαστικούς ομίλους. Οι μεγάλοι κατασκευαστικοί όμιλοι, πήραν τον κύριο όγκο των δημόσιων και μεγάλων έργων (λιμάνια, γέφυρες, δρόμοι, μετρό κ.ά..).

Οι μεγάλες εταιρίες. Αυτοί που έχουν τις διασυνδέσεις και τα κυκλώματα. Δεν το ξέρουμε αυτό το πράγμα δηλαδή; Πάντα. Υπάρχουνε κάποιοι που μέσα στην κρίση, κάποιοι ζορίζονται και κάποιοι οικονομώανε (Σταύρος Σ.- 64 ετών).

Κοίτα... Στις κατασκευαστικές εταιρίες, το μεγαλύτερο μερίδιο της πίτας το έχουν οι μεγάλες εταιρίες. Μια εταιρία ρε παιδί μου, εκεί που ήτανε μια μικρή εταιρία, ξαφνικά έχει εκτιναχθεί και έχει πάρει όλα τα έργα. Αυτά είναι συμφωνίες σε κλειστά γραφεία. Δεν πέφτουνε οι εργολάβοι οι δικοί μας, αυτοί με τους οποίους ασχολούμαι εγώ σε τέτοιες καταστάσεις. Σίγουρα έχουμε να κάνουμε με ανθρώπους του κεφαλαίου. Αρκετούς ανθρώπους του κεφαλαίου, αλλά μικρότερα ψάρια. Και εμείς τρώμε τα ψιχουλά που πετάνε τα μεγαλύτερα ψάρια. Αλλά έχει να κάνει και σε μεγάλες εταιρίες που θα ασχοληθούν με κάτι μεγαλύτερο (Γιάννης Γ.- 32 ετών).

Οι μεγάλες εταιρίες είναι αυτές που κάνουνε κουμάντο στην οικοδομή. Και κάνουνε και αυτό τώρα, το μονοπώλιο... ...Ε, δημιουργούν (πρόβλημα). Πώς δεν δημιουργούν. Έχουν το μονοπώλιο και ξέρεις ότι πέφτουν τα μεροκάματα, πέφτουν οι τιμές και σε ελέγχουν αυτοί. Γιατί αυτοί πάνε, ας πούμε αν υπάρξει ένα εμπορικό κέντρο και το μοιράζεις ας πούμε στα 10-20 κομμάτια, ε αυτοί θα βγάλουνε περισσότερο κέρδος (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Για παράδειγμα, η ανάθεση μεγάλων έργων σε μεγαλοεργολάβους, οδήγησε στην πρόσληψη νέου φθηνού εργατικού δυναμικού από αυτούς. Αποτέλεσμα ήταν ο αποκλεισμός πολλών εργατών που δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν μια δουλειά με ίδιους όρους, καθώς έπρεπε να ρίξουν τα μισθολογικά τους στάνταρ, αλλά και να αποδεχτούν εκ νέου μια ανειδίκευτη εργασία.

Ο Νιάρχος εργάτες πήρε από τις εταιρίες που πήγανε και δουλέψανε μέσα και είχαν τους εργάτες που είχανε αλλού και τα φέρανε εδώ. Όταν είχαν τη δουλειά εδώ μέσα. Ή όσους κάνανε αιτήσεις μέσα. Κάποιες άλλες εταιρίες τα δουλέψανε. Δεν ξέρω,

τη χρηματοδότηση και αυτά πως έγιναν. Δεν με απασχολεί και δεν ξέρω πως φτιάχτηκε. Είχα κάνει αίτηση και στο Ίδρυμα Νιάρχος. Εκτός από το ότι δεν με πήρανε, η πρώτη μέρα που πήγα, στις 07.30 η ώρα δεν υπήρχε άλλο χαρτί για αιτήσεις. Και τη δεύτερη μέρα πάλι τα ίδια. Γιατί πηγαίνανε κάθε μέρα και κάνανε αιτήσεις. Γιατί γινόντουσαν τόσες πολλές αιτήσεις, που κάθε μέρα καθαρίζανε τα καλάθια γιατί γεμίζανε τα χαρτιά με αιτήσεις. Ενώ εκεί θα παίρνανε μόνο όσους είχαν ανάγκη αυτοί. Και πήρανε αυτούς που μάλλον ήταν σε εργολάβους από εταιρίες που είχανε αλλού δουλειές και πήγανε εκεί. Που τελειώνανε από εκεί που ήτανε και πήγαιναν εκεί με τους εργάτες που είχανε. Και πήγανε επιπλέον όσοι είχαν γνωστούς. Σχεδόν κάπως έτσι (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Όχι. Κοίταξε μη το έχεις σα μια άλλη δουλειά όπως είναι οι υπόλοιπες. Για να πας να δουλέψεις κάπου δεν μπορείς να πας να ζητήσεις δουλειά γιατί δε θα σε πάρει κανένας να πάω το πρωί και να πεις «ξέρετε ήρθα για δουλειά». Θα σου πούνε «και τι με νοιάζει εμένα ρε φίλε;» ένας φύλακας είναι εκεί χάμω, «εγώ δεν προσλαμβάνω εδώ πέρα, οι εργολάβοι προσλαμβάνουνε». Η εταιρία είναι οι μηχανικοί που κάνουν κουμάντο, οι μελετητές της, οι μηχανικοί που κάνουν τον προϊστάμενο στους εργολάβους, για το τι πρέπει να φτιάξουν κάθε μέρα και πως θα πάει το πράγμα, τη συμφωνία που έχουνε κάνει μαζί για τα κόστη, τα κόστη τα έχει αυτός και τα επιβαρύνεται. Τα κλείσανε, τελείωσε. Ή άντε να γίνει κάποια αλλαγή των συμφωνιών ας πούμε για κάποιο λόγο, θέλουν κάτι πιο φθηνό αυτοί ή για μια αβαρία άντε να του δώσουν κάτι. Οι μηχανικοί κάνουν κουμάντο. Η «ΕΡΜΩΝΑΣΣΑ» να πας να προσληφθείς τι να σε κάνει; Αφού έχει τους μηχανικούς, είσαι μηχανικός; Όχι. Είσαι φύλακας; Όχι. Έχει τους δικούς της ανθρώπους, τελείωσε. Να πας στον υπεργολάβο; Πρέπει να ξέρεις, είσαι καλουπατζής; Ντάξει ίσως αν έχεις κάποια ειδικότητα και πας και το πεις εκεί του εργολάβου δοκίμασέ με μπορεί να σε πάρει εκεί. Συνήθως αυτοί έχουν τα team τους (Γιώργος Μ.- 55 ετών).

Ο Ενέα Μ., ο οποίος μέσα στην πορεία των ετών από ανειδίκευτος εργάτης, έγινε τεχνίτης, αναφέρει πως πλέον είναι πάρα πολύ δύσκολο να βρεις δουλειά και αν αυτό γίνει θα είναι περιστασιακά και δεν θα επαρκεί. Οι εργολάβοι, προτιμούν να πάρουν ένα ακόμα πιο φθηνό εργατικό δυναμικό (μετανάστες από Μπαγκλαντές, Νιγηρία, Πακιστάν, Αίγυπτο, Συρία), με πολύ μικρούς μισθούς, χωρίς ασφάλιση, χωρίς τα απαραίτητα μέτρα ασφαλείας και έτσι, όχι μόνο αυξάνουν τους ήδη υπάρχοντες ανταγωνισμούς, αλλά εγκλωβίζουν τους οικοδόμους σε συνθήκες που δεν μπορούν να ασκήσουν την ίδια τους την ειδικευση.

Μπορεί να φέρει και τίποτα από Αφρική, για να είναι ψηλοί και ωραίοι. Πώς να το πω τώρα. Και να μην γουστάρουνε τους Έλληνες και τους Αλβανούς. Αυτό δεν το ξέρουμε τώρα (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Έχουνε έρθει οι Πακιστανοί. Και έχουνε ρίξει και τα μεροκάματα δηλαδή. Εκεί που, ο Αλβανός ας πούμε ή ο Έλληνας δουλεύει με 40 ευρώ, με 50 ευρώ μεροκάματο σαν βοηθός και οι άλλοι δουλεύουν με 20 με 25. Οι Πακιστανοί. Και στη δουλειά ας πούμε όταν οι άλλοι... μία εταιρία είχε 10-15 άτομα τους έχει μειώσει, έχει πάει 8-5, έχει κρατήσει 8 ή 5 (Τέντι Π.- 31 ετών).

Ο Μπεκίμ Ρ., ο οποίος εξελίχθηκε σε ειδικευμένο τεχνίτη, ανέφερε ότι το μεγαλύτερο του πρόβλημα, είναι ότι πλέον για να βρεις τις ήδη συρρικνωμένες ευκαιρίες εργασίας, χρειάζονται καλά κοινωνικά δίκτυα. Οι συνθήκες στην εργασία, έχουν αλλάξει κατά πολύ, καθώς πλέον οι εργοδότες, μπορούν να βρουν ένα πιο φθηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό, το οποίο έχει διαμορφωθεί την περίοδο της κρίσης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μετανάστες και ντόπιοι εργάτες να δυσκολεύονται πολύ περισσότερο στην εύρεση μιας σταθερής εργασίας. Η διαμόρφωση της αγοράς εργασίας, κάτω από συνθήκες οικονομικής κρίσης, δημιούργησε μια μεγάλη ομάδα εργαζομένων, που συσσωρεύτηκε στον πυθμένα της επαγγελματικής κλίμακας.

Ε, ψάχνω σε καμιά εταιρία άμα βρω. Κάτι πιο σταθερό, μόνιμο. Μόνιμο βέβαια δεν υπάρχει, αλλά να έχει έστω κάποια δουλειά που να αξίζει τον κόπο. Και οικοδομικά και άλλα. Ό, τι να ναι (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Κάπως έχει μαζευτεί το πράγμα από την άποψη ότι και ο κλάδος έχει συρρικνωθεί πολύ, γιατί με την κρίση και πολύς κόσμος έφυγε και οι μετανάστες μπορεί να φύγανε ή αλλάζανε δουλειά και αυτοί που είναι εδώ πέρα, αφού δεν υπήρχανε δουλειές. Έχει μειωθεί και αριθμητικά πολύ ο κλάδος (Περικλής Ν.- 46 ετών).

Σήμερα, αν υπάρχει διαστρωμάτωση υπάρχει ανάλογα με την ποιότητα της δουλειάς που βγάζει ο καθένας. Αλλά αφού το πέτυχε το κατασκευαστικό κεφάλαιο μεγάλο ή μικρό αυτό που ήθελε μέσα σε μια 15ετία ουσιαστικά από το '90 μέχρι το 2005 που ολοκληρώθηκε αυτός ο πρώτος κύκλος μετά δεν είχε λόγο να... Βρήκε φθηνό εργατικό δυναμικό, βρήκε τους Πακιστανούς, βρήκε μέσα στην κρίση αυτά τα χρόνια το νέο κομμάτι (Αλέξης Χ.- 50 ετών).

Όπως παρατηρούμε τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας, η κρίση έχει οδηγήσει στην όξυνση των ταξικών διαφορών και διαχωρισμών μεταξύ του πληθυσμού, ενώ ο ανταγωνισμός για μια θέση εργασίας είναι σκληρός και άνισος. Εύλογα λοιπόν, γεννιέται το ερώτημα: Ποια είναι η θέση του οικοδόμου εντός του επαγγέλματος, κάτω από αυτές τις συνθήκες;

Τότε η πίτα ήταν μεγάλη, για όλους ήτανε ήταν πιο καλά για όλους τότε και για τους ξένους και για εμάς τους Έλληνες (Μανώλης Μ.- 44 ετών).

Παλιά μέσα στο σύστημα, είχαμε εξασφαλισμένα έστω και τα λίγα. Και εκεί που κάναμε τα μεγαλύτερα όνειρα, ότι μια μέρα θα γίνουμε πλούσιοι, χάσαμε και τα λίγα, τα σίγουρα. Εδώ τώρα δεν μπορώ να τα βγάλω πέρα (Μπεκίμ Ρ.- 53 ετών).

Ναι, άλλαξε, ναι. Πέσανε ξέρω εγώ οι προσφορές που δίνανε οι Έλληνες. Που παίρνανε πιο πολλά λεφτά. Μπήκαν και οι Αλβανοί, Πολωνοί, Ρουμάνοι, ξέρω εγώ τι ήτανε... Είχε ανταγωνισμό πιο πολύ (Εράλντο Χ.- 41 ετών).

Στους παρακάτω πίνακες (Πίνακες 9 και 10), παρουσιάζονται συνοπτικά οι αλλαγές που επήλθαν για γηγενείς και μετανάστες οικοδόμους σε πέντε βασικούς άξονες, γύρω από το επάγγελμα με μια σύγκριση πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Οι άξονες αυτοί είναι οι εξής: οι ευκαιρίες εργασίας, τα κοινωνικά δίκτυα, η καριέρα, οι δεξιότητες και οι οικονομικοί παράγοντες.

Πίνακας 9. Οι συνθήκες στο επάγγελμα πριν την κρίση

Προ Κρίσης (μέχρι το 2008)	Γηγενείς Οικοδόμοι	Μετανάστες Οικοδόμοι
Ευκαιρίες εργασίας	Επιλέγουν την οικοδομή ως επάγγελμα με καλύτερους μισθούς και ευκαιρίες ανέλιξης, σε σύγκριση με άλλα χειρωνακτικά επαγγέλματα.	Σπρώχνονται στον κατασκευαστικό κλάδο ως βοηθοί εργάτες.
Κοινωνικά δίκτυα	Γνωριμίες, διασυνδέσεις και συγγενικά πρόσωπα τους εξασφαλίζουν εργασία.	Ηθική εξάρτηση από ντόπιους εργολάβους και μηχανικούς (πατρωνία).
Καριέρα	Ανέρχονται άμεσα στην ιεραρχία της οικοδομής.	Μένουν χρόνια σε ανειδίκευτα πόστα.

	Γίνονται τεχνίτες και μάστορες μέσω της μαθητείας.	Σύνδεση της εθνότητας με το επάγγελμα. Πλανόδιες εργασίες και περιστασιακές δουλειές.
Δεξιότητες	Βελτιώνουν τη θέση τους στο επάγγελμα, μέσω της απόκτησης δεξιοτήτων.	Ο διαχωρισμός τους στην εργασία γίνεται με βάση την εθνικότητα και όχι τις δεξιότητες.
Οικονομικοί Παράγοντες	Καλύτεροι μισθοί, και ασφάλιση.	Μεγαλύτεροι μισθοί σε σχέση με άλλες ανειδίκευτες εργασίες.

Πίνακας 10. Οι συνθήκες στο επάγγελμα μέσα την κρίση

Κρίση (2008-σήμερα)	Γηγενείς Οικοδόμοι	Μετανάστες Οικοδόμοι
Ευκαιρίες εργασίας	Καταφεύγουν σε μερεμέτια και ανακαινίσεις κτιρίων.	Παίρνουν μικρότερο μερίδιο από τις ήδη συρρικνωμένες ευκαιρίες εργασίας. Καταφεύγουν εκ νέου στη μετανάστευση.
Κοινωνικά δίκτυα	Καλύτερα ανεπίσημα δίκτυα για την εύρεση εργασίας.	Στόμα με στόμα διασυνδέσεις με άλλους εργάτες.
Καριέρα	Αλλάζουν ειδικότητες για να παραμείνουν στο επάγγελμα. Μεταπηδούν στα συναφή επαγγέλματα.	Αναγκάζονται να αποδεχθούν εκ νέου ανειδίκευτες εργασίες (μετακομίσεις, διανομές, κηπουρική).
Δεξιότητες	Προσπαθούν να μάθουν νέες δεξιότητες για να παραμείνουν στο επάγγελμα.	Χάνουν τις δεξιότητές τους. Επιστρέφουν στις προ-κρίσης εξαρτήσεις της εργασίας.
Οικονομικοί Παράγοντες	Μικρότεροι μισθοί, ανασφάλιστη εργασία, παράνομη εργασία.	Μικρότεροι μισθοί, ανασφάλιστη εργασία, παράνομη εργασία.

Μέσα από τους Πίνακες 9 και 10, παρατηρούμε πως η περίοδος της κρίσης, έφερε τις δυο διαφορετικές εθνοτικές ομάδες σε δυσχερή θέση, όσον αφορά τις ευκαιρίες εργασίας, τις δεξιότητες, τις προοπτικές καριέρας και τους οικονομικούς παράγοντες. Ενώ μέχρι το 2008 οι οικοδόμοι μπορούσαν να ανελιχθούν και να γίνουν ειδικευμένοι τεχνίτες, η κρίση σταματάει αυτή τη διαδικασία εξέλιξης και πλέον στο προσκήνιο έρχονται τακτικές επιβίωσης και όχι απόκτησης δεξιοτήτων και επιπλέον χρημάτων μέσα από την εργασία.

Επίσης, η οικονομική κρίση ανάγκασε μεγάλο μέρος του εργαζόμενου πληθυσμού να αλλάξει δουλειά, να μεταναστεύσει εκ νέου ή να αλλάξει ειδικότητα. Αυτές οι συνιστώσες ισχύουν εξίσου και για Έλληνες και για Αλβανούς οικοδόμους και αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι όσον αφορά την ενδο- επαγγελματική τους στρωμάτωση, η οποία διέφερε στα χρόνια πριν την οικονομική κρίση, αλλά πλέον οι εργαζόμενοι στον κατασκευαστικό κλάδο, δείχνουν να συσσωρεύονται στο ίδιο κομμάτι του πυθμένα της επαγγελματικής κλίμακας.

Σίγουρα, η διαδικασία αυτή είναι κάτι το οποίο έχουν ήδη βιώσει ξανά οι Αλβανοί οικοδόμοι και φυσικά οι δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν, όπως είδαμε και στο πρώτο κομμάτι της ανάλυσης ήταν πολύ περισσότερα. Οι μετανάστες ερχόντουσαν ως ξένοι σε μια χώρα για να εργαστούν και είναι ενδιαφέρον να δούμε περίπου 30 χρόνια μετά, γιατί αυτοί οι διαχωρισμοί παραμένουν και παρόλο που οι συγκεκριμένοι εργάτες απέκτησαν πολλές δεξιότητες σε αυτό το επάγγελμα. Τώρα δεν μπορούν να τις εξασκήσουν και είναι αναγκασμένοι για να βρουν δουλειά, να αντιμετωπίσουν ξανά τις συνθήκες ανασφάλειας και αγωνίας που αντιμετώπισαν και την πρώτη φορά που ήρθαν στην Ελλάδα ως μετανάστες.

Ε, ο κόσμος έβλεπε ως πούμε ότι δεν υπάρχουνε δουλειές και σε εκμεταλλευότανε ξέρω εγώ ο άλλος. Πήγαινα ως πούμε εγώ π.χ. και έλεγα ότι θέλω 10 και μου έλεγε τι 10; Τώρα δεν υπάρχει δουλειά, θα σου δώσω 2 έλεγε ο άλλος. Υπάρχουν και αυτά (Αρινάλντο Ρ.- 48 ετών).

Παρόλο που οι εργάτες αυτοί, έμαθαν την τέχνη του οικοδόμου, αγόρασαν σπίτια και βρήκαν μόνιμη κατοικία στην Ελλάδα, στη σημερινή εποχή φαίνεται να αντιμετωπίζουν προβλήματα παρόμοια με την προ 30ετίας κατάστασή τους. Οι διαθέσιμες δουλειές μειώθηκαν, με αποτέλεσμα οι εργαζόμενοι να εγκλωβίζονται σε ένα επάγγελμα το οποίο δεν μπορούν πλέον να εξασκήσουν, ενώ η εντατικοποίηση και η επισφάλεια στην εργασία τους, φέρνει προβλήματα στην καθημερινότητα και τη ζωή τους στο σπίτι και την οικογένεια τους.

Οι περισσότερες ώρες δουλειάς και δεν μιλάει κανένας να πει πήγε 15.00 η ώρα πρέπει να φύγουμε ή καμιά υπερωρία αν θα πάρουν. Δεν τολμάς να το πεις, φοβάσαι, όχι εγώ, γενικά φοβάται ο εργάτης (Εντιόν Σ.- 55 ετών).

Είναι πιο έντονη η εργασία. Πολύ πιο έντονη. Υπάρχει πάρα πολλή πίεση, που αυτό σου λέει για να βγω, το έχω πάρει φθηνά, έχουμε κρίση, την πήρα λίγο πιο φθηνά τη δουλειά. Βιαστείτε λίγο παραπάνω να βγάλω τη δουλειά εγώ. Εκεί που δεν σου μίλαγε παλιά, τώρα σε πιέζει περισσότερο. Για να τελειώσει πιο γρήγορα και να πάρει περισσότερα λεφτά. Όσο πιο γρήγορα θα το τελειώσει, θα είναι περισσότερα τα κέρδη του. Λογικό είναι. Για αυτό το κάνει, δεν το κάνει για άλλο λόγο (Ενέα Μ.- 50 ετών).

Οι ίδιες συνθήκες φυσικά επικρατούν πλέον και για τους Έλληνες οικοδόμους. Ο Περικλής Ν., υποστήριξε πως μπορεί κάποιος να έχει ανοδική κινητικότητα στο επάγγελμα αυτό, αλλά η αδυναμία εύρεσης εργασίας, η συρρίκνωση του κλάδου και η μείωση των μισθών, εγκλωβίζει τον εργαζόμενο και τον αναγκάζει να αποδεχθεί μια εντατικοποιημένη εργασία.

Ε, στη δουλειά είναι... Κυρίως αυτό δηλαδή έχουν ανέβει οι απαιτήσεις και σε δουλειά δηλαδή μονίμως παραπάνω θα ζητάνε ας πούμε στο τι δουλειά θα βγάλεις αυτά, τα οικονομικά προς τα κάτω είναι, τα ωράρια και οι υπερωρίες όταν έχουνε πίεση στη δουλειά κι αυτά θέλουν, σε πιέζουν να κάτσεις υπερωρία, που δεν την πληρώνεσαι και καλά κιόλας (Περικλής Ν.- 46 ετών).

Η κρίση αυτή πέρασε, άφησε πίσω της συντριμμία στην οικογένεια του οικοδόμου. Τον υποχρέωσε να αλλάξει επάγγελμα, τον υποχρέωσε να μάθει κι άλλες ειδικότητες προκειμένου να επιβιώσει όπως είπα και πριν στην οικοδομή. Έτσι; Και τον υποχρέωσε να δουλεύει και χωρίς ένσημο ή με μη βαρέο ένσημο, με χαμηλό μεροκάματο (Μιχάλης Σ.- 41 ετών).

Στην οικοδομή δεν νιώθεις ασφάλης. Νιώθεις ανασφάλεια. Γιατί δεν ξέρεις την επόμενη μέρα και τον επόμενο μήνα, αν θα έχεις δουλειά. Είχες κλείσει μια δουλειά, αλλά τον επόμενο μήνα; Κατάλαβες; Είναι ελεύθερο επάγγελμα. Ψάχνεις για δουλειά. Το ψάχνεις. Δεν είναι έτσι... Έχεις την αβεβαιότητα του αύριο. Δεν έχεις κάτι σίγουρο. Αυτό λοιπόν σου δημιουργεί ανασφάλεια. Κατάλαβες; Και είσαι με το άγχος συνέχεια. Για αυτό σου λέω ότι αν ξεκίναγα σήμερα, θα διάλεγα κάτι άλλο. Πιο σταθερό και πιο μόνιμο (Σταύρος Σ.- 64 ετών).

Η κρίση έφερε την όξυνση των αντιθέσεων και των ανταγωνισμών μέσα στο επάγγελμα. Πλέον δεν υπάρχει η «εύκολη δουλειά», ενώ όσοι παραμένουν στο επάγγελμα, είναι αναγκασμένοι να δουλεύουν με επισφαλείς συνθήκες εργασίας.

Μέσα από μαρτυρίες, μας δίνονται οι αλλαγές στις διαδικασίες της εργασίας και της παραγωγής του εργατικού δυναμικού στην περίοδο της οικονομικής κρίσης. Η σύγκρουση μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, αλλά και ο διαχωρισμός του εργατικού δυναμικού, είναι εξίσου ορατά στην περίπτωση που εξετάζουμε. Παρατηρούμε ότι αυξάνεται ο ανταγωνισμός για την κάλυψη μιας θέσης εργασίας, στην προκειμένη περίπτωση μεταξύ των Ελλήνων και Αλβανών οικοδόμων.

Συμπεράσματα

Αντικείμενο της διατριβής ήταν η διερεύνηση των μοτίβων και των διαδικασιών ενδο-επαγγελματικής κοινωνικής στρωμάτωσης μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών οικοδόμων και πως οι διαχωρισμοί και οι εργασιακές συνήθειες μεταβάλλονται μέσα στην οικονομική κρίση. Σκοπός ήταν να αναδείξει μέσα από μια συγκριτική μελέτη, τι συμβαίνει μεταξύ μεταναστευτικού και ντόπιου εργατικού δυναμικού μέσα στην οικονομική κρίση που διανύουμε. Μέσα από τη μελέτη μας στο επάγγελμα του οικοδόμου, επιχειρήσαμε να εξετάσουμε τις μεταβολές εντός ενός επαγγέλματος για δυο διαφορετικές εθνοτικές ομάδες.

Συγκεκριμένα, η έρευνα επικεντρώθηκε στο πώς οι μεταβολές, επηρεάζουν την κοινωνική στρωμάτωση του ντόπιου και μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού και ποιοι νέοι συσχετισμοί δημιουργούνται ανάμεσά τους. Επίσης, το πως συσχετίζονται και αλληλεπιδρούν οι διαφορετικές εθνοτικές και επαγγελματικές ομάδες και πως ανακατασκευάζονται τα όρια στην κοινωνική στρωμάτωση μέσα σε ένα χαρακτηριστικό επάγγελμα της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, υπό αυτές τις συνθήκες.

Κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, σημειώνονται μεταβολές οικονομικής φύσεως και κοινωνικού κύρους εντός των επαγγελμάτων. Τα όρια που υπάρχουν μέσα σε ένα επάγγελμα είναι σαφώς καθορισμένα, μέσα από αυτό που ονομάζουμε επαγγελματική δομή (*occupational structure*). Μέσα δηλαδή από το πρότυπο που δημιουργείται σε μια κοινωνία από την κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά μήκος των υπαρχόντων τύπων εργασίας ή επαγγελμάτων (Watson:2005:184).

Το κοινωνικό και οικονομικό κύρος μέσα στα επαγγέλματα, δεν έχει τα χαρακτηριστικά που είχε σε προηγούμενες περιόδους και το επάγγελμα αποτελεί το μέσο για την επιβίωση των ανθρώπων και όχι για την απόκτηση κοινωνικού κύρους μέσα από αυτό. Μέσα από το επάγγελμα μπορέσαμε να εξετάσουμε στοιχεία της εργασίας, της κοινωνικής δομής, αλλά και του τρόπου οργάνωσης της κοινωνικής ζωής και τη δομή οργάνωσης πέρα από τον χώρο εργασίας.

Τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας, σε συνδυασμό με τις μειώσεις μισθών και την απώλεια του εργασιακού κύρους, οδήγησαν στην επιστροφή των εργαζομένων σε

παλιές εξαρτήσεις. Πολλοί οικοδόμοι κατέφυγαν σε απλές και ανειδίκευτες εργασίες, που έκαναν στην αρχή της καριέρας τους. Με αυτόν τον τρόπο έχασαν την εξειδίκευσή τους και αναγκάστηκαν είτε να κάνουν ξανά βοηθητικές δουλειές, είτε να μάθουν μια καινούρια τέχνη.

Ένα μεγάλο μέρος των εργαζόμενων στον κατασκευαστικό κλάδο, άλλαξε επάγγελμα ή άλλαξε ειδικότητα μέσα στην κρίση για να επιβιώσει. Τα επαγγέλματα στα οποία κατευθύνθηκαν οι οικοδόμοι, ήταν κυρίως διανομείς, εργαζόμενοι στην εστίαση, σε μεταφορικές εταιρίες, οδηγοί ταξί κ.ά. Αρκετοί οικοδόμοι, Έλληνες και Αλβανοί εξίσου μετανάστευσαν σε άλλες χώρες. Στις χώρες εκείνες, δεν έκαναν απαραίτητα οικοδομικές δουλειές για να επιβιώσουν, αν και αρκετοί συνέχισαν με το επάγγελμα αυτό και στο εξωτερικό.

Μέσα στην κρίση μεταβάλλονται τα αντικειμενικά κριτήρια μέσα από τα οποία εξετάζουμε την εργασία (υποβάθμιση της εργασίας, συνθήκες ζωής και απασχόλησης), καθώς και τα υποκειμενικά (κοινωνικό κύρος, νοσηματοδότηση αντιλήψεων-αξιών). Αυτές οι μεταβολές εντός του εργασιακού χώρου, επηρεάζουν τόσο τις κοινωνικές σχέσεις των εργαζομένων, όσο και τις αντιλήψεις τους, τις αξίες, τις συνήθειες και τις προσδοκίες τους.

Για να αναδείξουμε αυτή τη διάσταση, επικεντρώσαμε την έρευνά μας, στον τρόπο με τον οποίο ο εργαζόμενος κατανοεί τα καθήκοντα του και στο πώς ο τρόπος οργάνωσης και παραγωγής της εργασίας, επηρεάζει τις αντιλήψεις των εργαζομένων εντός και εκτός εργασιακού χώρου. Η κρίση μείωσε τις προσδοκίες και τις ευκαιρίες για εξέλιξη εντός του επαγγέλματος. Έτσι οι οικοδόμοι αναγκάστηκαν στην πορεία των ετών να δεχτούν μικρότερα μεροκάματα, ενώ πλέον έχουν καταστρατηγηθεί τα ωράρια εργασίας, οι μέρες δουλειάς, καθώς και τα καθήκοντα μέσα στο χώρο εργασίας.

Οι συγκεκριμένες συνθήκες εργασίας, έφεραν τη διάρρηξη των σχέσεων με την οικογένεια και των διασυνδέσεων με τα κοινωνικά δίκτυα. Παρατηρούμε μέσα και από την έρευνά μας, ότι πολλοί οικοδόμοι αδυνατούν να τα βγάλουν πέρα με τις καθημερινές τους ανάγκες, ενώ μαρτυρίες μας υπενθυμίζουν πως στην περίοδο της κρίσης, όταν υπήρχαν ελάχιστες δουλειές, πολλοί οικοδόμοι έπαιρναν βοήθεια από συλλογικές δράσεις των συνδικάτων και των σωματείων, όπως η συγκέντρωση τροφίμων.

Μέσα από την κρίση, αναδείχθηκαν νέες πρακτικές «μαύρης» εργασίας και απασχόλησης. Οι συγκεκριμένες τακτικές, κάνουν την εμφάνιση τους από την απώλεια των ενσήμων σε μεγάλες εταιρίες, μέχρι και την απασχόληση σε ιδιώτες χωρίς κανένα ωράριο και καμία ασφάλιση. Επίσης, η κρίση ανέδειξε νέες πρακτικές των εργοδοτών για τη μείωση του κόστους, όπως η απασχόληση παράνομου εργατικού δυναμικού προσφύγων από τα Hotspot, μαζικές προσλήψεις μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα, μεταφερόμενο εργατικό δυναμικό σε χώρες του εξωτερικού κ.ά.

Η κρίση, δυσκόλεψε την οικονομική κατάσταση για το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού και σταμάτησε η ανάγκη για τη δημιουργία νέων κατοικιών. Παράλληλα μειώθηκαν οι ανακαινίσεις σπιτιών, οι ανακατασκευές και διάφορες μικρο-εργασίες που σχετίζονται με τον κλάδο. Αυτό είχε ως συνέπεια, οι ίδιοι οι εργαζόμενοι να καταφεύγουν σε υπερωρίες και εργασίες εκτός της βασικής τους δουλειάς, για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους. Με την εκμάθηση νέων τεχνικών και ειδικοτήτων στο επάγγελμα, πολλοί οικοδόμοι προσπάθησαν να πάρουν δικές τους δουλειές σε ιδιώτες, ενώ άλλοι προσπάθησαν να εργαστούν μόνο με αυτόν τον τρόπο και αυτασφάλιση.

Η διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία αναφέρει ότι κάτω από αυτές τις συνθήκες, έχουμε την επαναφορά φυλετικών και εθνοτικών μορφών της εργασίας και της απασχόλησης, τα οποία εμφανίζονται και αντικαθιστούν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν μέχρι τότε την εργασία τους οι εργαζόμενοι με βάση τα καθήκοντα, τα προσόντα και την αξία τους στην κοινωνία. Επομένως, διακρίνουμε πως με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, επαναφέρονται νέες μορφές διαχωρισμού του εργατικού δυναμικού, νέος καθορισμός των ορίων στην κοινωνική στρωμάτωση.

Είναι σημαντικό να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο γίνονται αυτές οι μεταβολές και μάλιστα στις κοινωνικές ομάδες των μεταναστών, οι οποίες είναι και οι πρώτες που αντιμετωπίζουν αυτές τις αλλαγές, ώστε να αναδειχθεί ποιοι καινούργιοι διαχωρισμοί δημιουργούνται και ποιες επιπτώσεις υπάρχουν στο ξένο εργατικό δυναμικό. Με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, επαναφέρονται νέες μορφές διαχωρισμού του εργατικού δυναμικού, νέος καθορισμός των ορίων στην κοινωνική στρωμάτωση.

Σημαντικό ρόλο παίζουν ακόμα περισσότερο φυλετικά και εθνοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία παγιδεύουν τους μετανάστες στην υπηρετικότητα και εμποδίζουν την επαγγελματική τους κινητικότητα. Αυτό συμβαίνει γιατί εργαζόμενοι οι οποίοι είχαν αποκτήσει τα απαραίτητα εφόδια μέσω της εκπαίδευσης για την απόκτηση μιας εργασίας, δεν μπορούν πλέον να βρουν την αντίστοιχη απασχόληση και συνεπώς οδηγούνται στην αναζήτηση άλλων επαγγελμάτων στη βάση της επαγγελματικής κλίμακας.

Παρατηρούμε πως μέσα στην κρίση οι οικοδόμοι είναι αδύνατον να βρουν ασφαλή και μόνιμη εργασία. Αυτό φέρνει τη σταθεροποίηση των διακρίσεων στην εργασία και θεσμοθέτηση ταξικών και εθνικών διαχωρισμών. Άτομα διαφορετικών ομάδων και στρωμάτων, πλέον βρίσκονται στα ίδια χαμηλού στάτους κοινωνικά στρώματα. Η κρίση οδήγησε στη συσσώρευση ενός μεγάλου μέρους του εργατικού δυναμικού στον πυθμένα της επαγγελματικής κλίμακας και αυτό έφερε ανταγωνισμούς για την εύρεση των ήδη μειωμένων ευκαιριών εργασίας.

Σε παρόμοιες περιόδους οικονομικής κρίσης, αναδεικνύονται όσον αφορά τους μετανάστες, εθνοτικές, φυλετικές και άλλες προκαταλήψεις μέσα στα επαγγέλματα. Παρατηρούμε πως οι νέες μεταναστευτικές ομάδες ή ακόμα και Αλβανοί μετανάστες μικρής ηλικίας που δεν γνωρίζουν κάποια τέχνη και είναι ανειδίκευτοι εργάτες, γίνονται στόχος ακραίας εκμετάλλευσης και ρατσιστικών συμπεριφορών.

Ο κοινωνικός αντίκτυπος των παραπάνω είναι η καθιέρωση νέων κριτηρίων για την εργασία ή τις κατανομές θέσεων εργασίας και ένα νέο σύνολο σχέσεων που δημιουργήθηκαν μεταξύ των Ελλήνων και των μεταναστών εργαζομένων στον ίδιο τύπο εργασίας. Η ανάλυση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, της καθημερινότητας, των σχέσεων στη γειτονιά και στο επάγγελμα, ήταν στοιχεία τα οποία απασχόλησαν την παρούσα έρευνα. Επιχειρήσαμε να καταγράψουμε τη ζωή και την προσπάθεια διαβίωσης μέσα στην κρίση, δίνοντας μέσα από μια μελέτη περίπτωσης, στοιχεία και ώθηση για περαιτέρω ανάλυση και εμβάθυνση.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Άλεν Τ. (2004) *Η νεωτερικότητα σήμερα*, Αθήνα, Σαββάλας

Αλεξιάτος Γ. (2015) *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα- Από την πρώτη συγκρότηση στους ταξικούς αγώνες του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Κουκκίδα

Βαΐου Ν. και Χατζημιχάλης (1997) *Με τη Ραπτομηχανή στην Κουζίνα και τους Πολωνούς στους Αγρούς: Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη εργασία*, Αθήνα, Εξάντας

Βασιλικού Κ. (2007) *Γυναικεία Μετανάστευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα- Μια βιογραφική έρευνα για τις οικιακές βοηθούς από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών- Γραφείο Διεθνών και Συνταγματικών Θεσμών

Γαλατά Π.Β. και Πούλου Ε. (2020) «Εργασία και απασχόληση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού κατά την περίοδο της κρίσης», σελ. 111-170, στο Ψημμένος Ι. (επιμ.) *Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό- σχέσεις, αντιλήψεις, δράσεις*, Αθήνα, Παπαζήσης

Γεωργούλας Σ. (2001) «Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της», σελ. 199-227, στο Μαρβάκης Α. κ.ά. (επιμ.) *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Γκίκας Α. (2013) *Από την πείρα του κινήματος των οικοδόμων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή

Γκούτος Χ. (1985) *Εργασιακές σχέσεις των οικοδόμων στη χερσαία Ελλάδα μετά το 1800 (Συμβολή στην ιστορία του ελληνικού εργατικού δικαίου)*, Αθήνα, Διδακτορική Διατριβή

Grawtz M., Brimo A. and Jahoda M. (2000) *Εισαγωγή στην μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, Αθήνα, Gutenberg

Γρηγορογιάννης Α. (1980) *Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα- Νεοαποικισμός- Ληστοκρατία- Πετρέλαιο*, Αθήνα, Αστέρι

Ιωαννίδης Α, Παπαθεοδώρου Χ και Σούφτας Χ. (2012) *Εργαζόμενοι και όμως φτωχοί- Διαστάσεις της φτώχειας των εργαζομένων στην Ελλάδα*, Επιστημονικές Εκθέσεις, Αθήνα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ

Jahoda M., Lazarsfeld P., Zeisel H., Ναγόπουλος Ν. (επιμ.) (2020) *Οι άνεργοι του Marienthal- Μια κοινωνιογραφική μελέτη για τις επιπτώσεις της μακροχρόνιας ανεργίας*, Αθήνα, Προπομπός

Κασιμάτη Κ. (1992) *Πόντιοι Μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση- Κοινωνική και Οικονομική τους ένταξη*, Αθήνα, Γ.Γ. Απόδημου Ελληνισμού-ΚΕΚΜΟΚΟΠ

Κασιμάτη Κ. (2004) *Δομές και Ροές- Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας*, Αθήνα, Gutenberg

Κασιμάτη Κ. και Ψημμένος Ι. (2004) «Οργανωτική κουλτούρα και κοινωνικός αποκλεισμός», σελ. 439-482, στο Πετμεζίδου Μ. και Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.) *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας

Κασιμάτη Κ. και Μουσούρου Λ. (2007) *Φύλο και μετανάστευση: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρική διερεύνηση, τόμος 1*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα, Gutenberg

Κασιμάτη Κ. (2014) *Σμύρνη: Τα Μείζονα Κύθηρα (18ος-20ός αιώνας)*, Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα, Gutenberg

Κασιμάτη Κ. (2018) *Κυθήριοι στη Ρουμανία (Βραΐλα) και την Κωνσταντινούπολη (18ος-20ός αιώνας)*, Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα, Gutenberg

Κασιμάτη Κ. (2019) *Η Αλεξάνδρεια των Κυθηρίων (18ος-20ός αιώνας)*, Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα, Gutenberg

Κατσαρλινός Γ. (1989) *Οικοδόμοι 1960-1980*, Αθήνα, Έκδοση του Περιοδικού Ενότητα

Κούζας Γ. (2017) «Επιβιώνοντας κάθε μέρα στους δρόμους της πόλης: στρατηγικές επιβίωσης και καθημερινότητα των ρακοσυλλεκτών της Αθήνας μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις τους», σελ. 231-259, στο Κωνσταντοπούλου Χ. (επιμ.) *Αφηγήσεις της Κρίσης- Μύθοι και Πραγματικότητες της σύγχρονης κοινωνίας*, Αθήνα, Παπαζήσης

- Κουζής Γ. (2001) *Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση- Ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας*, Σειρά Μελέτες, Αθήνα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ
- Κυριαζή Ν. (1999) *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική και Επισκόπηση των Μεθόδων και Τεχνικών*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Κωνσταντοπούλου Χ. (επιμ.) *Αφηγήσεις της Κρίσης- Μύθοι και Πραγματικότητες της σύγχρονης κοινωνίας*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Λαζαρέσκου Ν. (2015) *Οι μεταβολές στην εξέλιξη και στην κατανόηση της σταδιοδρομίας από τις Ρουμάνες μετανάστριες. Από τις εργασίες στη Ρουμανία στις υπηρεσίες καθαρισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Λαμπριανίδης Λ. και Λυμπεράκη Α. (2001) *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη- Διαδρομές ενημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής
- Λαμπροπούλου Δ. (2009) *Οικοδόμοι- Οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα 1950-1967*, Αθήνα, Βιβλιόραμα
- Λιάκος Α. (2016) *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου- Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα, Νεφέλη
- Λιανός Θ. (2003) *Σύγχρονη Μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική Διερεύνηση- Μελέτες 51*, ΚΕΠΕ
- Λυδάκη Α. (2010) *Η κατανόηση του “άλλου” στην ποιοτική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση*, στο Πούρκος Μ. Α. και Δαφέρμος Μ. (επιμ.) *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*, Αθήνα, Τόπος
- Μαντζουράνης Γ. (1974) *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία*, Αθήνα, Gutenberg
- Martin O., Αθανασιάδης Η. (επιμ.) (2008) *Η Ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων*, Αθήνα, Τόπος
- Μήνη Π., Γεωργιάδη Κ., Πιπινιά Ι., Σταυρακοπούλου Α. (επιμ.) (2020) *Υπηρέτριες και Υπηρέτες- Ιστορικά υποκείμενα και καλλιτεχνικές αναπαραστάσεις στον ελληνόφωνο χώρο (19^{ος}- 21^{ος} αιώνας)*, Αθήνα, Παπαζήσης

Mills C.W. (1970) *Οι Χαρτογιακάδες- Η νέα μεσαιά αμερικάνικη τάξη*, Αθήνα, Κάλβος

Mills C.W. (1985) *Η Κοινωνιολογική Φαντασία*, Αθήνα, Παπαζήσης

Μουσούρου Λ. (2000) *Από τους Γκασταρμπάιτερ στο πνεύμα του Σένγκεν*, Αθήνα, Gutenberg

Μουσούρου Λ. (2003) *Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Αθήνα, Gutenberg

Μπάγκαβος Χ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.) (2006) *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg

Μπάδα Κ. και Αργυρού Ε. (2013) «Η κοινωνία και ο πολιτισμός της «υποτιμημένης» εργασίας: Από την ψυχοθυγατέρα, τη δουλεύτρα, την υπηρέτρια και τη γυναίκα στην αλλοδαπή οικιακή βοηθό», σελ. 89-112, στο Ψημμένος Ι. (επιμ.) *Εργασία και κοινωνικές ανισότητες- Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια

Μπέλλας Κ., Ροζάκου Κ. (2012) «Η έμμισθη οικιακή εργασία μεταναστριών: όψεις κοινωνικής ένταξης στην Ελλάδα της κρίσης», σελ. 443-481, στο Μπέλλας Χ.Φ. (επιμ.) *Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης*, Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μωυσίδης Α. και Παπαδοπούλου Δ. (2011) *Η Κοινωνική Ενσωμάτωση των Μεταναστών στην Ελλάδα-Εργασία, εκπαίδευση, ταυτότητες*, Αθήνα, Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη

Ξυπολυτάς Ν. (2013) *Εσωτερική οικιακή εργασία: Η συμβολή της οικογένειας και των σχέσεων αλληλεγγύης στην αναπαραγωγή της εργασίας*, Αθήνα, Παπαζήσης

Ομάδα Μελέτης (1975) *Οι οικοδόμοι και η οικοδομή στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδοτική Ομάδα Εργασία

Οργουελ Τ. (2004) *Ο δρόμος προς την αποβάθρα του Γουίγκαν*, Αθήνα, Κάκτος

Παπαγεωργίου Β. (2011) *Από την Αλβανία στην Ελλάδα- Τόπος και ταυτότητα, διαπολιτισμικότητα και ενσωμάτωση: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής εμπειρίας*, Αθήνα, Νήσος

Παπαδοπούλου Δ. (2004) «Η φύση του κοινωνικού αποκλεισμού στην ελληνική κοινωνία», σελ. 367-398, στο Πετμεζίδου Μ. και Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.) *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας

Παπαθεοδώρου Χ. και Δαφέρμος Γ. (2010) *Διαστάσεις της φτώχειας και της αποστέρησης των εργαζομένων στην Ελλάδα και την Αττική*, Αθήνα, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής

Paratheodorou C. and Missos V. (2013) *Ανισότητα, φτώχεια και οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ε.Ε.* [Inequality, poverty and economic crisis in Greece and the E.U.]. Report 9, Athens, INE–GSEE

Παπαταξιάρχης Ε., Τοπάλη Π. και Αθανασοπούλου Α. (2009) *Κόσμοι της Οικιακής Εργασίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια

Πετμεζίδου Μ. και Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.) (2004) *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας

Πετράκη Γ. (1996) *Κοινωνικοί Συσχετισμοί και Εργοδοτικές Πολιτικές Διαχείρισης και Ελέγχου της Εργασίας (1950-1993)*, Αθήνα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ

Πετράκη Γ. (2002) *Από το χωράφι στο εργοστάσιο: Η διαμόρφωση του βιομηχανικού προλεταριάτου στο σύγχρονο Λαύριο*, Αθήνα, Τυπωθήτω

Πετράκη Γ. (2003) «Υποθέσεις εργασίας για τις ταξικές αναδιαρθρώσεις στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία», στο Κονιόρδος/ Μαράτου-Αλιμπράντη/ Παναγιωτοπούλου (επιμ.), *Κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα: Εργασία, Οικογένεια, Παρέκκλιση*, Αθήνα, ΕΚΚΕ

Πετράκη Γ. (2005) *Μια στατιστική εικόνα της εξέλιξης της εργατικής τάξης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Πλάμμερ Κ. (2000) *Τεκμήρια Ζωής-Εισαγωγή στα Προβλήματα και τη Βιβλιογραφία μιας Ανθρωπιστικής Μεθόδου*, Αθήνα, Gutenberg

Πούρκος Μ. Α. και Δαφέρμος Μ. (επιμ.) (2010) *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*, Αθήνα, Τόπος

- Ροδάκης Π. (1975) *Τάξεις και Στρώματα στην Νεοελληνική Κοινωνία*, Αθήνα, Μυκίνα
- Savage M. και Warde A., Ψημμένος Ι. (επιμ.) (2005) *Αστική Κοινωνιολογία, Καπιταλισμός και Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Smelser N.J., Πουρής Χ. (επιμ.) (1974) *Κοινωνιολογία του Οικονομικού Βίου*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Σταβέρης Η. (2003) *Οικοδόμοι- Ηρωικοί αγώνες μιας 7ετίας 1960-1967*, Αθήνα, Παρασκήνιο
- Τάτσης Ν. και Θανοπούλου Μ. (επιμ.) (2009) *Η Κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου: Οι απαρχές μιας ερευνητικής παράδοσης*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Τριανταφυλλίδης Μ. (1952) *Οι Έλληνες της Αμερικής- Μια ομιλία*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών
- Χαντζαρούλα Π. (2012) *Σμιλεύοντας την υποταγή- Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Ψημμένος Ι. (1994) *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια-Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Ψημμένος Ι. (1999) *Μετανάστευση και εργασία στην Ευρώπη: η δημιουργία νέων κοινωνικών χώρων*, Αθήνα, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής
- Watson T. J., Ψημμένος Ι. (επιμ.) (2005) *Κοινωνιολογία, Εργασία και Βιομηχανία*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια
- Ψημμένος Ι. και Σκαμνάκης Χ. (2008) *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία- Η Περίπτωση των Γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, Αθήνα, Παπαζήσης
- Ψημμένος Ι. (επιμ.) (2013) *Εργασία και κοινωνικές ανισότητες- Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια
- Ψημμένος Ι. (επιμ.) (2017) *Οι κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στον μεταναστευτικό πληθυσμό: Εργαζόμενοι στην οικιακή εργασία και την οικοδομή*, Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ

Ψημμένος Ι. (επιμ.) (2020) *Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό: σχέσεις, αντιλήψεις, δράσεις*, Αθήνα, Παπαζήσης

Ψημμένος Ι. (2020) «Η μετανάστρια οικιακή εργάτρια στην περίοδο της κρίσης», σελ. 117-136, στο Μήνη Π., Γεωργιάδη Κ., Πιπινιά Ι., Σταυρακοπούλου Α. (επιμ.) *Υπηρέτριες και Υπηρέτες- Ιστορικά υποκείμενα και καλλιτεχνικές αναπαραστάσεις στον ελληνόφωνο χώρο (19^{ος}-21^{ος} αιώνας)*, Αθήνα, Παπαζήσης

Ψημμένος Ι. (2020) «Κοινωνική στρωμάτωση και μεταναστευτικό εργατικό Δυναμικό», σελ. 49-78, στο Ψημμένος Ι. (επιμ.) *Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό: σχέσεις, αντιλήψεις, δράσεις*, Αθήνα, Παπαζήσης

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Abercrombie N. and Warde A. with Soothill K., Urry J. and Walby S. (1988) *Contemporary British Society- A New Introduction to Sociology*, Cambridge, Polity Press

Abercrombie N. and Warde A. (1992) *Social Change in Contemporary Britain*, Cambridge, Polity Press

Anderson N. (1923)(2014) *The Hobo- The Sociology of the Homeless Man*, Mansfield, Martino Publishing

Armstrong K. and Beynon H. (1977): *Hello, are you Working? - Memories of the thirties in the North-East of England*, Newcastle, Strong Words

Austrin T. (1980) “The Lump in the United Kingdom Construction Industry” in Nichols T. *Capital and Labour- Studies in the Capitalist Labour Process*, Glasgow, Fontana Paperbacks, pp. 302-315

Bada K. and Hantzaroula P. (2017) “Family Strategies, Work, and Welfare Policies toward Waged Domestic Labor” in Psimmenos I. (ed.) *Unveiling domestic work in times of crisis*, Journal of Modern Greek Studies, Special Section, vol. 35, no 1, Johns Hopkins University Press, pp. 17-41

Barber B. (1957) *Social Stratification- A Comparative Analysis of Structure and Process*, New York, Harcourt Brace and World

Beeghley L. (2000) *The Structure of Social Stratification in the United States*, Boston, Allyn and Bacon

Berg S. (1988) ‘Snowball sampling’ in Kotz S. and Johnson N. L. (Eds.) *Encyclopaedia of Statistical Sciences* Vol. 8., New York, Wiley Press

Berger J. and Mohr J. (1975) *A Seventh Man*, London, Penguin Books

Bertaux D. (ed.) (1981) *Biography and Society*, London, SAGE Publications

Beynon H. (1975) *Working for Ford*, Wakefield, EP Publishing

Beynon H. and Blackburn R.M. (1972) *Perceptions of Work- Variations within a Factory*, London, Cambridge University Press

- Beynon H. (1992) "The End of the Industrial Worker?" in Abercrombie N. and Warde A. *Social Change in Contemporary Britain*, Cambridge, Polity Press, pp. 167-183
- Bilton T. et al. (2002) *Introductory Sociology*, London, Palgrave Macmillan
- Blau P. M. and Duncan O. D. (1967) *The American Occupational Structure*, New York, Wiley Press
- Blumer H. (1986) *Symbolic Interactionism- Perspective and Method*, Los Angeles, University of California Press
- Böhning W.R. (1972) *The Migration of Workers in the United Kingdom and the European Community*, London, Oxford University Press
- Booth C. (1902)(2012) *Life and Labour of the People in London: The City of London and the West End*, London, Macmillan
- Bott E. (1971) *Family and Social Network*, London, Tavistock Publications
- Braverman H. (1974) *Labor and Monopoly Capital- The Degradation of Work in the Twentieth Century*, New York, Monthly Review Press
- Brown R. (1997) *The Changing Shape of Work*, London, Macmillan
- Brown R. (1999) "The challenge of the work of the future for the social sciences of work- A view from Britain", pp. 1-18 in Castillo J.J. (ed.) *El Trabajo del Futuro (The Work of the Future)*, Madrid, Editorial Complutense
- Brown R. and Brannen P. *Social relations and social perspectives amongst shipbuilding workers- A preliminary statement: Part One*, Sociology, Vol. 4, No 1 (Jan., 1970), pp. 71-84
- Castells M. (1977) *The Urban Question- A Marxist Approach*, London, Edward Arnold Publishers
- Castles S., Booth H. and Wallace T. (1984) *Here for Good-Western Europe's New Ethnic Minorities*, London, Pluto Press
- Castles S. and Kosack G. (1985) *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, London, Oxford University Press

- Castles S. and Miller M. (2009) *The Age of Migration- International Population Movements in the Modern World*, New York, Guilford
- Chin R. (2007) *The Guest Worker Question in Postwar Germany*, New York, Cambridge University Press
- Cohen R. (1988) *The New Helots- Migrants in the International Division of Labour*, Aldershot, Gower
- Cornelius W. (1982) 'Interviewing undocumented migrants: Methodological reflections based on fieldwork in Mexico and the US', *International Migration Review* 16 (2): 378-411
- Coser L. and Rosenberg B. (1982) *Sociological Theory- A Book of Readings*, New York, Macmillan
- Cousins C. (1999) *Society, Work and Welfare in Europe*, London, Macmillan
- Cousins J. and Brown R. (1975) "Patterns of Paradox: Shipbuilding Workers' Images of Society", in Bulmer M. (ed.) *Working-class Images of Society*, London, Routledge
- Coxon A.P.M., Davies P. with Jones C. (1986) *Images of Social Stratification- Occupational Structures and Class*, London, SAGE Publications
- Cressey P. (1932)(2008) *The Taxi-Dance Hall- A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life*, Chicago, University of Chicago Press
- Crompton R. (1998) *Class and Stratification- An Introduction to Current Debates*, Cambridge, Polity
- Daly F. (2002) "Migrant Workers in the Construction Industry: The Experience of Tunisians in Modena" in Fenton S. and Bradley H. (eds.) *Ethnicity and Economy- 'Race and Class' Revisited*, London, Palgrave Macmillan
- Davis K. and Moore W.E. *Some Principles of Stratification*, *American Sociological Review*, vol. 10, No. 2, 1944 Annual Meeting Papers (Apr., 1945), pp. 242-249
- Dedoussopoulos A. (2014) "Greece Revisited" In *The Governance of Policy Reforms in Southern Europe and Ireland*, edited by K. Papadakis and Y. Ghellab, 63–86, Geneva, International Labour Office

- Dedoussopoulos A., Aranitou V., Koutentakis F., and Maropoulou M. (2013) "Assessing the Impact of the Memoranda on Greek Market and Labour Relations", Working Paper No. 53, International Labour Organization. Accessed 2 December 2014
- Denzin N. (1989) *Interpretive Biography: Qualitative Research Methods*, London, SAGE Publications
- Dennis N., Henriques F., and Slaughter C. (1969) *Coal is our Life- An analysis of a Yorkshire mining community*, London, Tavistock
- Du Bois W.E.B. (1899)(1996) *The Philadelphia Negro- A Social Study*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press
- Du Bois W.E.B. (2003) *Darkwater- Voices from within the Veil*, New York, Humanity
- Du Bois W.E.B. (2012) *Returning Soldier-The crisis*, New York, Henry Holt Publications
- Durkheim E. (1984) *The Division of Labour in Society*, New York, Free Press
- Düvell F. (2006) *Illegal Immigration in Europe- Beyond Control?*, London, Palgrave Macmillan
- Elder H.G. (1999) *Children of the Great Depression- Social Change in Life Experience*, Boulder, Westview Press
- Eldridge J.T. (1972) *Max Weber: The Interpretation of Social Reality*, Exeter, Nelson's University
- Engels F. (2012) *The Condition of the Working-Class in England in 1844*, Milton Keynes, Lightning Source
- Eysenck H.J. *Social Attitude and Social Class*, The British Journal of Sociology, vol. 1, No. 1 (Mar., 1950), pp. 56-66
- Fenton S. and Bradley H. (2002) *Ethnicity and Economy- 'Race and Class' Revisited*, London, Palgrave Macmillan

- Fouskas T. (2014) *Nigerian Immigrants in Greece: Low-Status Work, Community & Decollectivization*, New York, Nova Science Publishers
- Gans H. (1962) *The Urban Villagers- Group and Class in the Life of Italian-Americans*, New York, Free Press
- Germidis D. (1974) *Labour conditions and industrial relations in the building industry in Mexico*, Development Centre Studies, Employment Series No.11, Paris, OECD Publications
- Glass D.V. (1954) *Social Mobility in Britain*, London, Routledge and Kegan Paul
- Goffman E. (1990) *Stigma- Notes on the Management of Spoiled Identity*, St. Ives, Penguin Books
- Goldthorpe H.J., Lockwood D., Bechhofer F., and Platt J. (1969) *The affluent worker in the class structure*, London, Cambridge University Press
- Goldthorpe H.J. (1972) "Social Stratification in Industrial Society" in Thompson K. and Tunstall J. *Sociological Perspectives-Selected Readings*, London, Penguin Books
- Griffiths P., Gossop M., Powis B. and Strang J. (1993) "Reaching hidden populations of drug users by privileged access interviewers: methodological and practical issues", στο *Addiction*, vol. 88: 1617-1626, Wiley Online Library
- Gutman H. (1987) *Power and Culture- Essays on the American Working Class*, New York, Pantheon Books
- Heath A. (1981) *Social Mobility*, Glasgow, Fontana Paperbacks
- Hobsbawm E.J. (1984) *Worlds of Labour- Further Studies in the History of Labour*, London, Weidenfeld and Nicolson
- Hughes E. (1958) *Men and their Work*, New York, Free Press
- ILO (1959) *International Migration of Labour in the Construction Industry*, Geneva, International Labour Organisation (sixth session)
- ILO (2016) *Migrant Work & Employment in the Construction Sector*, Geneva, International Labour Organisation (First edition)
- Zahlan A.B. (1984) *The Arab Construction Industry*, Canberra, Croom Helm

- Jordan B. (2003) *A Theory of Poverty and Social Exclusion*, Cambridge, Polity Press
- Kay G. (1975) *Development and Underdevelopment: A Marxist Analysis*, London, MacMillan
- King R. and De Bono D. (2013) *Irregular migration and the 'Southern European Model' of Migration*, *Journal of Mediterranean Studies*, vol. 22 (1), Mediterranean Institute, pp. 1-31
- Kvale S. (1996) *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*, London, Thousand Oaks
- Lazarescu D. and Kouzas G. (2017) “The Careers of Migrant Domestic Workers in Greece: Perceptions of Intra-Occupational Mobility and Status Differentiation in Times of Crisis”, in Psimmenos I. (ed.), *Unveiling domestic work in times of crisis*, *Journal of Modern Greek Studies*, May, vol. 35 (1), Johns Hopkins University Press, pp. 67-88
- Lemert C. (1993) *Social Theory- The Multicultural and Classic Readings*, Boulder, Westview Press
- Liebow E. (2003) *Tally's Corner- A Study of Negro Streetcorner Men*, Boulder, Rowman & Littlefield
- Lipset S. and Bendix R. (1959) *Social Mobility in Industrial Society*, London, Heinemann Press
- Lockwood D. (1958) *The Blackcoated Worker- A Study in Class Consciousness*, London, Unwin University Books
- Lopreato J. and Lewis S.L. (1974) *Social Stratification: A Reader*, New York, Harper and Row Publishers
- Mandel E. (1978) *Late Capitalism*, London, Verso
- Marshall G., Rose D., Newby H. and Vogler C. (1993) *Social Class in Modern Britain*, London, Routledge
- Martin P., Abella M. and Kuptsch C. (2006) *Managing Labor Migration in the Twenty-first Century*, London, Yale University Press

- Marx K. (1894)(1959) *Capital, Volume III*, Moscow, Foreign Languages Publishing House
- Marx K. (1972) "Social Classes and Conflict" in Thompson K. and Tunstall J. *Sociological Perspectives-Selected Readings*, Penguin Books, London
- Marx K. (1974) "The Poverty of Philosophy" in Lopreato J. and Lewis S.L. *Social Stratification: A Reader*, pp. 30-31, New York, Harper and Row Publishers
- Mayhew H. (1840)(2008) *London Labour and the London Poor*, Hertfordshire, Wordsworth Classics of World Literature
- McNeill P. (1990) *Research Methods*, London, Routledge
- Merton R.K. (1957) *Social Theory and Social Structure, Revised and Enlarged edition*, New York, Free Press
- Merton R.K. (1967) *On Theoretical Sociology- Five Essays, Old and New*, New York, Free Press
- Mess H. (1928) *Industrial Tyneside- A Social Survey*, London, Ernest Benn
- Montgomery R. (1927) *Industrial Relations in the Chicago Building Trades- Materials for the Study of Business*, Chicago, University of Chicago Press
- Morris L. (1995) *Social divisions- Economic decline and social structural change*, London, University College London
- Morrison K. (1995) *Marx, Durkheim, Weber- Formations of Modern Social Thought*, London, SAGE Publications
- Myrdal G. (1964) *An American Dilemma- Vol. 2- The Negro Social Structure*, New York, McGraw-Hill Book Company
- Myrdal G. (1972) *Asian Drama- An Inquiry into the Poverty of Nations*, London, Allen Lane
- Ness I. (2005) *Immigrants, Unions, and the New U.S. Labor Market*, Philadelphia, Temple University Press

Nichols T. and Beynon H. (1977) *Living with Capitalism- Class Relations and the Modern Factory*, London, Routledge & Kegan Paul

Nichols T. (1980) *Capital and Labour- Studies in the Capitalist Labour Process*, Glasgow, Fontana Paperbacks

Nisbet R. (1966)(1993) *The Sociological Tradition*, New York, Routledge

Oakley A. (1977) 'Peoples way of knowing: gender and methodology' in Hood S., Mayall B. and Oliver S., *Critical issues in social research*, pp.154-170, Portland, Open University Press

Portes A., Castells M. and Benton L. (1989) *The Informal Economy- Studies in Advanced and Less Developed Countries*, Baltimore, Johns Hopkins University Press

Postgate R.W. (1923) *The Builders' History*, London, The National Federation of Building Trade Operatives

Psimmenos I. and Kassimati K. (2004) "Shifting Work Identities and Oppositional Narratives: the case of Albanian domestic and construction workers in Greece", in *Immigration and Integration in Northern versus Southern Europe*, edited by Inglessi C. et. al., pp. 85-119, London, Palgrave Macmillan

Psimmenos I. and Kassimati K. (2006) "Albanian and Polish Undocumented Workers' Life-stories: Migration Paths, Tactics, and Identities in Greece", in *Illegal Immigration in Europe- Beyond Control?*, edited by F. Düvell, pp. 138-171, London, Palgrave Macmillan

Psimmenos I. (ed.) (2017) *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis*, Journal of Modern Greek Studies, May, vol. 35 (1), Johns Hopkins University Press, pp. 1-128

Psimmenos I. (2017) "Introduction- Unveiling Domestic Work in Times of Crisis", in Psimmenos I. (ed.) *Unveiling domestic work in times of crisis*, Journal of Modern Greek Studies, May, vol. 35 (1), Johns Hopkins University Press, pp. 1-16

Psimmenos I. (2017) "The Social Setting of Female Migrant Domestic Workers", in Psimmenos I. (ed.) *Unveiling domestic work in times of crisis*, Journal of Modern Greek Studies, May, vol. 35 (1), Johns Hopkins University Press, pp. 43-66

- Rex J. and Moore R. (1967) *Race, Community and Conflict- A Study of Sparkbrook*, London, Oxford University Press
- Rex J. and Mason D. (1986) *Theories of Race and Ethnic Relations*, Cambridge, Cambridge University Press
- Rogers R. (1985) *Guests come to Stay- The Effects of European Labor Migration on Sending and Receiving Countries*, London, Westview Press
- Runciman W.G. (1972) *Relative Deprivation and Social Justice-A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*, Middlesex, Penguin Books
- Sandu D. et al. (2004) *A Country Report on Romanian Migration Abroad- Stocks and Flows after 1989*, Prague, Multicultural Centre Prague
- Sassen S. (1989) "New York City's Informal Economy" in Portes A., Castells M. and Benton L. *The Informal Economy- Studies in Advanced and Less Developed Countries*, Baltimore, Johns Hopkins University Press
- Saunders P. (1990) *Social Class and Stratification*, London, Routledge
- Sayad A. (2004) *The Suffering of the Immigrant*, Cambridge, Polity Press
- Schwartz H. and Jacobs J. (1979) *Qualitative Sociology- A Method to the Madness*, New York, The Free Press
- Skamnakis C. and Malekaki E. (2017) "Domestic Work and Welfare Values of Migrant Women in Modern Greece: The Juncture of a Dual Process of Exclusion", in Psimmenos I. (ed.), *Unveiling domestic work in times of crisis*, Journal of Modern Greek Studies, May, vol. 35 (1), Johns Hopkins University Press, pp. 111-128
- Sorokin P. A. (1927) *Social Mobility*, New York, Harper and Brothers
- Sorokin P.A. (1928) *Contemporary Sociological Theories- Through the First Quarter of the Twentieth Century*, New York, Harper Torchbooks
- Spellman W.M. (2008) *Uncertain Identity-International Migration since 1945*, London, Reaktion Books
- Stacey M. (1960) *Tradition and Change- A study of Banbury*, Oxford, Oxford University Press

- Swider S. *Building China: precarious employment among migrant construction workers*, *Work, Employment & Society*, Vol. 29, No. 1 (2015), pp. 41-59
- Taylor R. (1982) *Workers and the New Depression*, London, Macmillan Press
- Thiel D. (2007) *Class in construction: London building workers, dirty work and physical cultures*, *The British Journal of Sociology*, vol. 58, Issue 2, pp. 226-251
- Thiel D. (2010) *Contacts and contracts: Economic embeddedness and ethnic stratification in London's construction market*, *Ethnography*, vol. 11, Issue 3, pp. 443-471
- Thomas W. (1982) "The Definition of the Situation" in Coser L. and Rosenberg B. *Sociological Theory- A Book of Readings*, New York, Macmillan Publishing, pp. 187-191
- Thomas W. and Znaniecki F. (1996) *The Polish Peasant in Europe and America- A Classic Work in Immigration History*, Chicago, University of Illinois Press
- Thompson E.P. (1991) *The Making of the English Working Class*, London, Penguin Books
- Thompson K. and Tunstall J. (1971) *Sociological Perspectives-Selected Readings*, Middlesex, Penguin
- Thompson P. (1989) *The Nature of Work- An introduction to debates on the labour process*, London, Palgrave Macmillan
- Thrasher F. (1927)(2013) *The Gang- A Study of 1.313 Gangs in Chicago*, Chicago, The University of Chicago Press
- Tilly C. (1998) *Durable Inequality*, Berkeley, University of California Press
- Townsend P., Davidson N. and Whitehead M. (1988) *Inequalities in Health- The Black Report and the Health Divide*, London, Penguin Books
- Triandafyllidou A. (2000) "Racists? Us? Are you joking?"- The Discourse of Social Exclusion of Immigrants in Greece and Italy" in King R. et. al. (eds.) *Eldorado or Fortress?*, London, Macmillan, pp. 186-207

Triandafyllidou A. (2006) *Contemporary Polish Migration in Europe- Complex Patterns of Movement and Settlement*, Lewiston, The Edwin Mellen Press

Warde A. and Abercrombie N. (1994) *Stratification and Social Inequality- Studies in British Society*, Lancaster, Framework Press

Warner W.L. and Abegglen C.J. (1955) *Occupational Mobility in American Business and Industry: 1928-1952*, Minneapolis, University of Minnesota Press

Warner W.L. and Low J.O. (1947) *The Social System of the Modern Factory- The Strike: A Social Analysis*, New Haven, Yale University Press

Whyte W.F. (1981) *Street Corner Society- The Social Structure of an Italian Slum*, Chicago, The University of Chicago Press

Wolf M. (2019) “The Competitive Edge”, *Financial Times Weekend*, 16-17 November, p. 23

Young M. and Willmott P. *Social Grading by Manual Workers*, *The British Journal of Sociology*, vol. 7, No. 4 (Dec., 1956), pp. 337-345

Zorbaugh H.W. (1929)(1983) *The Gold Coast and the Slum- A Sociological Study of Chicago's Near North Side*, Chicago, The University of Chicago Press

Zweig F. (1948) *Labour, life and poverty*, London, Victor Gollancz

Παράρτημα

Οδηγοί συνέντευξης

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ-ΕΛΛΗΝΕΣ ΟΙΚΟΔΟΜΟΙ

1^η Ενότητα: Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά.

- 1) Ποιο είναι το όνομά σας; Πότε και πού γεννηθήκατε;
- 2) Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;
- 3) Πόσα χρόνια μένετε στην Αθήνα; Σε ποιες περιοχές;
- 4) Πως είναι το σπίτι που μένετε; Περιγράψτε μας.
- 5) Τι κάνετε στον ελεύθερο σας χρόνο; Πως είναι η γειτονιά σας; Τι συνήθειες έχετε καθημερινά;
- 6) Πόσα χρόνια έχετε πάει σχολείο; Όταν ήσασταν στο σχολείο με τι θέλατε να ασχοληθείτε όταν μεγαλώσετε; Γιατί;
- 7) Οι γονείς σας με τι θέλανε να ασχοληθείτε; Για ποιους λόγους;

2^η Ενότητα: Ιστορικό της απασχόλησης.

- 8) Ποια ήταν η πρώτη σας δουλειά σε οικοδομή; Ποιες ήταν οι συνθήκες εκεί;
- 9) Γιατί επιλέξατε αυτήν την εργασία; Τι είχατε ακούσει για την δουλειά στην οικοδομή;
- 10) Ποιος σας την έμαθε την δουλειά του οικοδόμου; Ποιες δεξιότητες αποκτήσατε;
- 11) Πόσα χρόνια έχετε δουλέψει στην οικοδομή; Σε ποιες περιοχές;
- 12) Πόσα λεφτά βγάζατε τότε; Είχατε ασφάλιση;
- 13) Έχετε κάνει άλλες δουλειές εκτός από την οικοδομή; Ποια είναι η τωρινή σας εργασία; (τύπος εργασίας, χρόνος, τόπος).

3^η Ενότητα: Εργασία και κοινωνική στρωμάτωση.

- 14) Ποια είναι η σχέση σας τώρα με το επάγγελμα του οικοδόμου;
- 15) Ποια είναι η ιεραρχία μέσα στο επάγγελμα της οικοδομής; Μπορεί κάποιος να εξελιχθεί;

- 16) Πώς επιλέγουν εργάτες τα οικοδομικά συνεργεία; Ποιοι συμμετέχουν σε αυτά;
- 17) Η ύπαρξη των μεγάλων κατασκευαστικών εταιριών, σας βοηθάει ή δημιουργεί προβλήματα; Πώς επιλέγουν εργάτες αυτές οι εταιρίες;
- 18) Πώς θα χαρακτηρίζατε τη δουλειά σας με βάση τις δεξιότητες που απαιτούνται για να την κάνει κάποιος; (ανειδίκευτη, ημι-ειδικευμένη, υψηλής ειδίκευσης).
- 19) Ποια ήταν τα καθήκοντα σας στην οικοδομή όταν ξεκινήσατε; Άλλαξε η θέση σας σε σχέση με σήμερα;
- 20) Είστε ευχαριστημένος με την δουλειά που κάνετε; Αναζητείτε κάπου αλλού εργασία; Έχετε σκεφτεί ποτέ να φύγετε από αυτή τη δουλειά;
- 21) Νιώθετε ασφαλής; Νιώθετε ότι κάθε μέρα κάνετε το ίδιο; Πιστεύετε ότι κουράζεστε ή ότι δουλεύετε πολύ;

4^η Ενότητα: Κρίση και κοινωνική στρωμάτωση.

- 22) Έχετε μείνει χωρίς εργασία μέσα στην περίοδο της κρίσης (2008-σήμερα); Αν ναι, για πόσο διάστημα;
- 23) Η κρίση έχει επηρεάσει τις συνθήκες εργασίας σας; Παλιά υπήρχαν οι πιάτσες. Πλέον, που μπορεί να βρει δουλειά ένας οικοδόμος;
- 24) Ποιοι παίρνουν πιο πολλές δουλειές στην περίοδο της κρίσης; Πώς γίνεται αυτό; Τι επαφές έχετε με δημόσιο ή ιδιώτες;
- 25) Η κρίση άλλαξε καθόλου τις συμπεριφορές σας μέσα στη δουλειά; Τον τρόπο με τον οποίο βλέπετε τον εργοδότη σας ή τους άλλους συναδέλφους σας;
- 26) Αυξήθηκε ο ανταγωνισμός μεταξύ των οικοδόμων την περίοδο της κρίσης;
- 27) Προς ποια επαγγέλματα πήγανε οι οικοδόμοι στα χρόνια της κρίσης; Γιατί; Τι άλλαξε στο επάγγελμα σας;
- 28) Τι σημαίνει για εσάς η κρίση; Τι έχει αλλάξει στη ζωή σας;
- 29) Τι σας κρατάει σε αυτή τη δουλειά; Άλλαξε κάτι μέσα στα χρόνια της κρίσης;

5^η Ενότητα: Οι σχέσεις γηγενών-μεταναστών.

30) Στην οικοδομή που δουλέψατε/δουλεύετε είχε/έχει και Αλβανούς εργάτες; Κάνετε κάτι διαφορετικό μέσα στη δουλειά;

31) Ποιες είναι οι σχέσεις σας με τους Αλβανούς εργάτες; Κάνετε παρέα; Έχει μετανάστες εργάτες και από άλλες χώρες;

32) Από ποια διαδικασία περνάνε οι μετανάστες όταν έρχονται αρχικά στην οικοδομή; Τι συνθήκες αντιμετωπίζουν; Διαφέρει σε σχέση με τους Έλληνες;

33) Τι πιστεύετε ότι προσέφεραν οι Αλβανοί οικοδόμοι; Τι γνώμη έχετε για την εργασία τους; Για ποιο λόγο σε κάθε περίπτωση.

34) Διαφέρει ο μισθός ενός Αλβανού οικοδόμου σε σχέση με τους Έλληνες;

35) Πώς βρίσκουν δουλειά στην οικοδομή οι Αλβανοί και πώς βρίσκουν οι Έλληνες; Τι αλλάζει;

36) Τι άλλαξε στην κοινωνική σας θέση με την εισχώρηση των μεταναστών στον κλάδο της οικοδομής; Επηρέασε την ιεραρχία στο επάγγελμά σας;

37) Πώς διαμορφώθηκε η θέση των μεταναστών μέσα στην οικοδομή; Έχουν δικά τους συνεργεία;

38) Έχουν πλεονεκτήματα οι Έλληνες σε σχέση με τους μετανάστες, ψάχνοντας για δουλειά; Αν ναι, ποια; Αν όχι, γιατί;

6^η Ενότητα: Αξιολογικά στοιχεία.

39) Τι πιστεύετε για το επάγγελμα του οικοδόμου; Σε τι διαφέρει σχέση με άλλα επαγγέλματα;

40) Πώς ήταν και πώς είναι η οικοδομή σήμερα; Έχει αλλάξει κάτι κατά τη γνώμη σας;

41) Κατά την άποψή σας, τι έχει μεγαλύτερη σημασία για έναν οικοδόμο; Τι ξεχωρίζει έναν καλό από έναν λιγότερο καλό οικοδόμο;

42) Τι πιστεύετε ότι προσφέρει η εργασία σας στον εργοδότη και γενικότερα στην κοινωνία; Πόσο απαραίτητοι νιώθετε μέσα από αυτό το επάγγελμα και γιατί;

43) Πείτε μας τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της δουλειά σας; Τι θα θέλατε να αλλάξει;

44) Πως βλέπετε το μέλλον στο επάγγελμα της οικοδομής; Και το δικό σας μέλλον στη δουλειά;

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ-ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΟΙΚΟΔΟΜΟΙ

1^η Ενότητα: Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά.

- 1) Ποιο είναι το όνομά σας; Πότε και πού γεννηθήκατε;
- 2) Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;
- 3) Πόσα χρόνια μένετε στην Αθήνα; Σε ποιες περιοχές;
- 4) Πως είναι το σπίτι που μένετε; Περιγράψτε μας.
- 5) Τι κάνετε στον ελεύθερο σας χρόνο; Πως είναι η γειτονιά σας; Τι συνήθειες έχετε καθημερινά;
- 6) Πόσα χρόνια έχετε πάει σχολείο; Όταν ήσασταν στο σχολείο με τι θέλατε να ασχοληθείτε όταν μεγαλώσετε; Γιατί;
- 7) Οι γονείς σας με τι θέλανε να ασχοληθείτε; Για ποιους λόγους;

2^η Ενότητα: Ιστορικό της μετανάστευσης.

- 8) Γιατί ήρθατε την πρώτη φορά στην Ελλάδα; Πού πήγατε;
- 9) Πώς ήρθατε και με ποιόν; Πώς ήταν το ταξίδι σας;
- 10) Η οικογένεια σας πως αντέδρασε που θα φεύγατε; Με ποιους το συζητήσατε πριν το αποφασίσετε;
- 11) Γιατί επιλέξατε την Ελλάδα και όχι κάποια άλλη χώρα; Τι ξέρατε για την Ελλάδα πριν έρθετε;
- 12) Πόσο καιρό υπολογίζατε να μείνετε στην Ελλάδα; Ερχόσασταν να κάνετε κάποια συγκεκριμένη δουλειά;

3^η Ενότητα: Ιστορικό της απασχόλησης.

- 13) Ποια ήταν η πρώτη σας δουλειά σε οικοδομή; Ποιες ήταν οι συνθήκες εκεί;
- 14) Γιατί επιλέξατε αυτήν την εργασία; Τι είχατε ακούσει για την δουλειά στην οικοδομή;
- 15) Ποιο επάγγελμα κάνατε στη χώρα σας;
- 16) Ποιος σας έμαθε την δουλειά του οικοδόμου; Ποιες δεξιότητες αποκτήσατε;
- 17) Πόσα χρόνια έχετε δουλέψει στην οικοδομή; Σε ποιες περιοχές;

18) Πόσα λεφτά βγάζατε τότε; Είχατε ασφάλιση;

19) Έχετε κάνει άλλες δουλειές εκτός από την οικοδομή; Ποια είναι η τωρινή σας εργασία; (τύπος εργασίας, χρόνος, τόπος).

4^η Ενότητα: Εργασία και κοινωνική στρωμάτωση.

20) Ποια είναι η σχέση σας τώρα με το επάγγελμα του οικοδόμου;

21) Ποια είναι η ιεραρχία μέσα στο επάγγελμα της οικοδομής; Μπορεί κάποιος να εξελιχθεί;

22) Πώς επιλέγουν εργάτες τα οικοδομικά συνεργεία; Ποιοι συμμετέχουν σε αυτά;

23) Η ύπαρξη των μεγάλων κατασκευαστικών εταιριών, σας βοηθάει ή δημιουργεί προβλήματα; Πώς επιλέγουν εργάτες αυτές οι εταιρίες;

24) Πώς θα χαρακτηρίζατε τη δουλειά σας με βάση τις δεξιότητες που απαιτούνται για να την κάνει κάποιος; (ανειδίκευτη, ημι-ειδικευμένη, υψηλής ειδίκευσης).

25) Ποια ήταν τα καθήκοντα σας στην οικοδομή όταν ξεκινήσατε; Άλλαξε η θέση σας σε σχέση με σήμερα;

26) Είστε ευχαριστημένος με την δουλειά που κάνετε; Αναζητείτε κάπου αλλού εργασία; Έχετε σκεφτεί ποτέ να φύγετε από αυτή τη δουλειά;

27) Νιώθετε ασφαλής; Νιώθετε ότι κάθε μέρα κάνετε το ίδιο; Πιστεύετε ότι κουράζεστε ή ότι δουλεύετε πολύ;

5^η Ενότητα: Κρίση και κοινωνική στρωμάτωση.

28) Έχετε μείνει χωρίς εργασία μέσα στην περίοδο της κρίσης (2008-σήμερα); Αν ναι, για πόσο διάστημα;

29) Η κρίση έχει επηρεάσει τις συνθήκες εργασίας σας; Παλιά υπήρχαν οι πιάτσες. Πλέον, που μπορεί να βρει δουλειά ένας οικοδόμος;

30) Ποιοι παίρνουν πιο πολλές δουλειές στην περίοδο της κρίσης; Πώς γίνεται αυτό; Τι επαφές έχετε με δημόσιο ή ιδιώτες;

31) Η κρίση άλλαξε καθόλου τις συμπεριφορές σας μέσα στη δουλειά; Τον τρόπο με τον οποίο βλέπετε τον εργοδότη σας ή τους άλλους συναδέλφους σας;

32) Αυξήθηκε ο ανταγωνισμός μεταξύ των οικοδόμων την περίοδο της κρίσης;

33) Προς ποια επαγγέλματα πήγανε οι οικοδόμοι στα χρόνια της κρίσης; Γιατί; Τι άλλαξε στο επάγγελμα σας;

34) Τι σημαίνει για εσάς η κρίση; Τι έχει αλλάξει στη ζωή σας;

35) Τι σας κρατάει σε αυτή τη δουλειά; Άλλαξε κάτι μέσα στα χρόνια της κρίσης;

6^η Ενότητα: Οι σχέσεις γηγενών-μεταναστών.

36) Στην οικοδομή που δουλέψατε/δουλεύετε είχε/έχει και Έλληνες εργάτες; Κάνετε κάτι διαφορετικό μέσα στη δουλειά;

37) Ποιες είναι οι σχέσεις σας με τους Έλληνες εργάτες; Κάνετε παρέα; Έχει μετανάστες εργάτες και από άλλες χώρες;

38) Από ποια διαδικασία περνάνε οι μετανάστες όταν έρχονται αρχικά στην οικοδομή; Τι συνθήκες αντιμετωπίζουν; Διαφέρει σε σχέση με τους Έλληνες;

39) Πιστεύετε ότι σας βοήθησαν οι Έλληνες οικοδόμοι; Τι γνώμη έχετε για την εργασία τους; Για ποιο λόγο σε κάθε περίπτωση.

40) Διαφέρει ο μισθός ενός Αλβανού οικοδόμου σε σχέση με τους Έλληνες οικοδόμους;

41) Πώς βρίσκουν δουλειά στην οικοδομή οι Αλβανοί και πώς βρίσκουν οι Έλληνες; Τι αλλάζει;

42) Τι άλλαξε η εμφάνισή σας στον κλάδο της οικοδομής; Πώς επηρέασε την ιεραρχία μέσα στο επάγγελμα;

7^η Ενότητα: Αξιολογικά Στοιχεία.

43) Τι πιστεύετε για το επάγγελμα του οικοδόμου; Σε τι διαφέρει σχέση με άλλα επαγγέλματα;

44) Πώς ήταν και πώς είναι η οικοδομή σήμερα; Έχει αλλάξει κάτι κατά τη γνώμη σας;

45) Κατά την άποψή σας, τι έχει μεγαλύτερη σημασία για έναν οικοδόμο; Τι ξεχωρίζει έναν καλό από έναν λιγότερο καλό οικοδόμο;

46) Τι πιστεύετε ότι προσφέρει η εργασία σας στον εργοδότη και γενικότερα στην κοινωνία; Πόσο απαραίτητοι νιώθετε μέσα από αυτό το επάγγελμα και γιατί;

47) Πείτε μας τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της δουλειά σας; Τι θα θέλατε να αλλάξει;

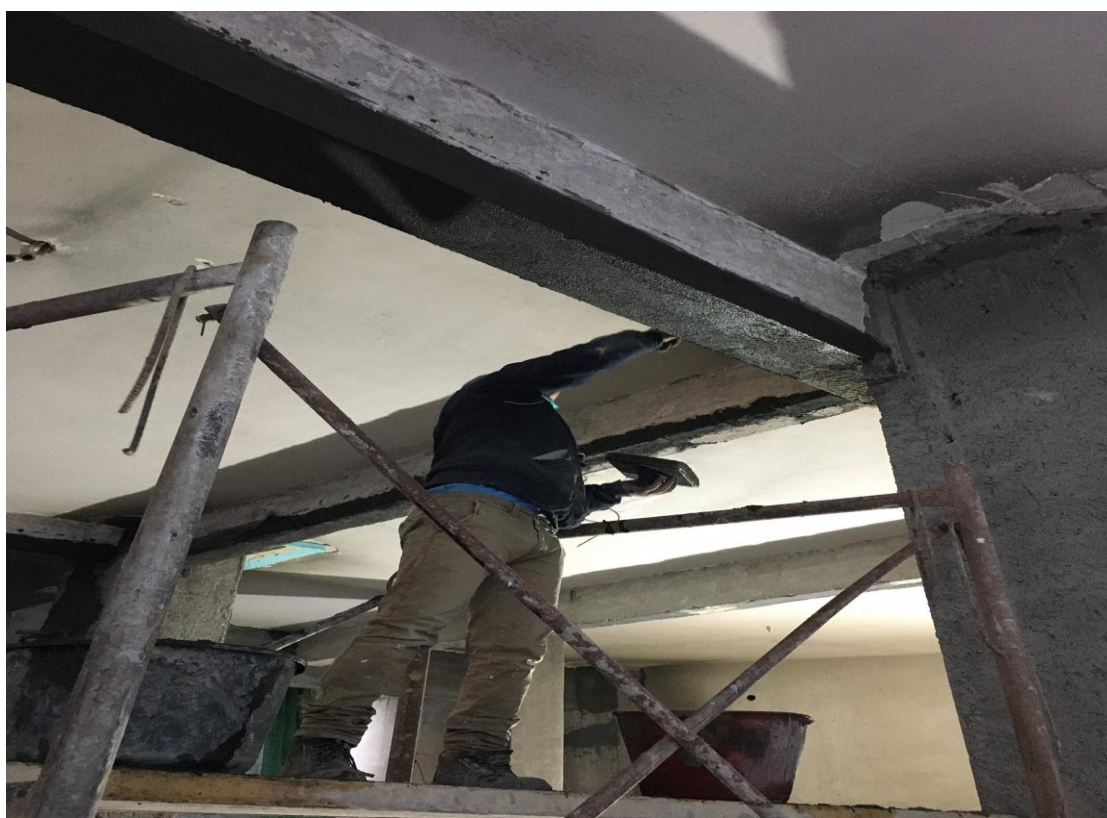
48) Πως βλέπετε το μέλλον στο επάγγελμα της οικοδομής; Και το δικό σας μέλλον στη δουλειά;

Φωτογραφικό Υλικό

Εικόνα 1: Επί τω έργω (Οικοδόμοι φτιάχνουν λάσπη)

Εικόνα 2: Πάνω στη σκαλωσιά

Εικόνα 3: Πριν τις εργασίες

Εικόνα 4: Μετά τις εργασίες

Εικόνα 5. Μέσα στο εργοτάξιο

Εικόνα 6. Χτίστης

Εικόνα 7. Μέτρα Ασφαλείας στο εργοτάξιο

Εικόνα 8. Έργα ύδρευσης και αποχέτευσης

Εικόνα 9. Ιεραρχία στο επάγγελμα

Εικόνα 10. Μπογιατζής

Εικόνα 11. Ξυλουργός

Εικόνα 12. Σοβατζήδες

